POLIROM

JOSÉ
SARAMAGO

ANUL MORȚII LUI RICARDO REIS

JOSÉ
SARAMAGO

ANUL MORȚII LUI RICARDO REIS

Traducere din limba portugheză,
postfață și note de Mioara Caragea

POLIROM
2008

José Saramago s-a născut la 16 noiembrie 1922 la Azinhaga (Ribatejo), într-o familie modestă. Destinul său scriitoricesc a avut o traiectorie uluitoare, culminînd cu decernarea Premiului Nobel pentru Literatură (1998). După debutul din 1947 cu un roman ulterior renegat de scriitor, urmat de o tăcere de aproape două decenii, Saramago a publicat volume de poeme, cronici literare și politice, nuvele, piese de teatru, nenumărate traduceri, revenind la roman abia în 1977 cu *Manual de pictură și caligrafie*. *Ridicat de la pămînt* (1980) îi aduce recunoașterea în spațiul lusitan și impune fraza și punctuația care vor constitui de acum înainte marca inconfundabilă a stilului său. Celebritatea internațională o dobîndește cu *Memorialul mînăstirii* (1982; Polirom, 2007), care, alături de *Anul morții lui Ricardo Reis* (1984; Polirom, 2003, 2008) și *Istoria asediului Lisabonei* (1989; Polirom, 2004), formează seria narativă cu tematică istorică, scriitorul acordînd o atenție specială „originii și identității portugheze". În 1991 publică *Evanghelia după Isus Cristos* (Polirom, 2003), cel mai polemic roman al său, care reconstruiește o viață apocrifă a lui Isus. O cotitură în universul tematic romanesc al lui José Saramago o constituie seria de ficțiuni ucronice și alegorice începută cu *Pluta de piatră* (1986; Polirom, 2002) și urmată de *Eseu despre orbire* (1995; Polirom, 2005, 2008), *Toate numele* (1997; Polirom, 2002, 2008), *Peștera* (2000; Polirom, 2005), *Omul duplicat* (2002; în pregătire la Editura Polirom), *Eseu despre luciditate* (2004; Polirom, 2008) și *Intermitențele morții* (2005; Polirom, 2007). Un an mai tîrziu, apare volumul autobiografic *Fărîme de memorii*, în pregătire la Editura Polirom, urmat de microromanul *Călătoria elefantului*.
Apărut în 1984, romanul *Anul morții lui Ricardo Reis*, considerat de mulți capodopera absolută a lui José Saramago, a constituit, în preajma aniversării a jumătate de secol de la moartea prematură a lui Fernando Pessoa, un excepțional omagiu adus ficțiunii, unică în literatura secolului XX, pe care o reprezintă universul heteronimic: constelația de autori cu viață și operă independentă, pe care i-a creat Pessoa, asemenea unui demiurg.

Anul morții lui Ricardo Reis

Înțelept e cel ce se mulțumește cu spectacolul lumii.

Ricardo Reis

A alege moduri de a nu acționa a fost tot timpul preocuparea și scrupulul vieții mele.

Bernardo Soares

Dacă îmi veți spune că e absurd să vorbesc așa despre cineva care n-a existat niciodată, răspund că nu am probe nici că Lisabona ar fi existat vreodată sau eu care scriu sau orice altceva oriunde altundeva.

Fernando Pessoa

Aici se sfîrșește marea și începe pămîntul.[1] Plouă peste orașul livid, apele rîului curg tulburi de mîl, luncile sînt inundate. O navă întunecată vine urcînd odată cu fluxul lugubru, e Highland Brigade, care se apropie de cheiul de la Alcântara. Vaporul e englezesc, al Poștei Regale, face naveta pe Atlantic între Londra și Buenos Aires, ca o suveică pe drumurile mării, înainte, înapoi, oprindu-se mereu în aceleași porturi, La Plata, Montevideo, Santos, Rio de Janeiro, Pernambuco, Las Palmas, în această ordine sau în cea inversă, și, dacă nu va naufragia în timpul călătoriei, va ajunge și la Vigo și la Boulogne-sur-Mer, în sfîrșit, va intra pe Tamisa așa cum intră acum pe Tejo, care-i rîul mai mare, care-i satul[2]. Vasul nu e mare, are un deplasament de paisprezece mii de tone, dar face bine față mării, așa cum din nou s-a dovedit în această traversare, în care, în ciuda vremii proaste din fiecare zi, dintre călătorii oceanici numai începătorii au suferit de rău de mare sau cei care, mai călîți, suferă totuși de o incurabilă delicatețe a stomacului, drept care, fiind atît de primitor și de confortabil în amenajările sale interioare, i s-a dat afectuos, ca și lui Highland Monarch, fratele lui geamăn, apelativul intim de vapor de familie. Și unul, și celălalt au punți spațioase pentru sport și băi de soare,

1. „*Misreading*" al unui celebru vers din *Lusiada* de Luís de Camões (III, 20, 3): „... o Reino Lusitano / Onde a terra se acaba e o mar começa" (Regatul Lusitan / Unde pămîntul se sfîrșește și marea începe), care va fi reluat și modificat din nou în ultima frază a romanului.
2. Aluzie la un poem de Alberto Caeiro, „maestrul" heteronimilor pessoani, inclusiv al lui Pessoa însuși.

poți juca, bunăoară, crichet, care, fiind joc de cîmp, e practicabil și pe valurile mării, demonstrîndu-se astfel că imperiului britanic nimic nu-i e imposibil, facă-se așadar voia celui ce poruncește. În zile blagoslovite cu o vreme blîndă, Highland Brigade e grădină pentru copii și paradis pentru cei vîrstnici, dar nu azi, azi plouă și nu vom reuși să vedem apusul. Din dosul geamurilor aburite de sare, copiii încearcă să deslușească orașul cenușiu, urbe întinsă pe coline, de parcă ar fi alcătuită din case fără etaj, rareori se iețește întîmplător cîte o turlă înaltă, un fronton mai îndrăzneț, o formă ce pare ruina unui castel, dacă n-or fi toate o iluzie, o himeră, un miraj creat de mișcătoarea perdea de ape curgînd din cerul plin de nori. Copiii străini, pe care natura i-a dăruit mai generos cu virtutea curiozității, vor să afle numele acestui loc, și părinții îi informează sau îl declină guvernante, nurses, bonnes, fraüleins, ori cîte un marinar grăbindu-se la vreo manevră, Lisabona, Lisbon, Lisbonne, Lissabon, patru rostiri diferite, pe lîngă cele intermediare și imprecise, astfel copiii au aflat ce ignorau mai devreme, și a fost tot ceea ce știau, adică nimic, doar un nume, pronunțat cu aproximație, spre și mai acuta confuzie a inteligențelor juvenile, cu accentul specific al argentinienilor, dacă de ei era vorba, sau al uruguaienilor, brazilienilor și spaniolilor, căci, scriind corect aceștia Lisabona în castiliană sau portugheză, fiecare zice altceva, cu neputință de captat de auzul obișnuit sau de imitațiile scrisului. Cînd mîine în zori Highland Brigade va ieși din radă, de-am avea barem puțin soare și cer curat, pentru ca mohorîta ceață a acestei vremi deplorabile să nu adumbrească definitiv, deși țărmul e încă vizibil, amintirile care au și început să pălească ale călătorilor ce-au trecut pe aici întîia oară, copii care repetă Lisabona, transformînd după reguli proprii un nume în altul, adulți care se încruntă și se zgribulesc de umezeala generală ce îmbibă lemnele și fierul, de parcă Highland Brigade ar urca șiroind de ape de pe fundul mării, o navă de două ori fantomă. De bunăvoie și plăcere nimeni nu și-ar dori să rămînă în acest port.

Puţini sînt cei care vor coborî. Vaporul a acostat, s-a scos scara la sabord, jos, pe ţărm, încep să apară fără grabă hamalii şi docherii, poliţiştii de frontieră ies din refugiul magaziilor şi gheretelor de serviciu, se înfiinţează vameşii. Ploaia s-a mai domolit, dar prea puţin. Călătorii se adună în capul scării, şovăielnici, de parcă n-ar şti că debarcarea a fost autorizată, dacă e carantină, sau s-ar teme de treptele alunecoase, însă ce-i înspăimîntă e oraşul tăcut, poate că i-au murit locuitorii şi ploaia curge doar ca să topească în noroi ce-a mai rămas în picioare. De-a lungul cheiului, alte vapoare acostate lucesc stins dincolo de hublourile mate, scripeţii sînt crengi desfrunzite de arbore, macaralele stau nemişcate. E duminică. Dincolo de depozitele de pe chei începe oraşul sumbru, ghemuit după faţade şi ziduri, apărat deocamdată de ploaie, dînd poate la o parte cîte o tristă perdea brodată, privind afară cu ochii goi şi ascultînd cum curge apa de pe acoperişuri, gîlgîind în burlane, pînă jos, pe bazaltul rigolelor, pe calcarul neted al trotuarelor, în canalele pline, unele dînd pe-afară, dacă s-au inundat.

Coboară primii pasageri. Cu umerii gîrboviţi sub ploaia monotonă, poartă genţi şi bagaje de mînă şi au aerul rătăcit al celor ce-au trăit călătoria ca pe un vis compus din imagini fluide, între mare şi cer, metronomul prorei urcînd şi coborînd, leagănul valurilor, orizontul hipnotic. Cineva duce în braţe un copil, care, după cît e de tăcut, trebuie să fie portughez, nu s-a gîndit să întrebe unde se află ori i-au spus dinainte, cînd, pentru a adormi mai repede în cabina sufocantă, i-au făgăduit un oraş frumos şi un trai fericit, altă poveste de adormit copiii, căci familia a dus-o rău în emigraţie. Şi o femeie în vîrstă, care se încăpăţînează să deschidă o umbrelă, scapă pe jos cutia verde de tablă pe care o ţinea sub braţ, în formă de sipet, şi, lovindu-se de pietrele cheiului, s-a spart, a sărit capacul, s-a crăpat fundul, n-avea nimic de valoare, cîteva suvenire dragi, cîrpe colorate, scrisori, fotografii împrăştiate, un rozariu din mărgele de sticlă acum sparte, gheme albe

maculate, unul a dispărut între zidul cheiului și bordajul navei, este o pasageră de la clasa a treia.

Cum pun piciorul pe pămînt, fug să se adăpostească, străinii bombăne împotriva furtunii, parcă noi am fi vinovați de vremea urîtă, or fi uitat că în franțele și angliile lor obișnuiește să fie și mai rău, în sfîrșit, orice le dă prilejul să disprețuiască țările sărace, pînă și ploaia naturală, mai temeinice motive am avea noi să ne plîngem, dar iată-ne aici tăcuți, nemiloasă iarnă, cît pămînt a smuls cîmpurilor fertile și cît de mult ne lipsește, fiindu-ne așa de mică națiunea. A început acum descărcatul bagajelor, sub mantalele lucioase marinarii par niște momîi cu glugă, dar jos hamalii portughezi se mișcă mai sprinten, poartă șepci cu cozoroc, mantale de mușama, însă atît de indiferenți la marele prăpăd încît uimesc universul, poate că acest dispreț față de confort înduioșează pungile călătorilor, portofele, cum se spune acum, și odată cu compasiunea crește bacșișul, popor înapoiat, cu mîna întinsă, vinde fiecare ce-i prisosește, resemnare, umilință, răbdare, așa că să-i găsim mai departe pe cei ce fac comerț cu aceste mărfuri. Călătorii au trecut de vamă, puțini, cum bănuiam, dar va dura ceva timp pînă vor ieși, fiind atîtea hîrtiile de completat și atît de scrupuloasă caligrafia vameșilor de gardă, poate cei mai expeditivi se odihnesc duminica. Se întunecă și e doar ora patru, cu încă puțină umbră se va face noapte, dar aici, înăuntru, e tot timpul întuneric, cît e ziua de lungă stau aprinse becurile slabe, unele arse, cel de colo e așa de o săpătămînă și încă nu l-au înlocuit. Ferestrele, murdare, lasă să transpară o lumină acvatică. Aerul încărcat miroase a rufe ude, a bagaje stătute, a pînză groasă de împachetat, și melancolia se întinde, îi amuțește pe călători, nu e strop de bucurie în această întoarcere. Vama e o anticameră, un limb de trecere, cum o fi afară.

Un bărbat cărunt, uscățiv, semnează ultimele hîrtii, primește copiile, poate să plece, să iasă, să-și continue viața pe pămîntul solid. Îl însoțește un hamal al cărui aspect fizic nu trebuie explicat în detaliu, altfel ar trebui

să continuăm la infinit examinarea, ca să nu se instaleze confuzia în capul celui care ar avea nevoie să-l distingă pe unul de celălalt, dacă asta se cere, pentru că și despre acesta ar trebui să spunem că e uscățiv, cărunt și smead, cu fața bărbierită, cum am spus despre celălalt, totuși atît de diferiți, pasager unul, hamal altul. Acesta cară valiza mare într-un cărucior metalic, celelalte două, mici prin comparație, le-a suspendat de gît cu o curea care trece peste ceafă, ca un jug sau o zgardă. Sub protecția streșinii largi, dă jos încărcătura și se duce după un taxi, de obicei așteaptă pe undeva, pe aici, sosirea vapoarelor. Călătorul privește norii joși, apoi bălțile de pe terenul neregulat, apele docului, murdare de uleiuri, coji, resturi de tot felul, și atunci observă niște vapoare de război, discrete, nu-și imagina c-o să le vadă aici, căci navigatorii se cuvine să stea în largul mării sau, nefiind vreme de război ori de exerciții militare, în estuarul suficient de larg pentru ca în el să încapă toate escadrele lumii, cum se spunea odinioară și poate astăzi se repetă, fără să conteze ce escadre sînt. Alți pasageri ieșeau din vamă, însoțiți de hamalii lor, și atunci apăru taxiul împroșcînd apa de sub roți. Făceau semne cu mîna pretendenții agitați, însă hamalul sări pe treaptă, făcu un gest larg, E pentru domnul de colo, astfel dovedindu-se cum pînă și unui umil slujbaș portuar, cînd ploaia și împrejurările ajută, îi e dat să țină în mîinile-i solemne fericirea, într-o clipă dăruind-o sau refuzînd-o, cum se crede că face Dumnezeu cu viața. În timp ce șoferul lăsa în jos plasa de bagaje fixată în spatele automobilului, călătorul întrebă, dezvăluindu-și pentru prima dată ușorul accent brazilian, De ce stau în doc navele acelea, iar hamalul răspunse, gîfîind, îl ajuta pe șofer să ridice valiza mare, grea, Ah, e docul marinei, din pricina vremii proaste le-au remorcat pînă aici alaltăieri, dacă nu, erau în pericol să intre în derivă și să eșueze la Algés. Soseau alte taxiuri, întîrziaseră sau vaporul acostase înainte de ora prevăzută, acum cheiul era un tîrg de mașini, devenise banală satisfacerea necesității, Cît vă datorez, întrebă călătorul, Cît vreți să

dați, peste tarif, dar nu-i spuse care era tariful, nici prețul real al serviciului, se încredea în norocul care-i de partea celor îndrăzneți, fie ei și hamali, N-am la mine decît bani englezești, Ah, e totuna, și în mîna dreaptă întinsă văzu aterizînd o monedă de zece șilingi, strălucind mai puternic decît soarele, în sfîrșit reușise astrul rege să înfrîngă norii care copleșeau Lisabona. Din pricina grelelor poveri și a emoțiilor profunde, prima condiție pentru o lungă și prosperă viață de hamal este să ai o inimă robustă, de bronz, altminteri ar fi căzut străfulgerat stăpînul celei de față. Vrea să răsplătească generozitatea excesivă, cel puțin cu vorba să nu rămînă dator, de aceea adaugă informații care nu i-au fost cerute, le înșiră după mulțumirile care nu-i sînt auzite, Sînt contratorpiloare, domnule, de-ale noastre, portugheze, se numesc Tejo, Dão, Lima, Vouga, Tâmega, Dão e cel mai apropiat. Nu e nici o diferență, le-ar putea schimba numele între ele, sînt toate la fel, gemene, vopsite în cenușiul morții, năpădite de ploaie, fără nici o umbră vie pe punte, steagurile fleșcăite ca niște cîrpe ude, apără-ne, Doamne, n-am vrut să fim necuviincioși, dar, în fine, am aflat care din ele este Dão, vom mai auzi poate de el.

Hamalul își ridică șapca și mulțumește, taxiul pleacă, șoferul vrea să afle, Încotro, iar această întrebare, atît de simplă, atît de firească, atît de adecvată locului și circumstanței, îl ia pe nepregătite pe călător, ca și cum simplul fapt că-și cumpărase bilet la Rio de Janeiro ar fi fost și ar fi rămas răspunsul la toate întrebările, chiar și la cele din trecut care la vremea lor n-au întîmpinat decît tăcere, acum de-abia a debarcat și vede că nu e de ajuns, poate pentru că i-a fost pusă una dintre cele două întrebări fatale, Încotro, cealaltă, mai gravă, ar fi, De ce. Șoferul se uită în oglinda retrovizoare, crezu că pasagerul nu auzise, deja își deschidea gura ca să repete, Încotro, dar răspunsul sosi înainte, încă nehotărît, în suspensie, La un hotel, Care, Nu știu, dar după ce spusese, Nu știu, călătorul își dădu seama ce voia, cu o convingere atît de fermă de parcă ar fi cîntărit alegerea pe toată durata călătoriei, Unul din apropierea

fluviului, aici jos, Aproape de rîu nu e decît Bragança, pe Rua do Alecrim, la începutul ei, nu știu dacă-l cunoașteți, De hotel nu-mi aduc aminte, dar strada știu unde este, am trăit în Lisabona, sînt portughez, Ah, sînteți portughez, după accent am crezut că sînteți brazilian, E atît de perceptibil, Se simte, N-am mai fost în Portugalia de șaisprezece ani, E mult șaisprezece ani, veți găsi mari schimbări, și rostind aceste cuvinte șoferul tăcu brusc.

Călătorului nu i se părea că schimbările ar fi așa de multe. Bulevardul pe care mergeau coincidea, în general, cu amintirea pe care o avea despre el, numai copacii erau mai înalți, nu e de mirare, au avut la dispoziție șaisprezece ani ca să crească, și chiar și așa, dacă în opaca amintire păstra coroane verzi, acum goliciunea iernatică a crengilor diminua dimensiunea șirului de trunchiuri, era aproape la fel. Ploaia se rărise, cădeau doar picături răzlețe, dar pe cer nu se deschisese nici o fisură de albastru, norii nu se dezlipiseră unii de ceilalți, formează un unic plafon plumburiu întins cît vezi cu ochii. A plouat mult, întrebă pasagerul, E un potop, de două luni cerul se scutură de apă, răspunse șoferul și opri ștergătorul de parbriz. Treceau puține automobile, rare tramvaie, cîte un pieton care cu circumspecție își închidea umbrela, de-a lungul trotuarelor s-a adunat în băltoace apa din rigolele înfundate, erau deschise cîteva taverne lugubre, ușă lîngă ușă, lumini vîscoase încercuite de umbre, imaginea taciturnă a unui pahar de vin murdar pe o tejghea de zinc. Aceste fațade sînt zidul care ascunde orașul, și taxiul merge de-a lungul lor, fără grabă, de parcă ar căuta o breșă, o ferestruică, o ușă dosnică, intrarea în labirint. Trece încet trenul de Cascais, frînînd leneș, mai are destulă viteză ca să depășească taxiul, dar rămîne în urmă, a intrat în gară cînd automobilul a dat ocol pieței, iar șoferul anunță, Hotelul e acolo, la capătul străzii. Se opri în fața unei cafenele, adăugă, Ar fi bine să vedeți mai întîi dacă au camere, nu pot aștepta în fața ușii din cauza tramvaielor. Pasagerul ieși, aruncă o privire spre cafenea, Royal pe numele ei, exemplu

comercial al nostalgiilor monarhice în vremuri de republică ori rămăşiţă a ultimului regat, aici deghizată în engleză sau franceză, ce lucru curios, te uiţi şi nu ştii să pronunţi cuvîntul, dacă roial sau ruaial, avu timp să dezbată chestiunea pentru că nu mai ploua, iar strada cobora în pantă, apoi îşi imagină că se întorcea de la hotel, cu cameră sau fără, şi nici urmă de taxi, dispărut cu bagajele, hainele, obiectele de toaletă, hîrtiile lui, şi se întrebă cum ar trăi dacă ar fi privat de toate bunurile sale. Urcînd treptele exterioare ale hotelului, înţelese, analizîndu-şi gîndurile, că era foarte obosit, asta simţea, o oboseală adîncă, un somn al sufletului, o disperare, dacă ştim suficient de bine ce înseamnă aceasta pentru a rosti cuvîntul şi a-l înţelege.

Uşa hotelului, cînd o împinse, făcu să bîzîie o sonerie electrică, pe vremuri o fi existat aici un clopoţel, tilinc, tilinc, dar trebuie mereu să ţinem cont de progres şi de îmbunătăţirile aduse de el. Era o scară foarte abruptă şi, la începutul balustradei, la parter, o statuetă de fontă ridica în mîna dreaptă un glob de sticlă, reprezentînd statueta un paj în costum de curte, dacă expresia cîştigă ceva prin Repetiţie, dacă nu e cumva pleonastică, fiindcă nimeni nu-şi aminteşte să fi văzut vreun paj care să nu fie îmbrăcat în costum de curte, de aceea sînt paji, mai clar ar fi fost, Un paj costumat în paj, după croiala hainelor, model italienesc, Renaştere. Călătorul escaladă treptele nesfîrşite, părea de necrezut că trebuia să urce atît ca să ajungă la etajul întîi, e cucerirea Everestului, realizare care-i încă vis şi utopie a alpiniştilor, noroc că pe palier a apărut un ins mustăcios, cu un cuvînt de încurajare, hopa-sus, nu l-a rostit, dar aşa se poate traduce modul cum l-a privit, aplecîndu-se peste balustrada înaltă, întrebîndu-se ce vînt bun şi ce vreme proastă l-au adus pe acest oaspete, Bună ziua, domnule, Bună ziua, nu-i ajunge suflarea pentru a rosti mai multe, mustăciosul zîmbeşte înţelegător, O cameră. Iar zîmbetul era acum al unuia care-şi cere scuze, nu sînt camere pe acest etaj, aici e recepţia, sala de mese, salonul, dincolo bucătăria şi oficiul, camerele sînt deasupra, de aceea va

trebui să urcăm la etajul al doilea, aceasta nu e bună pentru că e mică și întunecată, nici aceea, pentru că fereastra dă spre spatele hotelului, celelalte sînt ocupate, Mi-aș dori o cameră cu vedere la rîu, Ah, foarte bine, atunci o să vă placă două sute unu, a rămas liberă de dimineață, v-o arăt acum. Ușa se afla la capătul coridorului, avea o plăcuță smălțuită, numere negre pe fond alb, dacă n-ar fi fost vorba de o modestă cameră de hotel, fără cine știe ce lux, dacă numărul ușii ar fi fost două sute doi, atunci oaspetele s-ar fi putut numi Jacinto[1], stăpînul unei moșii în Tormes, iar aceste episoade nu s-ar petrece pe strada Alecrim, ci pe Champs-Elysées, pe mîna dreaptă cum mergi la deal, ca și Hotelul Bragança, e singura asemănare. Călătorului îi plăcu camera, sau camerele, pentru a fi mai riguroși, căci erau două, legate de un spațiu de trecere, în formă de arc, în față locul unde se doarme, alcov l-am fi numit în alte timpuri, dincoace salonașul, în ansamblu o încăpere care semăna cu o casă, cu mobilă întunecată de mahon lucios, draperii la fereastră, lumină filtrată. Călătorul auzi scrîșnetul aspru al unui tramvai care urca pe stradă, avea dreptate șoferul. Atunci i se păru că trecuse o veșnicie de cînd părăsise taxiul, o mai fi acolo, în sinea sa zîmbi de frica de a nu fi jefuit, Vă place camera, întreabă administratorul, cu vocea și autoritatea poziției pe care o ocupă, dar mieros cum se cuvine să fii cînd te îndeletnicești cu închiriatul, Îmi place, o iau, Pentru cîte zile o vreți, Deocamdată nu știu, depinde de cîteva treburi pe care trebuie să le rezolv, de timpul pe care mi-l vor lua. E dialogul obișnuit, conversație mereu identică în asemenea cazuri, dar acum există o anume fățărnicie, pentru că nu are călătorul treburi în Lisabona, nici o treabă care să-și merite numele, a spus o minciună, el care, într-o zi, a afirmat că detestă inexactitatea.

Au coborît la primul etaj și administratorul a chemat un angajat, curier și hamal, să meargă să aducă bagajul

1. Protagonistul romanului *Orașul și muntele* de Eça de Queirós, care locuia la (fictivul) număr 202 de pe Champs-Elysées.

domnului, Taxiul așteaptă în fața cafenelei, călătorul coborî și el, pentru a plăti cursa, se mai folosește și astăzi acest limbaj de vizitiu și căruțaș, și ca să verifice că nu lipsea nimic, suspiciune neîntemeiată, judecată nemeritată, șoferul e o persoană onestă și nu vrea decît să i se dea cît a marcat aparatul de taxat, plus bacșișul obișnuit. Nu va avea norocul hamalului dinainte, nu se va face o nouă distribuire de pepite, pentru că, între timp, călătorul a schimbat la recepție cîteva dintre monedele lui englezești, nu că ne-ar obosi generozitatea, dar o dată e de-ajuns, iar ostentația e o insultă la adresa săracilor. Valiza e mai grea ca banii mei, și, cînd ajunse pe palier, administratorul care aștepta supraveghind transportul făcu o mișcare de ajutor, își îndoi mîna, gest simbolic precum punerea primei pietre[1], căci povara venea toată cocoțată în spinarea băiatului, băiat doar ca profesie, nu ca vîrstă, căci aceasta deja îl apasă, cărînd el valiza și gîndind despre ea primele cuvinte din frază, sprijinit de-o parte și de alta de ajutoarele inutile, al doilea, identic, i-l dădea oaspetele, îndurerat de efortul pe care-l vedea că-l face. E deja în drum spre etajul al doilea, E la două sute unu, Pimenta, de astă dată Pimenta are noroc, nu trebuie să urce pînă la etajele superioare și, în vreme ce-și continuă drumul, oaspetele a intrat din nou la recepție, gîfîind puțin din pricina efortului, ia stiloul și, în registrul de oaspeți, scrie despre sine ceea ce este necesar pentru ca să se afle cine spune că este, în rubricile înșirate pe pagina liniată, nume Ricardo Reis, vîrsta patruzeci și opt de ani, născut în Porto, starea civilă celibatar, profesiunea medic, ultima reședință Rio de Janeiro, Brazilia, de unde a venit, a călătorit cu Highland Brigade, pare începutul unei confesiuni, al unei biografii intime, tot ce este ascuns e conținut de acest rînd manuscris, mai lipsește să descoperim restul. Și administratorul, care își răsucise gîtul pentru a urmări înșiruirea literelor și a le

1. Aluzie la *Memorialul mînăstirii* de José Saramago, unde regele Dom João V pune prima piatră a mînăstirii Mafra (secolul al XVIII-lea).

descifra sensul pe loc, crede c-a aflat una sau alta și spune, Domnule doctor, nu e o ploconire, e o pecete, recunoașterea unui drept, a unui merit, a unei calități, ceea ce impune o răsplată imediată, chiar nescrisă, Numele meu e Salvador, sînt responsabilul hotelului, administratorul, dacă aveți nevoie de ceva, trebuie numai să spuneți, La ce oră se servește cina, Cina e la opt, domnule doctor, sper că bucătăria noastră va fi pe placul domniei voastre, avem și mîncare franțuzească. Doctorul Ricardo Reis admise cu un semn din cap propria-i speranță, își luă gabardina și pălăria pe care le pusese pe un scaun și se retrase.

Băiatul aștepta în cameră, cu ușa deschisă. Ricardo Reis îl văzu de cum intră pe coridor, știa că, ajungînd acolo, omul își va întinde mîna servilă, dar și imperativă, pe măsura poverii, și, în timp ce mergea, remarcă, nu observase înainte, că erau uși numai pe o parte, cealaltă era peretele care forma casa scării, se gîndea la asta de parcă ar fi fost o chestiune importantă pe care nu trebuia s-o uite, era, într-adevăr, răpus de oboseală. Omul își primi bacșișul, îl simți mai mult cîntărindu-l în palmă decît privindu-l, ce înseamnă obișnuința, și fu satisfăcut într-atît încît spuse, Domnule doctor, mulțumesc foarte mult, n-o să putem explica de unde știa, nu văzuse registrul de oaspeți, clasele subalterne nu sînt cu nimic mai prejos în istețime și perspicacitate ca persoanele care au făcut studii și au devenit culte. Pimenta avea dureri la unul dintre omoplați de la proasta așezare a unei traverse de întărire a valizei, de mirare la un om cu atîta experiență într-ale căratului.

Ricardo Reis se așază pe un scaun, privește în jur, aici va trăi nu se știe cîte zile, poate va închiria pînă la urmă o casă și va deschide un cabinet de consultații, poate se va întoarce în Brazilia, deocamdată hotelul îi ajunge, loc neutru, fără angajamente, de tranzit și de viață suspendată. Dincolo de draperiile netede, ferestrele se luminară deodată, sînt felinarele de pe stradă. Cît e de tîrziu. Ziua de azi s-a sfîrșit, ce-a mai rămas din ea plutește departe peste mare, se duce, a dispărut, în urmă cu numai cîteva

ore Ricardo Reis naviga pe apele din zare, acum își atinge orizontul cu mîna, pereți, mobile ce reflectă lumina ca o oglindă neagră și, în locul pulsației profunde a mașinilor cu aburi, aude susurul, murmurul orașului, șase sute de mii de oameni suspinînd, strigînd în depărtare, acum niște pași prudenți pe coridor, un glas de femeie care spune, Vin imediat, trebuie să fie camerista, cuvintele, vocea. Deschise o fereastră, privi afară. Ploaia se potolise. Aerul răcoros, plin de umezeala adusă de briza care bătea peste fluviu, pătrunse în cameră, îi împrospătă atmosfera închisă, ca de haine nespălate uitate într-un sertar, hotelul nu e acasă, se cuvine să mai amintim o dată, păstrează mirosuri felurite, o insomnie transpirată, o noapte de amor, un pardesiu ud, praful de pe pantofii periați în ceasul plecării, iar apoi vin cameristele să schimbe așternuturile, să mătură, rămîne și aura lor de femeie, nimic din toate astea nu poate fi evitat, sînt semnele umanității noastre.

Lăsă fereastra deschisă, merse s-o deschidă și pe cealaltă și, în cămașă, răcorit, cu o vigoare subită, începu să desfacă valizele, le goli în mai puțin de o jumătate de oră, le mută conținutul în mobile, în sertarele mari ale comodei, pantofii în dulăpiorul pentru pantofi, costumele pe umerașele din șifonier, geanta neagră de medic într-un fund întunecat de dulap și cărțile pe o etajeră, adusese puține, cîteva în latină clasică, din care oricum nu mai citea cu regularitate, cîțiva poeți englezi uzați, trei sau patru autori brazilieni, portughezii n-ajungeau să fie o duzină, și printre ele găsi o carte care aparținea bibliotecii de pe Highland Brigade, uitase s-o înapoieze înainte de debarcare. La ora asta, dacă bibliotecarul irlandez i-a remarcat lipsa, brutale și insultătoare acuzații trebuie să-i fi adus patriei lusitane, țară de sclavi și de hoți, cum a spus Byron și va fi spunînd și O'Brien, astfel de cauze locale mărunte obișnuiesc să genereze efecte mari, mondiale, însă eu sînt nevinovat, pe cuvînt de onoare, mi-a ieșit din minte, atît și nimic mai mult. Puse cartea pe noptieră ca s-o termine de citit zilele următoare, dacă îi va arde de ea, titlul e The god of the

labyrinth, autorul Herbert Quain[1], și el un irlandez, dintr-o nesingulară coincidență, dar numele, în schimb, e foarte singular, căci fără o prea mare eroare de pronunție ar putea fi citit Quem, cine, observați, Quain, Quem, cine, scriitor care nu-i necunoscut doar pentru că cineva l-a găsit pe Highland Brigade, acum, dacă singurul exemplar era pe vapor, nu-l va mai cunoaște nimeni, cu și mai mult temei ne vom putea întreba, Quem, cine. Plictisul călătoriei și sugestia titlului îl atrăseseră, un labirint cu un zeu, ce zeu o fi, ce labirint era, ce zeu labirintic, dar se dovedise a fi un simplu roman polițist, o banală poveste de asasinat și anchetă, criminalul, apoi victima, dacă, dimpotrivă, nu preexistă victima criminalului, și în cele din urmă detectivul, toți trei complici ai morții, adevăr grăiesc vouă că cititorul de romane polițiste este singurul și realul supraviețuitor al poveștii pe care o citește, dacă nu cumva ca supraviețuitor unic și real citește orice cititor orice poveste.

Mai sînt și hîrtii care trebuie puse bine, aceste foi scrise cu versuri, datată cea mai veche din doisprezece iulie o mie nouă sute paisprezece, se apropia războiul, cel Mare, cum mai tîrziu l-au numit pînă nu vor face altul și mai mare, Maestre, sînt placide orele toate pe care le pierdem, dacă în pierderea lor, ca într-o glastră, punem flori, iar apoi conchidea, Din viață vom pleca senini, fără s-avem măcar regretul c-am trăit. Nu sînt scrise astfel, unul după altul, fiecare rînd își poartă versul său obedient, dar le citim așa, continue, ele și noi, fără altă pauză decît cea a respirației și a cîntului, iar foaia cea mai recentă poartă data de treisprezece noiembrie o mie nouă sute treizeci și cinci, a trecut o lună și jumătate de cînd a scris-o, foaie încă tînără, și zice, Trăiesc în noi nenumărați, dacă gîndesc sau simt, ignor cine gîndește sau simte, eu sînt doar locul unde se gîndește și se simte și, neterminîndu-se aici, e ca și cum s-ar termina, de vreme ce dincolo de gîndire și

1. Scriitor inventat de Jorge Luís Borges, autor al unei cărți fictive intitulate *The God of the Labyrinth*.

simțire nu mai e nimic. Dacă doar asta sînt, își spune Ricardo Reis după ce-a citit-o, cine va fi gîndind ceea ce gîndesc acum sau gîndesc că gîndesc în locul care sînt unde se gîndește, cine va fi simțind ce simt sau simt că simt în locul care sînt unde se simte, cine se folosește de mine pentru a simți și a gîndi și, din nenumăratii care trăiesc în mine, eu care oi fi, cine, quem, Quain, ce gînduri și senzații or fi acelea pe care nu le împart pentru că-mi aparțin doar mie, cine sînt eu care ceilalți să nu fie ori să fi fost ori să fi devenit. Adună hîrtiile, douăzeci de ani, zi după zi, pagină după pagină, le puse într-un sertar al micului birou, închise ferestrele și dădu drumul la apa caldă să se spele. Abia trecuse de ora șapte.

Punctual, pe cînd încă mai răsuna ultimul gong al pendulei care împodobea palierul recepției, Ricardo Reis coborî în sala de mese. Administratorul Salvador zîmbi, mustața i se ridică peste dinții îngălbeniți și se grăbi să-i deschidă ușa dublă din panouri de sticlă, monograme cu un H și un B întrețesute cu serpentine, apendice și prelungiri vegetale, reminiscențe de frunze de acant, palmete, ramuri împletite, înnobilînd astfel artele aplicate triviala activitate hotelieră. Maître îi ieși în cale, nu erau alți oaspeți în sală, numai doi chelneri care terminau de aranjat mesele, se auzeau rumorile oficiului din dosul altei uși monogramate, pe aici vor intra în curînd supierele, farfuriile acoperite, tăvile. Mobilierul e cel obișnuit, cine a văzut o sală de mese le-a văzut pe toate, cu excepția hotelurilor de lux, și nu e cazul, cîteva lumini palide pe tavan și pereți, cîteva cuiere, fețe de masă, albe ca laptele, sînt fala administrației, spălate cu leșie la spălătorie, dar nu la spălătoreasa din Caneças care nu folosește decît săpun de rufe și soare, cu atîtea ploi, de atîtea zile, trebuie să fi rămas cu treburile în urmă. Ricardo Reis se așază, maître îi spune ce e în meniu, supa, peștele, carnea, doar dacă domnul doctor nu preferă cumva regimul, adică altă carne, alt pește, altă supă, eu l-aș recomanda, pentru a începe să vă obișnuiți cu noua alimentație, abia sosit de la tropice după o absență

de șaisprezece ani, pînă și asta s-a aflat în sala de mese și la bucătărie. Ușa care dă spre recepție a fost între timp împinsă, intră o pereche cu doi copii mici, un băiat, o fată, amîndoi palizi precum ceara, sangvini părinții, dar toți legitimi după asemănare, șeful de familie în frunte, călăuza tribului, mama mînîndu-și puii care merg la mijloc. Apăru apoi un bărbat gras, greoi, cu un lanț de aur petrecut peste pîntece, de la un buzunar al vestei la celălalt și, în urma lui, alt bărbat, foarte slab, cu cravată neagră și crep de doliu pe braț, nu mai intră nimeni în acest sfert de oră, se aud tacîmurile atingînd farfuriile, tatăl copiilor bate imperios cu cuțitul în pahar chemînd ospătarul, slăbănogul, jignit în doliul și educația lui, îl privește cu severitate, grăsanul mestecă, placid. Ricardo Reis contemplă grăsimea din supa de pasăre, a ales în cele din urmă regimul, s-a supus sugestiei, din indiferență, nu pentru că i-ar fi găsit vreun merit. Un ciocănit ritmic în geamuri îl avertiză că reîncepuse să plouă. Ferestrele de aici nu dau spre Rua do Alecrim, ce stradă o fi, nu-și aduce aminte, dac-o știuse vreodată, dar ospătarul care venise să schimbe farfuria îl lămuri, E Rua Nova do Carvalho, domnule doctor, și întrebă, V-a plăcut supa, după pronunție se vede că e galician, Mi-a plăcut, după pronunție am văzut că oaspetele a trăit în Brazilia, bacșișul bun l-a luat Pimenta.

Ușa se deschide din nou, acum intră un bărbat între două vîrste, înalt, ceremonios, cu chip prelung și plin de riduri și o tînără de vreo douăzeci de ani, poate mai puțini, slabă, deși mai exact ar fi să spunem subțirică, se îndreaptă spre masa din fața lui Ricardo Reis, deveni deodată evident că masa îi aștepta, așa cum un obiect așteaptă mîna care adesea îl caută și-l folosește, să fie clienți obișnuiți, poate proprietarii hotelului, e interesant că uităm că hotelurile au stăpîni, aceștia, că or fi sau nu, au traversat sala cu un pas liniștit de parcă ar fi în propria casă, sînt lucruri pe care le bagi de seamă cînd te uiți cu atenție. Fata se așază din profil, bărbatul e cu spatele, vorbesc încet, dar tonul ei urcă spunînd, Nu, tată, mă simt bine, așadar sînt tată

și fiică, alăturare puțin obișnuită în hoteluri, în vremurile noastre. Ospătarul veni să-i servească, sobru, dar cu familiaritate, apoi se îndepărtă, acum sala e tăcută, nici măcar copiii nu-și ridică glasul, straniu lucru, Ricardo Reis nu-și amintește să-i fi auzit vorbind, ori sînt muți, ori au buzele lipite, prinse cu agrafe invizibile, absurdă idee, de vreme ce mănîncă. Fata cea slăbuță și-a terminat supa, pune jos lingura, mîna ei dreaptă mîngîie ca pe un animal domestic mîna stîngă care se odihnește în poală. Atunci Ricardo Reis, surprins de propria descoperire, își dă seama că de la început mîna aceea stătuse imobilă, își amintește că numai dreapta despăturise șervetul, iar acum o apucă pe stînga și o pune pe masă, cu multă grijă, fragil cristal, o lasă acolo, lîngă farfurie, asistînd la cină, cu degetele lungi întinse, palide, absente. Ricardo Reis simte un fior, el îl simte, nimeni nu-l simte în locul lui, freamătă pe dinăuntru și pielea i se încrețește, privește fascinat mîna paralizată și oarbă care nu știe încotro să se îndrepte dacă nu e condusă, aici să stea la plajă, dincoace să asculte conversația, dincolo să te vadă domnul doctor care a venit din Brazilia, mînuță de două ori stîngă, pentru că se află de partea asta și e stîngace, neputincioasă, inertă, mînă moartă, mînă moartă, care n-o să bați în poartă. Ricardo Reis observă că farfuriile tinerei vin aranjate de la oficiu, peștele fără oase, carnea tăiată în bucăți, fructele în felii și fără coajă, e evident că tatăl și fiica sînt oaspeți cunoscuți, obișnuiți ai casei, poate chiar locuiesc la hotel. Ajunsese la sfîrșitul mesei, dar mai stătu un timp, cît timp și de ce, în sfîrșit se ridică, împinse scaunul, și zgomotul, poate excesiv, o făcu pe fată să se întoarcă, din față are mai mult decît cei douăzeci de ani pe care-i arătase mai devreme, dar, de îndată, profilul o restituie adolescenței, gîtul lung și fragil, bărbia fină, toată linia instabilă a trupului, nesigură, neterminată. Ricardo Reis iese din sala de mese, se apropie de ușa cu monogramă, aici trebui să schimbe politeturi cu grăsanul care și el se pregătea să iasă, Domnia voastră mai întîi, Vai de mine, drept cine mă luați, replică grăsanul, Mulțumesc

mult excelenței voastre, remarcabilă expresie, drept cine mă luați, dacă i-am înțelege literal toate cuvintele, Ricardo Reis ar trece primul, pentru că e nenumărați, după cum pe sine se înțelege.

Administratorul Salvador întinde cheia de la două sute unu, arborează un aer de solicitudine, totuși își retrage subtil gestul, poate că oaspetele vrea să plece să descopere Lisabona nocturnă și plăcerile ei secrete, după atîția ani în Brazilia și atîtea zile de traversare oceanică, deși noaptea iernatică face mai ispititoare liniștea din salon, aici, la doi pași, cu fotolii masive din piele moale, cu policandrul central, obiect prețios cu ciucuri de cristal, oglinda mare unde încape întreaga sală, care în ea se dublează, într-o altă dimensiune ce nu e reflexul comunelor și cunoscutelor dimensiuni cu care se confruntă, lățime, lungime, înălțime, pentru că ele nu se află înăuntru una cîte una, identificabile, ci topite într-o dimensiune unică, ca o fantasmă intangibilă dintr-un plan simultan îndepărtat și apropiat, dacă într-o asemenea explicație nu se ascunde o contradicție pe care conștiința doar din lene o disprețuiește, aici se contemplă Ricardo Reis, în fundul oglinzii, unul din nenumărații care este, dar toți obosiți, Mă duc în cameră, sînt obosit de călătorie, am avut două săptămîni de vreme rea, dacă ați avea niște ziare de azi, să mă pun la zi cu patria pînă adorm, Iată-le, domnule doctor, și în acest moment au apărut fata cu mîna paralizată și tatăl, trecură în salon, el înainte, ea în urmă, la o distanță de un pas, cheia era acum în mîna lui Ricardo Reis, și ziarele de culoarea cenușii, șterse, o rafală de vînt trînti ușa care dădea spre stradă, în fundul scării țîrîi soneria, nu e nimeni, furtuna se întețește, noaptea asta nu va mai aduce nimic bun, ploaie, vijelie pe pămînt și pe mare, solitudine.

Sofaua din cameră e confortabilă, de cîte corpuri s-au așezat pe ele arcurile s-au umanizat, se lasă într-o concavitate suavă, veioza de pe birou luminează ziarul dintr-un unghi bun, mai să cred că nu sînt la hotel, ci acasă, în sînul familiei, al căminului pe care nu-l am, dacă îl voi

avea vreodată, acestea sînt ştirile din ţara mea natală şi spun, Şeful statului a inaugurat expoziţia de omagiere a lui Mouzinho de Albuquerque[1] la Agenţia Generală a Coloniilor, nu se pot lipsi de imperialele comemorări, nici uita figurile imperiale, Sînt mari temeri în Golegã, nu-mi amintesc unde se află, în Ribatejo, dacă inundaţiile vor distruge digul celor Douăzeci, ce nume bizar, de unde s-o trage, vom vedea repetîndu-se catastrofa din o mie opt sute nouăzeci şi cinci, nouăzeci şi cinci, aveam opt ani, e firesc să nu-mi aduc aminte, Cea mai înaltă femeie din lume se cheamă Elsa Droyon, are doi metri şi cincizeci de centimetri înălţime, pe ea n-ar acoperi-o inundaţia, însă fata, cum s-o fi numind, mîna aceea paralizată, moale, a fost o boală, un accident, Al cincilea concurs de frumuseţe infantilă, jumătate de pagină de poze de copilaşi goi-goluţi, cu toate gropiţele la vedere, hrăniţi cu făină lacto-bulgară, unii dintre aceşti bebeluşi vor deveni criminali, vagabonzi şi prostituate pentru că au fost astfel expuşi, la o vîrstă fragedă, privirii grosolane a vulgului, care nu respectă inocenţa, Continuă operaţiunile în Etiopia, dar despre Brazilia ce noutăţi avem, nici una, s-a terminat totul, Înaintare generală a trupelor italiene, nu există forţă omenească în stare să oprească soldatul italian în eroicul lui avînt, ce-ar putea face, ce va face muscheta abisiniană, biata lance, jalnica spangă, Avocatul faimoasei atlete a anunţat că clienta lui s-a supus unei importante operaţii de schimbare de sex, în cîteva zile va fi un bărbat autentic, ca din născare, acum să nu uite cumva să-şi schimbe şi numele, ce nume, Bocage[2] în faţa tribunalului Sfîntului Oficiu, tablou de Fernando Santos, ce arte frumoase se fac la noi, La Coliseu se joacă

1. Mouzinho de Albuquerque (1855-1902), militar portughez, cunoscut pentru campaniile sale în Mozambic. În 1895, l-a capturat pe şeful tribal Gungunhana, împăratul poporului vatua.
2. Bocage (1765-1815), cel mai complex poet al secolului al XVIII-lea portughez, precursor al Romantismului, persecutat la un moment dat de Inchiziţie ca eretic şi simpatizant al Revoluţiei Franceze.

Ultima minune cu dezinvolta și sculpturala Vanise Meireles, steaua braziliană, ce nostim, în Brazilia n-am auzit de ea, e vina mea, aici trei scuzi în stal, fotoliul de la cinci în sus, două spectacole pe zi, matineu duminica, Politeama prezintă Cruciadele, cutremurătorul film istoric, În Port-Said au debarcat numeroase contingente engleze, fiecare epocă își are cruciadele ei, acestea sînt cele de astăzi, anunțîndu-se că s-au îndreptat spre frontiera Libiei italiene, Lista portughezilor decedați în Brazilia în primele două săptămîni din decembrie, după nume nu cunosc pe nimeni, n-am motive să fiu trist, să port doliu, însă e adevărat că mor mulți portughezi pe acolo, Pomană pentru săraci în toată țara, hrană îmbunătățită în aziluri, bine mai sînt tratați bătrînii în Portugalia, e bine tratată și copilăria abandonată, florile străzii, și această știre, Primarul din Porto i-a telegrafiat ministrului de interne, în ședința de azi primăria pe care o conduc, apreciind decretul de ajutorare a săracilor pe timp de iarnă, a decis s-o felicite pe excelența voastră pentru inițiativa de o frumusețe atît de singulară, și altele, Fîntîni pline cu dejecții de vite, bîntuie variola în Lebuçao și Fatela, e gripă în Portalegre și febră tifoidă în Valbom, a murit de varicelă o fată de șaisprezece ani, pastorală floare de cîmp, crin cu tulpina prea devreme retezată cu cruzime, Am o cățea foxterier, nu e de rasă pură, care a avut două rînduri de pui și a fost surprinsă mîncîndu-i de fiecare dată, n-a scăpat nici unul, spuneți-mi, domnule redactor, ce trebuie să fac, Canibalismul cățelelor, stimate cititor, se datorează în general proastei dozări a hranei în timpul gestației, carenței de carne, trebuie să-i dați mîncare din abundență, carnea să fie baza, dar să nu lipsească laptele, pîinea și legumele, în sfîrșit, o alimentație completă, dacă nici așa nu-i trece năravul, nu aveți ce face, omorîți-o sau n-o lăsați să se împerecheze, să rabde cînd e în călduri, ori castrați-o. Acum să ne imaginăm că femeile prost hrănite în timpul sarcinii, și e situația cea mai frecventă, fără carne, fără lapte, doar pîine și varză, s-ar apuca și ele să-și mănînce copiii și, după ce ne imaginăm și ne dăm

seama că asta nu se întîmplă, devine în sfîrșit ușor de făcut deosebirea între oameni și animale, acest comentariu nu l-a adăugat redactorul, nici Ricardo Reis, care se gîndește la altceva, ce nume i s-ar potrivi acestei cățele, n-ar numi-o Diana sau Agera, dar cum ar lămuri un nume crima sau motivele ei, dacă fiara nefastă va fi omorîtă de un biscuit otrăvit sau de un glonț de pușcă de vînătoare, tras de stăpînul ei, stăruie Ricardo Reis și, în sfîrșit, găsește un apelativ adecvat, care vine de la Ugolino della Gherardesca, canibalul conte mascul care s-a înfruptat din fii și nepoți, există dovezi și garanții, în Istoria guelfilor și ghibelinilor, la capitolul respectiv, și de asemenea în Divina Comedie, cîntul treizeci și trei al Infernului, s-o numim așadar Ugolina pe mama care-și mănîncă propriii copii, atît de denaturată încît nu simte nici un fior de milă cînd cu propriile maxilare sfîșie pielea călduță și moale a puilor lipsiți de apărare, îi înfulecă, făcînd să le trosnească oasele delicate, și, gemînd, bieții cățeluși își dau duhul fără să vadă cine-i devorează, mama care i-a adus pe lume, Ugolina, nu mă omorî, căci sînt copilul tău.

Pagina care descrie cu seninătate asemenea orori cade pe genunchii lui Ricardo Reis, care a adormit. O pală subită de vînt zgîlțîie geamurile, ploaia se prăvălește ca un potop. Pe străzile pustii ale Lisabonei aleargă cățeaua Ugolina cu sîngele curgîndu-i pe bot, mîrîind pe la uși, scheunînd în piețe și grădini, mușcîndu-și furioasă pîntecele unde crește viitoarea generație.

După o noapte de iarnă aspră, de furtună dezlănțuită, cuvinte care s-au născut în perechi, ultimele îngemănate, primele nu în aceeași măsură, dar și unele, și altele atît de potrivite circumstanțelor încît scutesc gîndirea să născocească alte combinații, dimineața ar fi putut bunăoară să se ivească strălucind de soare, cu mult albastru pe cer și joviale zboruri de porumbei. N-au avut chef de soare stihiile, pescărușii continuă să se rotească deasupra orașului, rîul nu e de încredere, porumbeii abia se încumetă să zboare. Plouă, suportabil pentru cel care iese pe stradă în gabardină și cu umbrelă, iar vîntul, în comparație cu excesele dimineții, este o mîngîiere pe obraz. Ricardo Reis ieși devreme din hotel, merse la Banca Comercială să schimbe cîte ceva din banii săi englezești pe scuzii patriei, pentru fiecare liră i-au dat o sută zece mii de reali, păcat că nu sînt de aur, căci le-ar schimba pe un preț aproape dublu, dar nici așa nu are prea multe motive să se plîngă călătorul repatriat care iese din bancă avînd cinci mii de scuzi în buzunar, e o avere în Portugalia. Între Rua do Comércio, unde se află acum, și Terreiro do Paço distanța e de cîțiva metri, aș scrie, E un pas, dacă n-ar fi ambiguitatea omofoniei[1], însă Ricardo Reis nu se va aventura să traverseze piața, privește din depărtare, din adăpostul arcadelor, rîul plumburiu și încrețit de valuri, mareea urcă, umflîndu-se în larg valurile parcă vin să inunde piața, s-o scufunde, dar e o iluzie optică, se sparg lovindu-se de zid, le piere forța pe treptele înclinate ale cheiului. Își amintește

1. *Paço*, „palat" (din Terreiro do Paço, piață deschisă spre Tejo) și *passo*, „pas" sînt omofone.

că a stat acolo în alte vremuri, atît de îndepărtate încît se poate îndoi că le-a trăit chiar el, Sau cineva în locul meu, poate cu același chip și același nume, dar altul. Își simte picioarele înghețate, ude, simte și o umbră de nefericire care-i atinge trupul, nu sufletul, repet, nu sufletul, impresia este exterioară, ar putea s-o atingă cu mîinile dacă n-ar fi amîndouă încleștate pe mînerul umbrelei, deschisă fără rost. Așa se înstrăinează un om de restul lumii, așa cade pradă zeflemelei celor care trec pe lîngă el și zic, Hei, domnule, vezi că acolo nu te plouă, dar rîsul e prietenos, fără răutate, și Ricardo Reis se amuză de cît de distrat a fost, fără să-și dea seama murmură versurile lui João de Deus[1], faimoase în copilăria școlilor, Ce bine-mi treceam nopțile pe sub arcade.

A venit aici pentru că se afla în apropiere și pentru că voia să verifice, în trecere, dacă vechea amintire a pieței, clară ca o gravură dăltuită sau reconstruită de imaginație ca astăzi să pară astfel, avea un corespondent apropiat în realitatea materială a unui patrulater înconjurat de edificii pe trei laturi, cu o statuie ecvestră și regală în centru, un arc de triumf, pe care de unde stă nu reușește să-l vadă, dar imaginea e tulbure, arhitectura nebuloasă, liniile șterse, o fi din pricina timpului scurs, o fi din pricina vremii, o fi vina ochilor lui obosiți, doar ochii amintirii pot fi ageri ca aceia ai acvilei. Se apropie ora unsprezece, se agită lume pe sub arcade, dar agitația nu înseamnă pripă, demnă, mulțimea nu se grăbește, bărbații, cu pălării de fetru și cu umbrele șiroind, printre ei doar cîteva femei, toți intră rînd pe rînd în birouri, e ora cînd vin la lucru funcționarii publici. Ricardo Reis se îndepărtează spre Rua do Crucifixo, îndură cu răbdare insistențele unui vînzător de loterie care vrea să-i bage pe gît un bilet pentru viitoarea extragere, Cîștigător iese o mie trei sute patruzeci și nouă, mîine se învîrte roata, n-a fost acesta numărul și nici

1. Cunoscut pedagog și poet din a doua generație romantică (1830-1896).

roata nu se va învîrti mîine, dar așa sună litania mesagerului, profet înmatriculat cu număr pe șapcă, Luați, domnule, dacă nu luați o să vă pară rău, am o presimțire, și în somație există o amenințare fatală. Intră pe Rua Garrett, ajunge în Chiado, patru hamali se reazemă de soclul statuii, nu le pasă de bura ușoară, e insula galicienilor, ceva mai încolo ploaia s-a oprit, adineauri ploua, acum nu mai plouă, în spatele lui Luís de Camões se deslușește o luminozitate albă, o aură, ce sînt și cuvintele astea, ultimul ne trimite cu gîndul ba la o boare, ba la un nor, ba la un cerc luminos, dar nefiind bardul sfînt sau Dumnezeu și vîntul contenind, n-a mai rămas decît un nor care s-a risipit trecînd, să nu ne așteptăm așadar la miracole ca la Ourique sau la Fátima, cînd nici de simpla minune de a vedea un cer albastru nu ne vom bucura.

Ricardo Reis apelează la ziare, ieri și-a notat direcțiile de urmat înainte de culcare, nu s-a spus că a dormit prost, i s-a părut ciudat patul, sau țara, cînd aștepți somnul în liniștea unei camere care ți-e încă străină, ascultînd ropotul ploii pe stradă, lucrurile își capătă adevăratele dimensiuni, toate sînt mari, grave, apăsătoare, cît de înșelătoare este lumina zilei, preface viața într-o umbră abia conturată, doar noaptea e lucidă, dar somnul o învinge, din grijă poate pentru odihna și liniștea noastră, pace sufletului celor vii. Ricardo Reis se duce la ziare, se duce acolo unde întotdeauna va trebui să meargă acela care va dori să cunoască lumea trecutului, aici, în Bairro Alto, pe unde lumea a trecut, aici, unde și-a lăsat urmele pașilor, amprente, ramuri rupte, frunze strivite, litere, vorbe, e ceea ce dăinuie din lume, restul e cîtul necesar de invenție pentru ca din pomenita lume să ne poată rămîne și cîte un chip, o privire, un zîmbet, o agonie, O dureroasă impresie a provocat în cercurile intelectuale moartea neașteptată a lui Fernando Pessoa, poetul lui Orfeu[1], spirit admirabil cultivînd nu numai

1. *Orpheu*, revistă care inițiază modernismul în Portugalia, apărută în două numere în martie și iunie 1915. Pessoa a fost unul dintre fondatorii acesteia.

poezia în forme originale, ci și critica inteligentă, a murit alaltăieri în tăcere, așa cum a trăit întotdeauna, însă cum literele în Portugalia nu dau de mîncare nimănui, Fernando Pessoa a fost angajat într-un birou comercial, și, după cîteva rînduri, lîngă mormînt prietenii au lăsat florile dorului. Acest ziar nu spune mai multe, altul zice același lucru cu alte cuvinte, Fernando Pessoa, extraordinarul poet al Mesajului[1], poem de exaltare naționalistă, dintre cele mai frumoase care s-au scris, a fost înmormîntat ieri, moartea l-a surprins în pat creștin, la Spitalul São Luís, sîmbătă seara, în poezie el nu era numai Fernando Pessoa, era de asemenea Álvaro de Campos, și Alberto Caeiro, și Ricardo Reis, gata, iată în sfîrșit eroarea, neatenția, scrisul după ureche, cînd noi știm prea bine că Ricardo Reis este acest bărbat care citește ziarul cu propriii săi ochi vii și larg deschiși, medic, patruzeci și opt de ani. Un an în plus peste cîți avea Fernando Pessoa cînd i-au închis ochii, ai lui cu adevărat morți, n-ar trebui să fie necesare alte probe sau certificate că nu e vorba de aceeași persoană, și, dacă cineva mai are dubii, să meargă la Hotelul Bragança și să discute cu domnul Salvador, care e administratorul, să-l întrebe dacă au un oaspete pe nume Ricardo Reis, medic, care a venit din Brazilia, și el va răspunde afirmativ, Domnul doctor nu ia prînzul aici, dar a spus că vine la cină, dacă doriți să-i lăsați un mesaj, eu personal i-l voi transmite, cine o să îndrăznească acum să pună la îndoială cuvîntul unui administrator de hotel, excelent fizionomist și interpret de identități. Dar, ca să nu ne bizuim numai pe cuvîntul unei persoane pe care o cunoaștem prea puțin, iată un alt ziar care a pus știrea pe pagina cuvenită, la necrologuri, identificîndu-l în amănunt pe decedat, Ieri au avut loc funeraliile domnului Fernando António Nogueira

1. *Mensagem*, singurul volum de poezie publicat de Pessoa în timpul vieții, în 1934, format dintr-o serie de poeme organizate heraldic, dorindu-se o descripție transistorică și mitică, încărcată de accente mesianice, a destinului Portugaliei.

Pessoa, celibatar, în vîrstă de patruzeci şi şapte de ani, patruzeci şi şapte, reţineţi, născut în Lisabona, licenţiat in litere al Universităţii din Anglia, scriitor şi poet foarte cunoscut în mediul literar, pe catafalc au fost depuse buchete de flori naturale, ce ghinion pe ele, sărmanele, mai repede s-au veştejit. În timp ce aşteaptă tramvaiul care-l va duce la Prazeres[1], Ricardo Reis citeşte discursul funebru rostit pe marginea gropii, îl citeşte în apropiere de locul unde a fost spînzurat, după ştiinţa noastră, acum aproape două sute treizeci şi trei de ani, pe cînd domnea regele Dom João V, care n-a încăput în Mesaj, spuneam aşadar, unde a fost spînzurat un traficant genovez, care, pentru un cupon de lînă oarecare, a omorît un portughez de-ai noştri, tăindu-i beregata cu cuţitul, iar apoi a făcut acelaşi lucru cu menajera mortului, i-a curmat viaţa dintr-o lovitură, unui servitor i-a făcut două răni uşoare, iar altuia i-a scos un ochi ca unui iepure şi n-a spintecat mai mulţi doar pentru că, pînă la urmă, au pus mîna pe el, l-au executat aici ca să fie aproape de casa celui asasinat, cu mare îmbulzeală de popor, nu se poate compara această dimineaţă din o mie nouă sute treizeci şi cinci, decembrie, treizeci, cu un cer atît de ameninţător, doar cine n-a putut-o evita e în stradă, deşi nu plouă în acest moment precis în care Ricardo Reis, rezemat de un felinar de pe Calçada do Combro, la capătul de sus al străzii, citeşte discursul funebru, nu al genovezului, care n-a avut parte de aşa ceva, ci al lui Fernando Pessoa, poet, nevinovat de omor voluntar, Două vorbe despre trecerea lui prin lumea muritoare, i-ar ajunge două vorbe ori nici una, ar fi preferabilă tăcerea, tăcerea care-l înconjoară pe el şi pe noi, demnă de statura spiritului său, ce-i stă lui aproape stă aproape

1. *Prazeres* (plăceri), cimitir din vestul Lisabonei, unde a fost iniţial înmormîntat Fernando Pessoa. După comemorarea a cincizeci de ani de la moarte, în 1985, rămăşiţele pămînteşti ale poetului au fost transferate într-un monument din mînăstirea Jerónimos, unde se află şi cenotaful lui Camões.

şi de Dumnezeu, dar e la fel de adevărat că nu trebuiau şi nu puteau cei care-i stătuseră alături în contemplarea Frumuseţii pe care a zămislit-o să-l vadă coborînd în pămînt ori, mai curînd, urcînd pe căile definitive ale Eternităţii, fără să enunţe protestul calm, dar uman, al mîniei ce ne-a cuprins odată cu plecarea sa, nu puteau colegii de la Orfeu, mai bine zis fraţii lui, în vine cu acelaşi sînge ideal al frumuseţii, nu puteau, repet, să-l lase aici, pe pămîntul ultim, fără să scuture asupra gentilei sale morţi petalele crinului alb al tăcerii şi durerii lor, regretăm omul, pe care moartea ni-l răpeşte, şi, odată cu el, pierderea prieteniei sale prodigioase şi a farmecului prezenţei lui umane, doar omul, e crud s-o spunem, căci spiritului şi puterii sale creatoare destinul le-a dat o stranie frumuseţe ce nu moare, restul ţine de geniul lui Fernando Pessoa. Să vezi şi să nu crezi, din fericire mai apar excepţii în regularităţile vieţii, de la Hamlet încoace obişnuiam să spunem, Restul e tăcere, şi cînd colo, de restul se ocupă geniul şi, dacă se ocupă de unul, se va ocupa şi de alţii.

Tramvaiul a venit şi a plecat, Ricardo Reis s-a urcat, stă singur pe bancă, şi-a plătit biletul de şaptezeci şi cinci de centime, cu timpul va învăţa să spună, Unul de şapte şi jumătate, şi revine la lectura despărţirii funebre, nu se poate convinge că Fernando Pessoa i-a fost destinatarul, într-adevăr mort, dacă ţinem seama de unanimitatea ştirilor, nu-i vine să creadă din pricina amfibologiilor gramaticale şi lexicale pe care el le-ar fi detestat, cît de puţin l-au cunoscut cei care astfel i se adresau sau vorbeau despre el, au profitat că era mort, era cu mîinile şi picioarele legate, să ne gîndim la crinul alb, cu petalele smulse, ca o fată moartă de febră tifoidă, la adjectivul gentil, Doamne, ce idee tîmpită, cu scuze pentru vulgarul cuvînt, cînd oratorul avea sub nas moartea palpabilă care ar fi trebuit să se dispenseze de orice altceva, mai ales de pomenitul rest, orice cuvînt însemnînd atît de puţin, şi cum gentil înseamnă amabil, atent, curtenitor, galant, drăguţ, asta spune dicţionarul, loc al vorbirii, atunci moartea

este numită ori amabilă, ori atentă, ori curtenitoare, ori galantă, ori drăguţă, ce moarte o fi fost a lui, dacă în creştinul pat din Spitalul São Luís i-a fost îngăduit să aleagă, să sperăm că zeii au binevoit să fie cea drăguţă, cu o asemenea moarte numai viaţa s-ar pierde.

Cînd Ricardo Reis ajunse la cimitir, clopoţelul de la poartă suna, zornăia în aer cu un sunet de bronz plesnit, ca într-o proprietate rustică, adîncită în somnolenţa siestei. Dispărînd deja după un colţ, un car mortuar îşi flutura ciucurii îndoliaţi, un grup de oameni mohorîţi îl urma, figuri acoperite de şaluri negre şi costume bărbăteşti de nuntă, cîteva crizanteme livide în braţe, alte buchete ornînd capacul sicriului, nici măcar florile n-au aceeaşi soartă. Carul se făcu nevăzut în străfundurile cimitirului, iar Ricardo Reis merse la administraţie, la registratura defuncţilor, să afle unde era înmormîntat Fernando António Nogueira Pessoa, decedat pe treizeci luna trecută, îngropat pe doi luna curentă, găzduit în acest cimitir pînă la sfîrşitul timpurilor, cînd Dumnezeu va porunci să se trezească poeţii din moartea lor provizorie. Funcţionarul înţelege că se află în faţa unei persoane instruite şi distinse, explică plin de solicitudine, indică strada, numărul, e ca un oraş, dragă domnule, şi, pentru că se încurcă în demonstraţii, îşi părăseşte biroul, iese afară şi arată, acum cu precizie, Luaţi-o pe alee fără să vă abateţi, întoarceţi la colţ, la dreapta, apoi mergeţi drept înainte, însă atenţie, se află pe partea dreaptă, cam la două treimi din lungimea străzii, cavoul e mic, e uşor să nu-l observaţi. Ricardo Reis mulţumi pentru explicaţii, ascultă vîntul care bătea din larg peste mare şi rîu, nu era tînguitor, cum s-ar cădea într-un cimitir, doar văzduhul e înnegurat, jilave marmura şi calcarul după ploaia recentă, chiparoşii de un verde bătînd mai apăsat în negru, coboară pe alee aşa cum i s-a spus, în căutarea numărului patru mii trei sute şaptezeci şi unu, roată care mîine nu se va învîrti, s-a rotit, nu se va mai roti, a oprit-o destinul, nu norocul. Strada coboară domol, ca la plimbare, cel puţin n-au fost grei paşii de pe urmă, ultimul drum, finala

companie, căci nimeni nu-l va mai însoți pe Fernando Pessoa, dacă într-adevăr în timpul vieții au făcut-o cei care, mort, l-au urmat. Aici e colțul unde trebuie să cotim. Ne întrebăm ce căutăm în cimitir, ce lacrimă am păstrat ca s-o vărsăm aici și la ce bun, dacă n-am plîns-o la timpul cuvenit, poate uimirea atunci a întrecut durerea, doar mai tîrziu ne-a copleșit, surdă, de parcă întregul trup n-ar fi fost decît un singur mușchi strivit pe dinăuntru, fără vreo pată neagră care pe dinafară să semnaleze doliul. De o parte și de alta cavourile au ușile închise, geamurile sînt acoperite cu perdeluțe de dantelă, olandă albă ca de giulgiu, gingașe flori, brodate între două suspine, sau macrameuri grele, împletite de andrele ca niște spade goale, pasmanturi sau ajururi, vorbe franțuzite, pronunțate Dumnezeu știe cum, așa cum făceau și copiii de pe Highland Brigade, care la ora asta a ajuns departe, navigînd spre nord, pe mări unde sarea lacrimilor lusitane e doar a pescarilor, printre valurile care-i omoară ori a familiilor, văitîndu-se pe plajă, năvoadele au fost făcute de compania coats and clark, marca ancora, ca din istoria tragico-maritimă[1] să nu putem ieși. Ricardo Reis a parcurs jumătate de drum, merge uitîndu-se spre dreapta, dor veșnic, pioasă amintire, aici zace, în memoria, la fel ar fi pe partea stîngă dacă am privi într-acolo, îngeri cu aripi prăbușite, figuri înlăcrimate, degete împletite, falduri ordonate, veșminte răsfrînte, coloane frînte, așa le-or fi cioplind pietrarii ori le predau întregi, pentru ca rudele defunctului să le spargă apoi în semn de suferință, ca acela care, solemn, la moartea conducătorului, își sparge scutul, și cranii la piciorul crucii, evidența morții e vălul sub care moartea se ascunde. Trecu Ricardo Reis de mormîntul pe care-l căuta, nici un glas nu-l chemă, Psst, e aici, și mai sînt unii care insistă că morții vorbesc, vai de ei dacă n-au o etichetă, o inscripție,

1. *Istoria tragico-maritimă*, o colecție de relatări ale unor naufragii din vremea descoperirilor portugheze din secolul al XVI-lea, compilate de Bernardo Gomes de Brito în secolul al XVIII-lea.

un nume pe piatră, un număr ca la porțile celor vii, doar pentru a ști să-i găsim a meritat să-și bată capul să ne învețe să citim, închipuiți-vă un analfabet din cei mulți pe care-i avem, ar trebui să-l conducem, să-i spunem cu propriul nostru glas, E aici, ne-ar privi poate neîncrezător, dacă îl păcălim, din greșeală sau din răutate, îl trimitem să se roage pentru Montague la mormîntul lui Capulet, pentru Mendes la cel al lui Gonçalves.

Există titluri de proprietate și de ocupație, cavoul Donei Dionísia de Seabra Pessoa, înscrise pe fronton, sub streașina proeminentă a gheretei unde santinela, romantică sugestie, doarme, aproape de sol, la nivelul balamalei inferioare a ușii, un alt nume, nimic altceva, Fernando Pessoa, cu datele nașterii și morții, și conturul aurit al unei urne spunînd, Sînt aici, cu voce tare Ricardo Reis repetă, neștiind că a auzit, E aici, dar atunci începe iar să plouă. A străbătut asemenea distanță, venind tocmai din Rio de Janeiro, navigînd zile și nopți pe valurile mării, atît de apropiată și de îndepărtată i se pare azi călătoria, dar acum ce mai are de făcut, singur pe această stradă, printre locuințe funerare, cu umbrela deschisă, e ora prînzului, în depărtare se aude sunetul găunos al clopoțelului, se aștepta să simtă, cînd ajungea aici, cînd atingea acest grilaj, o zguduire în adîncul sufletului, o sfîșiere, un cutremur interior, ca niște vaste orașe prăbușindu-se în tăcere pentru că nu sîntem acolo, porticuri și turnuri albe surpîndu-se, însă, pînă la urmă, nu simțise decît o usturime în ochi, și aceea ușoară, care venind a și trecut, nici n-a avut timp să se gîndească la ea și să se emoționeze că o simte. Nu mai are ce face în acest loc, ce-a făcut nimic nu e, în cavou adastă o bătrînă smintită care nu poate fi lăsată în libertate, acolo stă, sub paza ei, și trupul putrezit al unui făcător de versuri care și-a semănat în lume nebunia, aceasta e marea diferență dintre poeți și demenți, soarta nebuniei ce i-a cuprins. Se înfioră de teamă gîndindu-se la bunica Dionísia dinăuntru, la năpăstuitul ei nepot Fernando, ea cu ochii holbați, la pîndă, el ferindu-și privirea în căutarea

unei fisuri, a unei adieri de vînt, a unei luminițe, și indispoziția se preschimbă în greață, ca și cum peste el ar fi năvălit, sufocîndu-l, un enorm val marin, el care în paisprezece zile de călătorie nu suferise de rău de mare. Atunci își spuse, Trebuie să fie de la stomacul gol, și era posibil, căci nu mîncase nimic de dimineață. Se abătu peste el o răpăială puternică de ploaie, a venit la țanc, acum Ricardo Reis va avea un pretext ca să răspundă, dacă va fi întrebat, Nu, n-am stat mult, ploua cu găleata. În timp ce urca pe alee, simți că greața i se risipește, rămăsese doar cu o vagă durere de cap, poate un gol în creier, ca o spărtură, o bucată de creier în minus, partea ce mi-a revenit. La ușa administrației cimitirului se afla informatorul, era evident, după buzele unsuroase, că tocmai își terminase prînzul, unde, chiar aici, întinzînd un șervet pe birou, înfulecase mîncarea pe care și-o adusese de acasă, călduță încă pentru că fusese învelită în ziare, poate încălzită pe o sobiță cu gaz, în fundul arhivei, de trei ori întrerupîndu-se din mestecat pentru a înregistra intrări, probabil că am stat mai mult decît credeam, Ați găsit vasăzică mormîntul care vă interesa, L-am găsit, răspunse Ricardo Reis și, ieșind pe poartă, repetă, L-am găsit, era acolo.

Făcu un gest spre stația de taxiuri, îi era foame și se grăbea, oare va mai găsi la ora asta vreun restaurant sau vreo pensiune să-i dea de mîncare, Duceți-mă în Rossio, vă rog. Șoferul mesteca metodic o scobitoare, o trecea cu limba de la un colț la altul al gurii, trebuia s-o miște cu limba, de vreme ce mîinile îi erau ocupate de volan, și din cînd în cînd sugea zgomotos saliva printre dinți, producînd un sunet intermitent, modulat ca un tril de pasăre, e ciripitul digestiei, își spuse Ricardo Reis și zîmbi. În aceeași clipă ochii i se umplură de lacrimi, straniu lucru să aibă acest efect atare cauză, ori o fi fost din pricina înmormîntării îngerașului care a trecut în carul lui alb, un Fernando care n-a trăit destul ca să ajungă poet, un Ricardo care nu va fi medic, nici poet nu va fi, sau poate motivul lacrimilor e altul, le-a venit pur și simplu timpul. Chestiunile fiziologice

sînt complicate, să le lăsăm pe seama celor care se pricep, mai ales dacă va trebui totuşi să parcurgem potecile sentimentului din sacii lacrimali, dacă vom verifica, de exemplu, ce diferenţe chimice există între o lacrimă de tristeţe şi o lacrimă de bucurie, desigur prima e mai sărată, de-aia ne ustură ochii aşa de rău. În faţă, şoferul prinsese scobitoarea între caninii din partea dreaptă, o mişca numai pe verticală, în tăcere, arătîndu-şi astfel respectul faţă de suferinţa pasagerului, li se întîmplă adesea cînd pleacă de la cimitir. Taxiul coborî pe Calçada da Estrela, viră la Cortes, spre rîu, iar apoi, pe drumul cunoscut, ajunse în Baixa, o luă pe Rua Augusta şi, cînd intrară în Rossio, Ricardo Reis spuse, amintindu-şi brusc, Opriţi-vă la Irmãos Unidos, aşa se numea restaurantul, acolo în faţă, trageţi pe dreapta, are o intrare aici, alta în spate, pe Rua dos Correeiros, aici se îndestulează burţile şi e o zonă bună, cu tradiţie, ne aflăm exact pe locul unde a fost Spitalul Todos os Santos, cît timp a trecut de atunci, parcă am povesti istoria altei ţări, a fost de ajuns să se bage în istorie un cutremur şi iată rezultatul, cine ne-a văzut şi cine ne vede, dacă-i mai bine sau mai rău depinde doar dacă eşti viu şi ai speranţa vie.

Ricardo Reis prînzi fără să ţină seama de diete, ieri a fost o slăbiciune, bărbatul, cînd debarcă din călătoria pe marea ocean, e ca un copil, uneori caută un umăr de femeie să-şi odihnească fruntea, alteori comandă la cîrciumă pahare cu vin pînă îşi găseşte fericirea, dacă în vin fusese turnată dinainte, alteori parcă i-ar lipsi voinţa proprie, orice ospătar galician îi spune ce trebuie să mănînce, o supică de găină îi va prinde bine zdruncinatului stomac al excelenţei voastre. Aici nimeni n-a vrut să ştie dacă a debarcat ieri, dacă mîncărurile tropicale i-au ruinat digestia, ce fel de mîncare specială ar fi fost în stare să-i vindece dorul de patrie, dacă a suferit de dor şi, dacă nu a suferit, de ce s-a mai întors. De la masa unde se află, prin spaţiile dintre perdele, vede afară cum trec tramvaiele, le aude scrîşnind la cotitură, clinchetul zurgălăilor sunînd lichid în atmosfera cernută

de ploaie, ca niște clopote ale unei catedrale scufundate sau corzile unui clavecin răsunînd la infinit între pereții unui puț[1]. Ospătarii așteptau cu răbdare să termine de prînzit acest ultim client, a venit tîrziu, a cerut, vă rog din suflet, să fie servit, și datorită acestei dovezi de considerație pentru cei ce muncesc a fost recompensat, deși în bucătărie se aranjau cratițele. Acum pleacă, a zis politicos la revedere și, mulțumind, a ieșit pe ușa dinspre Rua dos Correeiros, cea care dă spre marea babilonie de fier și de sticlă care este Piața Figueira, încă agitată, totuși nimic comparabil cu orele dimineții, gălăgioase pînă la paroxism de strigăte și anunțuri. Se respiră o atmosferă compusă din mii de mirosuri intense, de varză strivită și veștedă, de excremente de iepure, de pene de găină opărită, de sînge, de piele jupuită. Se spală băncile, aleile interioare, cu găleți și furtunuri și mături aspre, se aude din cînd în cînd un scrîșnet metalic, apoi un bubuit, a fost o poartă de tablă care s-a închis. Ricardo Reis înconjură piața pe partea sudică, o luă pe Rua dos Douradores, aproape că nu mai ploua, așa că a putut să-și închidă umbrela, să privească în sus și să vadă înaltele frontoane de un cenușiu palid, șirurile de ferestre de la aceeași înălțime, unele cu pervaz, altele cu balcoane, cu monotonele rînduri de pietre cioplite prelungindu-se de-a lungul străzii, pînă cînd se topesc în subțiri fîșii verticale, din ce în ce mai înguste, dar nu într-atît încît să se piardă într-un punct de fugă, pentru că acolo, la capătul străzii, tăind în aparență drumul, se înalță o clădire de pe Rua da Conceiçao, cu aceeași culoare, ferestre și grilaje, făcută după același plan sau cu minime diferențe, toate emanînd prin toți porii umbră și umezeală, răspîndind în curți mirosul de rigole crăpate, cu rare răbufniri de gaz, într-adevăr, cum să nu aibă chipuri palide vînzătorii care ies în ușa magazinelor cu șorțurile sau halatele din bumbac cenușiu, cu creionul după ureche, cu un aer enervat pentru că azi e luni, iar duminica nu

1. Aluzie la un episod din *Memorialul mînăstirii*.

făcuse doi bani. Strada e pavată cu pietre mari, neregulate, e un bazalt aproape negru pe care saltă roțile metalice ale căruțelor, iar pe vreme uscată, nu ca aceea de azi, potcoavele catîrilor scot scîntei atunci cînd poverile excesive pe care le trag le depășesc forțele. Astăzi nu sînt asemenea poticneli, ci altele mai puțin anevoioase, doi inși descarcă, de exemplu, niște saci de fasole care, după dimensiuni, nu cîntăresc sub șaizeci de kile, ori litri, cum se spune cînd e vorba de aceste semințe și de altele, devenind atunci litrii mai mici decît kilogramele, căci fiind fasolea mai ușoară, prin natura ei intimă, fiecare litru din ea înseamnă vreo șapte sute cincizeci de grame în medie, să sperăm că aceia care au măsurat au ținut seama de atari considerații de greutate și masă cînd au umplut sacii.

Ricardo Reis își îndreaptă pașii spre hotel. Chiar acum s-a gîndit la camera unde și-a petrecut prima noapte de fiu risipitor, sub un tavan părintesc, și-a amintit de ea ca de propria casă, nu cea din Rio de Janeiro, nici vreuna din celelalte unde a locuit în Porto, unde știm că s-a născut, nici de aici, din acest oraș al Lisabonei, unde trăia înainte să se îmbarce pentru exilul său brazilian, de nici una din astea, straniu semn, să-și amintească un om de camera de hotel ca de propria casă și să simtă atîta neliniște, atîta agitație, de cît timp e afară, din zori, mă întorc acum, mă întorc. Își reprimă tentația de a chema un taxi, lăsă să treacă un tramvai care l-ar fi dus la doi pași de poartă, reuși în sfîrșit să-și alunge absurda anxietate, se forță să se poarte ca o persoană oarecare ce se întoarce acasă, chiar fiind casa un hotel, fără grabă, dar și fără întîrzieri inutile, deși nu-l așteaptă nimeni. O va vedea probabil diseară pe fata cu mîna paralizată, în sala de mese, e o probabilitate, așa cum sînt și bărbatul cel corpolent, slăbănogul în doliu, copiii palizi și pletoricii lor părinți, cine știe ce alți oaspeți, o lume misterioasă care a sosit din necunoscut și din brumă și, gîndindu-se la ei, simți o căldură plăcută în inimă, un confort interior, iubiți-vă unii pe alții, așa s-a spus într-o zi, și e timpul să începem.

Vîntul sufla cu forță, prins ca într-o țeavă pe Rua do Arsenal, dar nu ploua, doar pe trotuare cădeau cîteva picături mari, scuturate de pe streșini. Poate că timpul se va îmbunătăți începînd de azi, această vreme iernatică nu poate dura veșnic, De două luni, cerul se scutură de apă, a fost ce-a zis ieri șoferul și a spus-o ca unul care și-a pierdut credința în zile mai bune.

Țîrîi scurt soneria de la ușă. Și era de parcă pajul italian i-ar fi dat binețe, urma scara abruptă, Pimenta e sus la pîndă, așteptînd acum deferent și minuțios, cu spatele ușor înclinat, o fi de la căratul continuu, Bună seara, domnule doctor, lîngă balustradă apăru și administratorul Salvador, spunînd același lucru cu o dicție mai căutată, amîndurora le răspunse Ricardo Reis, acum nu mai erau administrator, hamal și doctor, ci numai trei oameni care-și zîmbesc, încîntați că s-au întîlnit din nou după atîta vreme, a trecut mult timp de azi-dimineață, închipuiți-vă, cît dor pe ei, Dumnezeule. Cînd Ricardo Reis intră în cameră și văzu totul perfect aranjat, pătura bine întinsă pe pat, chiuveta strălucitoare, oglinda fără o umbră, ciupită numai de vechime, suspină de mulțumire. Se descălță, se schimbă, își puse niște papuci ușori, de interior, deschise pe jumătate una din ferestre, gesturile celui ce s-a întors acasă și se bucură că e acolo, apoi se așeză în fotoliu, odihnindu-se. Simți că se cufundă în sine însuși, mai bine zis că se prăbușește în propriul interior, o cădere rapidă, violentă. Și acum, întrebă, Și acum, Ricardo, sau cine-oi fi tu, ar zice ceilalți. Deodată înțelese că adevăratul capăt al călătoriei sale era exact momentul pe care-l trăia, că timpul trecut de cînd pusese piciorul pe cheiul de la Alcântara și-l petrecuse, cum s-ar spune, în manevre de acostare și ancoraj, estimarea fluxului, lansarea parîmelor, asta însemnaseră căutatul hotelului, lectura primelor ziare și celelalte, vizita la cimitir, prînzul în Baixa, plimbarea pe Rua dos Douradores și subitul dor de cameră, impulsul de afecțiune nediscriminată, generală și universală, salutul de bun venit al lui Salvador și Pimenta, patul fără cusur, în sfîrșit, fereastra larg

deschisă, a împins-o vîntul și a rămas așa, perdelele ușoare flutură ca niște aripi, Și acum. Ploaia a început să cadă din nou, bate darabana pe acoperiș ca nisipul cernut, cu un sunet amorțit, hipnotic, poate Domnul îndurător așa i-a adormit pe oameni în potopul său universal ca să le fie blîndă moartea, apa intrînd domol pe nări și în gură, inundînd, fără să-i sufoce, plămînii, pîrîiașe care umplu treptat alveolele, una cîte una, tot golul dinăuntrul corpului, patruzeci de zile și patruzeci de nopți de somn și de ploaie, trupurile coborînd spre adîncuri, lent, umplute cu apă, în sfîrșit mai grele decît ea, așa s-au petrecut lucrurile, la fel Ofelia se lasă purtată de curent, cîntînd, dar ea va trebui să moară înainte de finalul actului al patrulea al tragediei, fiecare își are propriul mod de a dormi și de a muri, așa ne închipuim, însă, de fapt, potopul continuă, timpul plouă peste noi, timpul ne îneacă. Pe podeaua ceruită s-au unit și s-au răsfirat picăturile care pătrundeau prin fereastra deschisă, cele care se spulberau de pervaz, există oaspeți neglijenți pentru care munca umilă e demnă de dispreț, poate cred că albinele, după ce-și fabrică ceara, vin s-o întindă pe parchet și să dea lustru lemnului, dacă servitoarele n-ar exista, albine lucrătoare și ele, lucioasele podele ar fi mate, lipicioase, n-ar întîrzia să se înființeze aici administratorul echipat cu mustrări și pedepse, pentru că, administrator fiind, aceasta îi e menirea, și în acest hotel ne-au angajat să-i onorăm și să-i slăvim stăpînul ori pe trimisul său, Salvador, cum știm și ni s-a dovedit. Ricardo Reis se grăbi să închidă fereastra, înmuie cîteva ziare în apa de pe jos și le stoarse, grosul băltoacei, dar, lipsindu-i mijloacele ca să repare complet micul atentat, apăsă pe sonerie. E prima dată, își spuse, de parcă-și cerea sieși iertare.

Auzi pași pe coridor, cineva ciocănea discret la ușă cu nodurile degetelor, Intră, vorbă care a fost rugăminte, nu ordin, iar cînd camerista deschise, aruncîndu-i doar o scurtă privire, îi spuse, Fereastra e deschisă, n-am văzut intrînd ploaia, podeaua este udă, dar tăcu brusc dîndu-și

seama că formase, unul după altul, trei versuri de şapte silabe, redondilha maior[1], tocmai el, Ricardo Reis, autor de ode numite safice sau alcaice, uite că pînă la urmă s-a dovedit a fi un poet popular, cît pe-aci să încheie catrenul, retezîndu-i prozodia din nevoi de metrică şi gramatică, după cum urmează, Spălaţi, vă rog, dar femeia îl înţelese fără adaos de poezie, ieşind şi revenind cu cîrpa şi cu găleata, îngenuncheată acum şi unduindu-şi trupul după mişcarea braţelor, zvîntă parchetul refăcînd în măsura posibilului starea care-i priieşte lemnului ceruit, mîine va mai pune nişte ceară, Mai doriţi ceva, domnule doctor, Nu, mulţumesc foarte mult, şi amîndoi se priviră în ochi, ploaia bătea cu putere în geamuri, ritmul se accelerase, acum răpăia ca o tobă, adormiţii se trezeau tresărind, Cum te cheamă, şi ea răspunse, Lídia, domnule doctor, şi adăugă, La ordinele domniei voastre, ar fi putut spune altfel, bunăoară, cu un glas mai puternic, Iată-mă, sînt aici, cu autorizaţia şi recomandarea administratorului, Ascultă, Lídia, acordă-i toată atenţia clientului de la două sute unu, domnului doctor Reis, iar ea i-o acorda, însă el nu răspunse, îi repeta numele, Lídia, în şoaptă, cine ştie, pesemne ca să nu-l uite cînd va avea nevoie s-o cheme din nou, aşa sînt unii oameni, repetă cuvintele pe care le aud, oamenii, într-adevăr, îşi sînt papagali unii altora, nu există alt mod de a învăţa, reflecţia n-are probabil ce să caute aici, căci nu-i aparţine Lídiei, care e celălalt interlocutor, s-o lăsăm atunci să iasă, dacă are de acum un nume, să-şi ia de aici găleata şi cîrpa, să ne uităm la Ricardo Reis cum a rămas zîmbind ironic, e o grimasă a buzelor care nu înşală, cînd cel care a inventat ironia a inventat ironia, a trebuit să inventeze şi zîmbetul care exprimă intenţia, chestiune mult mai spinoasă, Lídia, rosti, şi surîse. Surîzînd merse să-şi caute poemele în sertar, odele safice, citeşte

1. *Redondilha maior*, vers de şapte silabe, specific poeziei populare şi medievale tîrzii, alături de *redondilha menor*, vers de cinci silabe.

cîteva versuri prinse din zbor în perindarea filelor, Și astfel, Lídia, stăm lîngă foc, Așa să fie, Lídia, tabloul, Să nu vrem, Lídia, în ăst ceas, Cînd vine, Lídia, toamna noastră, Vino să stai cu mine, Lídia, lîngă rîu, cît de infamă ar fi, viața e mai bună decît moartea, n-a mai rămas nici un strop de ironie în zîmbet, dacă se mai poate justifica acest nume pentru două buze răsfrînte peste dinți, cînd sub piele s-a modificat jocul mușchilor, rictus ori rînjet dureros am spune, într-un stil de picat la examen. Dar nu va dura. Precum imaginea proprie reflectată într-o tremurătoare oglindă de apă, chipul lui Ricardo Reis, suspendat peste pagină, își recompune liniile cunoscute, curînd se va putea recunoaște, Sînt eu, fără ironie, fără durere, mulțumit că nu simte nici măcar mulțumire, mai puțin mulțumit că este cine este decît că se află unde se află, așa simte cel care nu-și dorește mai mult sau știe că mai mult nu poate avea, de aceea vrea numai ceea ce era deja al său, mă rog, totul. Penumbra din cameră se adînci, un nor negru va fi trecînd pe cer, un sumbru cumulo-nimbus cum vor fi fost cele care au fost convocate la potop, brusc mobilele cad în somn. Ricardo Reis face un gest cu mîinile, pipăie văzduhul cenușiu, apoi, distingînd anevoie cuvintele pe care le trasează pe foaie, scrie, Zeilor le cer să-mi îngăduie nimic să nu le cer, dar, după ce scrise, nu mai știu ce să spună, sînt și clipe din astea, credem pînă la un punct în importanța a ceea ce am spus sau am scris doar pentru că n-a fost posibil să amuțim sunetele sau să ștergem urmele, dar ne pătrunde-n trup tentația muteniei, fascinația imobilității, să fim ca zeii, tăcuți și calmi, doar asistînd. Merge să se așeze pe sofa, se reazemă, închide ochii, simte că va putea dormi, altceva nu-și dorește, și aproape în somn se ridică, deschide dulapul, scoate o pătură cu care se învelește, în sfîrșit, acum doarme, visează că e o dimineață însorită și că se plimbă pe Rua do Ouvidor, în Rio de Janeiro, îmbrăcat ușor pentru că e foarte cald, încep să se audă împușcături în depărtare, bubuituri de bombe, explozii, dar nu se trezește, nu visează

pentru prima oară acest vis, nici măcar nu aude că îi bate cineva la ușă și că un glas de femeie persuasivă întreabă, Domnule doctor, m-ați chemat.

Să spunem că Ricardo Reis a căzut într-un somn atît de adînc pentru că a dormit puțin peste noapte, să spunem că permutabilele fascinații și tentații ale imobilității și corespunzătoarei muțenii sînt sofisme de o falsă profunzime spirituală, să spunem că nu e vorba de nici o poveste cu zei și că, înainte să adoarmă ca orice ins obișnuit, i-am fi putut spune cu familiaritate, Problema ta e lipsa de somn. Totuși, pe masă e o foaie de hîrtie și pe ea stă scris, Zeilor le cer să-mi îngăduie nimic să nu le cer, vasăzică există această hîrtie, cuvintele există de două ori, fiecare în sine și pentru că s-au întîlnit într-o anume secvență, pot fi citite și exprimă un sens, dar ce contează în cazul de față dacă zeii există sau nu, dacă a adormit sau nu cel care-a scris, lucrurile poate nu sînt chiar așa de simple cum tindeam să le arătăm la început. Cînd Ricardo Reis se trezește, în cameră e noapte. Ultima luminiță care vine de afară pălește pe geamurile aburite, dispare în țesătura perdelelor, o fereastră are draperia trasă, ca scoica s-a închis întunericul. Hotelul e cufundat în tăcere, e Palatul Frumoasei din Pădurea Adormită, Frumoasa a fugit ori n-a fost niciodată aici, toți dorm, Salvador, Pimenta, ospătarii galicieni, șeful de sală, oaspeții, pajul renascentist, s-a oprit ceasul de pe palier, deodată sună departe soneria de la intrare, trebuie să fie prințul care vine să-și sărute Frumoasa, a sosit tîrziu, sărmanul, ce vesel am venit, ce trist am plecat, vicontesa m-a chemat, vicontesa m-a uitat. E o cantilenă infantilă, urcînd din memoria subterană, copii de ceață se mișcă într-o grădină năpădită de iarnă și cîntă cu glasurile lor subțiri, dar triste, avansează și se retrag cu pași solemni, exersîndu-și pavana pentru pruncii defuncți care nu vor întîrzia să devină, crescînd. Ricardo Reis dă la o parte pătura, se dojenește pentru c-a adormit îmbrăcat, nu-i stă în obicei să se complacă în asemenea neglijențe, și-a respectat întotdeauna regulile de comportament, disciplina,

nici Tropicul Capricornului, atît de emolient, nu i-a înmuiat, în şaisprezece ani, tăişul riguros al odelor şi obiceiurilor, aşa că putem pe drept afirma că încearcă mereu să se poarte de parcă zeii ar fi tot timpul cu ochii pe el. Se ridică din fotoliu, merge să aprindă lumina şi, de parcă ar fi dimineaţă şi s-a trezit din somnul nocturn, se priveşte în oglindă, îşi pipăie faţa, poate ar trebui să se radă pentru cină, barem să-şi schimbe hainele, n-o să apară în salon aşa de şifonat. Sînt exagerate scrupulele, încă n-a observat cum obişnuiesc să se îmbrace oamenii de pe stradă, haine ca sacii, pantaloni cu genunchii ieşiţi, cravate cu nod permanent care se bagă şi se scot peste cap, cămăşi prost croite, boţituri, încreţituri, sînt efectele vîrstei. Iar pantofii îi fac cu botul larg pentru ca jocul degetelor să se exercite liber, chiar dacă rezultatul final al acestor măsuri anulează pînă la urmă această intenţie, acesta trebuie să fie oraşul unde, în lume, înfloresc cu cea mai mare abundenţă bătăturile şi calozităţile, monturile şi băşicile dintre degete, fără a mai vorbi de unghiile incarnate, enigmă care se cere investigată din cap pînă în picioare şi pe care o propunem aici curiozităţii. Hotărăşte să nu se bărbierească, dar va îmbrăca o cămaşă curată, îşi alege cravata potrivită la culoarea costumului, îşi aranjează părul în faţa oglinzii, îndreptîndu-şi cărarea. Deşi ora cinei e încă departe, va coborî. Dar înainte reciti ce scrisese, fără să atingă hîrtia, cu un soi de nerăbdare, parcă ar fi luat cunoştinţă de un mesaj lăsat de un individ care nu-i plăcea sau îl scotea din sărite mai mult decît e normal şi scuzabil. Acest Ricardo Reis nu e poetul, e doar un oaspete al hotelului care, ieşind din cameră, găseşte o foaie de hîrtie cu un vers şi jumătate scris, cine mi-o fi lăsat asta, cu siguranţă n-a fost camerista, n-a fost Lídia, cea de aici sau cealaltă, ce pacoste, acum că e început va trebui terminat, e ca o fatalitate, Iar oamenii habar n-au că acela care termină un lucru nu e niciodată acela care l-a început, chiar dacă amîndoi au acelaşi nume, doar acesta rămîne constant, nimic altceva.

Administratorul Salvador era la postul său fix, arborîndu-şi perenul surîs. Ricardo Reis salută, îşi continuă drumul. Salvador se ţinu după el, vru să afle dacă domnul doctor doreşte o băutură înainte de cină, un aperitiv, Nu, mulţumesc, Ricardo Reis încă n-a căpătat acest obicei, s-ar putea să-l capete cu timpul, mai întîi plăcerea, apoi nevoia, dar nu acum. Salvador rămase un minut între uşi, aşteptînd să vadă dacă oaspetele îşi schimbă părerea sau exprimă altă dorinţă, dar Ricardo Reis deschisese deja un ziar, toată ziua şi-o petrecuse ignorînd ce se întîmplă în lume, nu pentru că prin înclinaţie ar fi fost un cititor asiduu, dimpotrivă, îl oboseau paginile mari şi prozele lăbărţate, dar aici, neavînd altceva de făcut şi ca să scape de solicitudinea lui Salvador, ziarul, vorbind de lumea largă, servea ca o barieră împotriva asediului lumii apropiate, veştile celeilalte puteau fi citite ca mesaje depărtate şi fără consecinţe, în eficacitatea cărora n-avem motive să credem, pentru că n-avem nici măcar siguranţa că-şi ating ţinta, Demisia guvernului spaniol, s-a aprobat dizolvarea parlamentului, una, Negusul, într-o telegramă către Societatea Naţiunilor, spune că italienii folosesc gaze asfixiante, alta, aşa sînt ziarele, nu se pricep să vorbească decît despre ce s-a întîmplat, aproape întotdeauna cînd e prea tîrziu pentru a corecta greşelile, pericolele şi omisiunile, ce bun ar fi fost ziarul care în prima zi a lui ianuarie o mie nouă sute paisprezece ar fi anunţat declanşarea războiului pe douăzeci şi patru iulie, am fi avut atunci la dispoziţie aproape şapte luni pentru a îndepărta ameninţarea, poate că reuşeam, ar fi fost şi mai bine dacă ar fi publicat lista celor care aveau să moară, milioane de bărbaţi şi femei citind în ziarul de dimineaţă, la cafeaua cu lapte, ştirea propriei morţi, destin însemnat ce urmează să se împlinească, ziua, ora şi locul, numele scris întreg, ce-ar fi făcut ei ştiind că vor fi omorîţi, ce-ar fi făcut Fernando Pessoa dacă ar fi putut citi, cu două luni mai devreme, Autorul Mesajului va muri pe treizeci noiembrie anul curent, de o colică hepatică, poate ar fi mers la medic şi ar fi renunţat la

băutură, poate ar fi anulat consultația și s-ar fi apucat să bea de două ori mai mult, ca să moară mai devreme. Ricardo Reis lasă ziarul, se privește în oglindă, suprafață de două ori înșelătoare pentru că reproduce un spațiu profund și, în același timp, îl neagă arătîndu-l ca simplă proiecție, unde într-adevăr nu se întîmplă nimic, e doar fantasma exterioară și mută a oamenilor și lucrurilor, arbore care peste lac se înclină, chip care în el se caută, fără ca imaginile arborelui și chipului să-l tulbure, să-l schimbe, să-l atingă măcar. Oglinda, aceasta și toate, înapoind mereu o aparență, e protejată împotriva omului, în fața ei nu sîntem altceva decît faptul că ne aflăm acolo sau că ne-am aflat, precum un ins care înainte de a pleca la războiul din o mie nouă sute paisprezece s-a admirat în uniforma pe care o purta, a privit mai mult decît ce vedea, fără a ști că nu se va mai oglindi în această oglindă, și asta e vanitate, ceea ce n-are durată. Așa e oglinda, suportă, dar, dacă poate, respinge. Ricardo Reis își întoarce ochii, își schimbă locul, îi va întoarce spatele, el care respinge sau este respins. E mai curînd cel care respinge, pentru că e și el oglindă.

Ceasul de pe palier bătu ora opt, și abia tăcuse ultimul ecou că și răsună slab un gong invizibil, doar de aproape se poate auzi, cu siguranță nu-l disting oaspeții de la etajele mai înalte, trebuie totuși să ținem cont de greutatea tradiției, ea nu va consta numai în imitația împletiturilor de nuiele pe damigene cînd nuielele nu se vor mai folosi. Ricardo Reis își împăturește ziarul, urcă în cameră să se spele pe mîini, să-și corecteze ținuta, revine imediat, se așază la masa unde a mîncat prima dată și așteaptă. Dacă l-ar fi văzut cineva și i-ar fi urmărit pașii, așa de activ, și-ar fi închipuit că se grăbește de flămînd ce e, că a prînzit devreme sau prost ori că și-a cumpărat bilet la teatru. Or, noi știm că a prînzit tîrziu, nu l-am auzit plîngîndu-se c-ar fi mîncat puțin și nu se duce la teatru, nici la cinema nu se va duce, mai ales pe o vreme ca asta, care e și pe cale să se înrăutățească, doar un prost s-ar

gîndi, sau un excentric, să iasă la plimbare pe străzile orașului. Ricardo Reis nu este decît un autor de ode, nu un excentric, cu atît mai puțin un prost, și nicidecum prostul acestui sat, Ce grabă m-o fi apucat, doar acum încep să sosească oamenii la cină, slăbănogul în doliu, grăsanul pașnic și cu digestie bună, cei de aici, pe care nu i-am văzut aseară, lipsesc copiii cei muți și părinții lor, or fi fost în trecere, de mîine nu mai vin înainte de opt și jumătate, va fi chiar la timp, iată-mă, ridicol ca un provincial care a descins în oraș și stă pentru prima dată la hotel. Își mîncă încet supa, amestecînd-o îndelung cu lingura, apoi împrăștie peștele în farfurie și ciuguli de ici, de colo, de fapt nu-i era foame, cînd servitorul îi aducea felul doi văzu intrînd trei bărbați pe care maître îi conduse la masa unde, în ajun, cinaseră fata cu mîna paralizată și tatăl ei, Deci nu sînt aici, au plecat, își spuse, Sau cinează în oraș, se contrazise, doar atunci admise ceea ce știa, dar se prefăcuse că ignoră, și într-atît încît înregistrase intrarea tuturor oaspeților, pe jumătate distrat, ascunzînd față de sine însuși că venise devreme ca s-o vadă pe tînără, De ce, pînă și această întrebare era amăgire, mai întîi fiindcă anumite întrebări sînt făcute numai pentru a face mai explicită absența răspunsului, apoi pentru că era în același timp adevărat și fals celălalt răspuns posibil și oblic c-ar exista un motiv suficient de interes, fără rațiuni mai adînci sau laterale, față de o fată cu mîna stîngă paralizată, pe care o mîngîie ca pe un animal de casă, chiar dacă nu-i ajută la nimic sau tocmai de aceea. Își scurtă cina, ceru cafeaua, Și un coniac în salon, era un mod de a-și petrece timpul pînă cînd va putea, cu hotărîre conștientă, să-l întrebe pe administratorul Salvador cine erau persoanele acelea, tată și fiică, știți, mi se pare că i-am mai văzut undeva, poate în Rio de Janeiro, nu în Portugalia, bineînțeles, tînăra ar fi fost pe atunci o fetiță de cîțiva ani, își țese și împletește Ricardo Reis plasa de aproximații, atîta investigație pentru cîteva informații. Deocamdată Salvador se ocupă de alți oaspeți, unul care pleacă mîine foarte devreme și cere

nota, altul care se plînge că nu poate dormi din cauza unor jaluzele izbite de vînt, Salvador îi ascultă pe toți cu atitudinea lui politicoasă, dinții îngălbeniți, mustața pleoștită. Slăbănogul îndoliat intră în salon să consulte un ziar, dar nu întîrzie să iasă, grăsanul apăru la ușă, morfolind o scobitoare, șovăi în fața privirii reci a lui Ricardo Reis și se retrase, cu umerii căzuți, i-a lipsit curajul să intre, există lașități din astea, momente de extremă slăbiciune morală pe care omul nu e în stare să le explice, mai ales sieși.

După o jumătate de oră, afabilul Salvador reuși să-l informeze, Nu, trebuie să fie o confuzie, din cîte știu n-au fost niciodată în Brazilia, vin la noi de trei ani, am stat de vorbă, bineînțeles, firesc era să-mi fi vorbit de o astfel de călătorie, Atunci, e greșeala mea, dar spuneți că vin aici de trei ani, Da, sînt din Coimbra, acolo trăiesc, tatăl e domnul Sampaio, notar, Și ea, Ea are un nume ciudat, se numește Marcenda, închipuiți-vă, dar sînt de familie foarte bună, mama a murit, Ce e cu mîna ei, Cred că tot brațul e paralizat, de asta vin în fiecare lună și stau trei zile la hotel, o vede un medic, Ah, în fiecare lună trei zile, Da, trei zile pe lună, domnul Sampaio mă anunță dinainte ca să țin două camere libere, mereu aceleași, Și în acești ani a fost vreo îmbunătățire, Dacă e să vorbesc sincer, domnule doctor, cred că nu, Ce păcat, o fată așa de tînără, E adevărat, domnule doctor, poate vă vor cere părerea data viitoare, dacă veți mai fi aici, Da, e posibil să mai fiu, dar cazurile de acest gen nu țin de specialitatea mea, eu sînt medic generalist, m-am interesat și de bolile tropicale, dar nimic util pentru asemenea situații, Asta e, cît e de adevărat că banii n-aduc fericirea, tatăl cu atît de mulți, și fata bolnavă, nimeni n-a văzut-o zîmbind, Se numește Marcenda, Da, domnule doctor, Ciudat nume, nu l-am mai auzit niciodată, Nici eu, Pe mîine, domnule Salvador, Domnule doctor, pe mîine.

Intrînd în cameră, Ricardo Reis vede patul desfăcut, pătura și cearșaful date la o parte și îndoite în unghi drept,

totuși cu discreție, fără deplasata impudoare a lenjeriei îndepărtate complet, nu e decît o sugestie, dacă vrea să se culce, aici e locul. Nu se va întîmpla așa curînd. Mai întîi va citi versul și jumătate pe care l-a lăsat scris pe hîrtie, îl va privi cu severitate, va căuta poarta pe care această cheie, dacă e o cheie, o poate deschide, își va imagina că a găsit-o și va da peste alte porți în spatele celei dintîi, închise și fără cheie, în sfîrșit, se strădui atît încît pînă la urmă, ori din oboseala lui, ori a altcuiva, găsi ceva sau îi fu dăruit, astfel încheindu-se poemul, Fără neliniște sau somn, vreau să înalț calma mea ființă mai sus de spațiul unde oamenii se bucură sau plîng, ce-a scris la mijloc se supunea aceleiași idei, aproape se putea omite, norocul e un jug apăsător și fericirea oprimă pentru că e o stare anumită. Apoi se duse să se culce și adormi pe dată.

Ricardo Reis îi spusese administratorului, Trimiteți-mi micul dejun în cameră, la nouă și jumătate, dar nu pentru că s-ar fi gîndit să doarmă atît de tîrziu, ci pentru a nu fi nevoit să sară buimac din pat, chinuindu-se să-și vîre brațele în mînecile halatului, bîjbîind pe dușumea în căutarea papucilor, panicat, cu impresia că nu va fi în stare să se miște atît de repede pe cît merita răbdarea celei care afară, cu efort, susținea în brațe tava încărcată cu cafeaua și laptele, feliile de pîine prăjită, zaharnița, poate un gem de cireșe sau de portocale, sau o bucată de marmeladă întunecată, grunjoasă, sau o felie de cozonac, sau ecleruri cu coajă subțire, sau prăjituri cu cremă, sau savarine, aceste somptuoase prodigalități ale hotelurilor, dacă Bragança face uz de ele, de văzut vom vedea, căci acesta este primul mic dejun al lui Ricardo Reis de cînd a sosit. La fix, garantase Salvador, și nu bătuse cîmpii, căci Lídia ciocănește punctual la ușă, un fin observator va zice că așa ceva e imposibil pentru cineva care are ocupate amîndouă brațele, însă rău am mai sta noi cu robii dacă nu i-am alege dintre cei cu trei brațe sau mai multe, e cazul servitoarei dumneavoastră, care, fără să verse un strop de lapte, reușește să bată ușor cu nodurile degetelor în ușă, mîna acestor degete continuînd să susțină tava, trebuie să vezi ca să crezi, și s-o auzi, Micul dejun al domnului doctor, așa a fost învățată să spună, și, deși femeie născută în popor, e atît de deșteaptă încît a ținut minte pînă azi. Dacă această Lídia n-ar fi cameristă, și încă una competentă, ar putea deveni, după cum a dovedit, o acrobată, jongleriță sau prestidigitatoare nu mai puțin destoinică, are geniul necesar profesiunii, ce este nepotrivit,

servitoare fiind, e că se numește Lídia, și nu Maria. Ricardo Reis e deja gata, îmbrăcămintea și înfățișarea sînt puse la punct, barba rasă, halatul legat, ba chiar a întredeschis fereastra ca să aerisească încăperea, detestă mirosurile nocturne, expansiuni ale trupului de care nici poeții nu scapă. În sfîrșit intră camerista, Bună dimineața, domnule doctor, și merse să pună tava pe masă, cu mai puține bunătăți decît ne închipuiam, dar și așa Bragança merită felicitări, nu e de mirare că are clienți atît de fideli, unii nu vor alt hotel cînd vin la Lisabona. Ricardo Reis întoarce salutul, acum zice, Mulțumesc, nu, nu mai vreau nimic, e răspunsul la întrebarea pe care o bună servitoare o va pune întotdeauna, Mai doriți ceva, și, dacă i se va spune că nu, va trebui să se retragă discret, dacă se poate mergînd de-a-ndăratelea spre ușă, să-ți arăți spinarea e o lipsă de respect față de cel ce ne plătește și ne asigură traiul, dar Lídia, instruită să se întreacă în amabilități, spune, Nu știu, domnule doctor, dacă ați observat că e inundație în Cais do Sodré, așa sînt bărbații, au un potop dincolo de pragul ușii și nu bagă de seamă, au dormit buștean toată noaptea, dacă s-au trezit și au auzit ploaia li s-a părut că visează că plouă și în vis se îndoiesc că visează, cînd adevărul e că a plouat atît de mult încît Cais do Sodré e tot o apăraie, apa se ridică pînă la genunchii celui care, de voie, de nevoie, traversează de pe un trotuar pe celălalt, desculț și cu pantalonii suflecați peste genunchi, trecînd prin vad cu o doamnă în vîrstă în spinare, mult mai ușoară decît sacul cu fasole pe care obișnuiește să-l care între căruță și magazie. Aici, la capătul străzii Alecrim, ea scotocește prin geantă și scoate la iveală moneda cu care-l va răsplăti pe Sfîntul Cristofor, care, pentru a nu scrie mereu ăl de, s-a băgat din nou în apă, pentru că, de vizavi, altcineva îi face semne disperate. Cel de acum nu e bătrîn, are și vîrsta potrivită, și picioarele zdravene pentru a traversa pe cont propriu, dar fiind îmbrăcat la patru ace nu vrea să și le piardă prin noroi, căci e mai mult noroi decît apă, și nu-și dă seama cît de ridicol arată,

cocoţat în scrînciob, cu hainele sumese, fluierele picioarelor ițindu-se din pantaloni, jartierele verzi peste izmenele albe, nu duce lipsă de spectatori care fac haz de privelişte, pînă şi în Hotelul Bragança, la etajul doi, un oaspete de vîrstă mijlocie zîmbeşte binedispus, iar în spatele lui, dacă ochii nu ne joacă feste, stă o femeie care rîde şi ea, e o femeie, fără îndoială, dar nu întotdeauna ochii văd ce-ar trebui să vadă, pentru că aceasta pare servitoare, şi parcă ne e greu să credem că asta îi e condiția, altminteri s-ar submina periculos relațiile şi pozițiile sociale, situație foarte de temut, s-o repetăm, totuşi se mai întîmplă şi, dacă e adevărat că întîmplarea îl face pe hoţ, tot aşa poate face o revoluție, precum această îndrăzneală a Lídiei de a apărea la fereastră în spatele lui Ricardo Reis, rîzînd împreună, egalitar, de spectacolul care-i amuza pe amîndoi. Sînt clipe fugare ale vîrstei de aur, se nasc brusc, mor într-o clipă, de aceea fericirii nu i-a trebuit mult să obosească. Cea de acum deja s-a stins, Ricardo Reis a închis fereastra, Lídia, din nou o simplă servitoare, se retrage spre uşă, gesturile se fac acum cu oarecare grabă pentru că pîinea prăjită a început să se răcească, i se duce savoarea, Te chem după aceea să iei tava, spune Ricardo Reis, ceea ce se va întîmpla cam peste o jumătate de oră, Lídia a intrat discret şi fără zgomot se retrage, uşurată de povară, în vreme ce Ricardo Reis se preface că se gîndeşte aiurea, răsfoind, dar fără să citească, The god of the labyrinth, operă deja citată.

Astăzi e ultima zi a anului. În întreaga lume guvernată de acest calendar, inşi cu figuri serioase chibzuiesc în sinea lor ce fapte bune au de gînd să facă în anul care vine, jurîndu-şi că vor fi drepţi, cinstiţi şi imparţiali, că din pocăita lor gură nu va mai ieşi nici o vorbă de ocară, nici o minciună, nici o perfidie, chiar dacă inamicul le merită, evident că vorbim despre oamenii de rînd, ceilalţi, inşii de excepție, ieşiți din comun, se ghidează după rațiuni proprii pentru a fi şi a face întotdeauna contrariul oricînd li se năzare sau le e de folos, ei nu se lasă traşi pe sfoară cu una,

cu două, ba chiar își rîd de noi și de bunele intenții pe care le arătăm, dar, mă rog, încet-încet învățăm și noi din experiență, chiar din primele zile ale lui ianuarie vom fi uitat jumătate din tot ce-am promis și, cum am uitat atît de multe, ce motive mai avem să îndeplinim restul, e ca un castel de cărți de joc, dacă îi lipsesc etajele superioare, mai bine să cadă totul și să se amestece culorile. De aceea pare cusută cu ață albă povestea că Isus s-ar fi despărțit de viață cu vorbele din Scripturi, ale lui Matei și Marcu, Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit, sau ale lui Luca, Tată, în mîinile tale îmi încredințez sufletul, sau ale lui Ioan, Săvîrșitu-s-a, în schimb Cristos a spus, orice om din popor știe că acesta e adevărul, pe crucea mea, Adio, lume, mergi din lac în puț. Însă zeii lui Ricardo Reis sînt alții, tăcute entități ce ne privesc indiferente, pentru care binele și răul nici măcar vorbe nu sînt, fiindcă nu le rostesc niciodată, și cum le-ar rosti, dacă între bine și rău nu știu să distingă, umblînd la fel ca și noi în rîul lucrurilor, deosebindu-ne de ei doar pentru că-i numim zei și uneori o credem. Această lecție ni s-a dat ca să nu ne mai obosim să jurăm intenții noi și minunate pentru anul care vine, zeii nu ne vor judeca după ele, nici după fapte, judecătorii umani sînt singurii care își permit să dea sentințe, zeii niciodată, pentru că se presupune că ei știu totul, doar dacă toate astea n-or fi cumva false, dacă nu cumva adevărul ultim al zeilor e tocmai acela că nu știu nimic, dacă singura lor ocupație n-o fi să uite în fiecare clipă ceea ce clipă de clipă îi învață faptele oamenilor, ale celor buni ca și ale celor răi, în ultimă instanță egale pentru zei, pentru că nu le sînt de nici un folos. Să nu spunem, Mîine voi face, pentru că mîine precis vom fi obosiți, să spunem mai degrabă, Poimîine, tot ne rămîne o zi de răgaz să ne schimbăm opinia și proiectul, dar cel mai prudent ar fi să zicem, Într-o bună zi mă voi hotărî cînd va fi ziua să spun poimîine, și poate că nici nu va fi cazul, dacă moartea definitorie se va grăbi să ne scape de angajament, acesta e lucrul cel mai rău de pe lume, angajamentul, libertate pe care nouă înșine ne-o refuzăm.

Ploaia s-a oprit, cerul s-a luminat, fără riscul unui duș incomod, Ricardo Reis poate face o plimbare înainte de prînz. Nu va merge la vale, inundația nu s-a retras din Cais do Sodré, pietrele sînt acoperite de un mîl fetid, tot ceea ce curentul rîului a ridicat din nămolul adînc și vîscos, dacă vremea nu se va schimba, vor veni o mulțime de muncitori cu tulumbe, apa a murdărit, apa va curăța, binecuvîntată fie apa. Ricardo Reis o ia în sus pe strada Alecrim, însă nici nu a ieșit bine din hotel că l-a și făcut să se oprească un vestigiu din alte ere, un capitel corintic, un altar votiv, un soclu de coloană funerară, ce idee, asemenea lucruri, dacă încă mai există în Lisabona, le ascunde pămîntul răscolit de îndiguiri sau cauze naturale, aici nu e decît o piatră dreptunghiulară, încastrată și țintuită într-un zid scund care duce spre Rua Nova do Carvalho, spunînd în litere ornamentale, Clinica de Enfermedades de los Ojos y Quirúrgicas, și, mai sobru, Fondată de A. Mascaró în 1870, pietrele au viață lungă, nu asistăm la nașterea lor, nu le vom vedea moartea, atîția ani s-au scurs peste cea de aici, alți mulți vor mai trece, a murit Mascaró și clinica s-a desființat, poate c-or mai fi trăind pe undeva descendenți ai Întemeietorului, dedicîndu-se altor meserii, cine știe dacă n-or fi uitat sau ignoră că locul ăsta public îi poartă încă herbul, dacă familiile n-ar fi cum sînt, frivole, nestatornice, aceasta ar veni aici să celebreze memoria strămoșului vindecător de ochi și alte chirurgii, e drept că nu ajunge să sculptezi numele pe o piatră, piatra rămîne, bineînțeles, domnilor, s-a salvat, însă numele, dacă nu vor merge în fiecare zi să-l citească, se uită, se șterge, nu mai e acolo. Meditățm la aceste contradicții în timp ce urcăm pe strada Alecrim, de-a lungul șinelor tramvaielor mai curg încă pîrîiașe de apă, lumea nu poate sta pe loc, vîntul suflă, norii zboară, de ploaie nu mai vorbim, atît de multă a căzut. Ricardo Reis se oprește în fața statuii lui Eça de Queirós, sau Queiroz, dacă e să respectăm cu sfințenie ortografia pe care a folosit-o stăpînul numelui, oh, ce diferite sînt modurile de a scrie, și numele e o nimica toată,

cu adevărat uimitor e că amîndoi vorbesc aceeași limbă și unul este Reis, iar celălalt Eça, probabil limba e aceea care-și alege scriitorii de care are nevoie, îi folosește pentru a exprima cîte o mică parte din ceea ce este, cînd limba va fi spus totul și apoi va amuți, sînt curios să văd cum va arăta viața noastră. Primele dificultăți încep deja să-și facă apariția, ori poate nu sînt chiar dificultăți, ci mai degrabă varii și incitante straturi de sens, sedimente răscolite, noi cristalizări, de exemplu, Pe nuditatea viguroasă a adevărului mantia diafană a fanteziei, pare clară sentința, limpede, încheiată și completă, pînă și un copil ar fi în stare s-o priceapă și să meargă la examen repetînd-o fără greșeală, însă același copil ar pricepe și ar repeta cu aceeași convingere o nouă frază, Pe nuditatea viguroasă a fanteziei mantia diafană a adevărului, iar această propoziție, iată, dă mai mult de gîndit, dă aripi imaginației, solidă și despuiată fantezia, diafan numai adevărul, dacă sentințele întoarse pe dos s-ar preschimba în legi, ce lume am face cu ele, mare minune că nu se scrîntesc oamenii cînd deschid gura să vorbească. E instructivă plimbarea, doar adineauri îl contemplam pe Eça, iar acum dăm cu ochii de Camões, lui nu s-au gîndit să-i pună versuri pe piedestal, și, dacă ar pune vreunul, pe care l-ar alege, Aici, cu grea durere și mîhnire, mai bine să-i dăm pace bietului întristat, să urcăm cît mai e de urcat pe strada acum a Mizericordiei[1], pe vremuri a Lumii, din păcate nu putem avea totul deodată, și lumea, și mizericordia. Iată bătrîna piață a Sfîntului Roc și biserica aceluiași sfînt, cel căruia un cîine i-a lins plăgile lăsate de ciumă, bubonică fără doar și poate, animal care parcă n-ar fi din aceeași specie cu Ugolina, cățeaua care nu vrea decît să sfîrtece și să devoreze, în această faimoasă biserică se află capela Sfîntului Ioan Botezătorul, comandată în Italia de regele Dom João V, un monarh așa de renumit, rege pietrar și arhitect mai presus de orice, să ne gîndim la mînăstirea din Mafra și, de asemenea, la Apeductul

1. Mizericordiile sînt instituții caritabile ale Bisericii.

Apelor Libere, a cărui adevărată istorie a mai rămas de povestit. Şi iată, pe diagonala ce uneşte două chioşcuri care vînd tutun, lozuri şi rachiu, marmoreeanul monument împlîntat de colonia italiană cu ocazia himeneului regelui Dom Luís, traducătorul lui Shakespeare, cu Dona Maria Pia de Savoia, fiica lui Verdi, adică a lui Vittorio Emmanuele Re d'Italia, construcţie unică în toată urbea Lisabonei, care pare mai curînd o vargă ameninţătoare ori o nuia de bătut copiii la palmă, cel puţin asta le aduce în minte fetelor de internat, cu ochi înspăimîntaţi ori lipsiţi de lumină, dar informate de colegele văzătoare, care trec cîteodată pe aici, îmbrăcate în şorţ şi uniformă, scuturîndu-se de mirosul greu al dormitoarelor, cu palmele numai usturimi de la ultima corecţie. Acest cartier e neaoş, pe culmi ca nume şi situare[1], la pămînt ca moravuri, la uşile tavernelor alternează ramurile de laur cu femeile uşoare, cu toate că, fiind ceas de dimineaţă şi străzile spălate de ploile năvalnice din zilele trecute, se simte în văzduh un soi de prospeţime inocentă, un suflu virginal, de necrezut într-un loc de atîta pierzanie, o spun, în viersul lor, canarii atîrnaţi pe balcoane sau la intrarea în taverne, ciripind ca ieşiţi din minţi, să ne bucurăm de vremea frumoasă, mai ales cînd ne aşteptăm să nu ţină mult, dacă ploaia se va porni din nou cîntecul se va stinge, penele se înfioară şi o pasăre mai sensibilă îşi vîră căpşorul sub aripă şi se preface că doarme, stăpîna a venit s-o bage în casă, acum nu se aude decît ploaia, pe undeva răsună o ghitară, unde, nu ştie Ricardo Reis, care s-a adăpostit sub o poartă, e una dintre primele case de pe Travessa da Água da Flor. Se spune, de obicei, despre soare că trece în zbor cînd norii care i-au dat voie să răzbească dau năvală să-l acopere, să spunem şi despre această aversă că a trecut în zbor, a bătut cu putere, dar s-a dus, picură streşinile şi balcoanele, din rufele întinse la uscat se prelinge

1. Bairro Alto înseamnă „cartierul de sus" şi este situat pe cea mai înaltă colină a Lisabonei.

apa, atît de subită a fost aversa încît femeile n-au apucat să se adăpostească, ţipînd după cum le e înţelegerea, Ploooua, astfel anunţîndu-se una pe alta, precum soldaţii noaptea în gherete, Santinelă, ateeenţie, Prezent, Zi mai departe, n-a fost timp decît să ia canarul, bine că am pus la adăpost trupuşorul delicat, atît de cald, uite cum îi bate inimioara, Isuse, ce forţă, ce rapiditate, e de la spaimă, nu, e întotdeauna la fel, inima care trăieşte puţin bate mai repede, e legea compensaţiei. Ricardo Reis traversează grădina, vrea să vadă oraşul, castelul cu zidurile dărîmate, casele prăvălindu-se pe coaste. Soarele albit bate în ţiglele ude, peste oraş se lasă tăcerea, toate sunetele sînt înăbuşite, în surdină, Lisabona pare făcută din vată, mustind acum de apă. Dedesubt, pe o platformă, se zăresc cîteva busturi de iluştri bărbaţi ai patriei, cîteva tufe, cîteva capete romane, inadecvate atît de departe de cerurile Laţiului, e ca şi cum l-ai pune pe ţărănoiul de teracotă al lui Bordalo să-i arate degetul lui Apolo din Belvedere. Toată terasa e belvedere cît timp îl contemplăm pe Apolo, apoi glasul se alătură ghitarei şi cîntăm fado. Ploaia pare că s-a îndepărtat de tot.

Cînd o idee a adus-o pe alta, spunem că a fost o asociaţie de-a lor, unii sînt chiar de părere că toate procesele mentale umane decurg din atare stimulare succesivă, de multe ori inconştientă, alteori nu tocmai, cîteodată inevitabilă, altă dată prefăcîndu-se aşa doar ca să fie adjuncţie diferită, inversă cînd e cazul, în sfîrşit, relaţii sînt multe, dar toate legate între ele de specia pe care împreună o constituie şi parte a ceea ce generic vom numi industria şi comerţul ideilor, de aceea omul, pe lîngă tot ce este, a fost sau va fi, e şi un loc industrial şi comercial, producător mai întîi, apoi vînzător cu amănuntul, în sfîrşit consumator, drept care, răsturnată şi rearanjată această ordine, de idei vorbesc, nu de alte cele, pe bună dreptate le vom numi idei asociate, cu sau fără companie, sau în comandită, poate societate cooperatistă, niciodată cu răspundere limitată, niciodată anonimă, pentru că nume avem cu toţii. Că există o legătură

inteligibilă între această teorie economică și plimbarea pe care o face Ricardo Reis, instructivă, cum am aflat, e ceea ce nu va întîrzia să se arate, atunci cînd va ajunge la poarta fostei mînăstiri São Pedro de Alcântara, azi un așezămînt pentru fete bătute pedagogic la palmă, și va da cu ochii de mozaicul de faianță de la intrare, unde e reprezentat Sfîntul Francisc din Assisi, il poverello, un sărăcan amărît în traducere liberă, extatic și îngenuncheat, primindu-și stigmatele, care, în figurația simbolică a pictorului, ajung la el pe cinci funii de sînge care coboară din înălțimi, din Cristosul răstignit care plutește în aer ca o stea sau ca un zmeu lansat de puștanii de la țară, unde spațiul e liber și încă nu s-a pierdut amintirea timpului cînd oamenii zburau. Cu picioarele și mîinile însîngerate, cu rana din coaste căscată, Sfîntul Francisc din Assisi îl ține bine pe Isusul Crucii ca să nu se facă nevăzut în irespirabilele înălțimi, de unde tatăl își strigă fiul, Vino, vino, ți s-a sfîrșit răstimpul de om, de aceea îl putem vedea pe sfîntul preacuvios crispîndu-se de efortul pe care-l face, în timp ce murmură ceea ce unii cred că-i rugăciune, Nu-ți dau drumul, nu-ți dau drumul, după aceste întîmplări întîmplate, dar numai acum revelate, ne vom da seama cît e de urgent să facem praf și să aruncăm la coș teologia veche, inventînd o nouă teologie, opusul celeilalte, iată unde ne-au dus asociațiile de idei, fiindcă erau capete romane pe terasă, fiind ea un belvedere, mai adineauri s-a gîndit Ricardo Reis la gestul de îți arăt eu ție al țărănoiului de teracotă, iar acum, la poarta unei vechi mînăstiri, din Lisabona, nu din Wittenberg, își explică cum și de ce poporul de rînd numește sumețitul deget armele Sfîntului Francisc, e gestul pe care disperatul sfînt i-l face lui Dumnezeu pentru că vrea să-i smulgă zmeul. Nu vor lipsi scepticii conservatori care se vor îndoi de propunere, nu trebuie să ne mirăm, în fond așa se întîmplă mereu cu ideile noi, născute prin asociere.

Ricardo Reis scotocește prin memorie după fragmente de versuri făcute în mai bine de douăzeci de ani, cum trece

vremea, Zeu trist, chemat pentru că altul poate nu era ca tine, Nu eşti mai mult, nici mai puţin nu eşti, alt zeu, Nu tu, Cristos, eşti ura sau dispreţul meu, Dar caută să nu încerci a uzurpa ce altora li se cuvine, Noi, oamenii, să ne lăsăm uniţi de zei, acestea sînt cuvintele pe care le murmură mergînd pe Rua de Dom Pedro V, ca şi cum ar identifica fosile sau resturi ale vechilor civilizaţii, şi o clipă se îndoieşte că ar avea mai mult sens odele complete acolo de unde le pescuise decît alăturarea întîmplătoare a unor bucăţi încă închegate, însă deja corodate de absenţa a ceea ce se afla înainte sau venea după aceea şi contradictoriu afirmînd, prin propria mutilare, un alt sens închis, definitiv, aşa cum par a avea epigrafele puse la începutul cărţilor. Îşi pune întrebarea dacă ar fi cu putinţă să definească o unitate care să cuprindă, ca o paranteză dreaptă sau oblică, ceea ce este opus şi divers, mai ales pe acel sfînt care a urcat sănătos pe munte şi de acolo s-a întors cu sîngele şiroind din cinci izvoare deschise în trup, să sperăm c-a reuşit, la căderea nopţii, să facă ghem funiile sîngerii şi să se întoarcă acasă, frînt de oboseală ca unul care a avut mult de tras, ducînd sub braţ zmeul pe care fusese cît pe-aci să-l piardă, va dormi cu el la căpătîi, azi a cîştigat, cine ştie dacă nu va pierde mîine. Încercarea de a prinde într-o unitate atari diversităţi e poate la fel de absurdă ca strădania de a goli marea cu găleata, nu pentru c-ar fi o lucrare imposibilă, dacă ai timp destul şi forţa nu lipseşte, ci pentru că ar fi nevoie, mai întîi, să găseşti în pămînt altă groapă adîncă pentru mare, şi asta ştim că nu e cu putinţă, atîta mare, pămînt atît de puţin.

Toate astea îl făcură pe Ricardo Reis să uite întrebarea pe care şi-o pusese ajungînd în piaţa Rio de Janeiro, odată fusese a Principelui Moştenitor, oare într-o zi îşi va recăpăta numele, om trăi şi om vedea. Căldura îl atrăgea spre umbra arborilor, arţarii, ulmii, cedrul-umbrelă care îşi răsfira rămurişul răcoros, nu că acest poet şi medic ar fi din cale-afară de versat într-ale botanicii, cineva a trebuit să repare ignoranţa şi să umple golurile de memorie ale

unui ins obișnuit de șaisprezece ani cu alte flore, tropicale și baroce. Dar nu e încă vreme de plăceri estivale, de huzurit la terme sau pe plajă, temperatura trebuie să fie în jur de zece grade, iar băncile din grădină sînt ude. Ricardo Reis își strînge gabardina în jurul trupului, înfrigurat traversează grădina, se întoarce pe alte alei, acum va coborî pe Rua do Século, nu știe ce i-a venit, fiind locurile așa pustii și melancolice, cîteva palate vechi, case scunde, strîmte, de oameni din popor, cel puțin lumea nobilă din alte epoci nu făcea mofturi, accepta să trăiască perete în perete cu vulgul, vai nouă, după cum merg lucrurile, vom ajunge să vedem cartiere exclusive și rezidențiale, numai pentru burghezia finanței și a fabricilor, care pînă atunci va fi înghițit ce-a mai rămas din aristocrație, cu garaj propriu, grădină pe măsură, cîini lătrînd violent la nepoftiți, pînă și cîinii vor fi altfel, pe vremuri mușcau pe toată lumea, fără deosebire.

Ricardo Reis coboară strada, fără grabă, fluturînd umbrela ca pe un baston, vîrful ei ciocănește în pietrele trotuarului odată cu piciorul de pe aceeași parte, e un sunet precis, limpede și clar, fără ecou, dar într-un fel lichid, dacă nu e absurd să spunem că e lichid sau așa pare, șocul între fier și calcar, se distrage cu aceste gînduri puerile, cînd deodată devine conștient de propriii săi pași, de parcă de cînd a ieșit din hotel n-a întîlnit nici un suflet de om, și chiar ar jura, pe conștiință, dac-ar fi chemat să jure, că n-a văzut pe nimeni pînă a ajuns aici, cum se poate una ca asta, dragă domnule, un oraș care nici măcar nu-i dintre cele mici, unde s-au ascuns oamenii. Pentru că i-o afirmă bunul-simț, depozitar doar al cunoașterii despre care același bun-simț zice că e indiscutabilă, știe că nu e adevărat, oamenii n-au lipsit din drum, chiar acum pe această stradă, deși atît de liniștită, fără magazine, cu cîteva rare ateliere, se văd grupuri care trec, merg toți la vale, oameni săraci, unii par cerșetori, familii întregi, cu bătrînii în urmă, tîrșîindu-și picioarele, cu inima la pămînt, copiii înghiontiți de mamele care strigă, Mai repede, dacă

nu, se termină. S-a terminat cu liniştea, strada nu mai e aceeaşi, bărbaţii încearcă să disimuleze, imită gravitatea care-i stă bine unui cap de familie, merg la pas ca şi cum ar avea un scop diferit sau nu vor să-l recunoască pe acesta şi cu toţii dispar, unul cîte unul, după următoarea cotitură, unde se află un palat cu palmieri în curtea interioară, pare Arabia Fericită, meandrele străduţelor medievale nu şi-au pierdut farmecul, ascund surprize după colţ, nu sînt ca arterele urbane moderne, croite drept, cu toate la vedere, dacă vederea e uşor de mulţumit. În faţa lui Ricardo Reis se iveşte o mulţime neagră care umple strada de la un trotuar la celălalt, se întinde în toate direcţiile, răbdătoare şi agitată în acelaşi timp, peste capete trec refluxuri, variaţii, precum jocul valurilor pe plajă sau al vîntului în holde. Ricardo Reis se apropie, cere permisiunea să treacă, omul din faţa lui face un gest de refuz, se va întoarce şi va zice, de exemplu, Dacă te grăbeai, trebuia să vii mai devreme, însă dă cu ochii de un domn bine îmbrăcat, fără şapcă sau bască, cu o gabardină deschisă la culoare, cămaşă albă şi cravată, e de ajuns ca imediat să-i facă loc să treacă şi nu se mulţumeşte cu atît, îl bate pe spate pe cel din faţă, Fă-i loc domnului, iar celălalt face la fel, de aceea vedem pălăria cenuşie a lui Ricardo Reis înaintînd cu atîta uşurinţă prin puhoiul uman, e precum lebăda lui Lohengrin pe apele brusc îmblînzite ale Mării Negre, însă această traversare cere timp pentru că lumea e multă, fără să mai socotim că, pe măsură ce se apropie de centrul mulţimii, oamenii îi deschid drum cu mai mare greutate, nu dintr-o subită rea-voinţă, ci pentru că înghesuiala aproape că nu-i lasă să se mişte, Ce se întîmplă, se miră Ricardo Reis, dar nu îndrăzneşte să întrebe cu voce tare, crede că, unde s-a adunat atîta lume dintr-un motiv cunoscut tuturor, nu se cuvine, fiind poate inoportun sau nepoliticos, să manifeşti ignoranţă, oamenii s-ar putea simţi jigniţi, niciodată nu poţi şti sigur cum va reacţiona sensibilitatea celorlalţi şi cum ai putea să ai o certitudine, cînd propria noastră sensibilitate se comportă de atîtea ori imprevizibil,

chiar pentru noi, care credeam că o cunoaștem. Ajuns în mijlocul străzii, Ricardo Reis se află în fața intrării impunătoarei clădiri a ziarului Secolul, cel care are cea mai mare răspîndire și circulație, strînsoarea slăbește, oamenii sînt mai în largul lor, prin semicercul care i se deschide în față se respiră mai bine, doar acum Ricardo Reis își dădu seama că își ținea respirația pentru a nu inhala duhoarea, și mai sînt unii care spun că negrii duhnesc, mirosul de negru e miros de animal sălbatic, nu acest miros de ceapă, de usturoi și de sudoare stătută, de rufe schimbate rar, de trupuri care nu fac baie sau o fac numai în ziua cînd se duc la medic, orice pituitară de o sensibilitate medie ar fi fost ofensată de dura experiență a traversării gloatei. La intrare stau doi polițiști, mai aproape de el alți doi care disciplinează accesul, Ricardo Reis îl întreabă pe unul, Ce e cu adunarea asta, domnule gardian, iar agentul autorității răspunde cu deferență, se vede că persoana care întreabă e aici din întîmplare, E pomana Secolului, Dar e o grămadă de lume, Am socotit că depășesc o mie cei care primesc ajutoare, Săraci cu toții, Da, domnule, săraci cu toții, din maghernițe și barăci, Așa de mulți, Și nu sînt toți aici, Bineînțeles, dar adunați laolaltă, la pomană, te impresionează, Pe mine nu, m-am obișnuit, Și ce primesc, Fiecăruia îi revin zece scuzi, Zece scuzi, E adevărat, zece scuzi, iar copiii primesc haine și jucării și cărți de citire, Pentru instrucție, Da, domnule, pentru instrucție, Zece scuzi nu e cine știe ce, Oricum e mai bine decît nimic, Aveți dreptate, Unii așteaptă pomana asta tot anul, asta și altele, își petrec vremea alergînd din pomană în pomană, ca la culesul pomilor, rău e cînd apar în locuri unde nu sînt cunoscuți, alte cartiere, alte parohii, alte filantropii, săracii de acolo nici nu-i lasă să se apropie, fiecare sărac face poliție cu alt sărac, Ce poveste tristă, O fi tristă, dar așa le trebuie, să se învețe să nu fie profitori, Mulțumesc din suflet pentru informații, domnule gardian, La ordinele domniei voastre, luați-o pe aici, și, spunînd acestea, polițistul înaintă trei pași, cu brațele deschise, ca

unul care alunga găinile spre coteţ, Haideţi, fiţi cuminţi, doar nu vreţi să vorbească sabia, auzind aceste persuasive cuvinte mulţimea se potoli, femeile bombănind cum le stă în obicei, bărbaţii făcîndu-se că n-au auzit, copiii gîndindu-se la jucărie, va fi maşinuţă, va fi biciclist, va fi păpuşă de celuloid, pentru astea ar da pulover şi carte de citire. Ricardo Reis o luă în sus, pe Calçada dos Caetanos, de aici putea vedea mulţimea aproape à vol d'oiseau, zburînd jos pasărea, peste o mie, poliţistul calculase bine, pămînt îmbelşugat în săraci, să dea Domnul să nu piară niciodată caritatea ca să nu se termine sărăcia, femeile cu şal şi basma, bărbaţii cu haine de pănură cîrpită, cu pantaloni de doc cu petice pe fund din altă ţesătură, cu încălţări de pînză groasă, mulţi desculţi şi, fiind culorile atît de diferite, toate compun împreună o pată întunecată, neagră, de noroi urît mirositor, ca mîlul din Cais do Sodré. Aici stau, aici vor sta, aşteptînd să le vină rîndul, ore şi ore în picioare, unii veniţi de dimineaţă, mamele ţinînd în braţe copiii mici, dîndu-le să sugă celor născuţi anul ăsta, taţii schimbînd între ei vorbe de bărbaţi, bătrînii tăcuţi şi sumbri, abia ţinîndu-se pe picioare, cu saliva curgîndu-le pe bărbie, ziua de pomană e singura în care nu li se doreşte moartea, din cauza pagubei pe care ar aduce-o. Şi în mulţime sînt febre, tusete, cîteva sticluţe de rachiu cu care timpul trece şi frigul e uitat. Dacă iar va începe să plouă, se vor uda pînă la piele, dar nimeni nu se va urni.

Ricardo Reis traversă Bairro Alto, coborînd pe Rua do Norte ajunse la Camões, parcă se afla în interiorul unui labirint care îl ducea mereu în acelaşi loc, la acest bronz cu aere de nobil şi de spadasin, un D'Artagnan premiat cu o coroană de lauri pentru că, în ultima clipă, a salvat diamantele reginei din mîinile cardinalului, pe care, de altfel, schimbîndu-se timpurile şi politica, tot va ajunge pînă la urmă să-l slujească, însă cel de aici, dacă mort fiind nu se poate înrola din nou în armată, ar fi totuşi bine să ştie că se slujesc de el, pe rînd sau la grămadă, persoane importante, inclusiv cardinalii, atunci cînd le

convine. E ora prînzului, timpul s-a scurs cu toate aceste plimbări şi descoperiri, omul ăsta parcă n-are nimic altceva de făcut, doarme, mănîncă, se plimbă, compune din cînd în cînd cîte un vers, cu mare efort, chinuindu-se cu ritmul şi măsura, dar nimic comparabil cu veşnicul duel al muschetarului D'Artagnan, numai Lusiada are peste opt mii de versuri, şi totuşi şi acesta e poet, nu că s-ar lăuda cu titlul, după cum putem verifica în registrul hotelului, dar într-o zi nimeni nu se va mai gîndi la el ca la un medic, nici la Álvaro ca la un inginer naval, nici la Fernando ca la un corespondent de limbi străine, meseria ne hrăneşte, e drept, dar nu ea ne va aduce faima, ci faptul că odată am scris, Nel mezzo del camin di nostra vita[1], sau Copilă feciorelnică am fost luată din casa părinţilor mei[2], sau En un lugar de la Mancha, de cuyo nombre no quiero acordarme[3], pentru a nu cădea din nou în ispita de a repeta, deşi la ţanc, Armele şi bărbaţii renumiţi[4], să ni se ierte repetiţiile, Arma virumque cano[5]. Întotdeauna omul se va strădui să-şi merite numele de om, însă e mai puţin stăpîn pe fiinţa şi pe soarta sa decît crede, timpul, nu al său propriu, îl va face să crească sau îl va şterge, uneori pentru alte merite, sau altfel judecate, Ce vei fi cînd se va lăsa noaptea şi vei fi ajuns la capătul drumului.

Era aproape noapte cînd Rua do Século s-a curăţat de săraci. Între timp, Ricardo Reis şi-a luat prînzul, a intrat în două librării, a ezitat la uşa cinematografului Tivoli să intre sau nu să vadă filmul Toate femeile îmi plac, cu Jean Kiepura, n-a intrat, rămîne pe altă dată, s-a întors apoi la hotel, cu taxiul, pentru că îl dureau picioarele de atîta mers. Cînd începu iar să plouă se adăposti într-o cafenea,

1. Primul vers din *Divina Comedie*.
2. Primele cuvinte din romanul *Menina e Moça* de Bernardim Ribeiro (secolul al XVI-lea), care îi dau şi titlul.
3. Primul rînd din *Don Quijote*.
4. Primul vers din *Lusiada*.
5. *Incipit*-ul *Eneidei*.

citi ziarele de seară, acceptă să-i fie lustruiți pantofii, în aparență o risipă de cremă, cu aceste străzi brusc inundate de torente, însă lustragiul îl lămuri că e întotdeauna mai bine să previi decît să remediezi, pantoful impermeabilizat suportă mult mai bine ploaia, domnule, o fi avînd dreptate specialistul, cînd Ricardo Reis se descălță în cameră, picioarele îi erau uscate și calde, de asta ai nevoie ca să fii sănătos, picioare calde, minte limpede, deși universitatea nu recunoaște aceste cunoștințe empirice, ce-avem de pierdut dacă le respectăm învățătura. Hotelul este cufundat în liniște, nu se izbește nici o ușă, nu se aude nici un glas, soneria a amuțit, administratorul Salvador nu așteaptă la recepție, caz ieșit din comun, iar Pimenta, care s-a dus după cheie, se mișcă cu ușurința, cu imaterialitatea unui elf, e drept că azi de dimineață n-a trebuit să care valize, circumstanță deosebit de favorabilă. Cînd Ricardo Reis coborî la cină, aproape de ora nouă, așa cum își propusese, găsi sala pustie, chelnerii tăifăsuind într-un colț, în sfîrșit apăru Salvador, servitorii se foiră puțin, asta trebuie să faci ori de cîte ori se ivește superiorul ierarhic, e de ajuns, de exemplu, să-ți muți trupul pe piciorul drept dacă înainte se odihnea pe cel stîng, de multe ori e suficient, cîteodată nu e cazul să faci nici măcar atît, Dar cina, se poate, întrebă șovăitor oaspetele, desigur, de-aia se aflau acolo și de-aia venise Salvador, ca să-i spună domnului doctor să nu se mire, în noaptea dintre ani de obicei aveau puțini clienți, și cîți erau luau cina în oraș, e réveillon, sau revelion, acesta a fost cuvîntul, pe vremuri se sărbătorea la hotel, însă proprietarii au considerat că se cheltuia prea mult, se dezorganiza serviciul, o întreagă tevatură, fără a mai vorbi de stricăciunile provocate de buna dispoziție a oaspeților, se știe cum decurg lucrurile, paharul la pahar trage, după un timp lumea nu se mai înțelege, și atunci să vezi gălăgie, agitație, plîngerile celor cărora le erau nesuferite petrecerile, întotdeauna apare cîte unul, În fine, am terminat cu revelionul, dar mărturisesc că-mi pare rău, era o noapte frumoasă, îi dădea hotelului o

reputație fină și modernă, acum e ce se vede, un pustiu, Lăsați, vă duceți mai devreme la culcare, îl consolă Ricardo Reis, dar Salvador îl contrazise, auzea întotdeauna acasă clopotele de la miezul nopții, era o tradiție de familie, mîncau douăsprezece stafide, una pentru fiecare bătaie, cică aduceau noroc în noul an, în străinătate e o practică obișnuită, Alea sînt țări bogate, dar chiar vi se pare că vă aduce noroc, Nu știu, nu pot să compar, poate că mi-ar merge mai rău dacă nu le-aș mînca, așa o fi, iată motivul pentru care cei care n-au un Dumnezeu își caută zei, cei care zeii și i-au abandonat îl inventează pe Dumnezeu, într-o zi ne vom elibera și de el, și de ei, Mă îndoiesc, e un aparteu lansat de altcineva, ori înainte, ori după, însă nu aici, căci nu se iau asemenea libertăți cu oaspeții respectabili.

Ricardo Reis cină acompaniat de un singur ospătar și cu maître d'hôtel pironit decorativ în fundul sălii, Salvador se instală la recepție așteptîndu-și revelionul său privat, Pimenta nu știm unde s-a băgat, în ceea ce privește cameristele, ori au urcat la mansardă, dacă există, ori în pod, ceea ce e mai probabil, ca să bea, cînd va bate ceasul, amețitoare lichioruri de casă cu prăjiturele uscate, ori poate că s-au dus pe la casele lor, rămînînd doar garda de noapte, ca în spitale, bucătăria seamănă cu o citadelă evacuată, toate astea nu sînt decît presupuneri, bineînțeles, căci unui oaspete de obicei, nu-i pasă cum funcționează pe dinăuntru un hotel, el își vrea camera curată și mîncarea la timp, plătește, ca la carte trebuie servit. Nu se aștepta Ricardo Reis să i se pună în față ca desert o felie mare de cozonac cu fructe zaharisite, asemenea atenții fac un prieten din fiecare oaspete și, cum nu era nici un răvaș, ospătarul surîse cu bonomie, De Bobotează o să avem răvașe, domnule doctor, Așa să fie, Ramón, acesta era numele, ne răvășim de Bobotează, dar Ramón nu înțelese gluma. Nu e încă ora zece, timpul se scurge greu, anul vechi nu se dă dus cu una, cu două. Ricardo Reis aruncă o privire spre masa unde acum două zile îl văzuse pe domnul Sampaio cu fiica sa, Marcenda, se simți cuprins de un nor cenușiu, dacă azi

ar fi aici, ar putea sta de vorbă, singurii oaspeți în noaptea de sfîrșit și de reînceput, nimic mai firesc. Revăzu în memorie gestul tulburător al fetei, prinzîndu-și mîna inertă și așezînd-o pe masă, era mîna ei de jucărie, cealaltă, agilă, sănătoasă, își ajuta sora, dar își avea viața proprie, independentă, nu putea ajuta întotdeauna, ca să dăm un exemplu, ea era cea care atingea mîna celorlalți în caz de prezentare formală, Marcenda Sampaio, Ricardo Reis, mîna medicului ar strînge mîna fetei din Coimbra, dreapta cu dreapta, stînga lui, dacă ar dori, s-ar putea apropia să participe la întîlnire, în schimb, stînga ei, căzută de-a lungul trupului, parcă n-ar fi de față. Ricardo Reis își simți ochii umezi, și mai sînt unii care-i vorbesc de rău pe medici, care, obișnuiți să vadă durerea și nefericirea, ar avea cică inima împietrită, uitați-vă la acesta care dezminte aserțiunea, poate pentru că e poet, deși din specia sceptică, cum am văzut. Rătăcește gîndul lui Ricardo Reis printre aceste meditații, unele dintre ele poate mai greu de descîlcit pentru cei care, ca noi, stau în afara lui, iar Ramón, care nu știe nimic despre nici unele, întreabă, Domnule doctor, mai doriți ceva, o exprimare politicoasă, dar care vrea să spună exact contrariul a ceea ce s-a auzit, sugerează refuzul, totuși noi avem auzul atît de fin, încît o jumătate de cuvînt ne-a ajuns tuturor în viață, ca dovadă Ricardo Reis se ridică, îi spune noapte bună, îi urează un an nou fericit, și, trecînd pe lîngă recepție, îi repetă pe larg lui Salvador salutul și urarea, sentimentul e reciproc, însă mai explicită manifestarea, fiindcă, în sfîrșit, el e administratorul. Ricardo Reis urcă încet scara, obosit, pare caricatura din reviste sau desene care reprezintă anul cel vechi, un ins încărunțit și plin de riduri, cu clepsidra goală, dispărînd în bezna adîncă a trecutului, în timp ce noul an se apropie călare pe o rază de lumină, grăsun precum copiii hrăniți cu făină lacto-bulgară, și zice, într-o litanie infantilă, de parcă ne-ar invita la dansul orelor, Sînt anul o mie nouă sute treizeci și șase, veniți și fiți fericiți alături de mine. Intră în cameră și se așază, patul e făcut, apa din carafă împrospătată

pentru setea nocturnă, papucii pe covor, cineva veghează asupra mea, îngerașule bun, îți mulțumesc. Pe stradă răsună un vacarm de cutii de conserve, a bătut ora unsprezece, și atunci Ricardo Reis se ridică brusc, aproape violent, Ce naiba fac eu aici, toți petrec și se distrează, în case, pe străzi, la baluri, în teatre și cinematografe, în cazinouri, în cabarete, cel puțin să mă duc în Rossio să văd ceasul din gara centrală, ochiul timpului, ciclopul care nu azvîrle stînci, ci minute și secunde, la fel de aprige și de neiertătoare ca și el, și pe care eu trebuie să le îndur, așa cum le îndurăm cu toții, pînă cînd ultima și toate dinainte adunate îmi fac fărîme scîndurile bărcii, dar nu așa, uitîndu-mă la ceas, aici așezat, în mine încovoiat, aici așezat, și, odată terminat monologul, îmbrăcă gabardina, își puse pălăria, înșfăcă hotărît umbrela, un om devine pe dată alt om cînd ia o hotărîre. Salvador nu mai era, plecase acasă, Pimenta a fost cel care l-a întrebat, Domnule doctor, ieșiți, Da, mă duc să fac o plimbare, și începu să coboare scara, Pimenta îl urmă pe palier, Cînd vă întoarceți, sunați de două ori, o dată scurt, o dată lung, așa voi ști cine e, O să stai treaz, După miezul nopții mă culc, dar nu vă faceți griji pentru mine, veniți la ce oră doriți, Un an nou fericit, Pimenta, Un an nou îmbelșugat, domnule doctor, fraze din felicitările de sărbători, nu mai spuseră altceva, însă cînd Ricardo Reis ajunse la poalele scării își aduse aminte că în aceste zile se obișnuiește să dai gratificații personalului inferior, ei contează pe asta, Oricum, nu sînt aici decît de trei zile, pajul italian are lampa stinsă, doarme.

Strada era udă și alunecoasă, șinele de tramvai străluceau în susul străzii Alecrim, țintind spre cer, cine știe ce zmeu vor fi ținînd ele în punctul unde școala zice că se întîlnesc paralelele, la infinit, mare mai trebuie să fie infinitul pentru ca atîtea lucruri, toate și de toate mărimile, să încapă în el, liniile drepte paralele, și cele simple, ca și cele curbe și cele încrucișate, și tramvaiele care urcă pe șine, și pasagerii din ele, și lumina ochilor lor, ecoul cuvintelor, susurul inaudibil al gîndurilor, un fluierat spre

fereastră, Pînă la urmă cobori sau nu, Nu e încă tîrziu, rosti o voce de undeva de sus, dacă a fost de bărbat sau de femeie, e totuna, ne vom reîntîlni la infinit. Ricardo Reis o luă prin Chiado şi coborî pe Rua do Carmo, alături de el coborau şi alţii, grupuri, familii, deşi majoritatea erau bărbaţi solitari pe care nimeni nu-i aşteaptă acasă sau care preferă să asiste în aer liber la trecerea anului, poate chiar va trece, peste capetele lor şi ale noastre va zbura o străfulgerare de lumină, o frontieră, şi atunci vom spune că spaţiul şi timpul sînt totuna, şi mai erau şi femei care pentru un ceas şi-au întrerupt jalnica vînătoare, deschid o paranteză în viaţă, vor să fie de faţă dacă se va proclama o viaţă nouă, să afle cît din ea le-ar reveni, dacă într-adevăr va fi nouă, dacă va fi la fel. În jurul Teatrului Naţional, piaţa Rossio e plină. A căzut o aversă rapidă, s-au deschis umbrelele, carapace lucitoare de insecte, sau e o armată protejată de scuturile ţinute deasupra capetelor, pornind la atac împotriva unei fortăreţe indiferente. Ricardo Reis intră în mulţimea pînă la urmă mai puţin densă decît i se păruse de la distanţă, îşi deschise drum, între timp răpăiala se oprise, se închiseseră umbrelele ca un stol de păsări aşezate care îşi scuturau aripile înainte de odihna nocturnă. Toată lumea stă cu nasul în sus, cu ochii pironiţi pe minutarul galben al ceasului. De pe Rua do Primeiro de Dezembro un grup de băieţi înaintează bătînd în capace de cratiţă, cling, clang, iar alţii fluieră strident. Dau ocol pieţei din faţa gării, se instalează sub arcada teatrului, suflînd continuu în fluiere şi zăngănind din tinichele, iar zgomotul se adaugă pîrîitoarelor care răsună în toată piaţa, ta-ra-ra, ta-ra-ra, mai sînt patru minute pînă la miezul nopţii, oh, ce volubili sînt bărbaţii, atît de ahtiaţi după puţinul timp pe care-l mai au de trăit, veşnic plîngîndu-se că viaţa e scurtă, nu lasă ca amintire decît un alb foşnet de spumă, iar acum ard de nerăbdare să se scurgă minutele, căci mare e puterea speranţei. Unii au izbucnit în ţipete din pricina nervozităţii, şi zarva creşte cînd dinspre rîu începe să se audă

vocea profundă a vaselor ancorate, dinozaurii mugind cu acel răget preistoric care face să-ți vibreze stomacul, sirene scoțînd țipete sfîșietoare ca animalele cărora li se taie beregata, iar mai aproape claxoanele automobilelor sună nebune și clopoțeii tramvaielor zornăie cît le stă în putință, puțin, în sfîrșit minutarul se suprapune peste acul orelor, e miezul nopții, bucuria eliberării, preț de o clipă fugară timpul le-a dat drumul oamenilor din gheare, i-a lăsat să trăiască slobozi, nu face decît să asiste, ironic, binevoitor, iată-i, se îmbrățișează unii pe alții, cunoscuți și necunoscuți, se sărută la întîmplare bărbații și femeile, sînt săruturile cele mai bune, fără viitor. Șuieratul sirenelor umple acum tot spațiul, porumbeii se foiesc pe frontonul teatrului, unii își iau zborul năuciți, însă n-a trecut nici un minut și deja sunetul a început să scadă, încă două-trei izbucniri, navele de pe rîu par că se îndepărtează prin ceață, spre larg, și, pentru că veni vorba de ceață, uite-l pe Dom Sebastião[1] în nișa lui de pe fațadă, băiețandru mascat pentru un carnaval ce va să vină, dacă nu-l vor muta altundeva, și atunci va trebui să reexaminăm însemnătatea și căile sebastianismului, cu ceață sau fără, Cel Dorit, e evident, o să vină cu trenul, predispus la întîrzieri. Mai sînt grupuri în Rossio, însă entuziasmul se stinge deodată. Oamenii au eliberat trotuarele, știu ce-i așteaptă, de la etajele superioare se aruncă gunoiul în stradă, așa e obiceiul, nici nu cade totuși prea mult pentru că în aceste clădiri nu locuiește multă lume, majoritatea caselor sînt ocupate de birouri și de cabinete de consultație. Pe Rua do Ouro, în schimb, caldarîmul e semănat cu gunoaie și încă se mai aruncă pe ferestre cîrpe, cutii goale, fier vechi, resturi de mîncare și oase de pește care zboară învelite în ziare și se împrăștie pe pavaj, o ulcică plină cu cenușă fierbinte s-a spart aruncînd scîntei împrejur, iar oamenii care trec,

1. Monarh portughez (1554-1578), care a dispărut în bătălia de la Alcácer Quibir în 1578. Moartea sa a dus la instaurarea monarhiei filipine în Portugalia și a dat naștere sebastianismului.

căutînd protecţia balcoanelor, lipiţi de clădiri, strigă spre cei de deasupra, dar ţipetele n-ajung să fie proteste, obiceiul e general, să se păzească fiecare cum poate, căci noaptea e de sărbătoare, bucurie a fost cîtă s-a găsit. Se aruncă tot ce e inutil, obiecte care au încetat să fie de folos şi nu merită vîndute, păstrate special pentru această ocazie, exorcisme menite să aducă abundenţă în noul an, barem se va face loc pentru binele ce-ar putea să vină, fă să nu fim uitaţi. De pe o clădire un glas strigă, Păzea că vine mobilă, a avut atîta grijă şi simţire, iar prin aer zbură un obiect voluminos, făcu un arc, aproape c-a lovit cablurile electrice ale tramvaielor, ce imprudenţă, mai-mai să iasă un dezastru, şi se zdrobi violent pe pietre, era un manechin, din acelea cu trei picioare, bune şi pentru haine de bărbat şi pentru rochii de femeie, din cele corpolente, i se rupsese căptuşeala neagră, cariul rosese tot lemnul, strivit de izbitură de-abia mai reuşea să amintească de un trup, n-are cap, n-are picioare, un băiat care trecea pe stradă îl împinse cu piciorul în şanţ, mîine vine căruţa şi ia totul, frunzele şi cojile, zdrenţele murdare, cratiţele pe care nici un tinichigiu sau cazangiu n-ar fi în stare să le salveze, un grătar, o ramă spartă, flori de hîrtie decolorate, curînd vor începe cerşetorii să scormonească prin gunoaie, ceva util tot vor găsi, ceea ce pentru unii a încetat să fie de folos e viaţă pentru alţii.

Ricardo Reis se întoarce la hotel. Prin oraş mai sînt locuri unde petrecerea continuă, cu lumini, vin spumos sau şampanie adevărată, animaţie delirantă, aşa cum ziarele nu uită să scrie, femei uşoare sau nu chiar, directe şi demonstrative unele, altele care nu renunţă la anumite ritualuri de apropiere, însă acest bărbat nu este un amator neînfricat de aventuri, le cunoaşte din auzite, dacă vreodată a îndrăznit, într-o clipă a şi dat înapoi. Un grup care trece fredonînd fals îi strigă, Sărbători fericite, moşule, iar el răspunde cu un gest, ridică mîna, de ce-ar deschide gura, deja au trecut mai departe, aşa de tineri faţă de mine. Calcă în gunoaiele de pe stradă, ocoleşte lăzile răsturnate, sub tălpi îi scrîşnesc cioburi de geamuri sparte, n-a lipsit decît să arunce şi

bătrînii pe fereastră odată cu manechinul, deosebirea nu-i așa de mare, de la o vîrstă nici mintea nu ne mai conduce, nici picioarele nu mai știu unde să ne ducă, la sfîrșit sîntem ca pruncii lipsiți de apărare, dar mama ne-a murit, nu mai putem să ne întoarcem la ea, la începuturi, la nimicul care am fost înainte ca totul să înceapă, e adevărat că nimicul există, e ce-a fost înainte, nu după moarte intrăm în neant, ci din neant venim, prin neființă am început, iar cînd vom fi morți, ne vom dispersa, fără conștiință, dar existînd. Toți am avut o mamă și un tată, însă sîntem copiii întîmplării și ai necesității, orice o fi vrînd să însemne această frază, Ricardo Reis a gîndit-o, el s-o explice.

Pimenta încă nu se culcase, abia trecuse de douăsprezece și jumătate. Coborî să deschidă ușa, se miră, Pînă la urmă v-ați întors devreme, nu v-ați distrat, Mă simțeam obosit, mi-era somn, Știți, anul nou nu mai e cum a fost, E adevărat, frumos e în Brazilia, rosteau aceste fraze diplomatice în timp ce urcau scara, pe palier Ricardo Reis își luă rămas-bun, Pe mîine, și atacă al doilea șir de scări, Pimenta îi răspunsese, Noapte bună, și începuse să stingă becurile de pe etaj, lăsa aprinse numai luminile de veghe, apoi se va duce la celelalte etaje să reducă lumina, înainte de culcare, convins că va dormi liniștit toată noaptea, nu era momentul să vină oaspeți noi. Auzea pașii lui Ricardo Reis pe coridor, într-o liniște atît de completă se aude și zgomotul cel mai ușor, toate camerele sînt cufundate în întuneric, ori dorm locatarii, ori sînt neocupate, în fundul coridorului lucește slab plăcuța de la numărul două sute unu, iar Ricardo Reis observă o dîră de lumină sub ușă, o fi uitat s-o stingă, în sfîrșit, se poate întîmpla oricui, băgă cheia în broască, deschise, tolănit pe sofa ședea un bărbat, îl recunoscu imediat, deși nu-l văzuse de atîția ani și nu i se păru bizar că-l aștepta Fernando Pessoa, rosti, Salut, deși se îndoia că-i va răspunde, dar absurdul nu respectă întotdeauna logica, fapt e că-i răspunse, zise, Salut, îi întinse mîna, apoi se îmbrățișară, Cum îți mai merge, unul dintre ei pusese întrebarea sau amîndoi, n-are rost să verificăm

care anume, avînd în vedere insignifianţa frazei. Ricardo Reis îşi dădu jos gabardina, îşi scoase pălăria, aşeză grijuliu umbrela lîngă lavoar, dacă mai picură, pe jos e linoleum, îi pipăi mătasea umedă, nu mai curge, pe drumul de întoarcere nu plouase. Îşi trase un scaun şi se aşeză în faţa vizitatorului, observă că Fernando Pessoa era îmbrăcat lejer, adică n-avea pardesiu, nici gabardină, nici altă protecţie împotriva timpului urît, nici măcar o pălărie să-şi acopere capul, poartă numai costumul negru, haina, vesta şi pantalonii, o cămaşă albă, neagră e şi cravata, negri pantofii, negri ciorapii, aşa cum s-ar prezenta un ins îndoliat sau a cărui meserie este să-i îngroape pe alţii. Se privesc cu simpatie, se vede că sînt mulţumiţi că s-au reîntîlnit după o îndelungată absenţă, Fernando Pessoa vorbeşte primul, Am auzit că mi-ai făcut o vizită, nu eram acolo, dar mi s-a spus cînd m-am întors, iar Ricardo Reis răspunse, Credeam că eşti acolo, credeam că nu ieşi niciodată din mormînt, Deocamdată mai ies, mai am opt luni ca să colind în voie, explică Fernando Pessoa, Opt luni pentru ce, întrebă Ricardo Reis, iar Fernando Pessoa îl lămuri, După socoteală, în general şi în medie, ar fi nouă luni, tot atîtea cîte am petrecut în pîntecele mamei noastre, cred că este o chestiune de echilibru, înainte să ne naştem încă nu ne pot vedea, dar se gîndesc în fiecare zi la noi, după ce murim nu ne mai pot vedea şi în fiecare zi ne uită cîte puţin, cu excepţia unor cazuri excepţionale, nouă luni sînt de-ajuns pentru uitarea totală, dar acum spune-mi ce te aduce în Portugalia. Ricardo Reis îşi scoase portofelul din buzunarul interior al hainei, extrase din el o hîrtie împăturită, vru să i-o înmîneze lui Fernando Pessoa, însă acesta refuză cu un gest, spuse, Nu mai ştiu să citesc, citeşte tu, iar Ricardo Reis citi, Fernando Pessoa a decedat Stop Plec la Glasgow Stop Álvaro de Campos, cînd am primit telegrama am hotărît să mă întorc, am simţit într-un fel că era de datoria mea, E foarte interesant tonul comunicării, e tipic pentru Álvaro de Campos, chiar în atît de puţine vorbe se observă un soi de satisfacţie malignă, aş zice aproape un rînjet, aşa

e Álvaro în sufletul lui. Am mai avut un motiv ca să mă întorc, unul mai egoist, în noiembrie a izbucnit în Brazilia o revoluție, mulți morți, mulți arestați, m-am temut că situația se va înrăutăți, ezitam, să plec, să nu plec, dar apoi am primit telegrama, atunci m-am hotărît, m-am pronunțat, cum se zice, Ție, Reis, ți-e ursit să fugi de revoluții, în o mie nouă sute nouăsprezece ai plecat în Brazilia din pricina uneia care a dat greș, acum fugi din Brazilia din cauza alteia care probabil a dat și ea greș, La drept vorbind, n-am fugit din Brazilia și poate că încă aș mai fi acolo dacă nu mureai tu, Îmi aduc aminte că în ultimele mele zile am citit niște știri despre revoluție, a fost o tărășenie bolșevică, Da, au fost niște bolșevici, cîțiva sergenți, cîțiva soldați, însă cei care n-au murit au fost arestați, în cîteva zile s-a terminat totul, Dar spaima a fost mare, Da, Și pe aici, prin Portugalia, am avut cîteva revoluții, Am citit despre ele, Ești în continuare monarhist, Da, Fără rege, Poți să fii monarhist și să nu vrei un rege, Acesta este cazul tău, Da, Frumoasă contradicție, Nu e mai rea decît altele în care am trăit, Să vrei dorind ce știi că nu poți vrea voind, Întocmai, Încă îmi mai aduc aminte cine ești, E firesc.

Fernando Pessoa se ridică de pe sofa, se plimbă puțin prin salonaș, în cameră se opri în fața oglinzii, apoi se întoarse, E o impresie stranie, mă uit în oglindă și nu mă văd în ea, Nu te vezi, Nu, nu mă văd, știu că mă uit la mine, dar nu mă văd, Totuși ai umbră, E singurul lucru pe care-l mai am. Se așează la loc, își încrucișă picioarele, Și acum, rămîi pentru totdeauna în Portugalia sau te întorci acasă, Încă nu știu, nu mi-am adus decît strictul necesar, e posibil să mă decid să rămîn, să deschid un cabinet, să-mi fac o clientelă, dar la fel de bine se poate întîmpla să mă întorc la Rio, nu știu, deocamdată sînt aici și, gîndindu-mă bine, cred c-am venit pentru că tu ai murit, e ca și cum, tu fiind mort, numai eu aș putea umple spațiul pe care-l ocupai, Nici un viu nu poate înlocui un mort, Nici unul dintre noi nu e nici cu adevărat viu, nici cu adevărat mort, Bine zis, cu fraza asta poți face una din odele tale. Amîndoi au zîmbit.

Ricardo Reis întrebă, Spune-mi, cum ai aflat că stau aici în hotel, Cînd eşti mort, ştii totul, e unul dintre avantaje, răspunse Fernando Pessoa, Şi de intrat, cum ai intrat în camera mea, Aşa cum ar intra oricine altcineva, Nu ai venit prin aer, n-ai traversat pereţii, Ce idee absurdă, dragul meu, asta se întîmplă numai în cărţile cu fantome, morţii se servesc de drumurile celor vii, de altfel nici nu există altele, am bătut tot drumul de la Prazeres pînă aici, ca orice muritor, am urcat scara, am deschis uşa, m-am aşezat pe sofa şi te-am aşteptat, Şi nimeni n-a băgat de seamă intrarea unui necunoscut, da, aici eşti un necunoscut, Ăsta e un alt avantaj al morţii, dacă nu vrem, nimeni nu ne vede, Dar eu te văd, Pentru că eu vreau să mă vezi şi, în plus, dacă reflectăm bine, cine eşti tu, întrebarea era evident retorică, nu aştepta răspuns, iar Ricardo Reis n-o auzi şi nu răspunse. Se lăsă o tăcere îndelungată, opacă, ceasul de pe palier se auzi ca dintr-o altă lume, bătu ora două. Fernando Pessoa se ridică, Trebuie să plec, Aşa de repede, Bine, să nu-ţi închipui că am ore fixe, sînt liber, e adevărat că bunica e acolo, dar nu mă mai bate la cap, Mai stai puţin, S-a făcut tîrziu, ai nevoie de odihnă, Cînd te întorci, Vrei să mă întorc, Mi-ar plăcea foarte mult, am putea să stăm de vorbă, să ne reînnodăm prietenia, nu uita că, după şaisprezece ani, sînt novice în părţile astea, Dar nu vom putea sta împreună decît opt luni, apoi s-a terminat, nu voi mai avea timp, Văzute din prima zi, opt luni sînt o viaţă, Cînd o să pot, o să vin, Nu vrei să fixăm o zi, ora, locul, Orice, dar nu asta, Atunci pe curînd, Fernando, mi-a făcut plăcere să te revăd, Şi mie mi-a făcut plăcere, Ricardo, Nu ştiu dacă îţi pot ura un an nou fericit, Urează-mi, urează-mi, nu face nici un rău, nu sînt decît vorbe, după cum ştii, Un an nou fericit, Fernando, Un an nou fericit, Ricardo.

Fernando Pessoa deschise uşa camerei, ieşi pe coridor. Nu i se auzi paşii. Două minute mai tîrziu, destul cît să coboare scările, uşa de jos se trînti, soneria scoase un ţîrîit rapid. Fernando Pessoa se îndepărta pe Rua do Alecrim. Şinele luceau, încă paralele.

Se spune, o spun ziarele, fie din convingere proprie, fără poruncă de sus, fie pentru că le-a ghidat cineva mîna, dacă sugestia și insinuarea n-au fost de ajuns, scriu ziarele, în stil de tetralogie, că, peste ruina marilor state, cel portughez, al nostru, își va afirma extraordinara forță și inteligența reflexivă a bărbaților ce-l conduc. Se vor prăbuși, vasăzică, și cuvîntul ruină stă aici pentru a arăta cum și cu ce apocaliptică bubuitură înfumuratele națiuni care se fălesc cu forța lor în mare amăgire trăiesc, căci nu e departe ziua, fastă între toate în analele acestei patrii mai presus decît oricare alta, cînd bărbații de dincolo de frontiere vor veni pe meleagurile lusitane să ceară sfat, ajutor, învățătură, o mînă caritabilă, ulei pentru candelă, de aici, de la puternicii bărbați portughezi, care guvernează portughezi, cine sînt ei, începînd cu viitorul guvern care se ticluiește deja prin cabinete, în fruntea lui, cel mai suspus, Oliveira Salazar, președintele Consiliului și ministru de finanțe, apoi, la distanță respectuoasă și în ordinea pozelor pe care aceleași ziare le vor publica, Monteiro de la Afaceri Externe, Pereira de la Comerț, Machado de la Colonii, Abranches de la Lucrări Publice, Bettencourt de la Marină, Pacheco de la Învățămînt, Rodrigues de la Justiție, Sousa Passos de la Armată, Sousa, dar Paes, de la Interne, scriindu-se totul pe larg pentru ca mai ușor să găsească petiționarii drumul corect, dar încă nu l-am menționat pe Duque de la Agricultură, fără sfatul căruia n-ar putea rodi în Europa și în lume nici un bob de grîu, iar pentru ce-a mai rămas, Între Paranteze Lumbrales de la Finanțe, pe lîngă un Andrade al Corporațiilor, căci acest stat nou al nostru este corporatist, deși încă în leagăn, de aceea un

subsecretar ajunge. Spun de asemenea ziarele de la noi că o mare parte a țării a cules cele mai bune și mai abundente roade ale unei administrații și ordini publice exemplare, și, dacă asemenea declarație va fi considerată o rușine, pentru că e laudă de sine, citiți ziarul din Geneva, Elveția, care îndelung vorbește, și în franceză, ceea ce îi conferă mai multă autoritate, despre dictatorul din Portugalia, pomenit mai devreme, socotindu-ne nespus de norocoși pentru că avem la putere un înțelept, Are întru totul dreptate autorul articolului, căruia din inimă îi mulțumim, dar considerați, vă rog, că nici Pacheco nu e mai puțin înțelept dacă mîine va zice, așa cum se va și întîmpla, că instrucției primare trebuie să i se acorde doar ce i se cuvine și nimic în plus, fără excesive urticarii de cunoaștere, care, dacă apare înainte de vreme, nu slujește la nimic și, de asemenea, că, într-o inimă curată, mai primejdioasă decît bezna analfabetismului este instrucția materialistă și păgînă care sufocă cele mai bune intenții, drept care, subliniază Pacheco și încheie, Salazar este cel mai mare educator al veacului nostru, dacă nu e o obrăznicie și o temeritate s-o afirmăm de pe acum, cînd din veac a trecut doar o treime.

Să nu se creadă că aceste știri au apărut astfel adunate pe aceeași pagină de ziar, caz în care privirea, unindu-le, le-ar da sensul reciproc complementar și consecutiv pe care par a-l avea. Sînt întîmplări și informații pescuite timp de două sau trei săptămîni, juxtapuse aici ca piesele de domino, fiecare cu perechea ei, cu excepția dublelor care se pun pieziș, acelea sînt cazurile importante, se văd de departe. Ricardo Reis își face lectura matinală a gazetelor în timp ce-și soarbe cu desfătare cafeaua cu lapte și mușcă din pîinea prăjită, untoasă și crocantă, contradicția e aparentă, sînt desfătări din alte vremuri, azi uitate, de aceea vi s-a părut improprie conjuncția termenilor. Am cunoscut-o pe camerista care aduce micul dejun, e Lídia, tot ea face patul și mătură și aranjează camera, i se adresează lui Ricardo Reis numindu-l mereu domnul doctor, el spune Lídia fără s-o domnească, dar, fiind om cu educație, nu-i

spune tu, o roagă, Fă dumneata una, Adu dumneata alta, şi ei îi place, nu e obişnuită, de obicei e tutuită din prima zi şi primul ceas, cine plăteşte crede că banii dau şi confirmă toate drepturile, deşi, ca să fim drepţi, mai este un oaspete care i se adresează cu tot atîta consideraţie, e domnişoara Marcenda, fiica domnului Sampaio. Lídia are cam treizeci de ani, e o femeie în toată firea şi bine făcută, brunetă portugheză, mai degrabă scundă decît înaltă, dacă merită menţionate semnele particulare sau caracteristicile fizice ale unei simple servitoare care pînă acum n-a făcut decît să spele pe jos, să servească micul dejun şi, o dată, să rîdă văzînd un bărbat cocoţat în spinarea altuia, în vreme ce acest oaspete zîmbea, atît de simpatic, dar are un aer trist, nu poate fi un om fericit, deşi sînt momente cînd chipul i se luminează, e ca această încăpere sumbră, cînd norii de afară lasă să treacă soarele, în cameră intră un soi de lună diurnă, lumină care nu e a zilei, lumină umbră a luminii, şi, cum capul Lídiei se afla într-o poziţie favorabilă, Ricardo Reis observă aluniţa pe care o avea pe obraz, Îi stă bine, îşi spuse, apoi nu mai ştiu dacă se gîndea la aluniţă sau la şorţul alb sau la podoaba scrobită de pe cap sau la gulerăşul brodat care îi înconjura gîtul, Da, poţi lua tava.

Trecuseră trei zile, dar Fernando Pessoa nu se mai ivise. Ricardo Reis nu-şi puse întrebarea proprie acestor situaţii, A fost oare un vis, ştia prea bine că nu visase, Fernando Pessoa, în carne şi oase, suficiente pentru a îmbrăţişa şi a fi îmbrăţişat, se aflase în această cameră în noaptea dintre ani şi făgăduise că se va întoarce. N-avea îndoieli, dar îl neliniştea întîrzierea. Propria viaţă i se părea acum suspendată, problematică, în expectativă. Citea minuţios ziarele pentru a găsi călăuze, fire conducătoare, liniile unui desen, trăsături ale chipului portughez, nu pentru a schiţa portretul ţării, ci pentru a da o nouă substanţă propriului chip şi portret, pentru a-şi putea duce mîinile la obraz recunoscîndu-se, pentru a-şi pune o mînă peste cealaltă strîngîndu-le, Sînt eu şi mă aflu aici. Pe ultima pagină dădu peste un anunţ uriaş, cît două palme cu degetele răsfirate,

zugrăvindu-l sus, în partea dreaptă, pe Fratele Gravor, cu un profil ca pe vremuri, monoclu și cravată, și dedesubt, revărsîndu-se pînă în josul paginii, o cascadă de desene înfățișînd articolele fabricate în atelierele lui, singurele care merită calificativul de complete, cu legende explicative, și redundante, dacă e adevărat că a arăta înseamnă tot atît sau mai mult decît a spune, cu excepția indispensabilei legende, cea care de la bun început garantează, afirmînd ceea ce nu se poate arăta, și anume buna calitate a mărfurilor, firmă fondată acum cincizeci și doi de ani de proprietarul ei de azi, maestru al gravorilor, care a dus o viață onorabilă și fără pată, el și fiii studiind, în cele mai de seamă orașe ale Europei, artele și negoțul casei sale, unică în Portugalia, premiată cu trei medalii de aur, folosind în producție șaisprezece mașini electrice, una valorează șaizeci de mii de scuzi, și ce sînt în stare să facă aceste mașini, nu le lipsește decît darul vorbirii, sfinte Dumnezeule, e o lume întreagă, în fața ochilor noștri reprezentată, dacă nu ne-am născut la timp să vedem pe cîmpiile Troiei scutul lui Ahile, care înfățișa tot cerul și pămîntul, să admirăm la Lisabona scutul portughez, noile minuni ale locului, numere pentru clădiri, hoteluri, camere, dulapuri și cuiere, tocile pentru brice și lame de bărbierit, foarfeci, tocuri cu peniță de aur, prese și ștanțe, plăci de sticlă cu lanțuri de alamă nichelată, mașini de perforat cecuri, ștampile de metal și cauciuc, litere de smalț, etichete pentru haine și sigilii, jetoane pentru bănci, companii și cafenele, fiare de marcat vitele și cutii de lemn, cuțitașe, plăci municipale de înmatriculare pentru automobile și biciclete, inele, medalii pentru toate sporturile, ecusoane pentru bonete de lăptării, cafenele, cazinouri, priviți modelul pentru Lăptăria Nívea, nu al Lăptăriei Alentejane, asta n-are angajați cu tichii cu ecusoane, seifuri, table smălțuite din acelea care se pun peste uși de magazine, clești de sigilat cu plumb și tinichea, lanterne electrice, bricege cu patru lame și celelalte, insignele, poansoanele, calapoadele, formele pentru biscuiți, săpunuri și tălpi de cauciuc, monogramele și blazoanele

de aur, de argint și de metal pentru toate întrebuințările, brichetele, fitilele, piatra și cerneala pentru amprente digitale, stemele pentru consulatele portugheze și străine și alte plăci, de medic, de avocat, de stare civilă, s-a născut, a trăit și a murit, de primărie, de moașă, de notar, de intrarea interzisă, și de asemenea inele pentru porumbei, lacăte etc., etc., etc., de trei ori etc., prin care reducem și rezumăm tot restul, să nu uităm că e vorba de singurele ateliere complete, așa că tot ele făuresc grilajele artistice de metal pentru cavouri, punct și am terminat. Ce mai înseamnă, pe lîngă asta, munca divinului fierar Hefaistos, care nici măcar nu s-a gîndit, după ce a cizelat și incrustat pe scutul lui Ahile întregul univers, nu s-a gîndit să păstreze un spațiu mic, minim, pentru a desena călcîiul vestitului războinic, înfigînd în el vibranta săgeată a lui Paris, pînă și zeii uită de moarte, nu e de mirare, căci sînt nemuritori, ori o fi fost din caritate, nor așternut peste ochii pieritori ai oamenilor, cărora le e de ajuns să nu știe nici unde, nici cum, nici cînd, pentru a fi fericiți, zeu și gravor mai riguros este Fratele Gravor, care-ți arată sfîrșitul și locul unde. Acest anunț este un labirint, un ghem, o plasă de păianjen. Privindu-l, Ricardo Reis uită de cafeaua cu lapte care se răci, untul se închegă pe pîinea prăjită, atenție, stimați clienți, firma noastră nu are nicăieri agenții, atenție la cei care se dau drept agenți și reprezentanți, vor să tragă pe sfoară publicul, plăci găurite pentru marcat butoaie, mărci pentru abatoare, se întristă Lídia cînd intră să ducă tava, Domnule doctor, nu v-a plăcut, iar el răspunse că i-a plăcut, se apucase să citească ziarul, i-a luat-o razna gîndul, Doriți să cer alte felii de pîine, să încălzesc cafeaua, Nu e nevoie, așa e bine, apetitul nu era mare, între timp se ridicase și, ca s-o liniștească, îi pusese mîna pe braț, simțea satinetul mînecii, căldura pielii, Lídia își plecă ochii, apoi făcu un pas într-o parte, dar mîna o însoți, rămaseră așa cîteva secunde, în sfîrșit Ricardo Reis îi eliberă brațul, iar ea ridică tava, porțelanurile tremurau, părea că se produce un cutremur de pămînt cu epicentrul

în camera două sute unu, mai exact spus în inima acestei cameriste, acum se îndepărtează, prea curînd nu se va liniști, va intra în oficiu și va pune jos vesela, mîna i se va așeza pe locul unde a stat cealaltă, un gest delicat ce pare imposibil din partea unei ființe cu o profesiune așa de umilă, așa ar gîndi cel ce s-ar lăsa condus de idei primite de-a gata și de sentimente clasificate, cum e poate cazul lui Ricardo Reis care, în acest moment, își reproșează sever că a cedat unei slăbiciuni prostești, E incredibil ce-am făcut, o servitoare, dar, spre norocul lui, n-are de transportat o tavă cu veselă, atunci ar ști cum tremură și mîinile unui oaspete. Așa sînt labirinturile, au străzi, răscruci și fundături, spun unii că modul cel mai sigur de a scăpa din ele este mereu să mergi și să cotești în aceeași direcție, dar asta, așa cum avem obligația să știm, este contrar naturii umane.

Ricardo Reis iese afară, o ia pe strada asta, numită Alecrim, invariabilă, apoi pe o alta oarecare, în sus, în jos, într-o parte și-ntr-alta, Ferragial, Remolares, Arsenal, Vinte e Quatro de Julho, sînt primele răsuciri ale ghemului, primele ochiuri ale plasei, Boavista, Crucifixo, încep să-l doară picioarele, omul nu poate umbla la voia întîmplării, orbii nu sînt singurii care au nevoie de bastonul care tatonează un pas înainte sau de cîinele care adulmecă pericolele, omul, chiar avîndu-și cei doi ochi intacți, are nevoie de o lumină care să-l preceadă, lucrul în care crede sau la care aspiră, propriile îndoieli sînt de-ajuns, în lipsă de ceva mai bun. Or, Ricardo Reis este un spectator al spectacolului lumii, înțelept dacă asta o fi înțelepciunea, înstrăinat și indiferent prin educație și atitudine, dar vibrînd pentru că a trecut un simplu nor, pînă la urmă e ușor să-i înțelegi pe vechii greci și romani cînd credeau că se mișcă printre zei, că aceștia îi asistau oricînd și oriunde, în umbra unui copac, lîngă un izvor, în adîncul fremătător al unei păduri, pe malul mării sau în valuri, în pat cu femeia pe care o doreau, umană sau divină, dacă și ea dorea. Lui Ricardo Reis i-ar trebui un cîine de orbi, un baston, o lumină călăuzitoare, căci această lume și această

Lisabonă sînt o pîclă unde încurci sudul cu nordul, estul cu vestul, unde singurul drum deschis merge în jos, dacă omul se abandonează cade la fund, manechin fără cap și picioare. Nu e adevărat că s-a întors de la Rio de Janeiro din lașitate sau de teamă, care e cuvîntul cel mai nimerit. Nu e adevărat că s-a întors pentru c-ar fi murit Fernando Pessoa, dacă ne gîndim că e cu neputință să punem altceva în locul din spațiu și din timp de unde ceva sau cineva a fost extras, fie el Fernando, fie Alberto, fiecare dintre noi e unic și de neînlocuit, e un loc mai mult decît comun, dar cînd îl spunem nu știm în ce măsură, Chiar dacă s-ar ivi acum, aici, în timp ce cobor pe Avenida da Liberdade, Fernando Pessoa nu mai e Fernando Pessoa, și nu pentru c-ar fi mort, grava și decisiva chestiune este că nu mai poate adăuga nimic la ce-a fost și a făcut, la ce-a trăit și a scris, dacă a zis adevărul zilele trecute, nu mai știe nici măcar să citească, sărmanul. Ricardo Reis va trebui să-i citească știrea publicată într-o revistă, cu poza într-un cadru oval, De curînd, moartea ni l-a răpit pe Fernando Pessoa, poetul ilustru care și-a trăit scurta viață aproape ignorat de mulțime, s-ar spune că, dîndu-și seama de bogăția operelor, le ascundea avar, de teamă să nu-i fie furate, într-o zi se va face dreptate deplină talentului său fulgurant, asemenea atîtor mari genii de mult dispărute, puncte-puncte, ticăloșii, beleaua cu ziarele e că aceia care le fac se cred îndreptățiți să scrie despre orice, cutezînd să vîre în capul altora idei care pot fi pe placul minții tuturor, precum aceea că Fernando Pessoa își ascundea operele de teamă că-i vor fi furate, cum e posibil să-și permită asemenea inepții, și Ricardo Reis bătea impetuos cu vîrful umbrelei în pietrele trotuarului, era bună de baston, dar numai cînd nu ploua, omul se poate rătăci și atunci cînd merge în linie dreaptă. Intră în Rossio și i se pare că a ajuns la o răspîntie, la încrucișarea a patru sau opt drumuri, mergînd și perseverînd pe ele știm că vor ajunge în același punct sau în același loc, infinitul, ce rost are să alegem vreunul, cînd va sosi momentul, să lăsăm această grijă pe

seama întîmplării, care nici ea ştim că nu alege, se mulţumeşte să împingă, şi ea, la rîndul ei, e împinsă de forţe despre care nu ştim nimic, şi ce-am şti dacă am şti. Mai bine să credem în aceste tăbliţe, făcute poate în atelierele complete ale Fratelui Gravor, care declină nume de medici, avocaţi, notari, oamenii nevoilor noastre, care au studiat şi ne învaţă să trasăm roze-ale-vînturilor, poate divergente ca sens şi direcţie, dar asta este ceea ce contează mai puţin, acestui oraş îi e suficient că roza-vînturilor există, nimeni nu e obligat să plece, acesta nu este locul unde drumurile se deschid, nu este nici punctul magnific spre care drumurile converg, aici, dimpotrivă, ele îşi schimbă direcţia şi sensul, nordul se numeşte sud, sudul e nord, s-a oprit soarele între est şi vest, oraş ca o cicatrice arsă, înconjurată de un cutremur[1], lacrimă care nu se usucă, şi nici nu e vreo mînă care s-o şteargă. Ricardo Reis se gîndeşte, Trebuie să-mi deschid un cabinet, să-mi pun halatul, să ascult bolnavii, chiar şi numai pentru a-i lăsa să moară, cel puţin îmi vor ţine companie cît vor trăi, va fi ultima faptă bună a fiecăruia dintre ei, bolnavul devenind medicul unui medic bolnav, nu spunem că aceste gînduri sînt ale tuturor medicilor, ci doar ale acestuia, pentru motivele sale particulare, deocamdată de-abia întrevăzute, şi de asemenea, Ce specialitate voi practica, unde şi pentru cine, se crede că astfel de întrebări aşteaptă doar simple răspunsuri, mare eroare, întotdeauna răspundem doar cu fapta, şi doar cu fapta întrebăm.

Ricardo Reis coboară pe Rua dos Sapateiros cînd îl vede pe Fernando Pessoa. Stă pe loc la colţul cu Rua de Santa Justa, privindu-l de parcă îl aştepta, dar fără nerăbdare. Poartă acelaşi costum negru, are capul descoperit şi, amănunt pe care Ricardo Reis nu-l observase prima dată, nu are ochelari, crede că înţelege de ce, ar fi absurd şi de prost gust să înmormîntezi pe cineva cu ochelarii pe care i-a folosit în viaţă, dar motivul este altul, n-au apucat să

1. Aluzie la devastatorul cutremur din 1755.

i-i dea cînd în clipa morții i-a cerut, Dați-mi ochelarii, a spus și a rămas fără grai, nu întotdeauna ne grăbim destul pentru a ne îndeplini ultimele dorințe. Fernando Pessoa surîde și spune bună ziua, Ricardo Reis îi răspunde cu aceleași cuvinte și se îndreaptă împreună spre Terreiro do Paço, curînd începe să plouă, umbrela îi acoperă pe amîndoi, deși pe Fernando Pessoa această apă nu-l poate uda, a făcut gestul celui care încă n-a uitat viața complet, sau o fi fost doar apelul reconfortant al unui apropiat acoperiș comun, Apropie-te, încăpem amîndoi, nu răspunzi invitației, N-am nevoie, mă simt bine așa. Ricardo Reis vrea să-și satisfacă o curiozitate, Dacă cineva se uită la noi, pe cine vede, pe tine sau pe mine, Te vede pe tine, sau, mai bine zis, vede o siluetă care nu e nici tu, nici eu, O sumă a amîndurora împărțită la doi, Nu, mai curînd produsul multiplicării unuia prin celălalt, Există asemenea aritmetică, Doi, oricare ar fi ei, nu se adună, se înmulțesc, Creșteți și vă înmulțiți, spune preceptul, Nu în acest sens, dragul meu, acesta e sensul limitat, biologic, de altfel cu multe excepții, după mine, de exemplu, n-au rămas copii, Nici după mine nu vor rămîne, bănuiesc, Și cu toate astea sîntem multipli, Am o odă unde spun că în noi trăiesc nenumărați, Din cîte îmi aduc aminte nu e de pe vremea noastră, Am scris-o acum două luni, După cum vezi, fiecare dintre noi, în felul lui, spune același lucru, Atunci n-a meritat să trăim multiplicați, Altminteri nu puteam s-o spunem. Prețioasă conversație aceasta, paulică, intersecționistă[1], în jos pe Rua dos Sapateiros pînă la Conceição, de aici virînd spre Augusta, din nou înainte, Ricardo Reis spuse oprindu-se, Să intrăm la Martinho[2], dar Fernando Pessoa, cu un gest brusc, Ar fi imprudent, pereții au ochi și memorie bună, mai tîrziu vom putea merge fără pericol

1. Paulismul și intersecționismul au fost două dintre stilurile de avangardă inventate de Pessoa.
2. Celebră cafenea din Lisabona, unde se păstrează în continuare masa la care obișnuia să stea Pessoa.

să mă recunoască, e o chestiune de timp. S-au oprit sub arcadă, Ricardo Reis închise umbrela şi spuse, fără să vrea, Mă gîndesc să mă aşez la casa mea, să deschid un cabinet, Deci nu te mai întorci în Brazilia, de ce, E greu de răspuns, n-am idee dacă aş găsi un răspuns, să spunem că mă simt ca insomniacul care a găsit un loc bun pe pernă şi poate în sfîrşit să adoarmă, Dacă ai venit să dormi, ţara asta e numai bună pentru aşa ceva, Ar trebui să înţelegi comparaţia pe dos, dacă accept somnul e ca să pot visa, Visul e absenţă, înseamnă a te situa de cealaltă parte, Dar viaţa are două părţi, Pessoa, cel puţin două, la cealaltă nu putem ajunge decît prin vis, Tu spui asta unui mort, care îţi poate răspunde, cu înţelepciunea dată de experienţă, că moartea e cealaltă parte a vieţii, Nu ştiu ce e moartea, dar nu cred că e ea cealaltă parte a vieţii de care se vorbeşte, moartea, cred eu, se limitează să fie, moartea este, nu există, este, A fi şi a exista nu sînt atunci identice, Nu, Dragul meu Reis, a fi şi a exista nu sînt identice doar pentru că avem două cuvinte la dispoziţie, Dimpotrivă, pentru că nu sînt identice avem două cuvinte şi le folosim. Discutau sub arcadă, în timp ce ploaia crea lacuri minuscule în piaţă, contopindu-le apoi în lacuri mai mari care erau bălţi, mlaştini, nici de data asta Ricardo Reis nu se va duce pe mal să vadă valurile spărgîndu-se de chei, deschise gura s-o spună, amintind că a mai fost aici, dar întorcîndu-şi privirea văzu că Fernando Pessoa se îndepărta, doar acum observă că pantalonii îi erau cam scurţi, parcă mergea pe catalige, în sfîrşit îi auzi vocea lîngă ureche, deşi ajunsese departe, Continuăm altă dată conversaţia, trebuie să plec, de la distanţă, din ploaie, îi făcu un semn cu mîna, dar nu-şi luă rămas-bun, mă întorc.

Anul ăsta a avut hachiţe, aşa că defuncţii sînt monedă curentă, se înţelege că toate vremurile înhaţă tot ce le cade în mînă, cu cîte unul în plus sau în minus, dispunînd uneori de facilităţi mai mari, cînd avem războaie sau epidemii, alteori pas cu pas şi pic cu pic, dar e bizară, în numai cîteva săptămîni, atare sumă de morţi de calitate,

atît naționali, cît și străini, să nu mai vorbim de Fernando Pessoa, s-a dus și nimeni nu știe că vine uneori din lumea de dincolo, să vorbim în schimb de Leonardo Coimbra[1], părintele creaționismului, de Valle-Inclán, autorul Romanului lupilor, de John Gilbert, care a jucat în filmul Marea Paradă, de Rudyard Kipling, poetul lui If, și, last but not least, de regele Angliei, George al V-lea, singurul cu succesiunea garantată. S-au întîmplat, desigur, și alte nenorociri, deși mai puțin importante, o furtună a îngropat un biet bătrîn, douăzeci și trei de oameni au venit din Alentejo, mușcați de o pisică atinsă de turbare, au debarcat negri ca un stol de corbi cu penele jumulite, bătrîni, femei, copii, prima fotografie din viața lor, nu știu încotro să se uite, ochii li se agață de un punct oarecare din spațiu, disperați, sărmanii, și asta nu e totul, Domnul doctor nu știe că în noiembrie anul trecut au murit în orașele capitale de district două mii patru sute nouăzeci și doi de indivizi, unul a fost Fernando Pessoa, nu e mult, nici puțin, e cum trebuie să fie, mai trist e că șapte sute treizeci și patru erau copii sub cinci ani, cînd așa merg lucrurile în orașele importante, treizeci la sută, închipuiți-vă ce se întîmplă în satele unde chiar și pisicile turbează, ne rămîne totuși consolarea că sînt portughezi majoritatea îngerașilor din cer. Dar bine că vorbele alină. După ce se instalează guvernul, oamenii merg cu ceata și cioporul să-i felicite pe domnii miniștri, se înghesuie toată lumea, profesori, funcționari publici, ofițeri de la cele trei arme, șefi și membri ai Uniunii Naționale[2], sindicate, asociații, agricultori, judecători, polițiști, garda republicană și fiscală, marele public, și de fiecare dată ministrul mulțumește și răspunde cu un discurs, croit după abecedarul patriotic și la mintea asistenței, se bulucesc adulatorii ca să încapă cu toții în poză, cei de pe rîndurile din spate își întind gîtul, se ridică pe vîrfuri,

1. Leonardo Coimbra (1883-1936), filozof portughez.
2. Uniunea Națională, partid unic al Statului Nou, condus de primul-ministru Oliveira Salazar.

aruncă ocheade peste umărul vecinului mai înalt, Ăsta sînt eu, îi vor spune mai tîrziu acasă scumpei lor soții, iar cei din față își umflă gușa, n-au fost mușcați de pisica turbată, însă au același aer nătîng, i-a speriat fulgerarea magneziului, în buimăceală s-au pierdut cîteva cuvinte, dar după primele le deduci pe celelalte, reglîndu-se toate după diapazonul vorbelor rostite de ministrul de interne în Montemor-o-Velho, cînd a inaugurat lumina electrică, ce salt înainte, Voi declara la Lisabona că oamenii de bună-credință din Montemor știu să-i fie loiali lui Salazar, ne putem imagina cu ușurință scena, Paes de Sousa explicîndu-i înțeleptului dictator, astfel denumit în Tribune des Nations, că toți oamenii de bună-credință din ținutul lui Fernão Mendes Pinto[1] sînt loiali excelenței voastre, și, fiind atît de medieval acest regim, se știe că din categoria menționată sînt excluși țăranii și meșteșugarii, inși care n-au moșteniri sub soare, deci oameni fără credință, poate neoameni și necredincioși, lighioane la fel ca lighioanele care îi rod, îi mușcă sau îi infestează, Domnule doctor, ați avut ocazia să vedeți ce soi de oameni formează poporul acestei țări, și asta în capitala imperiului, cînd ați trecut acum cîteva zile pe la poarta Secolului, gloata așteptînd pomana, dacă vreți să vedeți mai mult și mai limpede, mergeți prin cartiere, prin enorii și parohii, priviți cu ochii dumneavoastră împărțirea supei, campania de ajutorare a săracilor pe timp de iarnă, singulară și admirabilă inițiativă, așa cum a scris în telegramă primarul din Porto, plăcută amintire, și spuneți-mi dacă n-ar fi mai bine să-i lăsăm să moară, să ne scutească de rușinosul spectacol al lumii noastre, se așază pe marginea drumurilor să-și mănînce dumicatul de pîine și să-și lingă strachina, nu merită nici o lumină electrică, le ajunge să știe drumul de la farfurie la gură, iar ăsta și pe întuneric se găsește.

Și înăuntrul trupului bezna este profundă, și totuși sîngele ajunge la inimă, creierul e orb și poate să vadă,

1. Fernão Mendes Pinto (1510?-1583), explorator și scriitor portughez, autorul *Peregrinării*, volum autobiografic publicat postum (1614).

e surd şi aude, n-are mîini şi prinde, evident, omul e propriul său labirint. În următoarele două zile, Ricardo Reis coborî în sala de mese pentru micul dejun, un bărbat timorat, îngrozit de consecinţele unui gest atît de simplu cum a fost atingerea braţului Lídiei, nu se temea că va merge să reclame oaspetele obraznic, în fond ce-a făcut, un gest şi atît, cu toate astea avea o anume anxietate în glas cînd vorbi cu administratorul Salvador, prima oară după întîmplare, dar se agitase degeaba, niciînd nu s-a văzut om mai afabil şi mai respectuos. A treia zi îşi spuse că era ridicol şi nu mai coborî, făcu pe uitucul şi îşi dori să fie uitat. Dar nu-l cunoştea pe Salvador. În ceasul extrem auzi o bătaie în uşă, Lídia intră cu tava, o puse pe masă, rostise, Bună dimineaţa, domnule doctor, cu naturaleţe, aşa se întîmplă aproape întotdeauna, bărbatul se consumă, îşi face probleme, se teme de ce-i mai rău, crede că lumea îi va cere socoteală şi dovezi, dar lumea i-a luat-o înainte, gîndindu-se la alte episoade. Totuşi, nu e sigur că Lídia, revenind în cameră pentru a duce vesela, mai face parte din această lume, mai sigur e că a ales să rămînă în urmă, aşteptînd, cu aerul că nu ştie ce anume, repetă mişcările obişnuite, va ridica tava, a apucat-o, acum se îndreaptă, cu ea în braţe face un arc de cerc, se îndreaptă spre uşă, oh, Doamne, va vorbi, nu va vorbi, poate n-o să spună nimic, poate o să-mi atingă braţul ca zilele trecute, şi dacă o s-o facă eu ce voi face, au mai încercat şi alţi oaspeţi, de două ori am cedat, de ce, pentru că viaţa e atît de tristă, Lídia, rosti Ricardo Reis, ea aşează tava, îşi ridică ochii înspăimîntaţi, vru să spună, Domnule doctor, dar vocea i se opri în gît, iar el nu îndrăzni, repetă, Lídia, apoi, aproape în şoaptă, atroce de banal, seducător ridicol, Cred că eşti foarte frumoasă, şi îi aruncă o privire rapidă, o secundă, nu rezistă mai mult de o secundă, sînt clipe cînd îţi vine să mori, Eu, care le-am părut comic cameristelor de hotel[1],

1. Aluzie la un poem de Álvaro de Campos, un alt heteronim al lui Pessoa.

pînă şi tu, Álvaro de Campos, noi toţi. Uşa se închise încet, urmă o pauză, şi doar după aceea se auziră paşii Lídiei îndepărtîndu-se.

Ricardo Reis îşi petrecu afară toată ziua, rumegîndu-şi ruşinea, nedemnă între toate pentru că nu-l învinsese un adversar, ci numai propria teamă. Şi se hotărî să schimbe hotelul a doua zi, sau să închirieze o casă, sau să se întoarcă în Brazilia cu primul vapor, efectele par dramatice pentru o cauză atît de mică, dar fiecare ştie cînd îl doare şi unde, ridicolul e ca o arsură pe dinăuntru, un acid reactivat tot timpul de memorie, o rană neobosită. Se întoarse la hotel, cină şi ieşi din nou, văzu Cruciadele la Politeama, ce credinţă, ce înflăcărate bătălii, ce sfinţi şi eroi, ce cai albi, filmul se termină şi pe Rua de Eugénio dos Santos bîntuie un suflu de religie epică, fiecare spectator parcă ar purta pe cap o aureolă şi mai sînt unii care se îndoiesc că arta poate face oamenii mai buni. Întîmplarea de dimineaţă îşi căpătă dimensiunea cuvenită, am luat-o razna, ridicolul a fost că mi-am făcut atîtea griji. A ajuns la hotel, Pimenta i-a deschis uşa, nicicînd nu s-a văzut clădire mai liniştită, bineînţeles că servitorii nu dorm aici. Intră în cameră şi, nedîndu-şi seama că făcea acest gest înaintea oricărui altul, îşi întoarse capul să privească patul. Nu era desfăcut ca de obicei, în unghi, ambele colţuri ale cearşafului şi păturii erau îndoite, de cele două părţi. Şi avea nu o pernă, ca pînă acum, ci două. Mesajul era cum nu se poate mai limpede, era de văzut însă cît de explicit va deveni. Doar dacă nu cumva nu fusese Lídia cea care aranjase patul, ci altă cameristă, o fi crezut că aici stătea un cuplu, da, să presupunem că servitoarele schimbă etajul după un număr de zile, poate ca să aibă şanse egale la gratificaţii sau ca să nu prindă rădăcini sau, şi Ricardo Reis zîmbi, ca să evite familiarităţile cu oaspeţii, în fine, mîine o să vedem, dacă vine Lídia cu micul dejun înseamnă că ea a făcut patul, şi atunci. Se culcă, stinse lumina, lăsase pe pat a doua pernă, strînse ochii cu putere, vino, somnule, vino, dar somnul nu venea,

pe stradă trecu un tramvai, poate ultimul, cine o fi acela care nu vrea să doarmă în mine, trupul neliniștit, al cui, sau ceea ce trup nefiind se îngrijorează pentru el, eu în întregul meu, sau această parte din mine care crește, Dumnezeul meu, ce lucruri i se întîmplă unui bărbat. Se ridică brusc, și, deși întuneric, ghidîndu-se după luminozitatea difuză care se filtra prin ferestre, se duse să tragă zăvorul de la ușă, apoi o întredeschise ușor, pare închisă și nu e, e de ajuns s-o apăsăm blînd cu mîna. Se culcă la loc, asta e o copilărie, un bărbat, dacă vrea un lucru, nu-l lasă în seama întîmplării, se străduiește să-l obțină, să ne gîndim cît s-au căznit la vremea lor cruciații, săbii contra iatagane, murim dacă e nevoie, castelele, armurile, apoi, fără să știe dacă e treaz sau doarme, se gîndește la centurile de castitate, cheile le-au luat cu ei domnii cavaleri, bieții încornorați, deschisă a fost ușa acestei camere, pe tăcute, acum s-a închis, o siluetă o străbate bîjbîind, se oprește lîngă pat, mîna lui Ricardo Reis avansează și întîlnește o mînă înghețată, a tras-o, Lídia tremură, nu poate spune decît, Mi-e frig, el tace, se gîndește dacă trebuie sau nu s-o sărute pe gură, ce gînd trist.

Domnul Sampaio şi fiica domniei sale sosesc astăzi, rosti Salvador, încîntat de parcă i s-ar fi promis o recompensă şi pe merit ar fi cîştigat-o, marinar de veghe în gabia recepţiei, văzînd în bruma după-amiezii cum se apropie tîrîş-grăpiş trenul de Coimbra, situaţie foarte contradictorie, fiindcă nava e ancorată în port acoperindu-se de mîzgă, la un pas de chei este Hotelul Bragança, în timp ce uscatul se mişcă încoace, scoţînd fum pe coş, cînd ajunge la Campolide se bagă sub pămînt, apoi răsare din tunelul negru scuipînd aburi, însă mai are destul timp s-o cheme pe Lídia şi să-i spună, Du-te în camerele domnului Sampaio şi domnişoarei Marcenda şi vezi dacă e totul în ordine, camerele, ea ştie, sînt două sute patru şi două sute cinci, Lídia păru că nu observă că doctorul Ricardo Reis era de faţă, urcă grabnic la etajul al doilea, Cît stau, întrebă medicul, De obicei trei zile, mîine se vor duce la teatru, le-am şi rezervat biletele, La teatru, unde, La Dona Maria[1], Ah, interjecţia nu e de surpriză, o scoatem ca să încheiem un dialog pe care nu putem sau nu vrem să-l continuăm şi, e un fapt, provincialii care vin la Lisabona, să ne ierte Coimbra dacă nu se consideră provincie, profită de obicei ca să meargă la teatru, se duc în Parcul Mayer, la Apolo, pe Avenida şi, dacă au gusturi fine, merg negreşit la Dona Maria, numit de asemenea Naţional. Ricardo Reis trecu în salon, răsfoi un ziar, căută programele spectacolelor, reclamele şi văzu, Oh, marea de

1. Teatrul Naţional din Lisabona, supranumit mai jos Casa lui Garrett, de la Almeida Garrett (1799-1854), poet şi dramaturg romantic care a contribuit la fondarea lui.

Alfredo Cortez[1], se decise pe loc să meargă și el, ca să fii un bun portughez trebuie să frecventezi artele portugheze, fu pe punctul să-i telefoneze lui Salvador ca să-i ceară să-i rezerve un bilet, dar îl reținu un scrupul, mîine se va ocupa el însuși de asta.

Mai sînt două ore pînă la cină, în acest răstimp, dacă nu întîrzie trenul, vor sosi oaspeții de la Coimbra, Dar ce mă interesează pe mine, întreabă Ricardo Reis urcînd spre cameră, și răspunde că întotdeauna e plăcut să cunoști oameni de pe alte meleaguri, persoane cu educație, ca să nu mai vorbim de interesantul caz clinic al Marcendei, straniu nume, nicicînd auzit, pare un murmur, un ecou, un arcuș de violoncel, les sanglots longs de l'automne, pilastru, alabastru, această poezie de soare-apune și boală îl scoate din sărite, ce poate face un nume, Marcenda, trece prin fața camerei două sute patru, ușa e deschisă, Lídia șterge praful de pe mobile, se privesc în treacăt, ea zîmbește, el nu, în curînd e în cameră și aude o bătaie ușoară în ușă, e Lídia care se furișează înăuntru și întreabă, Sînteți supărat, dar el abia răspunde, sec, nu știe cum s-o trateze la lumina zilei, ca servitoare ce este i-ar putea pipăi libertin fesele, simte însă că niciodată nu va fi capabil să facă gestul, poate înainte, dar nu acum cînd au fost deja împreună, s-au culcat în același pat și asta a însemnat un soi de înnobilare, a mea, a noastră, Dacă pot, vin la noapte, spuse Lídia, el nu răspunse, i se părea necuviincios anunțul, aflîndu-se atît de aproape fata cu mîna paralizată, dormind netulburată de secretele nocturne ale acestui culoar și ale camerei din fund, dar tăcu, n-a fost în stare să spună, Să stai la tine, bineînțeles acum o tutuiește. Lídia a ieșit, el s-a întins pe sofa să se odihnească, trei nopți active după o abstinență îndelungată, plus vîrsta de mijloc, nu e de mirare că ochii încep să i se închidă, i se încruntă ușor sprîncenele, se întreabă și nu găsește răspuns, dacă are sau

1. Alfredo Cortês / Cortez (1880-1946), dramaturg și cineast portughez.

nu obligația s-o plătească pe Lídia, să-i ofere cadouri, ciorapi, un inel, fleacuri potrivite pentru una care trăiește slugărind, această indecizie va trebui s-o rezolve cîntărind motivele pro și contra, nu e ca dilema dacă s-o sărute pe gură sau nu, au rezolvat-o împrejurările, așa-zisul foc al simțurilor, la un moment dat, nu-și amintea exact cînd anume, o sărută de parcă ar fi fost femeia cea mai frumoasă de pe lume, poate c-o să fie tot așa de simplu, cînd își vor trage sufletul o să zică, Mi-ar face plăcere să-ți dau un suvenir, și ei o să i se pară firesc, poate chiar s-a mirat de zăbavă.

Glasuri pe coridor, pași, Pimenta spune, Mulțumesc din suflet, domnule, se închid două uși, au sosit călătorii. Rămase întins, aproape adormise, acum cască ochii la tavan, urmărește crăpăturile din stuc, cu meticulozitate, parcă le-ar însoți cu vîrful degetului, acum își imaginează că are deasupra capului mîna lui Dumnezeu și că-i citește în palmă liniile, a vieții, a inimii, viață care se subțiază, se întrerupe și apare din nou, din ce în ce mai ștearsă, inimă blocată, singură dincolo de ziduri, mîna dreaptă a lui Ricardo Reis, zăcînd pe sofa, se întoarce și își arată propriile linii, două pete pe tavan se deschid ca alți ochi, habar n-avem cine ne citește cînd citim, uitînd de noi. Ziua s-a preschimbat de mult în noapte, poate e ora cinei, însă Ricardo Reis nu vrea să coboare primul, Dar dacă nu i-am auzit ieșind din camere, se întreabă, poate am adormit, m-am trezit fără să știu că dormeam, am crezut c-am aținit o secundă și, de fapt, am dormit un secol. Se sculă îngrijorat în capul oaselor, se uită la ceas, e trecut de opt și jumătate, și, în acest moment, un glas de bărbat, pe coridor, rostește, Marcenda, te aștept, se deschise o ușă, zgomote confuze, pași care se îndepărtau, tăcere. Ricardo Reis se ridică, își răcori fața cu apă, se pieptănă, azi păreau mai albe firele de păr de pe tîmple, ar trebui să folosească una din loțiunile sau tincturile care redau progresiv culoarea naturală a părului, de exemplu, Nhympha rîului Mondego, renumită și deșteaptă alchimie care, ajungînd la culoarea inițială, nu mai insistă, sau perseverează pînă cînd atinge

negrul-smoală, pana corbului, dacă era cazul, însă îl oboseşte simplul gînd că va trebui să-şi supravegheze părul zi de zi, mai durează, e timpul să aplice din nou loţiunea, să amestece vopseaua în lighean, încoronaţi-mă cu roze, dacă se poate, şi cu asta basta. Îşi schimbă pantalonii şi sacoul, să nu uite să-i spună Lídiei să le calce, şi ieşi cu impresia incomodă, incongruentă, că nu va fi în stare să dea ordinul pe tonul neutru pe care trebuie să-l aibă o poruncă atunci cînd trece de la cel care în mod natural comandă spre acela care în mod natural trebuie să se supună, dacă supunerea şi porunca sînt, cum se spune, naturale, sau, ca să vorbim fără înconjur, se gîndi că Lídia va încinge acum fierul, va întinde pantalonii pe masă ca să le facă dungă, îşi va introduce mîna stîngă în mîneca hainei, pînă la umăr, pentru ca fierul fierbinte să-i urmeze conturul, rotunjindu-l, amintindu-şi bineînţeles trupul care îmbracă aceste haine, Dacă pot, vin la noapte, şi nervoasă bate cu fierul în scîndura de călcat, e singură, acesta e costumul pe care domnul doctor Ricardo Reis îl va purta la teatru, ce n-aş da să merg şi eu cu el, proasto, cine te crezi, şterge-ţi lacrimile care o să apară, sînt lacrimi de mîine, deocamdată Ricardo Reis coboară la masă, încă nu i-a spus că are nevoie de un costum călcat, iar Lídia încă nu ştie că va plînge.

Aproape toate mesele sînt ocupate. Ricardo Reis se oprise în prag, maître veni după el, îl conduse, Masa dumneavoastră, domnule doctor, o ştia, era în acelaşi loc dintotdeauna, dar ce-ar fi viaţa fără aceste ritualuri sau fără altele, îngenunchează şi spune-ţi rugăciunea, scoate-ţi pălăria cînd trece steagul, şezi, pune-ţi şervetul pe genunchi, te uiţi la cei din jur, atunci fii discret, salută dacă ştii pe cineva, Ricardo Reis se conformează, cuplul de colo, oaspetele singur, i-a cunoscut aici, îl ştie şi pe domnul Sampaio cu fiica Marcenda, dar ei nu-l recunosc, notarul îl priveşte cu o expresie absentă, poate scotocindu-şi memoria, dar nu se apleacă spre tînără, nu-i spune, Salută-l pe doctorul Ricardo Reis, care tocmai a sosit, cu toate acestea ea îl privi după cîteva clipe peste mîneca ospătarului care o

servea, iar pe chipul ei palid trecu o boare, o îmbujorare, un simplu semn de reîntîlnire, În sfîrșit, și-a amintit, gîndi Ricardo Reis și, cu un glas mai ridicat decît era necesar, îl întrebă pe Ramón ce aveau de mîncare. Poate din acest motiv i-a aruncat o privire domnul Sampaio, dar nu, cu două secunde înainte Marcenda îi spusese tatălui, Domnul de acolo era la hotel cînd am fost aici ultima dată, înțelegem de ce, ridicîndu-se de la masă, domnul Sampaio își înclină cu reținere capul, iar Marcenda, alături de tată, și mai imperceptibil, cu atitudinea retrasă, discretă, a celei care e pe locul al doilea, în această materie sînt riguroase regulile de bună purtare, ca răspuns, Ricardo Reis se săltă o palmă de pe scaun, e nevoie să fii dotat cu un al șaselea simț ca să măsori aceste subtilități ale gestului, salutul și răspunsul trebuie să se echilibreze, totul a fost atît de perfect, încît putem să prezicem numai lucruri bune pentru această relație incipientă, cei doi au ieșit, se îndreaptă, desigur, spre salon, așa a presupus el, dar nu, s-au retras în camere, domnul Sampaio va ieși mai tîrziu, să facă probabil o plimbare în ciuda timpului ploios, Marcenda se culcă devreme, o extenuează călătoriile cu trenul. Cînd va intra în salon, Ricardo Reis va vedea doar cîțiva bărbați taciturni, unii citesc ziarele, alții cască, în timp ce aparatul de radio rumegă în surdină cîteva cantonete portugheze de revistă, stridente, gîtuite, pe care nici măcar sonorul dat la minim nu le amuțește. În această lumină palidă sau din pricina chipurilor estompate, oglinda pare un acvariu, iar Ricardo Reis, traversînd salonul pînă în partea opusă și revenind pe același drum, numai ca să nu întoarcă spatele luînd-o imediat la fugă de la intrare, se vede în profunzimea ei verzuie de parcă ar umbla pe fundul unui ocean, printre rămășițe de nave și oameni înecați, trebuie să iasă imediat, să urce la suprafață, să respire. Urcă melancolic în camera sa rece, de ce oare îl deprimă atît de mult micile contrarietăți, dacă asta a fost una, și pentru ce, în fond nu e vorba decît de două persoane care trăiesc în Coimbra și vin o dată pe lună la

Lisabona, acest medic nu caută bolnavi, acest poet are destule muze, acest bărbat nu-şi caută mireasă, nu s-a întors în Portugalia cu un asemenea gînd, ca să nu mai vorbim de diferenţa de vîrstă, mare în cazul de faţă. Nu Ricardo Reis este cel care gîndeşte aceste gînduri, nici vreunul dintre acei nenumăraţi care locuiesc înăuntrul său, e poate însuşi gîndul care se gîndeşte singur sau pur şi simplu gîndeşte, în timp ce el asistă, surprins, la desfăşurarea unui fir care-l duce pe drumuri şi coridoare necunoscute, la capătul cărora se află o fată în veşminte albe care nu poate ţine în mînă buchetul de flori, căci braţul drept va sta pe braţul lui, cînd se vor întoarce de la altar, păşind pe covorul solemn, în sunetul marşului nupţial. Cum vedem, Ricardo Reis a apucat hăţurile gîndului, acum îl stăpîneşte şi îl orientează, se serveşte de el ca să-şi ia în derîdere propria persoană, sînt jocuri ale imaginaţiei orchestra şi covorul, iar acum, pentru ca lirica poveste să aibă un final fericit, comite eroismul clinic de a pune un buchet de flori în mîna stîngă a Marcendei, care, fără nici un ajutor, a reuşit să-l ţină, pot să dispară altarul şi preotul, să tacă muzica, să dispară în fum şi praf invitaţii, să se retragă nefolositor mirele, medicul a vindecat bolnava, restul trebuie să fi fost opera poetului. Nu încap într-o odă alcaică aceste episoade romantice, ceea ce vine să demonstreze, dacă mai aveam nevoie de demonstraţii, că nu arareori se desperechează ce este scris de ceea ce, pentru c-a fost trăit, îi va fi fost originea. Să nu-l întrebăm aşadar pe poet ce-a gîndit sau a simţit, el face versuri tocmai pentru a nu trebui s-o spună. Sînt anulate orice dispoziţii contrarii.

Noaptea a trecut, Lídia n-a coborît de la mansardă, domnul Sampaio s-a întors tîrziu, Fernando Pessoa nu se ştie pe unde umblă. A venit apoi ziua, Lídia a luat costumul la călcat, Marcenda a ieşit cu tatăl său, s-au dus la medic, La fizioterapie, spune Salvador, care, ca de obicei, pune greşit accentul, şi pentru prima dată Ricardo Reis remarcă bizareria că vine la Lisabona o bolnavă care trăieşte în Coimbra, oraş cu atîţia practicieni şi atît de

variați, face tratamente care pot fi făcute la fel de bine acolo ca și aici, ultravioletele, de exemplu, care, aplicate la intervale atît de mari, puține beneficii pot aduce, Ricardo Reis dezbate aceste ciudățenii cu sine însuși în timp ce coboară prin Chiado mergînd să-și cumpere bilet la Teatrul Național, dar le uită observînd puhoiul de lume care purta însemne îndoliate, cîteva doamne cu voaletă, dar la bărbați sînt mai vizibile, cravata neagră, aerul mohorît, unii au împins atît de departe expresia durerii încît și-au pus crep la pălărie, toate astea pentru c-a fost înmormîntat regele George al V-lea al Angliei, cel mai vechi aliat al nostru[1]. În ciuda doliului oficial, se va ține spectacolul, nu poți să le-o iei în nume de rău, viața trebuie să continue. Vînzătorul îi vîndu un bilet, îi dădu o informație, Diseară vin pescarii, Care pescari, întrebă Ricardo Reis, și imediat înțelese că făcuse o greșeală de neiertat, omul își încruntă sprîncenele și-și înăspri glasul, spuse, Din Nazaré, da, evident, piesa vorbea de ei, cum ar fi putut să vină alții, ce sens ar avea să apară aici pescarii din Caparica sau din Póvoa, și ce sens are să vină chiar și cei din Nazaré, să le plătim călătoria și sejurul pentru ca poporul să participe la creația artistică, mai ales servindu-i ca pretext, să alegem mai bine cîțiva reprezentanți, bărbați și femei, Mergem la Lisabona, mergem la Lisabona, o să vedem marea de acolo, ce meșteșug or avea să aducă valurile pe scîndurile scenei și cum o fi Dona Palmira Bastos cînd o imită pe tușa Gertrudes, și Dona Amélia pe Maria Bem, și Dona Lalande pe Rosa, și Amarante pe Lavagante, viața lor copiind viața noastră, și, dacă tot mergem acolo, să profităm ca să cerem guvernului, pentru numele lui Dumnezeu, să ne facă portul protejat de care avem atîta nevoie de cînd prima oară s-a lansat de pe această plajă o barcă pe mare, cînd o fi fost asta. Ricardo Reis își pierdu după-amiaza prin cafenele, se duse să vadă lucrările de renovare de la Teatrul Eden, nu mai e mult pînă o să dea jos gardul, în

1. Anglia e aliata Portugaliei de la sfîrșitul secolului al XIV-lea.

curînd se va inaugura Chave de Ouro, e evident pentru portughezi și străini că Lisabona trăiește actualmente o descătușare a progresului care, neîntîrziat, o va situa alături de marile capitale europene, e și timpul pentru o capitală de imperiu. N-a cinat la hotel, s-a întors doar ca să-și schimbe costumul, sacoul și pantalonii, ca și vesta, erau atîrnate cu grijă pe cuier, fără o cută, asta fac mîinile iubitoare, să ni se ierte exagerarea, căci n-are cum să existe iubire în îmbrățișările nocturne dintre un oaspete și o cameristă, el poet, ea, din întîmplare, Lídia, însă alta, norocoasă totuși, fiindcă cea din versuri n-a cunoscut niciodată aceste gemete și suspine, n-a făcut altceva decît să șadă pe malul pîraielor, ascultînd, Sufăr, Lídia, mi-e teamă de destin. A mîncat o friptură la Martinho, cel din Rossio, a asistat la o aprigă partidă de biliard, lin rotindu-se pe masa verde din fildeș indian sculptata minge, darnică și ferice limba noastră care-i în stare să spună cu atît mai multe cu cît o răsucim și o încîlcim, dar, apropiindu-se ora spectacolului, a ieșit, s-a apropiat discret și a reușit să intre ascuns între două familii numeroase, nu voia să fie văzut înainte de momentul pe care și-l va alege singur, Domnul știe din pricina căror strategii ale sentimentului. Traversă foaierul fără să se oprească, într-o zi îl vom numi antreu sau vestibul dacă între timp n-o să vină din altă limbă vreun cuvînt care să zică același lucru, mai mult ori nimic în plus, ca, de exemplu, hol, la intrarea în sală îl luă în primire plasatorul, îl conduse pe scara din stînga pînă la rîndul al șaptelea, acolo e locul, lîngă doamna, imaginație, astîmpără-te, s-a vorbit de o doamnă, nu de o domnișoară, un plasator de teatru național vorbește întotdeauna cu proprietate și limpezime, îi are ca maeștri pe clasici și moderni, e drept că Marcenda se află în sală, dar cu trei rînduri mai în față, spre dreapta, prea departe ca să fie aproape, nu destul de aproape dacă nu mă va observa. Stă în dreapta tatălui, cu atît mai bine, cînd îi vorbește și își întoarce puțin capul i se vede profilul întreg, chipul prelung, părul desfăcut pe umeri pare că i-l alungește, mîna dreaptă s-a ridicat în

aer, la înălţimea bărbiei, pentru a explica mai bine cuvîntul rostit înainte sau care urmează, poate vorbeşte de medicul care o tratează, poate de piesa pe care o vor vedea, cine e Alfredo Cortez, tatăl n-are multe de spus, acum doi ani a văzut de unul singur Gladiatorii şi nu i-a plăcut, dar acum i s-a trezit interesul fiind vorba de obiceiuri populare, mai e puţin pînă vom vedea ce-a ieşit. Această conversaţie, presupunînd c-ar fi purtat-o, a fost întreruptă de un tîrşîit de scaune la balcoanele teatrului, un murmur exotic care făcu să se întoarcă şi să se ridice toate capetele din stal, erau pescarii din Nazaré care intrau şi ocupau locurile în balcoanele de sus, stăteau la înălţime ca să vadă şi să fie văzuţi, îmbrăcaţi în portul lor tradiţional, ei şi ele, poate desculţi, de jos nu se vede. Unii aplaudă, alţii îi privesc cu condescendenţă. Ricardo Reis, enervat, strînse din pumni, susceptibilitate aristocratică a unuia care n-are sînge albastru, am spune, dar n-am avea dreptate, e doar o chestiune de sensibilitate şi pudoare, pentru Ricardo Reis asemenea aplauze sînt cel puţin indecente.

În sală, luminile încep să scadă, se sting, se aud gongurile zise ale lui Molière, ce tulburare or fi iscînd ele în capetele pescarilor şi nevestelor lor, poate că-şi imaginează că sînt ultimele lucrări de tîmplărie, ultimele izbituri ale maiului pe şantier, s-a dat la o parte cortina, o femeie aprinde focul, e noapte, în spatele decorului se aude un glas de bărbat care cheamă, Mané Zé, Ah, Mané Zé, spectacolul a început. Sala suspină, vibrează, uneori rîde, se agită la sfîrşitul primului act, la marea gîlceavă dintre femei, şi, cînd se aprind luminile, se văd chipuri însufleţite, semn bun, deasupra se aud exclamaţii, se strigă de la lojă la lojă, parcă actorii s-au mutat acolo, e aproape aceeaşi vorbire, aproape, dacă mai bine sau mai rău va depinde de măsura de comparaţie. Ricardo Reis reflectează la ce-a văzut şi auzit, consideră că obiectul artei nu este imitaţia, a fost o condamnabilă slăbiciune a autorului să scrie piesa în dialectul nazaritean sau în ce-a presupus el că ar fi acesta, uitînd că realitatea nu-şi suportă reflexia, o respinge, doar

altă realitate, care, se poate pune în locul celei pe care ai vrut s-o exprimi și, fiind diferite între ele, se arată una pe alta, se explică și se enumeră, realitatea ca invenție care a fost, invenția ca realitate ce va fi. E chiar mai confuz modul cum gîndește Ricardo Reis, la urma urmelor e dificil să gîndești și să bați din palme în același timp, sala aplaudă, el de asemenea, din simpatie, îi place totuși piesa, exceptînd limbajul, grotesc în gurile care-l rostesc, și se uită la Marcenda, ea nu aplaudă, nu poate, dar zîmbește. Spectatorii se ridică, bărbații, căci femeile rămîn aproape toate așezate, ei au nevoie să-și destindă și să-și miște picioarele, să-și satisfacă necesitățile, să fumeze o țigară sau un trabuc, să schimbe opinii cu prietenii, să-și salute cunoscuții, să vadă și să fie văzuți în foaier, dacă rămîn pe loc este în general din rațiuni de flirt și curte, se ridică în picioare, își rotesc privirile ca niște ulii, ei înșiși sînt personaje în acțiunea lor dramatică, actori care joacă în pauze, în vreme ce actorii adevărați, în culise, se debarasează ca să se odihnească de personajele care au fost și care vor redeveni peste puțin, provizorii și ei, și ele. Ridicîndu-se, Ricardo Reis se uită printre capete, vede că domnul Sampaio s-a sculat și el în picioare, Marcenda face un semn de refuz, tatăl îi pune afectuos mîna pe umăr și iese de pe rînd. Mai rapid, Ricardo Reis ajunge înaintea lui în foaier. Se vor întîlni nas în nas peste cîteva momente, printre toți acești oameni care se plimbă și conversează, în atmosfera brusc încărcată de fum de tutun se aud voci și comentarii, Ce bine joacă Palmira, După mine au pus prea multe năvoade pe scenă, Ale dracului femeile alea, cu păruiala lor, părea de-adevăratelea, Asta pentru că nu le-ai văzut niciodată, dragul meu, așa cum le-am văzut eu, în Nazaré, sînt niște furii, E greu însă, uneori, să pricepi ce vorbesc, Asta e, așa vorbesc ei, Ricardo Reis trecea printre grupuri ascultînd, atît de atent de parcă el însuși ar fi fost autorul, dar supraveghea de departe mișcările domnului Sampaio, dorea să dea celălalt peste el. La un moment dat, își dădu seama că fusese văzut, omul se

îndrepta spre el, firește, a fost primul care a deschis gura, Bună seara, deci piesa vă place, întrebă, și Ricardo Reis consideră că nu era cazul să se arate surprins, Curioasă coincidență, răspunse imediat la salut, spuse sigur că da, îi plăcea, apoi adăugă, Stăm în același hotel, dar oricum trebuia să se prezinte, Mă numesc Ricardo Reis, ezită dacă să spună, Sînt medic, am trăit la Rio de Janeiro, și mă aflu la Lisabona de aproape o lună, domnul Sampaio auzi doar ce fusese spus, surîzînd, ca și cum ar fi zis, Dacă l-ați cunoaște pe Salvador de cînd îl cunosc eu, ați ști că mi-a vorbit de dumneavoastră și, cunoscîndu-l eu atît de bine, bănuiesc că v-a vorbit de mine și de fiica mea, fără îndoială, domnul Sampaio e perspicace, o lungă viață de notar are astfel de avantaje, Aproape că n-are rost să ne prezentăm, spuse Ricardo Reis, Așa e, și trecură imediat la subiectul următor, piesa și actorii, se tratau cu deferență, Doctore Reis, Doctore Sampaio, există această fericită egalitate de titluri între ei[1], și continuară astfel pînă la sfîrșitul pauzei, se auzi soneria, se întoarseră împreună în sală, spuseră, Pe curînd, fiecare se duse la fotoliul său, Ricardo Reis, așezîndu-se primul, trase cu ochiul, îl văzu vorbindu-i fetei, ea se întoarse, el îi zîmbi, și ea îi zîmbi, începea actul al doilea.

Se întîlniră toți trei în pauza următoare. Chiar știind cu toții cine erau, de unde veneau, unde trăiau, se făcu totuși prezentarea, Ricardo Reis, Marcenda Sampaio, așa se cuvenea, e momentul pe care l-au așteptat amîndoi, și-au strîns mîinile, dreapta cu dreapta, mîna lui stîngă era lăsată pe lîngă trup, încercînd să treacă neobservată, discretă, de parcă n-ar exista. Marcenda avea ochii foarte strălucitori, fără îndoială o tulburaseră tribulațiile Mariei Bem, dacă nu cumva existau în propria ei viață motive intime, particulare, pentru a urmări, cuvînt cu cuvînt, ultimele vorbe ale femeii lui Lavagante, Dacă există infern, nu poate fi mai rău, Maică Preacurată a celor Șapte Spade,

1. *Doutor* (doctor) – termen general care desemnează un licențiat.

le-ar fi rostit cu accentul ei de Coimbra, căci nu pentru că variază pronunţia variază simţirea, cea care nu se poate explica prin cuvinte, Prea bine înţeleg de ce nu-ţi mişti braţul, vecinul meu de hotel, omul curiozităţii mele, eu sînt aceea care te-a chemat cu o mînă imobilă, nu mă întreba de ce, această întrebare nici mie nu mi-am pus-o, doar te-am chemat, voi şti într-o zi ce dorinţă mi-a ordonat gestul, sau poate nu, acum te vei îndepărta ca să nu-mi dai impresia că eşti indiscret, băgăreţ, obraznic, cum se spune de obicei, du-te, voi şti unde să te găsesc, sau tu pe mine, nu te afli întîmplător aici. Ricardo Reis nu întîrzie în foaier, circulă pe culoarele lojilor de rangul întîi, vru să arunce o privire prin lojile de rangul al doilea ca să vadă pescarii de aproape, dar soneria începu să ţîrîie, această pauză era mai scurtă, cînd intră în sală luminile începuseră să se stingă. Pe toată durata actului al treilea îşi împărţi atenţia între scenă şi Marcenda. Ea nu privi niciodată în spate, dar îşi modificase uşor poziţia trupului, oferindu-şi chipul puţin mai mult, aproape imperceptibil, şi din cînd în cînd îşi îndepărta părul de pe tîmpla stîngă cu mîna dreaptă, foarte încet, parcă dinadins, ce vrea această fată, cine e, căci nici ceea ce pare a fi nu este mereu acelaşi lucru. O văzu ştergîndu-şi obrajii cînd Lianor a mărturisit c-a furat cheia de la barca de salvare ca să moară Lavagante, şi cînd Maria Bem şi Rosa, una începînd, alta încheind, au spus că a fost un gest de iubire şi că iubirea, fiind o simţire bună şi frumoasă, dacă e rău călăuzită se mistuie de una singură, în sfîrşit, cînd s-au reunit Lavagante şi Maria Bem, care şi carnal se vor uni, într-un rapid deznodămînt, atunci s-au aprins luminile, au izbucnit aplauzele, Marcenda încă îşi ştergea lacrimile, acum cu batista, şi nu numai ea, sala era plină de femei înlăcrimate şi zîmbitoare, inimi sensibile, actorii mulţumeau pentru aplauze, făceau gesturi ca şi cum le-ar fi pasat lojilor de sus, unde se aflau adevăraţii eroi ai acestor aventuri pasionale şi maritime, publicul se întoarse spre ei, acum fără rezerve, iată ce înseamnă comuniunea artei,

erau aplaudați bravii pescari și femeile lor curajoase, pînă și Ricardo Reis bate din palme, în acest teatru se poate observa ce ușor este să se înțeleagă clasele și ocupațiile, săracii, bogații și descurcăreții, să ne bucurăm de rarul privilegiu al acestei excepționale lecții de fraternitate, acum i-au invitat pe oamenii mării să urce pe scenă, se repetă tîrșîitul scaunelor, spectacolul nu s-a terminat, să ne așezăm la loc cu toții, e momentul culminant. Oh, bucuria, oh, entuziasmul, oh, încîntarea de a vedea clasa pescărească din Nazaré coborînd pe coridorul central și urcînd apoi pe scenă, unde își dansează și își cîntă muzica de la ei de-acasă, în mijlocul artiștilor, noaptea asta va rămîne în analele Casei lui Garrett, starostele breslei îl îmbrățișează pe actorul Robles Monteiro, femeia cea mai vîrstnică primește o sărutare de la actrița Palmira Bastos, toți vorbesc în același timp, de-a valma, acum fiecare pe limba lui și se înțeleg la fel de bine, reîncep dansurile și cîntările, actrițele mai tinerele își încearcă puterile la învîrtită, spectatorii hohotesc și bat din palme, în sfîrșit, plasatorii încep să-i împingă delicat spre ieșire, se va pune masa pe scenă, o agapă generală pentru reprezentați și reprezentanți, vor sări dopurile de la cîteva sticle de spumos, din cel care te pișcă pe limbă, ce vor mai rîde femeile din Nazaré cînd o să înceapă să li se învîrtă capul, nu sînt obișnuite. Mîine, la plecarea autobuzului, înconjurat de ziariști, fotografi și șefi de corporații, pescarii vor aclama Statul Nou și Patria, nu e sigur că au făcut-o dintr-o obligație trecută în contract, să admitem că a fost expresia inimilor recunoscătoare pentru că, în sfîrșit, li s-a promis doritul port, dacă Parisul merita o slujbă[1], două osanale pot plăti o mîntuire.

Ricardo Reis n-a evitat noua întîlnire, la ieșirea din teatru. Stătură de vorbă pe trotuar, o întrebă pe Marcenda dacă i-a plăcut piesa, ea răspunse că actul al treilea o mișcase

1. Cuvinte atribuite lui Henric al IV-lea în momentul convertirii sale la catolicism, care i-a permis să acceadă la tronul Franței.

și o făcuse să plîngă, Din întîmplare, am remarcat, spuse el, și se opriră aici, domnul Sampaio chemase un taxi, vru să știe dacă Ricardo Reis îi însoțea, în caz că se întorcea la hotel, le-ar face mare plăcere, dar el refuză, mulțumi, Pe mîine, noapte bună, mi-a făcut plăcere că v-am cunoscut, automobilul porni. I-ar fi plăcut să-i însoțească, dar își dăduse seama că ar fi fost o greșeală, s-ar fi simțit cu toții intimidați, stînjeniți, fără nimic de spus, alt subiect nu era ușor de găsit, și mai era și chestiunea delicată a așezării înăuntrul taxiului, nu încăpeau toți trei pe banchetа din spate, domnul Sampaio n-ar fi vrut să meargă în față, lăsîndu-și fata cu un necunoscut, da, un necunoscut, în penumbra propice, chiar dacă între ei nu există nici cel mai mic contact fizic, stînd în penumbră, ea îi apropie cu mîini de catifea, gîndurile îi apropie și mai mult, devenind treptat secrete, dar nu ascunse, de asemenea, nu s-ar cuveni să-l lase pe Ricardo Reis să meargă lîngă șofer, nu inviți pe cineva ca să-l lași apoi în față, acolo unde merge aparatul, știm deja că, la sfîrșitul cursei, invitatul, fiind atît de aproape, se va simți obligat să plătească, cu atît mai mult dacă, din calcul sau zăpăceală, banii întîrzie să apară, iar cel din spate, care a făcut invitația și chiar vrea să plătească, spune, nu, vă rog, îl îndeamnă pe șofer să nu ia banii domnului, eu plătesc, omul așteaptă răbdător să se hotărască odată domnii, discuție auzită de o mie de ori, viața de taximetrist nu duce lipsă de episoade ridicole. Ricardo Reis se îndreaptă spre hotel, nu-l așteaptă alte plăceri sau obligații, noaptea e friguroasă și umedă, dar nu plouă, îți dă ghes să umbli, a parcurs toată Rua Augusta, e momentul să traverseze Terreiro do Paço, să coboare pe treptele cheiului pînă acolo unde apa nocturnă și murdară înflorește în spumă, scurgîndu-se peste pietre ca să se întoarcă în rîu, de unde pe dată revine, ea, alta, aceeași, dar diferită, nu mai e nimeni pe chei, și totuși alți oameni privesc în întuneric pîlpîitul felinarelor de pe malul celălalt, luminile de poziție ale vaselor ancorate, doar acest om

care, aflîndu-se fizic aici, e cel care astăzi privește, dar, de asemenea, pe lîngă nenumărații care susține că este, toți ceilalți care a fost de fiecare dată cînd a venit aici și care își aduc aminte c-au venit, chiar neavînd această amintire. Obișnuindu-se cu noaptea, ochii văd deja mai departe, zăresc niște mase cenușii, e escadra care a părăsit siguranța docurilor, vremea e în continuare rea, dar nu într-atît încît vasele să n-o poată îndura, așa e viața de matelot, sacrificată. Cîteva umbre, care la distanță par făcute pe același calapod, trebuie să fie contratorpiloarele cu nume de fluvii, Ricardo Reis nu și le amintește pe toate, le-a auzit rostite de hamal ca o litanie, era Tejo, care e pe Tejo, și Vouga, și Dão, cel mai aproape de țărm, a zis omul, aici se află vasăzică Tejo, aici sînt rîurile ce curg prin satul meu, toate curgînd odată cu această apă care curge, spre marea care-și primește apa de la toate rîurile și rîurilor o înapoiază, reîntoarcere care am vrea să fie eternă, dar nu, o să dureze atît cît va dura soarele, muritor ca noi toți, glorioasă va fi moartea celor ce vor muri în moartea soarelui, n-au văzut prima zi, o s-o vadă pe ultima.

Timpul nu este prielnic pentru filozofat, îi e frig la picioare, un polițist s-a oprit să-l privească, ezitant, contemplatorul apelor nu părea hoț sau vagabond, dar poate se gîndea să sară în rîu, să se înece, și numai gîndindu-se ce bătaie de cap ar avea, să dea alarma, să scoată cadavrul, să redacteze raportul incidentului, omul autorității se apropie, fără să știe încă ce să spună, sperînd că simpla lui prezență îl va face pe sinucigaș să se răzgîndească, să renunțe la gestul nebunesc. Ricardo Reis îi auzi pașii, simțise sub tălpi răceala pietrei, va trebui să-și cumpere niște ghete cu talpă dublă, era vremea să se întoarcă la hotel înainte să răcească, spuse, Bună seara, domnule agent, gardianul ușurat întrebă, E vreo problemă, nu, nu era nici o problemă, ce poate fi mai firesc decît să se apropie omul de marginea cheiului, chiar dacă e noapte, să vadă rîul și bărcile, acest Tejo care nu curge prin satul

meu, Tejul care curge prin satul meu se numește Douro[1], și, pentru că nu poartă același nume, Tejo nu este mai frumos decît rîul care curge prin satul meu[2]. Liniștit, polițistul o luă spre Rua da Alfândega, reflectînd la ciudățeniile unor persoane cu care se întîlnește în plină noapte, ce idee, să admiri priveliștea rîului pe o vreme ca asta, dacă ar bate străzile ca mine, din obligație de serviciu, ar ști cît e de greu. Ricardo Reis o apucă pe Rua do Arsenal, în nici zece minute a ajuns la hotel. Ușa nu era încă închisă, Pimenta se ivi pe palier cu un mănunchi de chei, îi aruncă o privire și dispăru, contrar obiceiului nu așteptă să urce oaspetele, Ce s-o fi întîmplat, fireasca întrebare făcu loc neliniștii, Poate a aflat de Lídia, e cu neputință să nu se afle într-o bună zi, un hotel e ca o casă de sticlă, și Pimenta care nu iese niciodată de aici, care cunoaște toate colțurile, sînt sigur că bănuiește ceva, Bună seara, Pimenta, accentuă, exageră cordialitatea, iar celălalt răspunse fără nici o rezervă aparentă, fără ostilitate, Poate că nu, se gîndi Ricardo Reis, primi din mîinile lui cheia camerei, era pe punctul să se îndepărteze, dar se întoarse, deschise portofelul, Poftim, Pimenta, e pentru dumneata, și îi dădu o hîrtie de douăzeci de scuzi, nu spuse de ce, iar Pimenta nu întrebă.

Nu era lumină în camere. Avansă pe coridor cu grijă, să nu-i trezească pe cei care dormeau, timp de trei secunde își suspendă pasul în fața ușii Marcendei, apoi își continuă drumul. Atmosfera camerei era rece, umedă, aproape ca pe malul rîului. Se înfioră de parcă se uita încă la navele spectrale, ascultînd pașii polițistului, și se întrebă ce s-ar fi întîmplat dacă i-ar fi răspuns, Da, e o problemă, deși altceva n-ar fi putut spune, doar să repete, E o problemă, dar nu care era ea și ce însemna. Apropiindu-se de pat,

1. Orașul natal al lui Ricardo Reis, Porto, este traversat de fluviul Douro.
2. Tot acest fragment pe tema „rîului care nu curge prin satul meu" reprezintă o serie de variațiuni la un poem al lui Alberto Caeiro.

observă că sub pătură era o umflătură, fusese pus ceva acolo, între cearșafuri, o sticlă cu apă caldă, înțelese imediat, dar o atinse pentru a se convinge, ce fată bună Lídia asta, și-a amintit să-i încălzească patul, sigur n-o face pentru toată lumea, probabil n-o să vină la noapte. Se culcă, deschise cartea de pe noptieră, de Herbert Quain, își trecu ochii peste două pagini fără să fie prea atent la sensul textului, se părea că găsiseră trei mobiluri ale crimei, fiecare suficient pentru a incrimina suspectul spre care toate trimiteau, însă suspectul cu pricina, servindu-se de chichițele legii și făcîndu-și datoria de a colabora cu justiția, sugerase că adevăratul mobil, în cazul că el ar fi fost adevăratul criminal, ar fi putut fi și un al patrulea, un al cincilea sau un al șaselea motiv, la fel de suficiente, și că explicația crimei se afla poate, dar numai poate, în articularea tuturor acestor motive, în acțiunea lor reciprocă, în efectul fiecărui ansamblu asupra celorlalte și asupra întregului, în eventuala, însă mai mult decît probabila anulare sau modificare a efectelor de către alte efecte, și cum se ajunsese la rezultatul final, moartea, și chiar și atunci era nevoie să se verifice ce parte de responsabilitate îi revenea victimei, adică dacă aceasta ar trebui sau nu considerată, pentru efecte morale și legale, ca un al șaptelea și poate, dar numai poate, definitiv motiv. Se simțea reconfortat, sticla îi încălzea picioarele, creierul funcționa fără legătură conștientă cu exteriorul, ariditatea lecturii îi îngreuna pleoapele. Închise ochii cîteva secunde și, cînd îi deschise, Fernando Pessoa stătea la capul patului, de parcă ar fi venit în vizită la un bolnav, cu aceeași expresie absentă pe care a lăsat-o în anumite portrete, cu mîinile încrucișate pe coapsa dreaptă, capul ușor înclinat în față, palid. Puse cartea deoparte, între cele două perne, Nu te așteptam la ora asta, spuse și zîmbi amabil, ca să nu i se bage de seamă nerăbdarea din glas, ambiguitatea cuvintelor, toate la un loc însemnînd, Nu era cazul să vii azi. Avea motive întemeiate, deși numai două, mai întîi,

pentru că n-avea chef să vorbească decît despre seara petrecută la teatru şi de cele întîmplate acolo, dar nu cu Fernando Pessoa, apoi pentru că nimic n-ar fi fost mai firesc decît să intre Lídia în cameră, nu c-ar fi existat pericolul să înceapă să ţipe, Săriţi, o fantomă, ci pentru că Fernando Pessoa, deşi nu-i stătea în fire, ar fi putut rămîne, învăluit în invizibilitatea sa, chiar şi aşa intermitent, în funcţie de umorile de moment, asistînd la intimităţi carnale şi sentimentale, n-ar fi deloc imposibil, Dumnezeu care e Dumnezeu are obiceiul s-o facă, nici dac-ar vrea n-ar putea s-o evite, fiind pretutindeni, dar cu el ne-am obişnuit. Apelă atunci la complicitatea masculină, N-o să putem vorbi prea mult, s-ar putea să primesc o vizită, eşti de acord că ar fi jenant, Nu ţi-ai pierdut vremea, n-au trecut nici trei săptămîni de cînd ai sosit şi deja primeşti vizite galante, presupun că sînt galante, Depinde ce vrei să spui prin galante, e o cameristă de hotel, Dragul meu Reis, tu, un estet, intim cu toate zeiţele Olimpului, primeşti în pat o cameristă, o servitoare, şi eu care m-am obişnuit să te aud vorbind mereu, cu admirabilă consecvenţă, de Lídiile, Neerele şi Cloele tale, te văd acum captivat de o subretă, ce decepţie, Subreta se numeşte Lídia şi nu sînt captiv, nici nu sînt omul care să trăiască în captivitate, Ha, ha, pînă la urmă mult pomenita justiţie poetică totuşi există, situaţia are haz, atît ai chemat-o pe Lídia, încît Lídia a venit, ai avut mai mult noroc decît Camões, ca să aibă o Natércia a trebuit să-i inventeze numele, dar n-a trecut mai departe, A venit numele Lídia, n-a venit femeia, Nu fi ingrat, habar n-ai ce fel de femeie ar fi Lídia din odele tale, admiţînd că există un asemenea fenomen, imposibila sumă de pasivitate, tăcere înţeleaptă şi spirit pur, E, într-adevăr, îndoielnic, La fel de îndoielnic e şi că, într-adevăr, există poetul care ţi-a scris odele, Eu sînt acela, Dă-mi voie să-mi exprim îndoiala, dragă Reis, te văd citind un roman poliţist, cu o buiotă la picioare, aşteptînd o servitoare care să încălzească restul, sper să nu te supere

libertatea limbajului, și vrei să cred că tu ai scris, Senin și văzînd viața la distanța la care se află, ar fi cazul să te întreb unde erai cînd ai văzut viața la asemenea distanță, Tu ai spus că poetul e un prefăcut, E adevărat, mărturisesc, sînt intuiții ce ne ies pe gură fără să știm ce cale am urmat ca să ajungem la ele, mai rău e c-am murit înainte să fi înțeles dacă poetul e cel ce se preface că e om sau omul se preface că-i poet, A preface și a se preface nu e același lucru, E o afirmație sau o întrebare, E o întrebare, Evident, nu e același lucru, eu doar am prefăcut, tu te prefaci, dacă vrei să vezi care e deosebirea, citește-mă și citește-te din nou, Cu conversația asta, îmi pregătești o strașnică noapte de insomnie, Poate că Lídia ta va veni să te mîngîie, din cîte am auzit, servitoarele care se dedică stăpînilor sînt foarte drăgăstoase, Pare comentariul unuia care a fost respins, Probabil, Spune-mi un singur lucru, eu mă prefac ca poet sau ca om, Cazul tău, amice Reis, e fără ieșire, tu pur și simplu te prefaci că ești tu, ești propria ta imitație, iar asta n-are legătură nici cu omul, nici cu poetul, Nu există soluție, E tot o întrebare, Da, Nu există, pentru că, înainte de toate, tu nu știi cine ești, Dar tu ai știut-o vreodată, Eu nu mai contez, am murit, dar fii liniștit, nu vor lipsi cei care mă vor explica pe toate părțile, Poate m-am întors în Portugalia ca să aflu cine sînt, Prostii, dragul meu, copilării, iluminări din astea doar în romane mistice și pe drumuri ale Damascului, nu uita că sîntem la Lisabona, de aici nu pleacă drumuri, Mi-e somn, Te las să dormi, e singurul lucru pentru care te invidiez, somnul, doar imbecilii spun că somnul e văr cu moartea, văr sau frate, nu-mi amintesc prea bine, Văr, cred, După puțin plăcutele cuvinte pe care ți le-am spus, mai vrei să mă întorc, Sigur, nu prea am cu cine să stau de vorbă, E un motiv bun, fără îndoială, Știi ceva, fă-mi un serviciu, lasă ușa întredeschisă, să nu mă mai scol pe frigul ăsta, Încă mai aștepți companie, Nu se știe niciodată, Fernando, nu se știe niciodată.

Jumătate de oră mai tîrziu, ușa se deschise. Lídia, tremurînd după lunga traversare pe scări și coridoare, se strecură în pat, se ghemui, întrebă, Așadar a fost frumos la teatru, și el spuse adevărul, Da, a fost frumos.

Marcenda și tatăl ei n-au apărut la ora prînzului. Ca să afle motivul, Ricardo Reis n-a avut nevoie de stratageme tactice supreme, nici de cine știe ce dialectică a investigației, se mulțumi să aibă răbdare și să-i dea timp lui Salvador, sporovăi vag, în fraze dezlînate, cu coatele pe pupitru, cu cordialitatea oaspetelui familiar, și așa, în treacăt, ca o paranteză, o rapidă digresiune oratorică sau simpla schiță a unei teme muzicale care ar fi răsărit neașteptată din dezvoltarea alteia, anunță că fusese la Dona Maria noaptea trecută și se întîlnise și făcuse cunoștință cu domnul Sampaio și fiica acestuia, două persoane foarte simpatice și distinse. Lui Salvador i se păru că vestea venea prea tîrziu și zîmbetul i se crispă ușor, îi văzuse plecînd pe ceilalți doi oaspeți, schimbaseră cîteva cuvinte, dar nu i-au spus că ieri-seară s-au întîlnit cu doctorul Reis la Dona Maria, a aflat acum, desigur, dar era aproape două după-amiază, cum se poate așa ceva, bineînțeles, nu se aștepta să-i lase un mesaj scris întorcîndu-se la hotel, ca să ia cunoștință de cele întîmplate de cum venea la serviciu, L-am cunoscut pe doctorul Reis, I-am cunoscut pe domnul Sampaio și pe fiica sa, totuși era o mare nedreptate că-l lăsaseră în ignoranță atîtea ore, așa tratezi un administrator atît de apropiat de clienți, ingrată lume. Crisparea unui zîmbet, dacă de ea vorbim, poate fi actul unei clipe, neținînd mai mult decît ea, dar explicația motivului cere răbdare, cel puțin să nu rămînă prea multe nelămuriri în ceea ce privește neașteptata și aparent inexplicabila atitudine a lui Salvador, sensibilitatea oamenilor are ascunzișuri atît de adînci încît, dacă ne aventurăm prin ele cu intenția de a le examina exhaustiv, sîntem în

mare primejdie să nu mai ieșim de acolo prea curînd. N-a făcut Ricardo Reis acest examen minuțios, i s-a părut numai că un gînd subit îl tulburase pe Salvador, și e adevărat, așa cum noi știm, cu toate acestea, chiar dacă s-ar strădui să ghicească ce gînd a fost acela, nu l-ar descoperi, lucru care arată cît de puțin știm unii despre alții și cît de repede ne pierdem răbdarea atunci cînd, uneori, din an în paște, ne propunem să descifrăm motive, să elucidăm impulsuri, doar dacă nu cumva e vorba de o adevărată investigație polițistă, cum ne învață printre altele The god of the labyrinth. Își învinse Salvador resentimentul, mai repede decît ne-a luat nouă să povestim, cum avem obiceiul să spunem, și, lăsîndu-se mînat numai de firea sa bună, își arătă mulțumirea, lăudîndu-i pe domnul Sampaio și pe fiica sa, el un cavaler, ea o domnișoară atît de fină, cu o educație desăvîrșită, păcat că are o viață așa de tristă, cu un asemenea cusur sau infirmitate, Fiindcă, domnule Reis, între noi fie vorba, eu nu cred că se poate vindeca. Ricardo Reis nu începuse conversația ca să intre într-o discuție medicală, pentru care, de altfel, se declarase incompetent, așa că-i tăie scurt vorba și trecu la ce-l interesa mai mult, sau îl interesa fără să știe cît și în ce măsură, N-au venit la prînz, și, deodată, amintindu-și de această posibilitate, S-au întors la Coimbra, dar Salvador, care cel puțin despre asta știa totul, îi răspunse, Nu, pleacă abia mîine, azi au luat masa în Baixa pentru că domnișoara Marcenda merge la consultație, după aceea se mai plimbă, fac cumpărăturile de care au nevoie, Dar iau cina aici, Ah, sigur că da. Ricardo Reis se îndepărtă de pupitru, făcu doi pași, se răzgîndi, spuse, Cred că voi face o plimbare, vremea pare sigură, atunci Salvador, cu tonul celui ce se mărginea să dea o informație minoră, neînsemnată, declară, Domnișoara Marcenda a spus că se întoarce la hotel după prînz, nu-și însoțește tatăl la treburile pe care le are după-amiază, acum Ricardo Reis va trebui să șteargă cu buretele cele spuse, merse în salon, privi pe fereastră ca unul care încerca să ghicească ce aveau de gînd meteorii, se întoarse,

Dacă mă gîndesc bine, rămîn să citesc ziarele, nu plouă, dar cred că e frig, iar Salvador, susținîndu-i cu zel noua intenție, Trimit imediat să pună un calorifer în salon, sună de două ori la sonerie, apăru o servitoare care nu era Lídia, cum mai întîi se văzu, iar apoi se confirmă, Ei, Carlota, aprinde un calorifer și pune-l în salon. Dacă asemenea detalii sînt indispensabile sau nu pentru buna înțelegere a relatării, e o judecată pe care fiecare dintre noi o va face de unul singur, nu întotdeauna identică, depinde de cît ești de atent, de dispoziție, de felul de a fi al fiecăruia, sînt unii care apreciază îndeosebi ideile generale, planurile de ansamblu, panoramele, frescele istorice, alții preferă de departe afinitățile și contrarietățile tonurilor contigue, prea bine știm că nu e cu putință să le faci tuturor pe plac, dar, în acest caz, n-am vrut decît să dăm timp sentimentelor, oricare ar fi ele, să-și croiască și să-și lărgească drumul între oameni și pe dinăuntrul lor, în timp ce Carlota pleacă și vine, în timp ce Salvador revizuiește o scădere recalcitrantă, în timp ce Ricardo Reis se întreabă dacă n-a părut suspectă o schimbare așa de bruscă a intenției, mai întîi a spus, Plec, dar a rămas.

A sunat ora două, două și jumătate, au fost citite și răscitite aceste leșinate ziare ale Lisabonei, de la știrile de pagina întîi, Eduard al VIII-lea va fi noul rege al Angliei, ministrul de interne a fost felicitat de istoricul Costa Brochado, lupii coboară în cătune, ideea de Anschluss, care înseamnă, pentru cine nu știe, legarea Germaniei de Austria, a fost respinsă de Frontul Patriotic Austriac, guvernul francez a demisionat, divergențele dintre Gil Robles și Calvo Sotelo pot pune în pericol blocul electoral al dreptei spaniole, pînă la anunțuri, Pargil e cel mai bun elixir pentru gură, mîine debutează la Arcádia faimoasa balerină Marujita Fontan, iată noile modele de automobile Studebaker, President, Dictator, dacă anunțul Fratelui Gravor era universul, acesta e rezumatul perfect al lumii în zilele pe care le trăim, un automobil cu numele de Dictator, un limpede semnal al vremurilor și gusturilor. Se auzi de

cîteva ori soneria, ieșea lume, intra lume, un nou client, chemarea seacă a lui Salvador, Pimenta, să ia valizele, apoi o tăcere lungă, apăsătoare, începe să se întunece, a trecut de trei și jumătate. Ricardo Reis se ridică de pe sofa, se tîrăște pînă la recepție, Salvador îl privește cu simpatie, dacă nu cumva e milă ceea ce i se citește pe chip, Vasăzică ați citit toate ziarele, Ricardo Reis n-a avut timp să răspundă, acum totul se întîmplă repede, soneria, un glas în fundul scării, Domnule Pimenta, ajutați-mă, vă rog, să duc sus pachetele astea, Pimenta coboară, urcă, Marcenda vine cu el, iar Ricardo Reis nu știe ce să facă, să rămînă pe loc, să se așeze din nou, să pretindă că citește sau dormitează în căldura plăcută, însă, dacă o face, ce-o să creadă Salvador, perspicacele spion, așa că încă ezită între acțiuni diferite cînd intră Marcenda la recepție, spune, Bună ziua, și se miră, Sînteți aici, domnule doctor, Citesc ziarele, răspunde, dar adaugă pe dată, Acum le-am terminat, sînt fraze teribile, prea categorice, dacă citesc ziarele, nu vreau să stau de vorbă, dacă le-am terminat, plec, și atunci adaugă, simțindu-se din nou de un nemărginit ridicol, E bine aici, la căldurică, e copleșit de vulgaritatea expresiei, dar tot nu se hotărăște, să se așeze sau nu, deocamdată nu, dacă s-ar așeza ar crede că vrea să fie singur, dacă o așteaptă să urce în cameră se teme că își va închipui că a ieșit după plecarea ei, mișcarea trebuie calculată în așa fel încît Marcenda să înțeleagă că s-a așezat s-o aștepte, dar n-a fost nevoie, Marcenda spuse simplu, Mă duc să las lucrurile în cameră și cobor imediat să stau puțin de vorbă cu dumneavoastră, dacă aveți răbdare să mă suportați și nu aveți ceva mai important de făcut. Să nu ne mire zîmbetul lui Salvador, îi place cînd i se împrietenesc clienții, e în avantajul hotelului, se creează o ambianță plăcută, și, chiar dacă ne miră, n-ar folosi relatării noastre să descriem în amănunt ceea ce, apărînd, a și dispărut neavînd de ce să dureze. Ricardo Reis a zîmbit și el, dar mai larg, răspunse, E o mare plăcere, ori o frază similară, există o mulțime, tot așa de banale,

cotidiene, deși e foarte trist că nu ne facem puțin timp pentru a le analiza, azi găunoase, tocite, fără luciu sau culoare, dar să ne gîndim cum or fi sunat ele cînd au fost spuse și auzite în primele lor zile, Sînt încîntat, Sînt la dispoziția dumneavoastră, mici declarații care l-ar fi făcut să șovăie pe cel ce le rostea pentru cutezanța lor, făcîndu-l pe ascultător să tremure de teamă și expectativă, pe vremea aceea cuvintele erau noi și sentimentele abia la început.

Marcenda nu întîrzie să coboare, își aranjase părul, își rujase buzele, gesturi care deveniseră automate, tropisme la oglindă, așa spun unii, căci alții afirmă și susțin că femeia are un comportament conștient în toate circumstanțele, sub scutul superficialității spiritului și volubilității gestului, de mare eficacitate, judecînd după rezultate. Sînt însă puncte de vedere asupra cărora nu merită să zăbovim. Ricardo Reis se ridică s-o întîmpine, o conduse spre o sofa care făcea un unghi drept cu canapeaua sa, se feri să sugereze să se mute pe alta, largă, unde încăpeau amîndoi, unul lîngă celălalt. Marcenda se așeză, își puse mîna stîngă în poală, zîmbi reținut și distant, parcă ar fi spus, E așa cum o vezi, nu face nimic fără mine, Ricardo Reis voia s-o întrebe, Sînteți obosită, dar se ivi Salvador care întrebă ce doreau, o cafea, un ceai, da, cafeaua era o idee bună pe frigul ăsta. Înainte să plece să transmită comanda, Salvador verifică funcționarea caloriferului, răspîndea un miros ușor amețitor de petrol, în vreme ce flacăra, divizată într-o mie de mici limbi albăstrii, susura fără oprire. Marcenda îl întrebă dacă-i plăcuse piesa, el răspunse că da, deși i s-a părut că era ceva foarte artificial în acea naturalețe a reprezentării, încercă să explice mai clar, După părerea mea, reprezentarea nu trebuie să fie niciodată naturală, ce se petrece pe scenă e teatru, nu e viața, nu e viață, viața nu e reprezentabilă, pînă și oglinda, care pare reflecția cea mai fidelă, face din stînga dreapta și din dreapta stînga, Dar v-a plăcut sau nu, insistă Marcenda, Da, rezumă el, în fond un singur cuvînt era de ajuns. Atunci intră Lídia cu tava cu cafea, o puse pe masă, întrebă

dacă mai doreau ceva, Marcenda spuse, Nu, mulțumesc mult, dar ea îl privea pe Ricardo Reis, care nu-și ridicase privirea, trăgîndu-și ceașca cu grijă, o întreba pe Marcenda, Cîte linguriţe, ea răspunse, Două, era evident că Lídia nu mai avea ce căuta aici, așa că se retrase, cu prea mare grabă după părerea lui Salvador, care o mustră, din dosul tronului său, Atenție la ușă.

Marcenda își puse ceașca pe tavă, își așeză mîna dreaptă peste cea stîngă, amîndouă reci, dar între una și cealaltă era diferența care distinge ceea ce se mișcă de ceea ce este inert, ceea ce încă se poate salva și ceea ce e pierdut, Tatălui meu nu i-ar plăcea să știe că profit de faptul că v-am cunoscut ieri ca să vă cer opinia de medic, Opinia pe care mi-o cereți are legătură cu cazul dumneavoastră, Da, acest braț care nu e în stare să se miște de unul singur, această sărmană mînă, Sper că înțelegeți că nu mă simt în largul meu să vorbesc, mai întîi pentru că nu sînt specialist, mai apoi pentru că nu vă cunosc istoricul bolii, și mai ales pentru că deontologia profesiunii îmi interzice să mă amestec în acțiunea unui coleg, Știu toate astea, dar unui bolnav nu i se poate interzice să aibă un prieten medic și să-i vorbească despre durerea care-l supără, Sigur că nu, Atunci gîndiți-vă că-mi sînteți prieten și dați-mi un răspuns, Nu mi-e greu să mă consider prietenul dumneavoastră, pentru a vă repeta cuvintele, ne cunoaștem de o lună, Deci o să-mi răspundeți, Cel puțin o să încerc, va trebui să vă pun cîteva întrebări, Orice doriți, și fraza aceasta poate fi adăugată pe lista celor care au spus mult în vremurile trecute, în copilăria cuvintelor, Sînt la dispoziția dumneavoastră, Ce bucurie, Cu mare plăcere, Tot ce doriți. Intră din nou Lídia, văzu chipul îmbujorat și ochii umezi ai Marcendei, din Ricardo Reis nu zări decît imaginea rapidă a unui pumn strîns pe care-și sprijinea obrazul stîng, amîndoi tăceau ca și cum ar fi încheiat o conversație importantă sau s-ar fi pregătit pentru ea, despre ce a fost, despre ce va fi. Luă tava, știm cum tremură ceștile dacă nu sînt așezate bine pe respectivele farfurioare, va trebui să avem grijă dacă nu sîntem

siguri de fermitatea mîinilor noastre, să nu-l auzim pe Salvador spunînd, Ai grijă cu vasele alea.

Ricardo Reis făcu o pauză, părea că reflectează, apoi, aplecîndu-se, întinse mîinile spre Marcenda, o întrebă, Îmi permiteți, ea se aplecă ușor înainte și, continuînd să-și susțină mîna stîngă cu mîna dreaptă, o puse între mîinile lui, ca pe o pasăre bolnavă, aripă ruptă, plumbul înfipt în piept. Încet, aplicînd o presiune suavă, dar fermă, își plimbă degetele peste întreaga ei mînă, pînă la încheietură, simțind pentru prima oară în viață ce înseamnă un abandon total, absența oricărei reacții voluntare sau instinctive, o dăruire fără apărare, și mai rău, un corp străin care nu aparținea acestei lumi. Marcenda își privea fix mîna, de cîteva ori și alți medici sondaseră această mașină paralizată, mușchii fără forță, nervii inutili, oasele care nu făceau decît să sprijine biata arhitectură, acum o atinge acesta căruia din proprie voință i-o încredințase, dacă ar intra domnul Sampaio nu și-ar crede ochilor, doctorul Ricardo Reis ținînd mîna fiicei sale, fără împotrivire, dar nu intră nimeni, e lucru de mirare, fiind vorba de un salon de hotel, alteori tot timpul intră sau iese cineva, azi e acest secret. Încet Ricardo Reis dădu drumul mîinii, își privi fără să știe de ce propriile degete, apoi întrebă, De cît timp sînteți în starea asta, Se împlinesc patru ani în decembrie, A început treptat sau deodată, O lună înseamnă treptat sau deodată, Vreți să spuneți că într-o singură lună ați trecut de la utilizarea normală a brațului la imobilitatea totală, Da, Au existat semne anterioare de boală, de indispoziție, Nu, Nici un accident, cădere violentă sau lovitură, Nu, Ce v-au spus medicii, Că e consecința unei boli de inimă, Nu mi-ați spus că suferiți de inimă, v-am întrebat dacă au fost semne de boală, de indispoziție, Am crezut că vă referiți la braț, Ce v-au mai spus, În Coimbra, că nu e vindecare, aici, același lucru, dar cel la care mă tratez de doi ani spune că s-ar putea să se amelioreze, Ce tratamente urmați, Masaje, băi de ultraviolete, curent galvanic, Și rezultatele, Nici unul, Brațul nu reacționează la curentul galvanic,

Reacţionează, saltă, tresare, apoi rămîne la fel. Ricardo Reis tăcu, percepuse în vocea Marcendei o bruscă ostilitate, un resentiment, de parcă ar fi vrut să-i spună să înceteze cu atîtea întrebări sau să-i pună altele, alta, una din două sau din trei, de exemplu, Vă amintiţi să vi se fi întîmplat ceva important în acel moment, sau, Ştiţi de ce sînteţi în starea asta, sau, mai simplu, Aţi avut vreun necaz. Tensiunea de pe chipul Marcendei arăta că se apropie de un punct de ruptură, abia îşi reţinea lacrimile, atunci Ricardo Reis întrebă, Aveţi vreun necaz, şi ea dădu din cap afirmativ, începu gestul, dar nu-l duse pînă la capăt, o zgudui un suspin profund, ca o răbufnire, un hohot brusc, şi lacrimile izbucniră nestăvilite. Alarmat, Salvador apăru la uşă, dar Ricardo Reis îi făcu un semn brusc, imperios, şi el se îndepărtă, se dădu puţin înapoi, acolo unde nu putea fi văzut, lîngă uşă. Marcenda reuşise să se stăpînească, dar lacrimile continuau să curgă liniştit, şi cînd vorbi glasul îşi pierduse ostilitatea, dacă aceasta existase, Mama a murit şi braţul meu a încetat să se mişte, Adineauri mi-aţi spus că medicii consideră că paralizia braţului se datorează unei afecţiuni cardiace, Aşa spun medicii, N-aveţi încredere în ei, nu credeţi că suferiţi de inimă, Ba da, sufăr, Atunci cum puteţi avea certitudinea că există o legătură între cele două lucruri, moartea mamei şi imobilitatea braţului, Certitudinea o am, dar nu ştiu să explic, făcu o pauză, îşi adună ceea ce părea un rest de animozitate, spuse, Nu sînt doctoriţă de suflete, Nici eu nu sînt doctor de suflete, ci doar generalist, acum vocea lui Ricardo Reis suna iritată. Marcenda îşi ridică mîna la ochi, spuse, Scuzaţi-mă, vă plictisesc, Nu mă plictisiţi, aş dori să vă pot ajuta, Probabil nimeni nu poate, am avut nevoie să-mi descarc sufletul, nimic mai mult, Spuneţi-mi, sînteţi profund convinsă că această relaţie există, Da, la fel de sigură cum sînt că ne aflăm aici amîndoi, Şi nu vă e suficient, pentru a putea mişca braţul, să ştiţi, împotriva opiniei medicilor, că a încetat să se mişte doar pentru că v-a murit mama, Doar, Da, nu vreau să zic că e puţin, vreau să zic, luînd literal

această convingere profundă, că, dacă pentru dumneavoastră n-a existat nici o altă cauză, atunci e momentul să vă pun o întrebare directă, Care, Nu mişcaţi braţul pentru că nu puteţi sau pentru că nu vreţi, cuvintele au fost rostite într-un murmur, mai degrabă se ghicesc decît se aud, Marcenda nu le-ar fi auzit dacă nu le-ar fi aşteptat, cît despre Salvador, s-a străduit cît a putut, dar pe palier răsunau paşi, era Pimenta care venea să întrebe dacă erau fişe de dus la poliţie, şi această întrebare a fost pusă cu o voce foarte scăzută, amîndouă în acelaşi fel şi din acelaşi motiv, ca să nu fie auzit răspunsul. Care uneori nici nu e rostit, rămîne prizonier între dinţi şi buze, dacă a fost articulat, a fost inaudibil, şi dacă un sunet surd a fost pronunţat ca da sau nu, se dizolvă în penumbra unui salon de hotel ca o picătură de sînge în transparenţa mării, ştim că e acolo, dar n-o vedem. Marcenda nu spuse, Pentru că nu pot, nu spuse, Pentru că nu vreau, se mărgini să-l privească pe Ricardo Reis, apoi, Aveţi să-mi daţi vreun sfat, o idee care să mă vindece, un leac, un tratament, Am mai spus că nu sînt specialist, şi, Marcenda, atît cît pot să-mi dau seama, dacă eşti bolnavă de inimă, eşti bolnavă şi de tine însăţi, Mi se spune pentru prima dată aşa ceva, Toţi suferim de o boală, de o boală de bază, să spunem, care este inseparabilă de ceea ce sîntem şi care, într-un anume fel, ne face să fim ceea ce sîntem, dacă n-ar fi mai exact să spunem că fiecare dintre noi e boala lui, din cauza ei sîntem atît de puţin, dar tot din cauza ei reuşim să fim atît de mult, între una şi cealaltă doar diavolul poate alege, cum de asemenea se spune, Dar braţul meu nu se mişcă, mîna mea e ca şi cum n-ar exista, Poate că nu e în stare, poate că nu vrea, după cum se vede, conversaţia noastră n-a ajutat la nimic, Îmi pare rău, Mi-aţi spus că nu simţiţi nici o ameliorare, E adevărat, Atunci la ce bun această insistenţă de a veni la Lisabona, Nu eu vin, tata mă aduce şi trebuie să aibă motive foarte personale ca să vrea să vină, Motive, Am douăzeci şi trei de ani, sînt nemăritată, am fost educată să trec sub tăcere

anumite lucruri, chiar dacă le gîndesc, sînt inevitabile, Explicați-mi mai clar, Chiar e nevoie, Lisabona e Lisabona și are corăbii pe mare, Ce e asta, Două versuri, nu știu de cine, Acum eu nu mai pricep, Deși Lisabona are atîtea, nu are totul, dar sînt unii care cred că găsesc la Lisabona ce le trebuie sau doresc, Dacă vreți cu aceste vorbe să aflați dacă tatăl meu are o amantă în Lisabona, vă răspund da, are, Nu cred că tatăl dumneavoastră are nevoie să se justifice, și față de cine, cu boala fiicei, pentru a putea veni la Lisabona, în fond e un bărbat încă tînăr, văduv, deci liber, Cum v-am mai spus, am fost educată pentru a nu spune anumite lucruri, dar tot le spun, ceva mai voalat, sînt ca tata, la poziția pe care o are și educația pe care a primit-o, cu cît mai mult secret cu atît mai bine, Bine că n-am avut copii, De ce, N-ai salvare în ochii copilului tău, Îmi iubesc tatăl, Cred, dar iubirea nu-i de ajuns. Obligat să rămînă în dosul pupitrului său, Salvador n-are habar ce pierde, revelațiile, confidențele atît de firesc schimbate între două persoane care abia s-au cunoscut, dar ca să le audă n-ar fi destul să tragă cu urechea din dosul ușii, ar trebui să fie aici, pe o a treia sofa, înclinat înainte, citind pe buze cuvintele rostite cu jumătate de gură, se aude mai bine zumzetul caloriferului decît vocile stinse, așa e în confesional, fie-ne iertate toate păcatele.

Marcenda își puse mîna stîngă în palma mîinii drepte, fals, nu e adevărat c-a făcut-o, scris astfel ar părea că mîna stîngă a fost capabilă să se supună unui ordin al creierului, mișcîndu-se spre cealaltă, trebuie să fii de față ca să înțelegi cum a reușit, mai întîi mîna dreaptă a răsucit-o pe cea stîngă, apoi s-a așezat dedesubt, cu degetul mic și cu inelarul a sprijinit încheietura mîinii, și acum, împreună, amîndouă se apropie de Ricardo Reis, fiecare oferind-o pe cealaltă, cerînd ajutor, sau pur și simplu împăcate cu inevitabilul, Spuneți-mi, credeți că mă voi vindeca vreodată, Nu știu, sînteți așa de patru ani de zile, fără nici o ameliorare, medicul dumneavoastră dispune de elemente de apreciere care mie îmi lipsesc, în plus, o mai repet o dată,

nu sînt competent în această specialitate, Ar trebui să renunț, să nu mai vin la Lisabona, să-i spun tatălui meu că m-am resemnat, să nu-și mai cheltuiască banii cu mine, Deocamdată, tatăl dumneavoastră are două motive să vină la Lisabona, dacă-i luați unul, Poate își adună curajul să vină în continuare, singur, Își va pierde alibiul pe care boala dumneavoastră îl reprezintă, acum se vede pe sine doar ca pe un tată care vrea să-și vadă fiica vindecată, restul e ca și cum n-ar fi, Și atunci ce să fac, Abia ne cunoaștem, n-am dreptul să vă dau sfaturi, Eu vi le cer, Nu renunțați, veniți în continuare la Lisabona, faceți-o pentru tatăl dumneavoastră, chiar dacă nu mai credeți în vindecare, Aproape că nu mai cred, Apărați ce v-a rămas, credința vă va fi alibi, Alibi pentru ce, Pentru a păstra speranța, Speranța în ce, Speranța, pur și simplu, ajungem la un punct unde nu mai avem nimic altceva, și atunci descoperim că încă avem totul. Marcenda se rezemă de sofa, își mîngîia ușor dosul mîinii stîngi, avea în spate fereastra, abia i se deslușea chipul, altă dată Salvador ar fi venit deja să aprindă marele candelabru, mîndria Hotelului Bragança, dar acum părea că vrea să-și arate ostentativ nemulțumirea că fusese exclus dintr-o conversație pe care la urma urmei el o făcuse posibilă, vorbindu-i lui Ricardo Reis despre familia Sampaio, familiei Sampaio despre Ricardo Reis, așa îl răsplăteau cei doi, izolați în conversația lor, șușotind în salonul cufundat în penumbră, nici n-o gîndi bine că se și aprinse lustra, a fost inițiativa lui Ricardo Reis, dacă intra cineva putea să i se pară suspect că un bărbat și o femeie stăteau pe întuneric, deși el medic, iar ea infirmă, mai grav ca așa ceva e numai bancheta din spate a unui taxi. Trebuia s-o facă, Salvador apăru și spuse, Chiar acum veneam să aprind lumina, domnule doctor, și le zîmbi, zîmbiră și ei, sînt gesturi și atitudini care fac parte din codurile de civilizație, cu partea lor de ipocrizie, alta care e a necesității, și ultima care e o deghizare a angoasei. Salvador se retrase, se lăsă tăcerea, părea mai greu să vorbească pe lumină, atunci Marcenda spuse,

Dacă nu e o indiscreție din partea mea, vă pot întreba de ce stați de o lună la hotel, Nu m-am hotărît încă să-mi caut o casă și, de altfel, nu știu dacă o să rămîn în Portugalia, poate că pînă la urmă mă întorc la Rio de Janeiro, Ați stat acolo șaisprezece ani, așa ne-a spus Salvador, de ce v-ați hotărît să vă întoarceți, Dorul de țară, V-a trecut repede, dacă vorbiți deja de întoarcere, Nu e chiar așa, cînd m-am hotărît să vin la Lisabona mi se părea că am motive de care nu puteam fugi, lucruri extrem de importante de care trebuia să mă ocup aici, Și acum, Acum, își suspendă fraza, se uită la ceasul de pe perete, Acum sînt ca elefantul care simte că i se apropie ceasul morții și pornește spre locul unde trebuie să moară, Dacă plecați în Brazilia și nu vă mai mai întoarceți, acolo va fi locul unde s-a dus elefantul să moară, Cînd emigrezi, te gîndești la țara unde s-ar putea să mori ca la o țară unde vei trăi, asta e deosebirea, Poate cînd o să vin luna viitoare la Lisabona nu vă mai găsesc, S-ar putea ca între timp să-mi găsesc locuință, cabinet, tabieturi, Sau să vă întoarceți la Rio de Janeiro, Veți afla imediat, Salvador va avea grijă de asta, O să vin, ca să nu-mi pierd speranța, Voi fi încă aici, dacă n-am pierdut-o.

Marcenda are douăzeci și trei de ani, nu știm sigur ce studii a făcut, dar, fiind fată de notar, și încă din Coimbra, a terminat fără îndoială cursul liceal și doar pentru că s-a îmbolnăvit așa dramatic va fi abandonat vreo facultate, dreptul sau literele, de preferință literele, dreptul nu-i foarte potrivit pentru femei, studiul arid al codurilor, în plus, avem deja un avocat în familie, barem să fi fost băiat ca să continue dinastia și notariatul, însă problema nu e asta, problema e surpriza, pe care o mărturisim, de a vedea o fată din această țară și timp în stare să susțină o conversație atît de închegată și elevată, spunem elevată în comparație cu standardele curente, n-a fost stupidă nici măcar o dată, nu s-a arătat pretențioasă, n-a vrut să facă pe deșteapta sau să rivalizeze cu masculul, iertare pentru termenul grosolan, a vorbit cu o naturalețe firească și e inteligentă, poate ca o compensație a deficienței pe care o

are, lucru care i se poate întîmpla și bărbatului, și femeii. Acum s-a ridicat, își susține mîna stînga în dreptul pieptului și zîmbește, Vă mulțumesc mult pentru răbdarea pe care mi-ați arătat-o, N-aveți de ce să-mi mulțumiți, conversația mi-a făcut mare plăcere, Luați masa la hotel, Da, Atunci pe curînd, Pe curînd, Ricardo Reis o privi îndepărtîndu-se, mai scundă decît își amintea, dar zveltă, de aceea îl păcălise memoria, apoi o auzi spunîndu-i lui Salvador, Lídia să vină la mine cînd poate, doar lui Ricardo Reis ordinul i se va părea insolit, și asta pentru că îi apasă conștiința cenzurabile acte de promiscuitate a claselor, nimic nu-i mai firesc decît să-și cheme o clientă camerista, mai ales dacă-i trebuie ajutor să-și schimbe rochia, avînd, de exemplu, un braț paralizat. Ricardo Reis mai zăbovește un timp, deschide radioul tocmai cînd se transmite Lacul Lebedelor, e o întîmplare, numai într-un roman s-ar folosi coincidența pentru a stabili paralele forțate între o lagună liniștită și o fată virgină, căci așa este, dar n-am spus-o, și cum am spune-o dacă ea n-o trîmbițează, sînt chestiuni foarte confidențiale, nici mirele ei, dacă va avea unul, nu se va încumeta s-o întrebe, Ești virgină, în mediul ei social se pleacă deocamdată de la principiul că da, bineînțeles că e virgină, mai tîrziu se va vedea, la ocazia cuvenită, cu mare scandal dacă pînă la urmă nu este. Se sfîrși muzica, începu o cantonetă napolitană, serenadă sau ceva asemănător, amore mio, cuore ingrato, con te, la vita insieme, per sempre, tenorul promitea aceste sublimități melodioase ale sentimentului cînd în salon au intrat doi oaspeți cu ac de briliant la cravată și bărbia dublă ascunzîndu-i nodul, s-au așezat, și-au aprins trabucul, vor negocia o afacere cu plută sau conserve de pește, am ști mai clar dacă Ricardo Reis n-ar pleca, umblă atît de distrat încît uită să schimbe două vorbe cu Salvador, ciudate lucruri se întîmplă în hotel.

Se făcuse aproape noapte cînd sosi domnul Sampaio, Ricardo Reis și Marcenda nu-și părăsiseră camerele, Lídia a fost văzută de cîteva ori pe scări și culoare, merge unde e chemată, din cauza unui fleac s-a răstit la Pimenta și el

i-a răspuns cu aceeași monedă ca formă și conținut, noroc că s-a întîmplat departe de urechi străine, nici Salvador n-a auzit, căci ar fi vrut să știe ce însemnau insinuările lui Pimenta despre unii care suferă de somnambulism și umblă pe coridoare noaptea tîrziu. Era ora opt cînd domnul Sampaio s-a dus să bată la ușa lui Ricardo Reis, dar n-are rost să intre, mulțumesc foarte mult, voia numai să-l invite să ia masa împreună, noi trei, Marcenda i-a vorbit de discuția avută, Vă sînt nespus de recunoscător, domnule doctor, și Ricardo Reis insistă să se așeze puțin, N-am făcut nimic, doar am ascultat-o și i-am dat singurul sfat pe care-l poate da o persoană fără o cunoaștere particulară a cazului, să-și continue tratamentul, să nu-și piardă curajul, Asta îi spun și eu tot timpul, dar pe mine nu mă mai ascultă, știți cum sînt copiii, da, tată, nu, tată, și vine la Lisabona fără nici un entuziasm, dar trebuie să vină pentru ca medicul să poată urmări evoluția bolii, tratamentele le face în Coimbra, bineînțeles, Însă și în Coimbra sînt specialiști, desigur, Puțini, și, fără să vreau să-i vorbesc de rău, nu prea îmi inspiră încredere, de asta am venit la Lisabona, medicul care o tratează e foarte priceput și experimentat, Aceste zile de absență vă afectează fără îndoială activitatea, Da, e adevărat, dar la ce-ar mai fi bun un tată dacă ar refuza să-și sacrifice puțin din timpul său, discuția se opri aici, mai schimbară cîteva fraze în același stil, identice ca intenție, în aceeași măsură ascunzînd și dezvăluind, cum se întîmplă în general, mai mult acum, din motivele pe care le știm, pînă cînd domnul Sampaio consideră că a venit momentul să se ridice, Atunci la ora nouă vă batem la ușă, Vai, domnule, vin eu, nu vreau să vă deranjați, și așa a fost, la timpul cuvenit bătu Ricardo Reis la ușa camerei două sute cinci, ar fi fost nepoliticos s-o cheme mai întîi pe Marcenda, aceasta e o altă subtilitate a codului.

Intrarea în sufragerie a fost unanim sărbătorită cu zîmbete și ușoare înclinări din cap, Salvador, uitîndu-și reproșurile sau prefăcîndu-se diplomatic că le-a uitat, deschise larg canaturile ușilor de sticlă, în față trecură Ricardo

Reis și Marcenda, așa cum se cuvenea, el e invitatul, de unde stăm nu se aude bine ce se cîntă la radio, coincidența ar da de gîndit dacă ar fi marșul nupțial din Lohengrin, sau al lui Mendelssohn sau, mai puțin faimos, poate pentru c-a fost cîntat înainte de o nenorocire, cel din Lucia de Lamermoor, de Donizetti. Masa la care se vor așeza este, evident, cea a domnului Sampaio, care-l are pe Felipe ca ospătar obișnuit, dar Ramón nu renunță la drepturile lui, va servi împreună cu colegul și consăteanul său, amîndoi s-au născut în Villagarcia de Arosa, e soarta oamenilor să aibă infailibile itinerare, ei au venit la Lisabona din Galicia, acesta s-a născut în Porto, un timp a trăit în capitală, apoi a emigrat în Brazilia, de unde s-a întors, ceilalți se vînzolesc de trei ani între Coimbra și Lisabona, toți în căutarea soluției, răbdare, bani, pace și sănătate sau plăcere, fiecare cu țelul său, de aceea e așa de greu să mulțumești pe toată lumea. Cina decurge pașnic, Marcenda stă la dreapta tatălui ei, Ricardo Reis la dreapta Marcendei, ca de obicei mîna stîngă i se odihnește lîngă farfurie, dar, contrar obiceiului, nu pare să se ascundă, dimpotrivă, am spune că se arată în întreaga sa glorie, nu protestați c-ar fi inadecvat cuvîntul, ați auzit vreodată cum vorbește poporul, să ne amintim cel puțin că această mînă a stat între mîinile lui Ricardo Reis, cum să nu se simtă glorioasă, ochi mai sensibili ca ai noștri ar vedea-o strălucind, pentru atare orbire nu există soluție. Nu se discută despre boala Marcendei, s-a vorbit prea mult de funie în casa acestei spînzurate, domnul Sampaio laudă frumusețile Atenei Lusitane[1], Acolo am venit pe lume, acolo am crescut, acolo am studiat, acolo îmi fac meseria, nu cred să existe un alt oraș la fel. Stilul e viguros, dar nu există nici un pericol să înceapă la masă vreo dezbatere asupra meritelor Coimbrei sau altor locuri, Porto sau Villagarcia de Arosa, lui Ricardo Reis nu-i pasă unde s-a născut, Felipe și Ramón n-ar îndrăzni niciodată să se bage în conversația domnilor,

1. Coimbra.

fiecare dintre noi are două locuri, acela unde s-a născut, acela unde trăiește, iată de ce de atîtea ori auzim, Stai la locul tău, și nu e vorba de cel de naștere, dacă mai e cazul să adăugăm. Era totuși inevitabil, știind domnul Sampaio că Ricardo Reis a plecat în Brazilia din motive politice, deși e greu să-ți dai seama de unde a aflat, nu i-a spus Salvador, nici el n-o știe, explicit n-a mărturisit-o Ricardo Reis, însă anumite lucruri se ghicesc din vorbe spuse pe jumătate, tăceri, o privire, era de ajuns să spună, Am plecat în Brazilia în o mie nouă sute nouăsprezece, anul cînd s-a restaurat monarhia în Nord[1], ajungea s-o spună cu un anumit ton și auzul fin al unui notar, obișnuit cu minciuni, testamente și confesiuni, nu se va înșela, era inevitabil, spuneam, să se discute politică. Pe căi ocolite, sondînd terenul, tatonînd după mine ascunse ori capcane, Ricardo Reis se lăsă dus de curent pentru că nu se simțea capabil să propună o alternativă la conversație și, înainte de desert, apucase să declare că nu credea în democrații și că ura de moarte socialismul, Sînteți în familie, zîmbi domnul Sampaio, Marcenda nu părea interesată de discuție, dintr-un motiv oarecare își puse mîna stîngă în poală, dacă fusese vreo strălucire, se stinsese. Norocul nostru, dragă doctore Reis, în acest colțișor al Europei, este că avem un om cu o gîndire superioară și o autoritate fermă în fruntea guvernului și a țării, aceste cuvinte au fost rostite de domnul Sampaio, care continuă imediat, Nu există nici o comparație posibilă între Portugalia pe care ați lăsat-o în urmă plecînd la Rio de Janeiro și Portugalia pe care ați găsit-o acum, știu bine că v-ați întors de puțină vreme, dar, dacă ați privit în jur cu ochii larg deschiși, este cu neputință să nu fi observat marile transformări, creșterea avuției naționale, disciplina, doctrina coerentă și patriotică, respectul celorlalte națiuni față de patria noastră lusitană, față de gesta ei, față de seculara ei

1. Monarhia din Nord, proclamare de scurtă durată a regimului monarhic în Porto, la începutul lui 1919.

istorie şi de imperiul ei, N-am văzut prea multe, răspunse Ricardo Reis, dar ştiu ce spun ziarele, Ah, bineînţeles, ziarele trebuie citite, dar nu e suficient, trebuie să vedeţi cu ochii dumneavoastră şoselele, porturile, şcolile, lucrările publice în general şi disciplina, dragă domnule, tihna străzilor şi a spiritelor, o naţiune întreagă dedicîndu-se muncii sub conducerea unui mare spirit, cu adevărat o mînă de fier într-o mănuşă de catifea, exact ce ne trebuia, Magnifică metaforă aceasta, Regret că n-am inventat-o eu, mi-a rămas în memorie, închipuiţi-vă, cît e de adevărat că o imagine poate valora cît o sută de discursuri, am văzut-o acum doi sau trei ani, pe prima pagină a lui Sempre Fixe, sau o fi fost în Ridículos, era acolo, o mînă de fier băgată într-o mănuşă de catifea, atît de excelent era desenul că, dacă te uitai de aproape, se vedea catifeaua la fel de bine ca şi fierul, Un ziar umoristic, Adevărul, dragă domnule, nu-şi alege locul, Rămîne de văzut dacă locul îşi alege întotdeauna adevărul. Domnul Sampaio îşi încruntă uşor fruntea, contradicţia îl tulbura întru cîtva, dar o puse pe seama unui gînd prea profund, poate chiar subtil conciliator, pentru a fi dezbătut aici, între vinul de Colares şi brînză. Marcenda ronţăia bucăţele de coajă, distrată, îşi ridică glasul spunînd că nu voia nici prăjitură, nici cafea, apoi începu o frază care, încheiată, ar fi putut devia discuţia spre Oh, marea, însă tatăl vorbea mai departe, sfătuia, Nu c-ar fi vorba de o carte bună, care să merite un loc în literatură, dar e fără îndoială o carte utilă, o lectură uşoară, care poate deschide ochii multora, Despre ce carte e vorba, Titlul e Conspiraţia, a scris-o un ziarist patriot, naţionalist, pe nume Tomé Vieira, nu ştiu dacă aţi auzit de el, Nu, n-am auzit niciodată, trăind aşa departe, Cartea a apărut acum cîteva zile, citiţi-o, citiţi-o, şi după aceea stăm de vorbă, Sigur c-o s-o citesc, dacă mi-o recomandaţi, Ricardo Reis se căia deja că se declarase antisocialist, antidemocrat, şi pe deasupra antibolşevic, nu pentru că n-ar fi fost toate astea, punct cu punct, ci pentru că se simţea obosit de un naţionalism atît de hiperbolic, poate şi mai

obosit pentru că nu putuse vorbi cu Marcenda, se întîmplă adesea, te obosește mai mult ce nu faci, odihna e s-o fi făcut.

Cina era pe sfîrșite, Ricardo Reis trase scaunul Marcendei cînd se ridică, o lăsă să meargă înainte cu tatăl ei, afară ezitară tustrei dacă să meargă sau nu în salon, o indecizie generală a gesturilor și mișcărilor, însă Marcenda spuse că voia să se retragă, o durea capul, Mîine, probabil, nu ne vedem, plecăm devreme, spuse ea, o repetă și tatăl, iar Ricardo Reis le dori călătorie plăcută, Poate voi mai fi aici luna viitoare cînd vă întoarceți, Dacă plecați, lăsați-ne adresa, recomandarea veni de la domnul Sampaio. N-a mai rămas nimic de spus, Marcenda se va duce în cameră, o doare capul sau se preface, Ricardo Reis nu știe ce să facă, domnul Sampaio va ieși la noapte.

Ricardo Reis plecă și el la plimbare. Rătăci pe străzi, intră în cinematografe să vadă afișele, urmări o partidă de șah, au cîștigat albele, ploua cînd a ieșit din cafenea. Se întoarse cu taxiul la hotel. Cînd intră în cameră observă că patul nu fusese desfăcut, iar a doua pernă rămăsese în dulap, O vagă suferință nesperată o clipă stă la poarta sufletului meu, se uită lung și apoi trece, zîmbind fără motiv, murmură.

Omul trebuie să citească de toate, puțin sau cît va putea, să nu i se ceară mai mult decît poate, avînd în vedere scurtimea vieților și prolixitatea lumii. Va începe cu acele titluri care nimănui nu trebuie să-i scape, cărțile de studiu, așa-numite în mod obișnuit, ca și cum n-ar fi toate astfel, iar acest catalog va fi variabil în funcție de sursa de cunoaștere de unde se va adăpa și de autoritatea care îi veghează debitul, în acest caz al lui Ricardo Reis, elev, cum a fost, al iezuiților, ne putem face o idee aproximativă, chiar fiind dascălii noștri atît de diferiți, cei de ieri și cei de azi. După aceea vor veni înclinațiile tinereții, autorii de căpătîi, pasiunile temporare, Wertherii pentru sinucidere sau pentru a fugi de ea, lecturile grave ale vîrstei adulte, cînd ajungem la o vîrstă citim cu toții cam aceleași lucruri, deși primul punct de plecare nu-și pierde niciodată influența, cu foarte importantul și generalul avantaj pe care-l au cei vii, deocamdată în viață, de a putea citi ceea ce alții, pentru c-au murit înainte de vreme, n-au apucat să cunoască. Ca să dăm numai un exemplu, să ne gîndim la Alberto Caeiro, bietul de el, care, murind în o mie nouă sute cincisprezece, nu a citit Nume de război, Dumnezeu știe cît îi lipsește, și lui Fernando Pessoa, și lui Ricardo Reis, care nici el nu va mai fi pe lumea asta cînd Almada Negreiros[1] își va publica povestea. Puțin ar lipsi să vedem repetîndu-se aici hazlia aventură a domnului de La Palice, cel ce cu un sfert de oră înainte să moară era

1. José de Almada-Negreiros (1893-1970), promotor al modernismului portughez, artist plastic, poet, romancier și dramaturg, autorul romanului *Nome de Guerra* (*Nume de război*).

încă viu, așa ar vorbi umoriștii expeditivi, care niciodată nu s-au oprit măcar o clipă să reflecteze cît e de trist să nu mai fii în viață un sfert de oră după aceea. Dar să continuăm. Va experimenta deci omul de toate, fie și Conspirația, și n-o să-i facă nici un rău să descindă din cînd în cînd din altitudinile rarefiate unde obișnuiește să hălăduiască, să vadă cum se fabrică gîndirea comună și cum alimentează ea comuna gîndire, cu asta trăiesc oamenii în cotidianul lor, nu cu Cicero sau Spinoza. Cu atît mai mult, ah, cu atît mai mult cînd există o recomandare de la Coimbra, un sfat insistent, Citiți Conspirația, dragă prietene, are o doctrină solidă, slăbiciunile de formă și de intrigă să fie scuzate de excelența mesajului, iar Coimbra știe ce vorbește, oraș doctor între toate, colcăind de titrați. Ricardo Reis se duse a doua zi să cumpere cărticica, o luă în cameră, acolo o despachetă, în secret, fapt e că nu toate clandestinitățile sînt ceea ce par, uneori nu înseamnă decît rușinea că faci ceva, plăceri secrete, degetul în nas, scărpinatul de mătreață, nu e mai puțin criticabilă această copertă care ne înfățișează o femeie cu balonzaid și șapcă, coborînd pe stradă, pe lîngă o închisoare, așa cum înțelegi imediat după fereastra cu gratii și ghereta santinelei, puse acolo ca să nu existe nici un dubiu asupra sorții care-i așteaptă pe conspiratori. Se află așadar Ricardo Reis în camera lui, instalat comod pe sofa, plouă pe stradă și în lume de parcă cerul ar fi o mare suspendată care, prin nenumărate burlane, se scurge inepuizabilă, pretutindeni sînt inundații, distrugere, foamete, însă această broșură ne va povesti cum s-a lansat un suflet de femeie în generoasa cruciadă de a inculca raţiunea și spiritul naționalist cuiva tulburat de idei periculoase, sic. Femeile sînt foarte abile la acest capitol, probabil pentru a echilibra contrariile și tot restul năravurilor lor, atunci cînd li se năzare să zăpăcească și să ducă la pierzanie sufletele bărbaților, creduli de la Adam încoace. Sînt deja citite șapte capitole, și anume, În ajunul alegerilor, O revoluţie fără împuşcături, Legenda

dragostei, Sărbătoarea Reginei Sfinte[1], O grevă academică, Conspiraţie, Fata senatorului, în sfîrşit, povestind cazul în amănunt, un oarecare tînăr universitar, fiul unui proprietar de pămînt, s-a apucat de boroboaţe, a fost arestat, închis la Aljube, şi va fi sus-citata fiică de senator aceea care, din pure raţiuni patriotice, din rîvnă misionară, va răsturna cerul şi pămîntul pentru a-l scoate de la zdup, ceea ce, pînă la urmă, nu-i va fi prea greu, fiind foarte preţuită în sferele înalte ale guvernării, spre surprinderea celui care i-a dat viaţă, fost senator al partidului democratic şi acum conspirator păcălit, un tată nu ştie niciodată pentru ce-şi educă fiica. Ea o spune, ca o Ioană d'Arc, păstrînd proporţiile, Papá, a fost cît pe-aci să fii arestat acum două zile, mi-am dat cuvîntul de onoare că papá nu va fugi de responsabilităţi, dar, de asemenea, am garantat că papá va înceta să se mai amestece în afaceri conspirative, vai, această iubire filială, atît de mişcătoare, de trei ori papá într-o singură frază, la ce extreme ajung în viaţă legăturile afectuoase, şi reia devotata domnişoară, Poţi să te duci la reuniunea de mîine, nu ţi se va întîmpla nimic, te asigur pentru că ştiu, şi poliţia ştie că toţi conspiratorii se vor mai întîlni o dată, dar nu-i pasă. Generoasă, binevoitoare această poliţie a Portugaliei căreia nu-i pasă, să vezi şi să nu crezi, doar le ştie pe toate, are o informatoare în tabăra inamică, şi ea este, cine şi-ar închipui, chiar fata unui fost senator, adversar al regimului, fiind astfel trădate tradiţiile familiale, totul se termină însă cu bine pentru toate părţile, dacă-l luăm în serios pe autorul operei, să-l auzim, Situaţia ţării se bucură de aprecieri entuziaste din partea presei străine, se recomandă ca model politica noastră financiară, se fac aluzii la condiţiile noastre economice, astfel că deţinem o poziţie privilegiată,

1. Dona Isabel (cca 1270-1336), soţia regelui Dom Dinis, a fost numită „Regina Sfîntă" pentru miracolele care i-au fost atribuite de cronici şi de tradiţiile populare. A fost canonizată în 1625 de papa Urban al VIII-lea.

în toată țara continuă lucrarea progresului în care s-au angajat mii de muncitori, nu trece o zi în care ziarele să nu insereze decrete ale guvernului, menite să domine criza care, din pricina fenomenelor mondiale, ne-a atins și pe noi, nivelul economic al națiunii, comparat cu alte țări, e cel mai încurajator, numele Portugaliei și al oamenilor de stat care o guvernează sînt citate în întreaga lume, doctrina politică stabilită la noi e obiect de studiu în alte țări, se poate afirma că lumea ne privește cu simpatie și admirație, marile periodice de faimă internațională își trimit la noi redactorii de frunte cu scopul de a culege informații pentru a cunoaște secretul victoriei noastre, șeful guvernului este, în sfîrșit, smuls din statornica sa umilință, din modestia sa de rebel la reclamă, fiind propulsat în reportaje, în toată lumea, figura lui atinge culmile gloriei și doctrinele lui devin apostolate, În fața acestor lucruri, care sînt numai o palidă umbră a ceea ce s-ar putea spune, trebuie să fii de acord, Carlos, că a fost o nebunie irresponsabilă să intri în greve academice care n-au adus niciodată nimic bun, te-ai gîndit la eforturile pe care va trebui să le fac ca să te scot de aici, Ai dreptate, Marília, și încă multă, dar uite că poliția n-a găsit nimic serios împotriva mea, doar faptul că eu am fost acela care a ridicat steagul roșu, care nu era steag și nici nu semăna a steag, era doar un batic de douăzeci și cinci de bani, Boroboață de puști, rostiră amîndoi în cor, conversația avea loc în închisoare, la vorbitor, așa e lumea carcerală. În sat, întîmplător tot în districtul Coimbrei, un alt proprietar, tatăl drăgălașei fete cu care acest Carlos va ajunge să se însoare mai spre sfîrșitul poveștii, explică într-un cerc de subalterni că a fi comunist înseamnă a fi dracul în persoană, ei nu vor să existe nici patroni, nici muncitori, nici lege, nici religie, nimeni nu se botează, nimeni nu se căsătorește, dragostea nu există, femeia n-are nici o valoare, toți au drepturi asupra ei, copiii nu trebuie să dea socoteală părinților, fiecare face ce vrea. În ultimele patru capitole și un epilog, gingașa, dar walkirica Marília îl salvează pe student de

închisoare și de ciuma politică, își recuperează tatăl care-și abandonează definitiv apucăturile conspirative și proclamă că, în cadrul actualei soluții corporatiste, problema se rezolvă fără minciuni, fără ură și fără revolte, lupta de clasă s-a terminat, a fost înlocuită de colaborarea elementelor care constituie valori egale, capitalul și munca, în concluzie, națiunea trebuie să fie ca o casă unde sînt mulți copii și tatăl trebuie să pună ordine în viață ca să-i crească pe toți, or, copiii, dacă nu vor fi educați cum trebuie, dacă nu-și vor respecta tatăl, totul se va duce de rîpă și casa nu va rezista, din aceste irefutabile rațiuni cei doi proprietari, părinții logodnicilor, după ce-au rezolvat cîteva neînțelegeri minore, chiar reușesc să pună capăt micilor conflicte dintre lucrătorii care-și cîștigă viața slujindu-i fie pe unul, fie pe celălalt, în fond, n-a meritat să fim expulzați de Dumnezeu din paradisul lui dacă atît de repede l-am recucerit. Ricardo Reis închise cartea, o citise pe nerăsuflate, cele mai bune lecții sînt acestea, scurte, concise, fulminante, Ce idiotenie, cu această exclamație se răzbună pe domnul Sampaio, absent, un moment detestă lumea întreagă, ploaia care nu se oprește, hotelul, cartea zvîrlită pe jos, notarul, Marcenda, apoi o excluse pe Marcenda din condamnarea generală, nu știe prea bine de ce, poate din plăcerea de a salva ceva, așa cum pe un cîmp de ruine ridicăm un fragment de lemn sau de piatră, forma lui ne-a atras, nu ne lasă inima să-l aruncăm, și sfîrșim prin a-l băga în buzunar, fără motiv sau dintr-o vagă conștiință a responsabilității, fără cauză și obiect.

Nouă, pe aici, ne merge atît de bine pe cît demonstrează minunile expuse mai înainte. En tierra de nuestros hermanos[1], în schimb, viața e sumbră, familia foarte dezbinată, dacă va cîștiga alegerile Gil Robles, dacă va cîștiga Largo Caballero, Falanga a anunțat deja că se va împotrivi, pe străzi, dictaturii roșii. În oaza noastră de pace asistăm, întristați, la spectacolul unei Europe haotice și colerice, într-o permanentă zîzanie, învrăjbită de lupte politice care,

1. Pe pămînturile fraților noștri (sp.).

după cum ne învață Marília, n-au dus niciodată la nimic bun, acum Sarraut a format în Franța un guvern cu majoritate republicană și pe dată a sărit dreapta cu gura, lansînd salve succesive de critici, acuzații și injurii, o obrăznicie a tonului mai curînd de derbedei decît de țară civilizată, modelul manierelor și farul culturii occidentale. Noroc că sînt și alte glasuri pe acest continent și se aud cu putere cînd se înalță să pronunțe cuvinte de pacificare și concordie, vorbim de Hitler, de proclamația făcută în fața cămășilor brune, Singura preocupare a Germaniei e să lucreze în favoarea păcii, și, pentru a înăbuși definitiv neîncrederi și scepticisme, a îndrăznit să meargă și mai departe, afirmînd peremptoriu, Să afle lumea că Germania va fi pașnică și va iubi pacea, așa cum niciodată nici un popor n-a știut s-o iubească. E drept că două sute cincizeci de mii de soldați germani sînt gata să ocupe Renania și că forțe militare germane au intrat de cîteva zile pe teritoriul cehoslovac, totuși, dacă e adevărat că uneori Junona vine în formă de nor, nu e mai puțin adevărat că nu toți norii sînt Junona, viața națiunilor e făcută, în fond, din mult lătrat și puțin mușcat, or să vadă că, dacă vrea Dumnezeu, totul se va sfîrși într-o frumoasă armonie. Cu ce nu putem noi însă să fim de acord este să vină Lloyd George și să spună că Portugalia are prea multe colonii în comparație cu Germania și Italia. Ca ieri ne-am pus doliu îndurerat pentru regele lor, George al V-lea, am circulat prin oraș, pentru cine a vrut să ne vadă, bărbați cu cravată neagră și crep pe braț, doamne cu voal negru, și vine acum ăsta protestînd că avem prea multe colonii, cînd adevărul e că avem prea puține, să ne amintim de harta roz[1], dacă aceasta ar

1. Nume dat proiectului portughez de a uni Angola și Mozambicul, prin anexarea teritoriilor dintre cele două țări. „Harta roz" a fost prezentată la Congresul de la Berlin din 1884 și a provocat reacția negativă a Angliei, care a culminat cu Ultimatumul din 1890, prin care portughezii erau amenințați cu un atac naval asupra Lisabonei dacă nu se retrăgeau din zona vizată.

fi avut cîștig de cauză, așa cum se cuvenea, azi nu ne-ar mai pune nimeni piciorul în prag, din Angola pînă pe coasta opusă totul ar fi cale bătută și stindard portughez. Și au fost englezii cei care s-au pus de-a curmezișul, perfidul Albion, cum le e obiceiul, chiar ne îndoim c-ar fi în stare să se poarte altfel, ăsta e viciul lor, nu e popor pe lume care să n-aibă motive să se plîngă de ei. Cînd va veni Fernando Pessoa, Ricardo Reis nu va uita să-i prezinte interesanta problemă a necesității sau inutilității coloniilor, nu din punctul de vedere al lui Lloyd George, atît de dornic să potolească Germania dîndu-i ceea ce alții au cîștigat cu atîta trudă, ci chiar din perspectiva lui, a lui Fernando Pessoa, profetul celui de-al Cincilea Imperiu[1], care ne e sortit, și cum va rezolva, pe de o parte, contradicția, care-i aparține, de a nu avea Portugalia nevoie de colonii pentru imperialul său destin, dar fără ele scăzînd în propriii săi ochi și ai lumii, atît material, cît și moral, și, pe de altă parte, ipoteza de a le fi date Germaniei și Italiei colonii de-ale noastre, cum propune Lloyd George, ce fel de al Cincilea Imperiu va mai fi și ăsta, prădați, înșelați, cine ne va recunoaște drept împărați, dacă am ajuns fiecare un papură-vodă, popor în suferință, întinzînd mîinile, un nod larg a fost de ajuns să le lege, adevărata închisoare e să accepți să fii prizonier, mîini umilite la pomana secolului, care deocamdată nu ne-a lăsat să murim. Poate că Fernando Pessoa îi va răspunde, ca și altă dată, Știi prea bine că eu n-am principii, azi apăr un lucru, mîine altul, nu cred în ce apăr astăzi, nici mîine nu mă voi încrede în ce-o să susțin, va adăuga, poate justificîndu-se, Pentru mine nu mai există azi și mîine, cum vrei ca eu să mai cred sau să sper că alții ar putea crede, și dacă vor crede, mă întreb, vor ști cu adevărat în ce cred, cînd vor ști, dacă la mine al Cincilea Imperiu n-a fost decît o idee vagă, cum

1. Mit portughez mesianic, potrivit căruia Portugalia era destinată să trăiască o perioadă de mare glorie, după cele patru imperii ale Antichității.

poate să fi devenit certitudinea voastră, ce ușor ați crezut tot ce v-am spus, dar, înainte de orice, eu sînt această veșnică îndoială pe care n-am ascuns-o niciodată, mai bine tăceam, mulțumindu-mă să asist, Cum am făcut eu întotdeauna, va răspunde Ricardo Reis, iar Fernando Pessoa va spune, Doar morți asistăm, și nici atunci nu putem fi siguri, eu sînt mort și rătăcesc de colo-colo, mă opresc la colțuri, dacă m-ar vedea, mai sînt unii, ar crede că nu fac decît să-i privesc trecînd, nu mă observă dacă îi ating, dacă cineva cade, nu-l pot ridica, și totuși nu mă simt de parcă doar aș asista ori, dacă într-adevăr asist, nu știu ce asistă din mine, toate faptele mele, toate cuvintele continuă să fie vii, merg dincolo de colțul de care mă reazem, le văd cum pleacă, din acest loc din care nu pot ieși, le văd, fapte și cuvinte, și nu le pot îndrepta dacă au fost expresia unei erori, nu le pot explica, rezuma într-un singur act și într-un cuvînt unic care să mă exprime pe de-a-ntregul, fie și pentru a pune o negație în locul unei îndoieli, o beznă în locul penumbrei, un nu în locul unui da, amîndouă cu aceeași semnificație, dar cel mai rău lucru nu sînt poate nici cuvintele spuse sau faptele practicate, cel mai rău, pentru că e definitiv iremediabil, e gestul pe care nu l-am făcut, cuvîntul pe care nu l-am rostit, ceea ce-ar fi dat sens faptei și spusei, Dacă un mort se frămîntă atît, moartea nu înseamnă liniște, Nu e liniște pe lume, nici pentru morți, nici pentru vii, Atunci care e diferența dintre unii și ceilalți, Diferența e una singură, cei vii mai au încă timp, însă același timp li se sfîrșește, ca să spună cuvîntul, ca să facă gestul, Ce gest, ce cuvînt, Nu știu, mori fiindcă n-ai spus, mori fiindcă n-ai făcut, de asta se moare, nu de boală, de aceea unui mort îi e așa de greu să-și accepte moartea, Dragul meu Fernando Pessoa, citești pe dos, Dragul meu Ricardo Reis, nu mai citesc nicicum. De două ori improbabilă, această conversație rămîne aici înregistrată ca și cum ar fi avut loc, nu există alt mod de a o face plauzibilă.

Nu putea să dureze mult supărarea geloasă a Lídiei, Ricardo Reis nu-i dăduse alte motive decît că stătuse de

vorbă cu ușile deschise cu Marcenda, deși cu glas scăzut, mai întîi i-au spus clar că nu mai aveau nevoie de nimic, apoi au așteptat în tăcere ca ea să se retragă cu ceștile de cafea, a fost de-ajuns acest fleac ca să-i tremure mîinile. Patru nopți a lăcrimat îmbrățișînd perna, înainte să adoarmă, nu pentru că se simțea ignorată, și ce drepturi avea ea, o cameristă de hotel, pentru a treia oară încurcată cu un oaspete, ce drepturi avea să fie geloasă, sînt lucruri care se întîmplă și trebuie imediat uitate, dar o durea că domnul doctor renunțase să-și mai ia micul dejun în cameră, părea de-a dreptul o pedeapsă, și de ce, Sfîntă Fecioară, că n-am făcut nimic. Dar în a cincea zi Ricardo Reis nu coborî de dimineață, Salvador spuse, Lídia, du cafeaua cu lapte la două sute unu, și cînd ea intră, tremurînd puțin, sărmana, n-a putut să se stăpînească, el o privi cu gravitate, îi puse mîna pe braț, întrebă, Ești supărată, ea răspunse, Nu, domnule doctor, Dar n-ai mai venit, la asta Lídia nu știu ce răspuns să dea, strînse din umeri, nefericită, atunci el o trase la piept, în noaptea aceea ea coborî din nou, dar nici unul, nici celălalt n-au vorbit despre motivele îndepărtării de cîteva zile, asta ar mai lipsi, să îndrăznească ea și el să-i permită, Am fost geloasă, Oh, fată dragă, ce idee pe tine, nu va fi niciodată o conversație între egali, se spune, de altfel, că nu e nimic mai greu de obținut, la felul în care merge lumea.

Se luptă națiunile unele împotriva celorlalte, din interese care nu sînt nici ale lui Jack, nici ale lui Pierre, nici ale lui Hans, nici ale lui Manolo, nici ale lui Giuseppe, toate nume de bărbat, ca să simplificăm, dar pe care ei și alții le cred cu ingenuitate ale lor, vorbim de interese, sau vor deveni ale lor plătind din greu cînd va sosi ceasul să încheie socotelile, regula e să mănînce unii smochinele și alții să rămînă cu buzele umflate, luptă oamenii pentru ceea ce cred că sînt sentimentele lor sau simple expansiuni ale simțurilor deocamdată treze, e cazul Lídiei, servitoarea noastră, și al lui Ricardo Reis, pentru toată lumea medic cînd se va hotărî să se apuce iar de meserie, poet pentru

unii dacă va ajunge să dea la citit ceea ce laborios compune, luptă oamenii şi din alte motive, toate o apă şi-un pămînt, putere, prestigiu, ură, iubire, invidie, gelozie, o simplă ranchiună, terenuri de vînătoare marcate şi încălcate, competiţie şi concurenţă, fie şi un matrapazlîc, cum s-a întîmplat în Mouraria, Ricardo Reis n-a remarcat ştirea, a scăpat-o, dar Salvador, radios şi însufleţit, i-a citit-o, cu coatele rezemate de pupitru, peste ziarul întins, netezit cu grijă, O vărsare de sînge, domnule doctor, oamenii ăia îl au pe dracul în ei, nu dau doi bani pe viaţă, pentru o nimica toată se înjunghie fără milă sau compasiune, pînă şi poliţia le ştie de frică, apare doar la sfîrşit ca să adune cadavrele, vreţi să auziţi, scrie aici că un oarecare José Reis, cu porecla José Rola, a tras cinci focuri în capul unuia, António Mesquita, cunoscut sub numele de Mouraria, l-a omorît, bineînţeles, nu, n-a fost o chestie de fuste, ziarul scrie c-a fost o escrocherie şi suma nu s-a împărţit corect, unul l-a înşelat pe celălalt, se întîmplă, Cinci împuşcături, repetă Ricardo Reis ca să nu i se vadă dezinteresul, şi, rostind cuvintele, rămase pe gînduri, i s-a trezit imaginaţia, arma trăgînd de cinci ori în aceeaşi ţintă, un cap care numai primul glonţ l-a primit ridicat, apoi trupul căzut pe jos, dîndu-şi sufletul, expirînd, celelalte patru gloanţe, superflue, dar necesare, al doilea, al treilea, al patrulea, al cincilea, aproape un încărcător întreg golit astfel, ura crescînd cu fiecare împuşcătură, capul tresăltînd de fiecare dată pe caldarîm, şi împrejur uluirea îngrozită, apoi hărmălaia, femeile ţipînd la ferestre, e îndoielnic că l-a apucat cineva de braţ pe José Rola, cine s-ar fi încumetat, probabil s-au epuizat cartuşele din încărcător ori a încremenit deodată degetul pe trăgaci sau n-a putut ura să crească şi mai mult, acum asasinul o să fugă, dar nu va ajunge departe, unde se poate ascunde cine trăieşte în Mouraria, aici toate se fac şi toate se plătesc. Salvador spune, Funeraliile sînt mîine, dacă n-ar fi serviciul m-aş duce şi eu, Vă plac funeraliile, întrebă Ricardo Reis, Nu mă dau în vînt după ele, dar o înmormîntare la care să se adune

oamenii ăștia merită văzută, mai ales c-a fost o crimă, Ramón locuiește pe Rua dos Cavaleiros și a auzit tot felul de lucruri. Ce lucruri auzise Ramón, Ricardo Reis află la cină, Se spune că merge tot cartierul, domnule doctor, ba chiar se vorbește că prietenii lui José Rola se pregătesc să arunce în aer sicriul, dacă o vor face, va fi un război general, vai de noi, Isuse, Dar dacă Mouraria e mort, mort de-a binelea, ce vor să-i mai facă, un ins ca ăsta nu e genul care să vină de pe lumea cealaltă să sfîrșească ce-a început în asta, Cu oameni ca ăștia nu se știe niciodată, Mă simt tentat să mă duc să văd înmormîntarea, Duceți-vă, atunci, dar țineți-vă deoparte, nu vă apropiați și, dacă începe încăierarea, băgați-vă într-o scară și închideți ușa, ei n-au decît să se păruiască.

Lucrurile n-au ajuns la extreme, poate pentru că amenințarea a fost o simplă lăudăroșenie de scandalagii, poate pentru că-i supravegheau doi polițiști înarmați, simbolică protecție care n-ar fi servit la nimic dacă zurbagiii s-ar fi încăpățînat să-și pună în aplicare scopul necrofob, însă oricum se impunea prezența autorității. Ricardo Reis apăru discret, cu mult înainte de ora fixată pentru ieșirea procesiunii funebre, la distanță, cum i se recomandase, nu voia să se pomenească în mijlocul unei gloate răzvrătite, și rămase stupefiat văzînd adunarea, sute de oameni care umpluseră strada în fața porții de la morgă, ar fi ca pomana Secolului dacă n-ar fi atîtea femei îmbrăcate într-un roșu țipător, fusta, bluza și șalul, și tineri cu costume de aceeași culoare, ciudat doliu dacă sînt prietenii mortului sau arogantă provocare dacă erau dușmanii, scena seamănă mai curînd cu o procesiune de carnaval, acum cînd iese dricul hurducîndu-se pe drumul spre cimitir, tras de doi catîri cu panaș și valtrap, cei doi polițiști mărșăluind de-o parte și de alta a sicriului, în chip de gardă de onoare pentru Mouraria, sînt ironiile destinului, cine și-ar fi putut închipui, iată-i pe gardieni cu sabia lovindu-i peste pulpe și tocul pistolului desfăcut, și pe însoțitori izbucnind în lacrimi și suspine, văitîndu-se cei ce mergeau înveșmîntați

în roşu ca şi cei costumaţi în negru, unii pentru cel pe care-l duceau mort, alţii pentru arestat, mulţi desculţi şi zdrenţăroşi, cîteva femei afişîndu-şi luxul şi brăţările de aur, la braţul bărbaţilor lor, ei cu favoriţi negri şi faţa bărbierită, albastrul pumnalului, uitîndu-se în jur bănuitori, unii purtîndu-se cu insolenţă, unduindu-şi şoldurile, dar la toţi, în aceeaşi măsură, se întrezărea sub sentimentele false sau adevărate un soi de veselie feroce care reunea prietenii şi duşmanii, tribul ocnaşilor, al prostituatelor, al proxeneţilor, al femeilor întreţinute, al incendiatorilor, al hoţilor, al tăinuitorilor, era batalionul blestemat care traversa oraşul, se deschideau ferestre pentru a-i vedea defilînd, se revărsase curtea miracolelor, iar locuitorii se înfiorau de spaimă, cine ştie dacă nu e acolo cel care mîine le va sparge casa, Uită-te, mămico, spun copiii, dar pentru ei totul e o sărbătoare. Ricardo Reis însoţi procesiunea funerară pînă la Paço da Rainha, aici se opri, erau deja cîteva femei care aruncau priviri furişe spre domnul îmbrăcat atît de bine, cine o fi, e curiozitatea feminină, firească la cine-şi face o viaţă din evaluarea bărbaţilor. Cortegiul dispăru după colţ, se îndreaptă cu siguranţă spre Alto de São João, numai dacă nu va coti mai înainte, la stînga, spre Benfica, e cale lungă, dar sigur nu merge la Prazeres, şi e păcat, se pierde un edificator exemplu al egalităţii în moarte, alăturîndu-se Mouraria poetului Fernando Pessoa, ce-ar discuta amîndoi la umbra chiparoşilor, privind cum sosesc navele în după-amiezile calme, fiecare explicîndu-i celuilalt cum se orînduiesc cuvintele pentru a compune o cacealma sau un poem. Seara, în vreme ce-i servea supa, Ramón îi explică doctorului Ricardo Reis că veşmintele roşii nu însemnau nici doliu, nici lipsă de respect pentru defunct, erau un obicei al cartierului, se puneau în zilele însemnate, naştere, căsătorie şi moarte, sau cînd făceau vreo procesiune, dar de aşa ceva nu-şi aminteşte, pe vremea lor nu venise încă din Galicia, sînt poveşti auzite, Nu ştiu dacă domnul doctor a văzut în cortegiu o femeie arătoasă, cam aşa de înaltă, cu ochii negri, bine îmbrăcată, avea un şal de

merinos, Erau multe, omule, o mulţime, dar cine era, Era amanta lui Mouraria, o cîntăreaţă, Nu, dacă era, n-am observat-o, Ce femeie trăsnet şi are o voce, cine o să pună acuma mîinile pe ea tare aş mai vrea să ştiu, Eu nu voi fi acela, Ramón, şi cred că nici dumneata, Ce n-aş da să fie a mea, domnule doctor, ce n-aş da să fie a mea, dar pentru aşa o femeie îţi trebuie o grămadă de bani, sigur că asta nu-i decît o vorbă goală, mîncărime pe limbă, dar omul are nevoie să vorbească, nu-i aşa, Se pare că da, dar hainele roşii, ce-i cu ele, Cred că trebuie să vină de pe vremea maurilor, sînt veşminte diavoleşti, modă creştină nu poate fi. Ramón se duse să servească alţi oaspeţi, apoi, la întoarcere, în timp ce schimba farfuria, îl rugă pe Ricardo Reis să-i explice, acum sau mai tîrziu, cînd o să aibă timp, veştile care veneau din Spania, despre alegerile care urmau să aibă loc, şi cine, după părerea lui, va cîştiga, Nu-mi fac griji pentru mine, eu sînt bine, ci pentru rudele mele din Galicia, mai am cîteva, deşi au emigrat mulţi, În Portugalia, În toată lumea, vorba vine, bineînţeles, dar mi-au plecat fraţi, nepoţi şi veri, mi s-a împrăştiat familia prin Cuba, Brazilia şi Argentina, pînă şi în Chile am un fin. Ricardo Reis îi spuse ce aflase din ziare, că opinia generală era că va cîştiga dreapta şi că Gil Robles afirmase, Ştii cine e Gil Robles, Am auzit de el, Deci el a spus că, dacă va ajunge la putere, va pune capăt marxismului şi luptei de clasă şi va instaura justiţia socială, ştii ce e marxismul, Ramón, Nu, domnule doctor, Şi lupta de clasă, Nici asta, Dar justiţia socială, Cu justiţia, har Domnului, n-am avut niciodată treabă, Bine, peste cîteva zile o să ştim cine a cîştigat alegerile, probabil că totul o să rămînă la fel, Rău cu rău, dar mai rău fără rău, aşa spunea bunicul meu, Bunicul dumitale avea dreptate, Ramón, bunicul dumitale era un înţelept.

O fi fost sau nu, a cîştigat stînga. A doua zi, ziarele anunţau că, după primele estimări, dreapta cîştigase în şaisprezece provincii, dar, numărîndu-se toate voturile, s-a constatat că stînga avea mai mulţi deputaţi decît centrul

și dreapta la un loc. Începură să circule zvonuri că se pregătea o lovitură militară, în care ar fi fost amestecați generalii Goded și Franco, dar zvonurile au fost dezmințite, președintele Alcalá Zamora l-a însărcinat pe Azaña să formeze guvernul, să vedem ce-o să iasă, Ramón, dacă o să fie de bine sau de rău pentru Galicia. Aici, pe străzile noastre, se văd chipuri încruntate, altele, mai rare, disimulează, dacă sclipirea din ochi nu e de mulțumire, atunci și-a băgat dracul coada, dar cînd am scris acest cuvînt, Aici, nu e vorba nici măcar de toată Lisabona, cu atît mai puțin de toată țara, habar n-avem ce se întîmplă în țară, Aici înseamnă numai cele treizeci de străzi dintre Cais do Sodré și São Pedro de Alcântara, dintre Rossio și Calhariz, e ca un oraș interior, încercuit de ziduri invizibile care îl protejează de un invizibil asediu, trăind la un loc asediații și asediatorii, Ei, de o parte și de alta, așa numindu-se unii pe alții, Ei, cei diferiți, cei stranii, cei străini, cu toții măsurîndu-se cu neîncredere, unii cîntărindu-și puterea și vrînd mai multă, alții socotindu-și propria forță și găsind-o puțină, ce ne va aduce oare vîntul care bate din Spania. Fernando Pessoa explică, E comunismul, vine în goană, apoi se prefăcu ironic, Ce ghinion, dragul meu Reis, ai fugit din Brazilia ca să ai liniște tot restul vieții și pînă la urmă se răscoală vecinul de pe scară, într-o zi te vei trezi cu el în casă, De cîte ori va trebui să-ți repet că m-am întors din cauza ta, Încă nu m-ai convins, Nu țin să te conving, doar te rog să mă scutești de părerile tale despre acest subiect, Nu te supăra, Am trăit în Brazilia, azi sînt în Portugalia, undeva trebuie să trăiesc, cînd erai viu erai destul de inteligent ca să pricepi chiar mai multe, Asta e drama, dragul meu Reis, că trebuie să trăiești undeva, să înțelegi că nu există loc care să nu fie un loc, că viața nu poate fi neviață, În fine, te recunosc, Și mie la ce-mi folosește că n-am uitat, Cel mai trist e că omul nu poate sta în orizontul văzut, deși, dacă ar sta acolo, și-ar visa să stea în orizontul avut, Corabia pe care n-am urcat e a călătoriei noastre, Ah, fiecare chei, Este un dor de piatră,

și acum, că tot am cedat slăbiciunii sentimentale de a cita, pe din două, un vers al lui Álvaro de Campos, care va fi pe atît de celebru pe cît merită să fie, consolează-te în brațele Lídiei tale, dacă mai durează încă acest amor, eu nici măcar de asta n-am avut parte, Noapte bună, Fernando, Noapte bună, Ricardo, vezi că vine carnavalul, distrează-te, zilele următoare nu conta pe mine. Se întîlniseră într-o cafenea de cartier, frecventată de oameni din popor, o jumătate de duzină de mese, nimeni nu știa cine erau. Fernando Pessoa se întoarse, se așeză la loc, Mi-a venit o idee, ce-ar fi să te deghizezi în dresor, cu cizme înalte și pantaloni de călărie, o haină roșie cu găitane, Roșie, Da, roșul e cel mai potrivit, iar eu aș veni costumat în moarte, înfășurat într-un lințoliu negru, cu oase pictate deasupra, tu plesnind din bici, eu băgînd în sperieți babele, te iau, te iau, pipăind fetele, am cîștiga un premiu la balul cu măști, N-am fost niciodată dansator, Nici nu trebuie, lumea n-ar avea urechi decît pentru bici și ochi pentru oase, Nu mai sîntem la vîrsta distracțiilor, Vorbește în numele tău, eu nu mai am vîrstă, după această declarație Fernando Pessoa se ridică și ieși, pe stradă ploua, și barmanul îi spuse clientului care rămăsese, Prietenul dumneavoastră, fără gabardină sau umbrelă, o să se ude din cap pînă în picioare, Lui chiar îi place, s-a obișnuit.

Cînd Ricardo Reis ajunse la hotel, simți plutind în atmosferă o febră, o agitație, de parcă ar fi înnebunit toate albinele dintr-un stup și, avînd pe conștiință cunoscuta povară, se gîndi imediat, S-a descoperit totul. În fond, e un romantic, crede că în ziua cînd va fi descoperită aventura lui cu Lídia se va prăbuși Bragança din pricina scandalului, trăiește cu această spaimă, dacă n-o fi mai curînd dorința morbidă să se întîmple asta, contradicție neașteptată la un ins care afirmă despre sine că e detașat de lume, dar, de fapt, își dorește ca lumea să dea peste el, nu-și imaginează că povestea e deja cunoscută, murmurată printre chicoteli, a fost isprava lui Pimenta, care nu era omul să se mulțumească cu jumătățile de măsură.

Neştiutori sînt numai vinovaţii, nici Salvador n-a fost încă informat, ce pedeapsă o să decreteze el cînd, într-o zi, un denunţător ranchiunos, bărbat sau femeie, îi va spune, Domnule Salvador, e o ruşine, Lídia şi doctorul Reis, ar fi bine să răspundă, repetînd vechiul exemplu, Cel care dintre voi se ştie fără păcat să arunce prima piatră, sînt oameni care onorează numele ce le-a fost dat, fiind în stare de cele mai nobile gesturi. Ricardo Reis se duse la recepţie, plin de groază, Salvador vorbea la telefon, ţipînd, dar asta pentru că legătura era proastă, Parcă vorbiţi de la capătul lumii, alo, alo, da, domnule Sampaio, trebuie să ştiu cînd veniţi, alo, alo, acum aud mai bine, m-am trezit deodată cu hotelul aproape plin, de ce, din cauza spaniolilor, da, din Spania, au venit o mulţime, au sosit azi, atunci pe douăzeci şi şase, după carnaval, foarte bine, voi rezerva cele două camere, nu, domnule, n-aveţi pentru ce, clienţii prieteni sînt pe primul loc, trei ani nu sînt trei zile, complimente domnişoarei Marcenda, ah, domnule, e aici domnul doctor Ricardo Reis, cu semne şi cuvinte care i se puteau citi pe buze, dar nu şi auzi transmitea complimente, şi o făcea din două motive, altă dată primul motiv ar fi fost să-i atragă atenţia Marcendei, fie şi prin intermediul unui terţ, acum voia numai să sugereze o camaraderie cu Salvador, să i se impună ca egal, astfel retrăgîndu-i din autoritate, pare o insolubilă contradicţie, dar nu este, relaţia dintre oameni nu se rezolvă prin simpla operaţie de adunare şi scădere, în sensul ei aritmetic, de cîte ori am crezut că adăugăm şi rămîneam cu un rest în mîini, de cîte ori credeam că scădem şi ne-a ieşit pe dos sau am făcut o înmulţire în locul unei adunări. Salvador închise telefonul, triumfător, reuşise să aibă cu oraşul Coimbra o conversaţie coerentă şi edificatoare, iar acum îi răspundea lui Ricardo Reis, Ce se petrece, Au venit pe neaşteptate trei familii spaniole, două din Madrid şi una din Cáceres, au fugit, Au fugit, Da, pentru că au cîştigat comuniştii alegerile, N-au fost comuniştii, a fost stînga, E tot aia, Şi chiar au fugit, Şi ziarele vorbesc de asta, N-am băgat de

seamă. De acum înainte n-o s-o mai poată spune. Auzea vorbindu-se spaniola dincolo de uși, nu c-ar fi tras cu urechea, însă sonora limbă a lui Cervantes ajunge pretutindeni, a fost o vreme cînd de jur împrejurul lumii o vorbea toată lumea, cît despre noi, niciodată n-am reușit așa de mult. Că erau oameni cu bani se văzu la cină, după cum se îmbrăcau, după bijuteriile pe care le etalau și ei, și ele, o risipă de inele, butoni de cămașă, ace de cravată, broșe, brățări groase și subțiri, cercei mici și mari, lănțișoare, coliere, colane, salbe, îmbinînd aurul și briliantele cu tușe de rubin, de smarald, de safir și turcoaze, și vorbeau tare, peste mese, trîmbițîndu-și triumfal nenorocirea, dacă au vreun înțeles cuvinte atît de contrarii reunite într-un singur concept. Însă Ricardo Reis nu găsește altele pentru a concilia tonul imperios și lamentația vindicativă, spuneau, Los rojos[1], strîmbîndu-se cu ură, sufrageria Hotelului Bragança a început să semene cu scena unui teatru, în curînd va intra fermecătorul Clarín al lui Calderón și va spune, Escondido, desde aquí toda la fiesta he de ver[2], se înțelege că e vorba de petrecerea spaniolă văzută din Portugalia, pues ya la muerte no me hallará, dos higas para la muerte[3]. Ospătarii, Felipe, Ramón, mai e unul, dar portughez din Guarda, umblă tulburați, nervoși, ei, care au văzut așa de multe în viață, nu e prima oară cînd servesc compatrioți, dar nu așa, în număr atît de mare și din astfel de pricini, niciodată, dar nu remarcă, încă n-au remarcat, că familiile din Cáceres și Madrid nu li se adresează ca unor preaiubiți concetățeni pe care i-a unit nefericirea, cine stă deoparte vede mai multe și observă mai bine, cu același ton cu care zic Los rojos ar zice Los gallegos[4], retrăgînd ura și punînd în loc disprețul. Ramón și-a dat însă seama, i-or fi aruncat vreo privire tulbure, i-or fi

1. Roșii (sp.).
2. Ascuns, voi vedea de aici toată petrecerea (sp.).
3. Căci moartea n-o să mă găsească, îi dau cu tifla morții (sp.).
4. Galicienii (sp.).

strecurat o vorbă răutăcioasă, în timp ce-l servea pe Ricardo Reis nu se putu abține, Nu era nevoie să vină cu muntele de bijuterii la restaurant, nimeni nu le-ar fura din camere, hotelul ăsta e o casă serioasă, ce bine c-o declară Ramón, nu a fost suficient să afle că Lídia merge noaptea în camera oaspetelui ca să-și schimbe părerea, punctul de vedere moral e foarte variabil, celelalte la fel, cîteodată din pricina unui fleac, mai des din pricina loviturilor în amorul-propriu, acum fiind rănit cel al lui Ramón, care, de aceea, se apropie de Ricardo Reis. Totuși, să fim drepți, cel puțin cît ne stă în putință, oamenii ăștia au venit mînați de teamă, și-au adus bijuteriile, banii din bancă, tot ce-au putut să ia într-o plecare așa precipitată, din ce-ar trăi, dacă ar fi ajuns aici cu mîinile goale, e îndoielnic că Ramón, dacă i s-ar cere să dea dovadă de caritate, le-ar da sau le-ar împrumuta măcar un duero și de ce ar face-o, caritatea nu se numără printre poruncile legii lui Cristos, iar dacă în ceea ce privește datul și împrumutatul este valabilă porunca a doua, Îți vei iubi aproapele ca pe tine însuți, n-au fost de ajuns două mii de ani pentru ca Ramón să fie iubit de acești semeni din Madrid și Cáceres, totuși autorul Conspirației spune că sîntem pe drumul cel bun, slavă Domnului, capitalul și munca, probabil pentru a hotărî cine îl va pietrui, s-au întîlnit la un prînz frățesc, la termele din Estoril, deputații și împuterniciții noștri.

Dacă n-ar fi vremea asta urîtă de care nu putem scăpa nici ziua, nici noaptea, nelăsîndu-i să răsufle pe plugari și alți agricultori, și inundațiile cele mai rele din ultimii patruzeci de ani, o spun cronicile și memoria bătrînilor, carnavalul de anul ăsta ar fi grozav, atît prin ce-i e propriu, cît și prin ceea ce, nefiind efect al epocii, o va semnala judecății viitorului. S-a relatat deja că intră în flux continuu refugiații spanioli, doar să nu-i lase curajul și vor găsi din plin pe meleagurile noastre distracții care la ei sînt de obicei literă moartă, mai ales acum. Însă motivele propriei noastre mulțumiri sînt nenumărate, de exemplu, ordinul dat de guvern ca să înceapă studiul pentru construcția

unui pod peste Tejo sau decretul care va reglementa folosirea automobilelor statului pentru reprezentare și serviciul oficial sau pomana făcută muncitorilor din Douro, cinci kile de orez, cinci kile de cod și zece scuzi pe cap de om, să nu mire excesiva prodigalitate, codul e peștele cel mai ieftin la noi, și zilele viitoare va cuvînta un ministru preconizînd crearea supei săracilor în fiecare district, același ministru, întorcîndu-se de la Beja, va declara ziarelor, În Alentejo, am înțeles importanța filantropiei particulare în înfrîngerea crizei de locuri de muncă, ceea ce tradus în portugheza de toate zilele înseamnă, O pomană, domnule patron, pentru sufletul dumneavoastră. Totuși, lucru mai bun ca orice altceva, venind de la o instanță mai înaltă, îndată sub Dumnezeu, cardinalul Pacelli a proclamat că Mussolini este cel mai mare restaurator cultural al imperiului roman, or, acest prelat, pentru multele pe care le știe și restul pe care promite să-l afle, merită să fie papă, să sperăm că nu vor uita de el Duhul Sfînt și conclavul cînd va sosi fericita zi, doar ieri umblau trupele italiene împușcînd și bombardînd Etiopia, și deja slujitorul lui Dumnezeu profetizează imperiu și împărat, ave caesar, ave maria.

Vai, ce diferit e carnavalul din Portugalia. Dincolo, peste mare, pe meleagurile lui Cabral[1], unde cîntă japacani[2] și strălucește Crucea Sudului, sub cerul glorios, pe căldură, iar dacă cerul s-a înnorat, cel puțin nu lipsește căldura, defilează trupele dansînd pe bulevard, cu mărgele de sticlă care par diamante, paiete care scapără ca niște pietre prețioase, pînze care poate nu sînt mătăsuri și satinuri, dar acoperă și descoperă trupurile ca și cum ar fi, pe creștete tremură pene și fulgi, arara[3], păsărea paradisului, cocoși sălbatici și samba, samba, cutremurare a sufletului, pînă

1. Brazilia a fost descoperită pe 22 aprilie 1500 de flota lui Pedro Álvares Cabral.
2. Pasăre din bazinul amazonian.
3. Specie de papagal mare și viu colorat.

și Ricardo Reis, bărbat sobru, a simțit de multe ori agitîndu-i-se în măruntaie înăbușite clocote dionisiace, doar de frica trupului său nu se arunca în vîltoare, putem ști cum încep aceste patimi, dar nu cum se vor sfîrși. În Lisabona nu sînt asemenea primejdii. Cerul e cum a fost, ploios, dar merge, defilarea carelor poate să pornească, va coborî pe Avenida da Liberdade, printre bine cunoscutele șiruri de săraci din mahalale, sînt de asemenea scaune pentru cine-și permite să le închirieze, dar vor avea puțini mușterii, sînt ude, pare o farsă de carnaval, stai lîngă mine, vai, sînt udă leoarcă. Carele împodobite scîrțîie, se hurducă, mîzgălite cu tot felul de desene, pe ele sînt cocoțați o mulțime de inși care rîd și se strîmbă, măști de urîți și de frumoși, aruncă serpentine în public, săculețe de porumb și fasole care, dacă își ating ținta, rănesc, și publicul răspunde cu un entuziasm trist. Trec cîteva trăsuri descoperite, ducînd rezerve de umbrele, dinăuntru fac semne domnișoare și cavaleri care aruncă unii în ceilalți cu confetti. Plăceri din astea are și publicul, de exemplu, această fată se uită la defilare și din spatele ei vine un băiat cu o mînă plină de bucățele de hîrtie, i le lipește de gură, freacă frenetic și profită de surpriză ca să pipăie pe unde apucă, după aceea ea rămîne scuipînd, scuipînd, în timp ce el rîde, îndepărtîndu-se, sînt moduri portugheze de a face curte, unele căsătorii așa încep și sînt fericite. Unii țin în mînă capete de furtun ca să împroaște cu apă, pe gît și pe cap, încă le mai numesc aruncă-parfumuri, e ce rămîne, numele, de pe vremea cînd erau o suavă violență în saloane, apoi au coborît în stradă, mare noroc că apa e curată, și nu de canal, cum de asemenea s-a văzut. Ricardo Reis se plictisi repede de defilarea zdrențăroasă, dar asistă resemnat, orice ar fi avut de făcut nu era mai important decît să fie aici, burniță în două rînduri, apoi căzu o aversă, și mai sînt unii care aduc laude climei portugheze, nu spun nu, dar carnavalurilor nu le prieste. La sfîrșitul zilei, după ce s-a încheiat defilarea, cerul s-a înseninat, prea tîrziu, carele și trăsurile s-au retras, vor sta

să se usuce pînă marți, li se retușează pictura spălată de ploaie, li se pun festoanele la uscat, doar mascații, cu perucile și tivurile picurînd, își continuă petrecerea pe străzi și în piețe, prin fundături și pe străduțe lăturalnice, furișîndu-se în casa scărilor pentru ce nu se poate confesa ori comite la lumina zilei, astfel preacurvind mai rapid și mai ieftin, carnea e slabă, vinul ajută, căința și uitarea vor veni abia miercuri. Ricardo Reis se simte ușor febril, poate a răcit cît a privit trecînd alaiul, poate că tristețea provoacă febră, repulsia delir, pînă aici încă n-a ajuns. Un ins cu mască de bătrîn se apropie de el, înarmat cu un cuțitoi de lemn și un baston, lovindu-le unul de celălalt, cu un bocănit puternic, beat, cerînd echivoc, Dă-mi un pumn în burtă, și se repezea la poet, cu pîntecele împins înainte, umflat cu o pernă sau un rulou de cîrpe, chicote, fanfaronul ăsta cu pălărie și gabardină ferindu-se de moșul carnavalului, cu bicorn, haină de mătase, pantaloni bufanți și ciorapi lungi, Dă aici un pumn, de fapt, voia bani pentru vin. Ricardo Reis îi dădu niște monede, celălalt făcu cîțiva pași de dans grotești, ciocănind cuțitul și bățul, și își continuă drumul, urmat de un alai de puștani, plus acoliții expediției. Într-un cărucior de bebeluș era dus, cu picioarele afară, un grăsan cu fața vopsită, scufie pe cap, bavețică pe piept, prefăcîndu-se că plînge, dacă nu cumva chiar plîngea, pînă cînd monstrul care făcea pe doica îi puse la gură un biberon cu vin roșu din care supse cu lăcomie, spre marea veselie a publicului adunat, de unde, deodată, țîșni în fugă un băiețandru care, iute ca un fulger, pipăi vastul sîn al doicii și o luă imediat la fugă, în vreme ce doica zbiera cu voce răgușită, fără îndoială, de bărbat, Vino înapoi, pui de cățea, nu fugi, vino încoace să mă pipăi aici, și unea gestul și cuvîntul îndeajuns de ostentativ pentru ca doamnele și femeile să-și întoarcă privirile după ce văzuseră, ce anume, oh, nimic important, mascatul are o rochie care-i coboară pînă la jumătatea piciorului, doar volumul unei părți anatomice înșfăcate cu ambele mîini, ceva nevinovat. Ăsta-i carnavalul portughez. Trece

un bărbat în pardesiu, duce fără să ştie un afiş atîrnat pe spate, o coală de hîrtie prinsă cu un ac de siguranţă, animal de vînzare, pînă acum nimeni n-a vrut să afle preţul, chiar dacă unii spun, cînd trece prin faţa lor, Ăsta e dobitocul care nu-şi simte povara, omul rîde de distracţiile pe care le vede în drum, ceilalţi rîd de el, în sfîrşit a intrat la bănuială, a dus mîna la spate, a smuls hîrtia, a rupt-o furios, în fiecare an e aşa, ne fac farse din astea şi de fiecare dată ne purtăm de parcă ar fi prima oară. Ricardo Reis merge liniştit, ştie că e greu să prinzi un ac de gabardină, dar ameninţările apar din toate părţile. Acum a coborît cu viteză de la primul etaj un măturoi prins cu o sfoară, i-a smuls pălăria de pe cap, deasupra rîd strident cele două fete ale casei, În carnaval totul e bal, îi strigă ele în cor, şi evidenţa axiomei e atît de decisivă şi de convingătoare încît Ricardo Reis se mulţumeşte să-şi culeagă de pe jos pălăria pătată de noroi, îşi continuă drumul în tăcere, a revăzut şi a recunoscut carnavalul Lisabonei, e timpul să se întoarcă la hotel. Din fericire, mai sînt şi copiii. Umblă ţinuţi de mînă de mame, de mătuşi, de bunici, îşi arată măştile, se arată, nu e fericire mai mare decît să pară ceea ce nu sînt, merg la spectacolele de matineu, umplu sala şi balcoanele cu o lume bizară, de azil de nebuni, au săculeţe de tifon cu serpentine, obrajii vopsiţi în roşu aprins sau alb de zinc, cu aluniţe false, se împiedică în fustele lungi sau bufante, îi dor picioarele, îşi strîmbă gura şi dinţii de lapte ca să ţină o pipă, li se întind pe feţe mustăţile sau favoriţii, fără îndoială, lucrul cel mai bun de pe lume sînt copiii, mai ales cînd ne trebuie o rimă pentru mlădiii[1]. Iată-i, micuţii inocenţi, doar Dumnezeu ştie dacă s-au îmbrăcat cu ce le plăcea mai mult ori joacă într-un vis al adulţilor care au ales şi au plătit închiriatul costumului, sînt olandezi, ţărani, spălătorese, ofiţeri de marină, cîntăreţe de fado, doamne în straie de epocă, slujnice, matrozi, zîne, ofiţeri,

1. Referire la poemul *Libertate* de Fernando Pessoa.

spanioloaice, vînzătoare de găini, clovni, vatmani, vînzătoare de pește, paji, studenți cu capă și uniformă, țărănci cu șal, polițiști, paiațe, măscărici, pirați, cowboy, dresori, cazaci, florărese, urși, țigănci, marinari, plugari, păstori, infirmiere, arlechini, iar apoi vor merge la ziare să li se facă poze și să apară mîine, unii dintre copiii mascați care ne-au vizitat la redacție au scos, pentru fotograf, măștile pe care uneori le folosesc ca să desăvîrșească deghizarea, chiar și misterioasa mască de colombină, e de dorit să poată fi recunoscuți, bunica se va bucura nespus, E nepoțica mea, apoi, cu iubitoare foarfeci, va decupa portretul, merge la cutia cu amintiri, cea verde în formă de sipet care o să cadă pe chei, acum rîdem, vom ajunge ziua cînd o să ne vină să plîngem. E aproape noapte, Ricardo Reis își tîrăște picioarele, o fi oboseala, o fi tristețea, o fi de la febra pe care are impresia c-o are, un frison rapid i-a încrețit spinarea, ar opri un taxi dacă hotelul n-ar fi atît de aproape, Peste zece minute voi fi în pat, nici n-o să mănînc, murmură, în aceeași clipă îi apăru în față, venind dinspre Carmo, un cortegiu de bocitoare, toți bărbați îmbrăcați în femei, cu excepția celor patru ciocli, care transportau pe umeri coșciugul unde era întins un alt bărbat care făcea pe mortul, cu fălcile legate și mîinile încrucișate, au profitat că nu ploua și au ieșit cu mascarada pe stradă, Vai, bărbat iubit, n-o să te mai văd, zbiera în falset o arătare împovărată de crepuri, unii făceau pe orfanele, Vai, dragă tată, ne lipsești așa de tare, împrejur roiau alții cerînd ajutor pentru înmormîntare, sărmanul a murit de trei zile și începe să pută, și era adevărat, cineva trebuie să fi spart niște flacoane cu hidrogen sulfurat, morții nu miros de obicei a ouă stricate, a fost tot ce s-a putut găsi mai sugestiv. Ricardo Reis le dădu niște monede, bine că adusese mărunțiș, și voia să-și continue drumul, în sus, prin Chiado, cînd deodată i se păru că vede o siluetă aparte în mijlocul cortegiului sau, dimpotrivă, fiind vorba de funeralii, fie ele și simulate, s-ar putea să fie dintre toate cea mai logică prezență a morții. Era o persoană îmbrăcată în negru, cu

o țesătură care se lipea de corp, poate din jerseu, și peste negrul costumului se distingea desenul complet al oaselor, din cap pînă în picioare, pînă unde poate ajunge mascarada. Ricardo Reis se înfioră din nou, acum știind de ce, își amintise ce-i spusese Fernando Pessoa, să fie el, E absurd, murmură, n-ar face niciodată așa ceva, și, dacă ar face-o, nu s-ar alătura acestor vagabonzi, poate se așezase în fața unei oglinzi, îmbrăcat astfel poate ar izbuti să se vadă. În timp ce spunea asta sau doar o gîndea, se apropie să vadă mai bine, omul avea înălțimea, constituția fizică a lui Fernando Pessoa, însă părea mai zvelt, o fi de la îmbrăcămintea pe care-o purta, ajută întotdeauna. Figura îl privi în treacăt și se îndepărtă spre capătul cortegiului. Ricardo Reis se luă după ea, o văzu urcînd pe Calçada do Sacramento, uimitoare imagine, acum numai oase pe negrul nopții, parcă se vopsise cu vopsea fosforescentă, și, deplasîndu-se mai repede, părea că lasă în urmă dîre luminoase. Traversă Piața Carmo, intră, aproape alergînd, pe Rua da Oliveira, întunecată și pustie, însă Ricardo Reis îl vedea clar, nici aproape, nici departe, un schelet umblător, exact ca acela pe care studiase la facultatea de medicină, fusul calcaneului, tibia și peroneul, femurul, oasele iliace, coloana cu vertebre, colivia coastelor, omoplații ca niște aripi care n-au putut să crească, cervicalele susținînd un craniu livid și lunar. Oamenii pe care-i întîlnea strigau, Hei, moarte, hei, sperietoare, dar mascatul nu răspundea, nici nu întorcea capul, mereu înainte, cu pas rapid, urcă Escadinhas do Duque sărind cîte două trepte odată, agilă creatură, nu putea fi Fernando Pessoa, care, în ciuda educației sale britanice, n-a fost niciodată un om în stare de bravuri musculare. Nici Ricardo Reis nu este, îl scuzăm pentru că e rodul pedagogiei iezuite, rămîne în urmă, dar scheletul s-a oprit în capul scării, uitîndu-se în jos, parcă ar fi vrut să-i dea timp, apoi traversă piața, o luă pe Travessa da Queimada, unde mă duce moartea asta afurisită, dar eu de ce mă țin după ea, pentru prima dată se îndoi că e bărbat mascatul, o fi femeie, sau nici femeie, nici bărbat,

doar moarte. E bărbat, își spuse, cînd văzu silueta intrînd într-o tavernă, primită cu strigăte și aplauze, Uite masca, uite moartea, și, aruncă o privire înăuntru, bea un pahar de vin la tejghea, cu scheletul țeapăn, avea pieptul plat, nu putea fi femeie. Mascatul nu zăbovi, ieși imediat, dar Ricardo Reis nu avu timp să se îndepărteze, să caute o ascunzătoare, încercă să fugă, dar celălalt îl ajunse la colț, i se vedeau dinții adevărați și gingiile lucind de salivă adevărată, iar vocea nu era de bărbat, era de femeie, sau la jumătatea drumului între mascul și femelă, Ia ascultă, mă burghezule, de ce te ții după mine, ești pederast, ori te grăbești să mori, Nu, domnule, de departe mi s-a părut că sînteți un prieten de-al meu, dar după voce am văzut că nu sînteți, Și cine-ți spune că nu mă prefac, într-adevăr, glasul era acum altul, la fel de indecis, dar într-un fel diferit, atunci Ricardo Reis rosti, Scuze, iar mascatul răspunse cu un glas care părea al lui Fernando Pessoa, Du-te-n mă-ta, și, întorcîndu-i spatele, dispăru în noaptea care-l înghiți. Vorba fetelor cu mătura, așa e în carnaval, totul e bal. Reîncepuse să plouă.

Noaptea a fost de febră, prost dormită. Înainte să se întindă, obosit, în pat, Ricardo Reis a luat două pastile de aspirină, și-a pus termometrul sub braț, sărise de treizeci și opt de grade, era de așteptat, trebuia să fie un început de gripă, își zise. Ațipi, se trezi, visase cîmpii vaste, scăldate în soare, cu rîuri șerpuitoare alunecînd printre copaci, cu bărci coborînd solemne, duse de curent, și el călătorind în fiecare în parte, multiplicat, divizat, făcînd cu mîna către sine însuși ca și cum și-ar fi luat rămas-bun sau ar fi anticipat o întîlnire, mai tîrziu bărcile au intrat într-un estuar sau lac, ape liniștite, nemișcate, au rămas imobile, să fi fost zece, să fi fost douăzeci, destule, fără pînze sau vîsle, își putea percepe glasul, dar nu se distingeau vocile marinarilor, vorbeau în același timp și, cum erau egale cuvintele pe care le rosteau și cu egală cadență, nu se auzeau unii pe alții, pînă la urmă bărcile au început să se scufunde, corul de glasuri s-a stins, în vis Ricardo Reis încerca să prindă cuvintele, ultimele, o clipă i se păru c-a reușit, dar era ultima barcă ducîndu-se la fund, silabele despărțite, slobode bolborosiră în apă, suflarea de pe urmă a cuvîntului înecat, au urcat la suprafață, sonore, dar fără înțeles, nu erau un adio, nu erau o promisiune, nu erau un testament și, dacă ar fi fost, nu era nimeni pe apă să le audă. Dezbătu de asemenea cu sine însuși, între somn și trezie, dacă masca fusese Fernando Pessoa, mai întîi hotărî că da, mai tîrziu respinse ceea ce i se părea o logică aparentă în numele a ceea ce-și închipuia că este o logică profundă, cînd îl va întîlni din nou o să-l întrebe, îi va spune sau nu adevărul, Oh, Reis, vasăzică n-ai înțeles c-a fost o simplă glumă, îmi ardea mie să mă împopoțonez în

moarte, ca în vremurile medievale, mortul e o persoană serioasă, ponderată, conștientă de starea în care a ajuns, și e discret, detestă nuditatea absolută a scheletului, iar cînd apare ori se comportă ca mine, purtînd costumul cu care a fost îmbrăcat, ori se înfășoară în lințoliu dacă i se năzare să sperie pe cineva, de altfel nu m-aș preta niciodată la una ca asta, ca persoană demnă și de bun-gust cum mă mîndresc că sînt în continuare, acordă-mi atîta credit, N-avea nici un rost să te întreb, murmură. Aprinse lumina, deschise The god of the labyrinth, citi o pagină și jumătate, înțelese că era vorba de doi jucători de șah, dar nu reuși să priceapă dacă jucau sau doar stăteau de vorbă, literele i se amestecau în fața ochilor, lăsă cartea din mînă, acum stătea la fereastra casei sale din Rio de Janeiro, vedea în depărtare avioanele care aruncau bombe peste Urca și Praia Vermelha, fumul urca în mari ghemotoace negre, dar nu se auzea nici un sunet, probabil că surzise sau poate că niciodată nu fusese înzestrat cu simțul auzului, incapabil așadar să-și reprezinte în minte, numai cu ajutorul ochilor, explozia grenadelor, salvele slobozite anapoda de artilerie, țipetele răniților, dacă de la o asemenea distanță puteau fi auzite. Se trezi scăldat în sudoare, hotelul era învăluit de adînca tăcere nocturnă, oaspeții erau adormiți, pînă și refugiații spanioli, dacă i-am trezi brusc și i-am întreba, Unde vă aflați, ar răspunde, Sînt în Madrid, Sînt în Cáceres, îi amăgește confortul paturilor, undeva sus, în clădire, doarme poate Lídia, în unele nopți coboară, în altele nu, acum își stabilesc dinainte întîlnirile, vine în mare taină în camera lui, tîrziu în noapte, s-a domolit frenezia primelor săptămîni, e normal, dintre timpuri cel mai grăbit e cel al pasiunii, căci și în asemenea legături inegale arzătoarea vorbă se potrivește, pe lîngă asta au convenit să adoarmă bănuielile, dacă există, bîrfa, dacă se șușotește, cel puțin nu s-a arătat la lumina zilei, poate că Pimenta n-a mers dincolo de malițioasa lui insinuare, sigur că mai pot fi și alte puternice temeiuri, biologice, ca să zicem așa, cum sînt zilele interzise ale Lídiei, zilele cînd debarcă englezii, după zicerea

populară, au sosit în radă uniformele roșii, rigola corpului feminin, scurgerea rubinie. Se trezi o dată, se trezi din nou, o lumină cenușie, rece și gri, e mai mult noapte decît zi, cernîndu-se prin jaluzelele lăsate, prin geamuri, prin perdele, desena draperia închisă incomplet, conturul ei, făcea să vibreze ușor suprafața lucioasă a mobilelor, în camera înghețată sosea dimineața cu peisajul ei gri, ferice de animalele în hibernare, prudente sibarite, pînă la un punct inconștiente stăpîne pe propria lor viață, căci nu s-a auzit să fi murit vreunul în timp ce dormea. Ricardo Reis își luă din nou temperatura, avea în continuare febră, apoi tuși, fără îndoială, am pățit-o. Ziua care se lăsase atît așteptată se deschise brusc ca o ușă rapidă, murmurul hotelului se alătură celui al orașului, e marțea carnavalului, a doua zi, în ce cameră sau groapă se va trezi sau încă mai doarme scheletul din Bairro Alto, poate că nici nu s-a dezbrăcat, s-a băgat în pat așa cum umblase pe străzi, și el doarme singur, amărîtul de el, orice femeie vie s-ar pune pe urlat dacă ar fi cuprinsă între cearșafuri de un braț de oase dezgolite, fie și al amantului, Nimic nu sîntem să merite atenție, zadarnic ne dorim să fim ceva, aceste versuri urcate din memorie le rosti Ricardo Reis cu glas tare, le repetă murmurînd, apoi gîndi, Trebuie să mă scol, n-o să rămîn în pat toată ziua, răceala sau gripa nu cer mai mult decît haine calde și leacuri puține. Mai dormită puțin, deschise ochii repetînd, Trebuie să mă scol, voia să se spele, să se radă, detesta perii albi din barbă, dar se făcuse mai tîrziu decît credea, nu se uitase la ceas, acum bătea la ușă, Lídia, micul dejun. Se ridică, își puse halatul pe umeri, pe jumătate ametit, împiedicîndu-se în papuci, merse să deschidă. Obișnuită să-l găsească spălat, bărbierit și pieptănat, Lídia crezu mai întîi că se culcase tîrziu, umblase pe la baluri și aventuri, Vreți să mă întorc mai tîrziu, întrebă, iar el, în timp ce se întorcea în pat clătinîndu-se, cu o subită dorință de a fi îngrijit și răsfățat ca un copil, răspunse, Sînt bolnav, nu asta întrebase ea, așeză tava pe masă, se apropie de pat, el se culcase, cu un

gest simplu îi puse mîna pe frunte, Aveți febră, o știa prea bine Ricardo Reis, dar, auzind-o din gura altcuiva, simți milă față de sine însuși, dacă nu vor fi mai mult de două, îmi voi putea reține lacrimile, așa cum reținea această mînă muncită, aspră, aproape grosolană, atît de diferită de mîinile lui Cloe, ale Neerei și celeilalte Lídii, de degetele subțiri, de unghiile îngrijite, de palmele mătăsoase ale Marcendei, de singura ei mînă vie, vreau să spun, pentru că stînga e moarte anticipată, Trebuie să fie o gripă, dar vreau să mă scol, Ah, ferească sfîntul, vă prinde un curent, pe urmă vine o pneumonie, Eu sînt doctorul, Lídia, eu sînt cel care știe, nu e cazul să rămîn în pat, ca un invalid, n-am nevoie decît să meargă cineva la farmacie să-mi caute două sau trei doctorii, Da, domnule, se va duce cineva, merg eu sau merge Pimenta, dar nu vă dați jos din pat, mîncați micul dejun înainte să se răcească, apoi fac curat și aerisesc camera, și, spunînd asta, Lídia îl silea cu blîndețe pe Ricardo Reis să se așeze, îi aranja perna, aducea tava, punea laptele în cafea, zahărul, rupea feliile de pîine prăjită, întindea dulceața, îmbujorată de fericire, dacă-i poate aduce mulțumire unei femei să-și vadă bărbatul iubit țintuit pe un pat al durerii, privindu-l cu această lumină în ochi, o fi neliniștea sau îngrijorarea, atît de intense, încît pare că simte și ea febra de care se plînge el, avem din nou de-a face cu un efect care are cauze diverse, fenomen bine cunoscut nouă. Ricardo Reis se lăsă cocoloșit, copleșit de atenții, rapide atingeri cu degetele, de parcă l-ar unge cu mir, dacă-i prima sau ultima miruire e greu de știut, sfîrșise de băut cafeaua cu lapte și se simțea cuprins de o somnolență delicioasă, Deschide, te rog, dulapul, e o valiză neagră în fund, la dreapta, adu-o aici, mulțumesc, din valiză scoase un carnet de rețete, antetul imprimat sus pe file, Ricardo Reis, medicină generală, Rua do Ouvidor, Rio de Janeiro, cînd începuse acest carnet nu bănuia că va ajunge să-l termine atît de departe, sau numai să-l continue, așa e viața, fără siguranță sau avînd una atît de ciudată că întotdeauna ne surprinde.

Scrise cîteva rînduri, rosti, Să nu te duci tu la farmacie, decît dacă te trimit, dă-i rețeta domnului Salvador, el trebuie să dea ordinele, ea ieși, luă rețeta și tava, dar înainte îl sărută pe frunte, a avut atîta îndrăzneală o servitoare, o cameristă de hotel, imaginați-vă, poate e dreptul ei, așa-numit natural, altul nu, doar el să nu i-l interzică, aceasta e condiția absolută. Ricardo Reis zîmbi, făcu un gest vag cu degetele mîinii care își căuta adăpost sub cearșaf, fugind de frig, și se întoarse spre perete. Adormi imediat, indiferent la înfățișarea pe care știa c-o are, părul încărunțit în dezordine, barba cu tuleiele mijind, pielea palidă și umedă de la febra nocturnă. Un om poate fi bolnav, chiar mai grav decît acum, și totuși să-și aibă momentul lui de fericire, oricare, chiar și acela de a se simți ca o insulă pustie peste care a zburat o pasăre, doar în trecere, adusă și luată de vîntul nestatornic.

În ziua aceea și următoarea, Ricardo Reis nu ieși din cameră. Salvador veni să-l viziteze, Pimenta întrebă de el, tot personalul hotelului îi dorea însănătoșire grabnică domnului doctor, mai mult printr-o înțelegere tacită decît îndeplinind un ordin formal Lídia își asumă pe de-a-ntregul funcțiile de infirmieră asistentă, fără alte cunoștințe în arta vindecării decît cele care constituie moștenirea istorică a femeilor, schimbatul așternuturilor, potrivitul cutelor cearșafului, adusul ceaiului cu lămîie, pastila la oră fixă, lingura de sirop și, tulburătoare intimitate numai de ei cunoscută, fricționarea energică a gambelor pacientului cu tinctură de mușțar, pentru a împinge spre extremitățile inferioare umorile care-l apăsau în piept și în cap sau, dacă nu era ăsta scopul medicației, o fi fost altul la fel de crucial. Cu atîtea sarcini pe cap, nimeni nu se mira că Lídia își petrecea toată ziua în camera două sute unu, dacă întreba cineva de ea primea răspunsul, E cu domnul doctor, deocamdată răutatea nu îndrăznea să-și arate decît vîrful ghearei, păstrînd pentru mai tîrziu împunsătura inevitabilă, acul veninos, ghimpele ascuțit. Cu toate astea, ce poate fi mai inocent ca acest gest și acest cuvînt, Ricardo

Reis rezemat de perne, Lídia insistînd, Numai lingura asta, e supa de găină pe care el refuză s-o termine, s-a săturat, dar vrea și să fie rugat, jocuri ce vor părea ridicole celor care se bucură de o fericită și perfectă sănătate și poate că, într-adevăr, sînt ridicole, căci, în realitate, Ricardo Reis nu este atît de bolnav încît să nu se poată hrăni prin propriile mijloace și forțe, dar n-o știu decît ei. Și dacă, din întîmplare, un contact mai tulburător îi apropie, cum se întîmplă, de exemplu, cînd el îi pune mîna pe sîn, nu merg mai departe, poate din pricina unei anume demnități care există în boală, a caracterului ei sacru, deși, în această religie, nu sînt rare ereziile, atentatele împotriva dogmei, abaterile mai intime, el a îndrăznit, ea l-a respins, Poate să vă facă rău, să lăudăm scrupulul infirmierei, pudoarea amantei, așa cum o știe, o vrea și pe pielea ei a învățat. Sînt detalii care ar putea fi trecute cu vederea, dar lipsesc altele de mai mare anvergură, n-am vorbit despre ploile și furtunile care, în ultimele două zile, s-au întețit, stricînd defilarea mizeră din marțea de Lăsata-secului, e o plictiseală și pentru cel ce povestește și pentru cel ce ascultă, sau despre evenimentele exterioare, nici de ele nu ducem lipsă, în Sintra a fost găsit mort, de exemplu, un bărbat dispărut din decembrie, pe nume Luís Uceda Ureña, mister ce va ramîne nerezolvat în analele crimei pînă azi, poate chiar pînă în Ziua de Apoi, dacă nici atunci martorii nu vor vorbi, dar, îndoindu-mă că v-ar interesa subiectul, nu ne mai rămîn decît aceștia doi, oaspetele și camerista, pînă cînd el va scăpa de gripă sau răceală, apoi Ricardo Reis se va întoarce în lume, Lídia la măturâ, amîndoi la îmbrățișarea nocturnă, rapidă sau lentă, în funcție de urgență și de vigilență. Mîine, miercuri, va sosi Marcenda, Ricardo Reis n-a uitat, dar descoperă, și dacă descoperirea îl surprinde e ca și cum nu l-ar privi îndeaproape, își dă seama că boala i-a înnodat firele imaginației, în fond, viața nu înseamnă decît să stai întins, în convalescență după o boală veche, incurabilă și recidivantă, cu pauze pe care le numim sănătate, pentru că trebuie să le dăm un

nume, avînd în vedere diferența dintre cele două stări. Marcenda va sosi, cu mîna ei care atîrnă, în căutarea unui leac imposibil, cu ea va veni și tatăl, notarul Sampaio, atras mult mai mult de mirosul unei fuste decît de speranța de a-și vedea fiica vindecată, dacă nu cumva tocmai pentru că și-a pierdut speranța vine să-și verse oful la un piept desigur puțin diferit de acesta pe care Ricardo Reis a reușit să-l rețină lîngă sine, Lídia nu-l mai respinge așa de mult, pînă și ea, care n-are habar de cele medicale, înțelege că domnul doctor se simte mult mai bine.

Miercuri dimineață au venit să-i aducă o citație lui Ricardo Reis. I-a adus-o însuși Salvador, cu mînă de administrator, date fiind importanța documentului și proveniența lui, Poliția de Supraveghere și Apărare a Statului, entitate la care pînă acum nu ne-am referit, așa a fost să fie, azi se întîmplă contrariul, dacă nu vorbești de unele lucruri nu înseamnă că ele nu există, avem aici un bun exemplu, părea că nu e nimic mai important decît boala lui Ricardo Reis și asistența Lídiei în ajunul sosirii Marcendei, dar, exact în acest timp, un funcționar a completat imprimata care urma să fie adusă aici, fără ca nici unul dintre noi s-o bănuiască, Asta e viața, domnule, nimeni nu știe ce-i rezervă ziua de mîine. Salvador e rezervat, dar în alt sens, fața lui, n-am spune că e încruntată, ca un nor de iarnă, ci perplexă, are expresia celui care, verificînd bilanțul lunar, găsește un sold inferior celui care îi fusese promis prin simplul calcul mental, Aveți aici o citație, spune, și ochii i se pironesc pe obiectul ei ca și cum, circumspect, ar studia coloana de rezultate parțiale, Unde e greșeala, douăzeci și șapte cu cinci egal treizeci și trei, cînd ar trebui să știm că nu e decît treizeci și doi, O citație pentru mine, pe bună dreptate se miră Ricardo Reis, fiindcă singurul lui delict, de obicei nepedepsit de aceste polițiii, e că primește noaptea o femeie în pat, dacă asta o fi crimă. Mai mult decît hîrtia, pe care n-a luat-o încă în mînă, îl neliniștește expresia lui Salvador, mîna lui care pare că tremură ușor, De unde vine asta, dar el nu-i răspunse, anumite cuvinte nu trebuie

pronunțate cu voce tare, ci doar șoptite sau transmise prin semnale sau citite în tăcere, așa cum le citește acum Ricardo Reis, ocolind majusculele pentru că par atît de amenințătoare, poliția de supraveghere și apărare a statului, Ce treabă am eu cu ea, pune întrebarea cu o supărătoare trufie, adaugă o adendă liniștitoare, Trebuie să fie o greșeală, o spune pentru suspiciosul Salvador, acum, pe acest rînd îmi pun semnătura, am luat la cunoștință, pe doi martie voi fi acolo, la zece dimineață, pe strada António Maria Cardoso, e foarte aproape de aici, mai întîi urcați pe Rua do Alecrim pînă la colțul bisericii, cotiți apoi la dreapta, din nou la dreapta, în față e un cinematograf, Chiado Terrasse, vizavi se află teatrul São Luís, regele Franței, sînt locuri cu multe distracții, artele luminii și ale scenei, poliția urmează imediat, nu puteți greși, sau tocmai pentru c-ați greșit v-au chemat acolo. Salvador se retrase grav ca să-i ducă emisarului și mesagerului garanția fermă că mesajul fusese înmînat, iar Ricardo Reis, care s-a ridicat din pat și se odihnește pe sofa, citește și recitește citația, binevoiți să vă prezentați pentru a da declarații, dar despre ce, oh, zei, dacă n-am făcut nimic care să-mi poată fi reproșat, nici nu datorez, nici nu dau cu împrumut, nu conspir, încă mai mult m-am convins că n-are sens să conspir după ce-am citit Conspirația, operă recomandată de Coimbra, aud glasul Maríliei răsunîndu-mi în urechi, Papá, a fost cît pe-aci să fii arestat acum două zile, or, cînd aceste lucruri i se întîmplă unui papá, ce i se întîmplă unuia care nu este. Tot personalul hotelului știe deja că oaspetele de la două sute unu, doctorul Reis, cel care a venit din Brazilia acum două luni, a fost chemat la poliție, ceva trebuie să fi făcut acolo sau aici, n-aș vrea să fiu în pielea lui, să merg la pas, să vedem dacă-i dau drumul să plece, totuși, dacă era caz de închisoare nu-i trimiteau citația, veneau aici și-l săltau. Cînd Ricardo Reis va coborî diseară la masă, se simte destul de stăpîn pe picioarele lui ca să nu rămînă în cameră, o să vadă cum îl privesc angajații, cum subtil se vor îndepărta de el, Lídia nu are aceeași atitudine

bănuitoare, intră în cameră cînd Salvador nici n-apucase să ajungă la etajul întîi, Se spune c-ați fost convocat la poliția internațională, biata femeie e alarmată, Da, uite citația, dar nu există motive de îngrijorare, trebuie să fie ceva în legătură cu actele, Să vă audă Dumnezeu, că de la oamenii ăștia, din cîte am auzit, nu te poți aștepta la nimic bun, ce lucruri mi-a povestit fratele meu, Nu știam că ai un frate, N-a venit vorba, n-ai chef întotdeauna să-ți povestești viața, Despre a ta nu mi-ai spus niciodată nimic, Numai dacă mă întrebați, și n-ați făcut-o, Ai dreptate, nu știu nimic despre tine, doar că locuiești aici, la hotel, și ieși în zilele libere, că ești nemăritată și fără angajamente care să se vadă, În cazul de față, a ajuns, îi răpunse Lídia cu aceste șase cuvinte, șase cuvinte minuscule, discrete, care i-au strîns inima lui Ricardo Reis, expresia e banală, dar așa a simțit, inima strînsă, probabil că nici femeia nu și-a dat seama ce spusese, voia numai să se plîngă, dar de ce anume, sau poate că nu se plîngea, se mulțumea să constate un fapt obiectiv, ca și cum ar fi declarat, Uite, plouă, pînă la urmă i-a scăpat din gură amara ironie, cum scrie în romane, Eu, domnule doctor, sînt o simplă cameristă, abia dacă știu să scriu și să citesc, deci n-am nevoie să am o viață și, dacă aș avea, cum ar trebui să arate ca să vă intereseze, în acest mod am putea continua să multiplicăm cuvinte prin cuvinte, adăugînd nenumărate la cele șase rostite, În cazul de față, a ajuns, dacă schimbul de cuvinte ar fi fost un duel cu sabia, Ricardo Reis ar sîngera. Lídia se pregătește să se retragă, semn că n-a vorbit la întîmplare, sînt fraze care par spontane, rodul ocaziei, și numai Dumnezeu știe ce mori le-au măcinat, ce filtre le-au filtrat, invizibile, de aceea cînd ajung să fie exprimate cad ca niște sentințe solomonice, după ele, cel mai bine s-ar așterne tăcerea, cel mai bine ar fi să plece unul dintre interlocutori, cel care le-a spus sau cel care le-a auzit, însă, în general, nu pleacă, oamenii vorbesc, vorbesc, pînă cînd se pierde complet sensul a ceea ce, pentru o clipă, a fost definitiv și indiscutabil, Ce lucruri ți-a povestit

fratele tău, şi el cine e, întrebă Ricardo Reis. Lídia nu mai ieşi, se întoarse docilă şi explică, a trecut repede durerea fulminantă, Fratele meu e în marină, Care marină, Marina de război, e marinar pe Afonso de Albuquerque, E mai mare sau mai mic ca tine, A împlinit douăzeci şi trei de ani, îl cheamă Daniel, Nu-ţi ştiu nici măcar numele de familie, Familia mea se numeşte Martins, Din partea tatălui sau din partea mamei, Din partea mamei, sînt fiica unui tată necunoscut, nu l-am cunoscut niciodată pe tata, Dar fratele tău, E frate vitreg, tatăl lui a murit, Aha, Daniel e împotriva situaţiei de acum şi mi-a povestit, Vezi dacă ai destulă încredere în mine, Oh, domnule doctor, cum să n-am încredere în dumneavoastră. Din două, una, ori Ricardo Reis este un spadasin total neîndemînatic, cu garda descoperită, ori această Lídie e o amazoană cu arc, săgeţi şi paloş, doar dacă nu va trebui să luăm în considerare o a treia ipoteză, că-şi vorbesc încrezători, fără să le pese de forţele şi slăbiciunile reciproce, antrenaţi într-o conversaţie ingenuă, el stînd jos, prin drepturi şi convalescenţă, ea în picioare, din obligaţie de subalternă, poate miraţi că au atîtea să-şi spună, sînt lungi aceste conversaţii dacă le vom compara cu scurtele dialoguri nocturne, care aproape se rezumă numai la elementarul şi primitivul murmur al trupurilor. Ricardo Reis află că poliţia unde trebuie să se prezinte marţi e un loc cu faimă proastă şi fapte mai rele decît faima, vai de cel care îi cade în mîini, sînt torturile, sînt pedepsele, sînt interogatoriile la orice oră, nu că le-ar cunoaşte Daniel din proprie experienţă, repetă doar ce i s-a povestit, deocamdată, ca atîţia dintre noi, dar, dacă sînt adevărate proverbele, vreme trece, vreme vine, sînt mai multe maree decît marinari, nimeni nu ştie ce-i rezervă soarta, Dumnezeu e administratorul viitorului şi nu-şi împărtăşeşte intenţiile, ca să ne luăm măsuri de protecţie, sau îşi gospodăreşte prost capitalul, cum e de bănuit, căci nici propriul destin n-a fost în stare să-l prevadă, Vasăzică celor din marină nu le place guvernul, rezumă Ricardo Reis, şi Lídia se mărgini să strîngă din

umeri, nu-i aparțineau opiniile subversive, erau ale lui Daniel, marinar, frate mai tînăr, dar bărbat, căci ale bărbaților sînt în general aceste cutezanțe, nu ale femeilor, cînd au aflat cîte ceva a fost pentru că li s-a spus, acum să fii atentă, să nu-ți dai drumul la gură, cea de aici a făcut-o, dar a fost pentru o cauză bună.

Ricardo Reis coborî înainte să bată ceasul, nu mînat de apetit, ci dintr-o curiozitate bruscă, să afle dacă au mai venit spanioli, dacă au sosit Marcenda și tatăl ei, se gîndi la Marcenda, chiar îi rosti numele încet și se observă cu atenție, ca un învățăcel chimist care a amestecat un acid cu o bază și agită eprubeta, n-a văzut prea mult, așa e mereu dacă imaginația nu ajută, sarea ce-a rezultat era așteptată, de cîte milenii ne ocupăm cu amestecarea sentimentelor, acizi și baze, bărbați și femei. Își aminti de tulburarea adolescentină cu care o privise prima dată, atunci își spusese că îl împingeau spre ea simpatia și compasiunea față de dureroasa ei infirmitate, mîna căzută, chipul palid și trist, dar după aceea au avut acel lung dialog în fața oglinzii, arbore al cunoașterii binelui și răului, nu e nimic de învățat, ajunge să privești, ce cuvinte extraordinare se vor fi schimbat între reflexiile lor, auzul n-a putut să le capteze, s-a repetat imaginea, s-a repetat mișcarea buzelor, cu toate acestea, în oglindă s-a vorbit poate o limbă diferită, alte cuvinte s-or fi spus în acel loc cristalin și altele au fost sensurile exprimate, părînd că, precum umbra, gesturile se repetau, altul a fost discursul, pierdut în inaccesibila dimensiune, pierdut, pînă la urmă, și tot ce dincoace s-a spus, păstrîndu-se în amintire doar cîteva fragmente, inegale, necomplementare, incapabile să reconstituie discursul întreg, cel din fața oglinzii, subliniem, de aceea sentimentele de ieri nu se repetă în sentimentele de azi, au rămas pe drum, irecuperabile, bucăți de oglindă spartă, memoria. În timp ce coboară scara spre primul etaj, lui Ricardo Reis îi tremură puțin picioarele, nu e de mirare, gripa obișnuiește să aibă acest efect, ne-am arăta foarte ignoranți în materie dacă ne-am închipui că tremurul se datorează

gîndurilor, mai ales acelora care mai înainte au fost laborios legate, nu e ușor să gîndești cînd cobori pe o scară, oricare poate face experiența, atenție la a doua treaptă.

Salvador era la recepție vorbind la telefon, lua note cu un creion, spunea, Foarte bine, da, domnule, la ordinele dumneavoastră, și își compuse un zîmbet mecanic și rece, care voia să pară cît mai distrat, sau răceala era în privirea fixă, ca aceea a lui Pimenta, care a uitat bacșișurile bune, unele fără motiv, Vasăzică vă simțiți mai bine, domnule doctor, însă privirea nu spune asta, spune, Mi se părea mie că e un mister în viața ta, ochii nu vor mai spune altceva pînă cînd Ricardo Reis nu se va duce la poliție și nu se va întoarce, dacă se va întoarce. Acum a intrat suspectul în salon, contrar obiceiului vuind de cuvinte castiliene, pare un hotel de pe Gran Vía, murmurele care reușesc să se facă auzite în pauze sînt modeste emisii vocale de lusitani, glasul țării mici care sîntem, timidă pînă și la ea acasă, ori, cum de asemenea le stă timizilor în obicei, urcînd la înălțimi de falset pentru a afirma adevărate sau pretinse înțelepciuni ale limbii de dincolo, Usted, Entonces, Muchas gracias, Pero, Vaya, Desta suerte[1], nimeni nu este un portughez perfect dacă nu va vorbi altă limbă mai bine decît pe a sa proprie. Marcenda nu era, dar era domnul Sampaio, conversînd cu doi spanioli care îi explicau situația politică a țării vecine în paralel cu narațiunea odiseii care a fost fuga de acasă, Gracias a Dios que vivo a tus pies llego[2], cum se zice. Ricardo Reis ceru permisiunea, se așează la colțul canapelei mai mari, stătea departe de domnul Sampaio, e mai bine așa, nu-i ardea să intre în dialogul hispano-portughez, acum îl interesa numai să afle dacă Marcenda venise sau rămăsese la Coimbra. Domnul Sampaio nu părea să-i fi remarcat prezența, dădea grav

1. Dumneavoastră, Atunci, Mulțumesc mult, Dar, Mergeți, Astfel (sp.).
2. Mulțumesc Domnului că trăiesc, mă închin la picioarele tale (sp.).

din cap în timp ce-l asculta pe Don Alonso, se concentra ajutîndu-l pe Don Lorenzo să recupereze detaliul uitat și nu-și întoarse privirea nici măcar cînd Ricardo Reis, încă pătimind de sechelele gripei, avu un acces de tuse violentă, care îl lăsă gîfîind și ștergîndu-se la ochi. Ricardo Reis deschise atunci un ziar, află că în Japonia se declanșase o mișcare a ofițerilor de armată care voiau să declare război Rusiei, citise știrea de dimineață, dar o studia acum cu o atenție insistentă, cumpănea, reflecta, își exersa răbdarea, va coborî Marcenda, dacă a venit, o să vorbești cu mine, domnule Sampaio, nu contează dacă vrei sau nu, trebuie să văd dacă ai ochii încremeniți ai lui Pimenta, n-am nici o îndoială că Salvador ți-a spus că m-au chemat la poliție.

A bătut ora opt, a sunat inutil gongul, cîțiva oaspeți s-au ridicat și au ieșit, conversația de alături se stingea, spaniolii se foiau nerăbdători, dar domnul Sampaio îi reținea, le garanta că în Portugalia vor putea trăi în pace atît cît vor dori, Portugalia e o oază, aici politica nu e pentru vulg, de aceea e atîta armonie între noi, liniștea pe care o văd pe stradă e și în spirite. Dar spaniolii mai auziseră altă dată și din alte guri aceste declarații de încurajare și bine ați venit, nu e stomacul un organ care să se poată sătura numai cu ele, curînd și-au luat rămas-bun, familia îi aștepta să meargă la masă, hasta pronto[1]. Domnul Sampaio dădu atunci cu ochii de Ricardo Reis, exclamă, Erați aici, nu v-am văzut, ce mai faceți, dar Ricardo Reis văzu prea bine că acela care îl privea era Pimenta sau Salvador, nu se deosebeau administratorul, domnul și hamalul, toți bănuitori, Eu v-am văzut, dar n-am vrut să vă întrerup, ați călătorit bine, ce mai face fiica dumneavoastră, La fel, nici mai bine, nici mai rău, e crucea noastră, a ei și a mea, Într-o zi, vă veți vedea recompensată perseverența, sînt tratamente foarte îndelungate, și, după ce au spus acest puțin, tăcură, domnul Sampaio stînjenit, ironic Ricardo Reis, care, binevoitor, aruncă un vreasc în

1. Pe curînd (sp.).

focul pe cale să se stingă, Am citit cartea pe care mi-ați recomandat-o, Ce carte, Conspirația, nu vă aduceți aminte, Ah, da, probabil nu v-a plăcut, n-ați apreciat-o, Ba dimpotrivă, am admirat foarte mult excelenta doctrină naționalistă, limbajul autentic, forța conflictelor, finețea bisturiului psihologic, mai ales acel generos suflet de femeie, ieși din lectură ca dintr-o baie lustrală, cred chiar că pentru mulți portughezi această carte va fi ca un al doilea botez, un nou Iordan, și Ricardo Reis își încheie apologia, luîndu-și o expresie discret transfigurată, ceea ce reuși să-l deconcerteze pe domnul Sampaio, încurcat de contradicția care exista între aceste laude și citația de care, confidențial, îi vorbise Salvador, Ah, așa e, cum spuneți, aproape cedînd impulsului primei simpatii, dar suspiciunea a fost mai puternică, se hotărî să se arate rezervat, să taie punțile, cel puțin pînă cînd va fi limpezit cazul, Mă duc să văd dacă fiica mea e gata pentru cină, și ieși rapid. Ricardo Reis surîse, își reluă ziarul, hotărît să intre ultimul în sala de mese. Curînd auzi vocea Marcendei, tatăl care-i răspundea, Luăm masa cu doctorul Reis, întrebase ea, iar el, N-am stabilit nimic, restul conversației, dacă a continuat, s-a desfășurat dincolo de ușile de sticlă, poate astfel, Cum vezi, nici măcar nu este aici, în plus, mi-au ajuns la ureche anumite lucruri, nu e foarte oportun să ne arătăm împreună în public, Ce lucruri, tată, L-au chemat la poliția de apărare a statului, închipuie-ți, ca să spun drept, nu mă surprinde, mereu mi s-a părut că ascunde ceva, La poliție, Da, la poliție, și tocmai la asta, Dar el e medic, a venit din Brazilia, Ce știm noi, el spune că e medic, dar poate a fugit, Ei, și tu acum, tată, Tu ești un copil, nu cunoști viața, uite, ne vom așeza la masa de acolo, e un cuplu spaniol, par oameni subțiri, Aș prefera să stăm singuri, tată, Toate mesele sînt ocupate, ori ne alăturăm celor care s-au așezat la masă, ori așteptăm, dar eu prefer să mă așez imediat, vreau să aflu vești despre Spania, Bine, tată. Ricardo Reis se întorsese în camera lui, se răzgîndise, ceru să i se aducă sus cina, Încă mă simt cam

slăbit, spuse, și Salvador încuviință numai din cap, fără să-i dea crezare. În noaptea aceea, tîrziu, Ricardo Reis a scris cîteva versuri, Ca pietrele pe margine de straturi, soarta ne așază și rămînem, numai aceste cuvinte, o să vadă mai tîrziu dacă din așa de puțin va putea face o odă, dînd în continuare acest nume unor compoziții poetice pe care nimeni n-ar ști cum să le cînte, dacă erau cantabile, și pe ce muzică, așa cum au fost ale grecilor, la vremea lor. Mai adăugă, după o jumătate de oră, Să cumpărăm ceea ce sîntem, atîta ni s-a dat, și dădu foaia la o parte, murmurînd, De cîte ori voi fi scris eu asta în alte feluri. Stătea pe sofa, cu fața la ușă, tăcerea îi apăsa umerii ca un spiriduș maliții os. Atunci auzi alunecarea unor pași ușori pe coridor, e Lídia care vine, așa devreme, dar nu era ea, pe sub ușă se strecură o hîrtie îndoită, albă, avansa foarte încet, apoi, cu o mișcare bruscă, fu proiectată înainte. Ricardo Reis n-a deschis ușa, înțelese că nu trebuia s-o facă. Știa cine venise, cine scrisese biletul, era atît de sigur că nici nu se grăbi să se ridice, privi lung hîrtia, acum pe jumătate desfăcută, A îndoit-o prost, își zise, împăturită în grabă, scrisă pe fugă, cu o literă nervoasă, ascuțită, vedea pentru prima dată această caligrafie, cum scrie oare, pune o greutate pe partea superioară a hîrtiei pentru a o menține stabilă, ori se servește de mîna stîngă ca de un prespapier, amîndouă inerte, sau de unul din acele arcuri de oțel folosite în arhive pentru a ține laolaltă documentele, Mi-a părut rău că nu v-am văzut, spune, dar a fost mai bine, tata nu vrea să stea decît cu spaniolii, și de ce, abia am sosit, și imediat i-au spus de convocarea la poliție, va evita să fie văzut cu dumneavoastră. Dar mie mi-ar face plăcere să vorbim, niciodată nu voi putea să uit că m-ați ajutat. Mîine, între trei și trei și jumătate, voi trece prin Alto de Santa Catarina, dacă doriți, vom sta puțin de vorbă. O domnișoară din Coimbra stabilește într-un bilet furtiv o întîlnire cu un medic de vîrstă mijlocie care a venit din Brazilia, poate refugiat, cel puțin suspect, ce vale a plîngerii se pregătește aici.

A doua zi, Ricardo Reis luă prînzul în Baixa, se duse din nou la Irmãos Unidos, fără nici un motiv anume, poate că l-a atras simplul nume al restaurantului, n-a avut niciodată fraţi şi e lipsit de prieteni, suferă de nostalgii de genul ăsta, mai acute dacă trupul e slăbit, după gripă nu tremură numai picioarele, ci şi sufletul, aşa cum în alte împrejurări am observat. Ziua este înnorată, răcoroasă. Ricardo Reis urcă încet pe Rua do Carmo, se uită la vitrine, e încă devreme pentru întîlnirea stabilită, încearcă să-şi aducă aminte dacă a trăit vreodată o situaţie asemănătoare, să ia o femeie iniţiativa de a-i spune, Fii în locul cutare, la ora cutare, şi nu-şi aminteşte, vieţile sînt pline de surprize. Totuşi, mai mult decît surprizele vieţilor îl miră că nu se simte nervos, ar fi natural, discreţia, secretul, clandestinitatea, şi e ca şi cum l-ar învălui o ceaţă sau ar avea dificultăţi să se concentreze, în adîncul fiinţei poate că nici nu crede că Marcenda va apărea. Intră în Brasileira să-şi odihnească puţin picioarele, bău o cafea, îi ascultă pe unii care trebuiau să fie literaţi, vorbeau de rău un animal sau un om, E o vită, şi cum această conversaţie se încrucişa cu alta, se băgă imediat o voce autoritară care explica, Am primit direct de la Paris, cineva comentă, Unii afirmă contrariul, nu înţelese cui i se adresa fraza, nici semnificaţia ei, o fi sau nu o vită, venise sau nu de la Paris. Ricardo Reis ieşi, era trei fără un sfert, e vremea să se ducă, traversă piaţa unde-l aşezaseră pe poet, toate drumurile portugheze ajung în cele din urmă la Camões, de fiecare dată altul, în funcţie de ochii care-l văd, în timpul vieţii obişnuit cu armele şi cu mintea posedată de muze, acum cu spada în teacă, cu cartea închisă, cu ochii orbi, amîndoi, tot aşa îl ciupesc porumbeii, cum îl înţeapă ochii indiferenţi ai celor care trec. Nu era încă trei cînd ajunse în Alto de Santa Catarina. Palmierii par rebegiţi de frig din cauza brizei care bate din larg, dar rigidele lănci ale frunzelor abia se mişcă. Ricardo Reis nu reuşeşte să-şi aducă aminte dacă arborii erau deja aici acum

şaisprezece ani cînd a plecat în Brazilia. Ce nu era cu siguranţă e acest bloc mare de piatră, grosolan sculptat, care pare un simplu afloriment de rocă, dar e, de fapt, un monument, furiosul Adamastor[1], dacă aici l-au instalat nu poate fi departe Capul Bunei Speranţe. Jos, pe rîu, plutesc fregate, un remorcher tîrăşte după el două barje mari, navele de război sînt prinse de geamanduri, cu prora îndreptată spre vărsare, semn că mareea urcă. Ricardo Reis păşeşte pe pietrişul umed de pe aleile înguste, pe lutul moale, nu sînt alţi contemplatori în acest belvedere dacă nu-i luăm în seamă pe cei doi bătrîni, aşezaţi pe aceeaşi bancă, tăcuţi, se cunosc probabil de atîta vreme încît nu mai au nici un subiect de conversaţie, poate că nu mai aşteaptă decît să vadă care va muri primul. Înfrigurat, ridicîndu-şi gulerul gabardinei, Ricardo Reis se apropie de grilajul care dă ocol primului versant al dealului, şi cînd te gîndeşti că de pe fluviul acesta au plecat, Ce navă, ce armadă, ce flotă poate găsi drumul, şi încotro, întreb eu, şi care, Hei, Reis, tu aici, aştepţi pe cineva, vocea e a lui Fernando Pessoa, acidă, ironică, Ricardo Reis se întoarse spre bărbatul îmbrăcat în negru care stătea lîngă el, ţinîndu-se de bare cu mîinile lui albe, nu asta aşteptam cînd navigam încoace pe valurile mării, Da, aştept pe cineva, Azi arăţi rău, Am avut o gripă puternică, a trecut repede, Locul ăsta nu e cel mai potrivit pentru convalescenţă, expus vînturilor din larg, E doar o briză care bate dinspre rîu, nu mă deranjează, Şi e o femeie persoana pe care o aştepţi, Da, e o femeie, Bravo, văd că te-ai săturat de idealităţi feminine fără trup, ai schimbat-o pe eterica Lídie cu o Lídie care-ţi umple mîinile, am văzut eu bine acolo la hotel, iar acum stai aici aşteptînd altă cucoană, ai devenit un Don Juan la vîrsta ta, două într-un timp aşa de scurt, felicitări, nu mai ai mult pînă la o mie trei, Mulţumesc,

1. Întruchiparea alegorică a Capului Bunei Speranţe în *Lusiada* lui Camões.

după cîte văd, morții sînt mai răi decît bătrînii, dacă au chef de vorbă nu le mai tace gura, Ai dreptate, poate că vorbește disperarea că n-au avut ce și-au dorit pe vremea cînd puteau profita, Mă consider avertizat, Asta nu ajută la nimic, cu cît vorbești mai mult, cu cît vorbim cu toții mai mult, tot va rămîne mereu o vorbă pe care n-am apucat s-o spunem, Nu te întreb care e vorba, Bine faci, cît timp tăcem păstrăm iluzia că vom putea afla răspunsurile, Uite, Fernando, n-aș vrea să te vadă persoana pe care o aștept, Fii liniștit, în cel mai rău caz s-ar putea întîmpla să te vadă de departe vorbind singur, dar asta nu contează, toți îndrăgostiții vorbesc singuri, Nu sînt îndrăgostit, Îmi pare foarte rău să aflu asta, dacă-mi dai voie să spun, Don Juan cel puțin era sincer, volubil, dar sincer, tu ești ca deșertul, nici umbră nu faci, Cel care n-are umbră ești tu, Pardon, umbră am, dacă vreau, ce nu pot e să mă văd într-o oglindă, Acum, că mi-am adus aminte, spune-mi, te rog, pînă la urmă te-ai deghizat sau nu în moarte în timpul carnavalului, Oh, Reis, vasăzică n-ai înțeles c-a fost o simplă glumă, îmi ardea mie să mă împopoțonez în moarte, ca în vremurile medievale, mortul e o persoană serioasă, ponderată, conștientă de starea în care a ajuns și e discret, detestă nuditatea absolută a scheletului, iar cînd apare ori se comportă ca mine, purtînd costumul cu care a fost îmbrăcat, ori se înfășoară în lințoliu dacă i se năzare să sperie pe cineva, de altfel nu m-aș preta niciodată la una ca asta, ca persoană demnă și de bun-gust cum mă mîndresc că sînt în continuare, acordă-mi atîta credit, Mă așteptam la răspunsul ăsta sau la ceva asemănător, dar acum te rog să pleci, vine persoana pe care o așteptam, Fata aceea, Da, Nu e deloc urîtă, puțin cam slăbuță pentru gustul meu, Mă faci să rîd, e prima oară în viață că te aud explicîndu-te în legătură cu femeile, oh, satir ocult, oh, armăsar neștiut, La revedere, dragă Reis, pe curînd, te las să-i faci curte micuței, începi să mă dezamăgești, amant de servitoare, curtean de domnișoare, aveam mai multă stimă pentru tine cînd vedeai viața la

distanța la care se află, Viața, Fernando, este mereu aproape, Atunci o las pe seama ta, dacă asta e viața. Marcenda cobora printre straturile de flori, Ricardo Reis urcă pe alee s-o întîmpine, Vorbeați de unul singur, întrebă ea, Da, într-un anume sens, repetam niște versuri scrise de un prieten care a murit acum cîteva luni, poate ați auzit de el, Cum se numea, Fernando Pessoa, Mi se pare vag cunoscut, dar nu-mi amintesc să fi citit vreodată, Între ce trăiesc și ce-i viață, între cine mă simt și ce sînt, adorm pe o coastă abruptă, voi cădea nu știu cînd, Astea sînt versurile pe care le spuneați, Da, Le-aș fi putut scrie eu, dacă înțeleg eu bine, sînt așa simple, Aveți dreptate, oricine le-ar fi putut scrie, Dar a trebuit să vină acest om ca s-o facă, Așa se întîmplă cu toate lucrurile, bune și rele, e mereu nevoie de cîte un om să le facă, să luăm Lusiada, v-ați gîndit că n-am fi avut Lusiada dacă nu l-am fi avut pe Camões, vă puteți imagina ce fel de Portugalie am avea fără Camões și fără Lusiada, Pare un joc, o ghicitoare, N-ar fi nimic mai serios dacă ne-am gîndi cu adevărat la asta, dar să vorbim mai curînd despre dumneavoastră, spuneți-mi ce-ați mai făcut, cum vă mai e mîna, La fel, o țin în buzunar ca pe o pasăre moartă, Nu trebuie să vă pierdeți speranța, Presupun că deja am pierdut-o, într-o zi o să sfîrșesc ducîndu-mă la Fátima să văd dacă măcar credința mă poate salva, Sînteți credincioasă, Sînt catolică, Practicantă, Da, merg la liturghie, mă spovedesc, mă împărtășesc, fac ce fac toți catolicii, Nu păreți prea convinsă, Așa mi-e felul, nu pun mult suflet în ceea ce spun. La asta nu răspunse Ricardo Reis, cînd sînt spuse, frazele sînt ca porțile, rămîn deschise, aproape întotdeauna intrăm, dar uneori preferăm să rămînem pe dinafară, așteptînd să se deschidă altă ușă, să se rostească altă frază, de exemplu aceasta, care merge, Vă rog să-l scuzați pe tatăl meu, rezultatul alegerilor din Spania i-a dat o stare de nervozitate, ieri n-a vorbit decît cu persoane care au fugit de acolo și, în plus, Salvador i-a spus imediat că ați fost chemat la poliție, Abia ne cunoaștem, tatăl dumneavoastră

nu mi-a făcut nimic pentru care ar trebui să-l scuz, de altfel, întîmplarea n-are nici o însemnătate, marți voi afla ce vor de la mine, o să răspund la ce mă întreabă, nimic mai mult, Bine că nu sînteți îngrijorat, N-am motive, nu mă interesează politica, am trăit toți anii ăștia în Brazilia, acolo nu m-a deranjat nimeni, nu văd de ce-aș fi deranjat aici, ca să fiu sincer nici nu mă mai simt portughez, Cu voia lui Dumnezeu, totul va fi bine, Lui Dumnezeu nu i-ar conveni să știe că noi credem că lucrurile merg prost pentru că el n-a vrut să meargă bine, E o simplă expresie, o auzim și o repetăm fără să ne gîndim, spunem, dacă vrea Dumnezeu, probabil nimeni nu e în stare să și-l reprezinte în minte pe Dumnezeu sau voința lui Dumnezeu, va trebui să-mi iertați această insolență, cine sînt eu ca să vorbesc așa, E ca viața, ne naștem, îi vedem pe alții trăind, ne apucăm și noi să trăim, imitîndu-i, fără să știm de ce sau pentru ce, E trist ce spuneți, Îmi cer scuze, azi nu vă sînt de ajutor, mi-am uitat îndatoririle de medic, trebuia să vă mulțumesc că ați venit să corectați atitudinea tatălui dumneavoastră, Am venit mai ales pentru că voiam să vă văd și să vă vorbesc, mîine ne întoarcem la Coimbra, mi-a fost teamă că nu vom avea altă ocazie, Vîntul a început să sufle mai tare, acoperiți-vă mai bine, Nu vă faceți griji pentru mine, eu am ales prost locul de întîlnire, trebuia să mă fi gîndit că ați fost bolnav, la pat, O gripă fără complicații sau nici măcar asta, o simplă răceală, Mă întorc la Lisabona abia luna viitoare, ca de obicei, n-am să știu ce s-a întîmplat marți, V-am spus că n-are importanță, Oricum, tot aș dori să aflu, Nu văd cum, Scrieți-mi, vă dau adresa mea, sau nu, mai bine scrieți-mi la post-restant, tata poate fi acasă cînd vine poșta, Credeți că merită, scrisoare misterioasă trimisă de la Lisabona în mare secret, Nu glumiți, îmi va fi foarte greu să fiu nevoită să aștept o lună ca să aflu ce s-a întîmplat, e suficient un cuvînt, De acord, dar, dacă nu primiți vești de la mine, va însemna că am fost aruncat într-o temniță fioroasă sau că zac zăvorît în cel mai înalt turn al regatului, de unde veți

binevoi să veniți să mă salvați, Doamne ferește, dar acum trebuie să plec, am întîlnire cu tatăl meu, ne ducem la medic. Cu mîna dreaptă, Marcenda își ajută mîna stîngă să iasă din buzunar, apoi le întinse pe amîndouă, de ce-a făcut-o, mîna dreaptă ajungea pentru despărțire, în această clipă stau împreună în căușul palmelor lui Ricardo Reis, bătrînii se uită și nu pricep, Mai tîrziu o să cobor la cină, dar mă voi mulțumi să-l salut pe tatăl dumneavoastră de departe, n-o să mă apropii, așa va sta liniștit cu noii săi prieteni spanioli, Chiar voiam să vă rog, Să nu mă apropii, Să luați masa la restaurant, ca să vă pot vedea, De ce vreți să mă vedeți, Marcenda, de ce, Nu știu. Se îndepărtă, urcă panta, sus se opri ca să-și așeze mai comod mîna stîngă în buzunar, apoi își continuă drumul, fără să se uite înapoi. Ricardo Reis privi spre fluviu, venea un pachebot, nu era Highland Brigade, pe acesta avusese timp să-l cunoască bine. Cei doi bătrîni se puseseră pe vorbit, I-ar putea fi tată, spuse unul, Au, fără îndoială, o aventură, spuse celălalt, Dar n-am priceput ce-a făcut tipul ăla în negru în tot timpul ăsta, Care tip, Ăla care se reazemă de grilaj, Nu văd pe nimeni, Ai nevoie de ochelari, Iar tu ești beat, așa era mereu între cei doi bătrîni, începeau să vorbească, imediat se luau la harță, se mutau fiecare pe altă bancă, apoi se alăturau din nou. Ricardo Reis se îndepărtă de grilaj, ocoli straturile, o luă pe strada pe care venise. Uitîndu-se spre stînga, văzu întîmplător pe o casă un anunț atîrnat la etajul al doilea. O rafală de vînt zgîlțîi palmierii. Bătrînii se ridicară. Părea că n-a mai rămas nimeni în Alto de Santa Catarina.

Cine spune că natura e nepăsătoare față de durerile și preocupările oamenilor nu cunoaște nici oamenii, nici natura. O supărare, chiar trecătoare, o durere de cap, fie ea suportabilă, încurcă imediat cursul astrelor, perturbă regularitatea mareelor, întîrzie răsăritul lunii și, mai ales, răvășește curentele de aer, urcușul și coborîșul norilor, e suficient să lipsească un singur bănuț din suma strînsă pentru plata scadenței în ultima zi, și de îndată se ridică vînturile, se deschid băierile cerului și se revarsă cataracte, natura în întregul ei se cutremură de mila nefericitului datornic. Vor spune scepticii, cei care și-au făcut o meserie din a se îndoi de orice, chiar fără dovezi pro sau contra, că propoziția e nedemonstrabilă, că o rîndunică, în zbor rătăcit, n-a făcut primăvara, a greșit anotimpul, și nu observă că altminteri nu s-ar putea înțelege această interminabilă vreme proastă care ține de luni de zile ori poate de ani, căci n-am fost aici înainte, furtunile, diluviile, inundațiile, am vorbit îndeajuns de oamenii acestei țări ca să identificăm în suferințele lor explicația pentru neorînduiala meteorilor, dar să le amintim uitucilor turbarea alentejanilor, variola din Lebução și Fatela, tifosul din Valbom și, pentru a nu vorbi numai de boli, cele două sute de persoane care trăiesc în cele trei etaje ale unei clădiri din Miragaia, care este în Porto, fără lumină ca să vadă pe întuneric, dormind cum se nimerește, trezindu-se în țipete, femeile la coadă pentru a vărsa cratițele casei, restul să-l compună imaginația, la ceva trebuie și ea să fie bună. Acum, așa stînd lucrurile, după cum irefutabil am demonstrat, se înțelege de ce s-a dezlănțuit vremea în asemenea hal, smulgînd copaci și acoperișuri care zboară duse de vînt,

dărîmînd stîlpii de telegraf, se întîmplă pentru că Ricardo Reis se duce la poliție, cu sufletul îngrijorat, își ține în mînă pălăria să nu i-o ia pe sus taifunul, dacă va începe să plouă pe cît suflă, să ne apere Dumnezeu. Dinspre sud a luat-o razna vîntul, la deal pe Rua do Alecrim, tot e o milostenie, mai utilă decît asistența sfinților, care numai la vale se pricep să ajute. În ceea ce privește itinerarul avem destule indicii, cotești în dreptul bisericii Encarnação, șaizeci de pași pînă la celălalt colț, nu poți greși, iarăși vîntul, acum suflînd din față, oare el nu te lasă să mergi ori picioarele se împotrivesc drumului, dar ora e oră, omul ăsta e punctualitatea în persoană, nu e încă zece, dar iată că intră pe ușă, arată hîrtia trimisă de aici, vă rugăm să vă prezentați, și uite că s-a prezentat, cu pălăria în mînă, o clipă se simte în mod grotesc ușurat că nu-l mai deranjează vîntul, l-au trimis la etajul întîi și el a urcat, ține citația ca pe o candelă care i-a luat-o înainte, stinsă, fără ea n-ar ști încotro să se îndrepte, unde să calce, această hîrtie e un destin ce nu poate fi citit, aidoma analfabetului pe care-l trimiți la călău să-i înmîneze un ordin, A se tăia capul purtătorului, și el se duce, poate cîntînd fiindcă s-a sculat vesel de dimineață, nici natura nu știe să citească, doar cînd securea va despărți capul de trunchi se vor revolta astrele, prea tîrziu. Stă Ricardo Reis pe o banchetă tocită, i-au spus să aștepte, acum e dezorientat pentru că i-au luat citația, sînt și alții aici, dacă ar fi un cabinet de consultații medicale, ar sta de vorbă unii cu ceilalți, am necazuri cu plămînii, eu cu ficatul sau cu rinichii, nu se știe ce-i doare pe cei de aici, toți tac, dacă ar vorbi ar zice, Deodată mă simt mai bine, pot pleca, ar fi o întrebare, evident, se știe că pragul dentistului e cel mai bun calmant pentru durerea de dinți. Trecu jumătate de oră și nimeni nu venea să-l cheme pe Ricardo Reis, se deschideau și se închideau uși, țîrîiau sonerii de telefon, doi bărbați se opriră aproape de el, unul rîse tare, Habar n-are ce-l așteaptă, apoi dispărură amîndoi în dosul unui paravan, să fi vorbit de mine, se întrebă Ricardo Reis și simți un

nod în stomac, cel puțin am aflat ce-l doare. Duse mîna la buzunarul vestei să scoată ceasul și să vadă cît e ora, cît de mult așteptase, dar nu-și termină gestul, nu voia să-și trădeze nerăbdarea. În sfîrșit, l-au chemat, dar nu cu voce tare, un bărbat întredeschise paravanul, îi făcu un semn din cap și Ricardo Reis se precipită, apoi, dintr-o instinctivă demnitate, dacă demnitatea e instinct, își înfrînă pasul, era singurul refuz care-i stătea la dispoziție, deghizat. Îl urmă pe bărbat, care mirosea intens a ceapă, pe un coridor lung, cu uși de o parte și de alta, toate închise, în fund călăuza bătu ușor la una dintre ele, o deschise, ordonă, Intrați, intră și el, un bărbat care stătea la un birou îi spuse, Rămîi aici, poate am nevoie de tine, iar lui Ricardo Reis, indicînd un scaun, Luați loc, Ricardo Reis se așeză, acum iritat și nervos, cu o proastă dispoziție dezarmată, Fac special ca să mă intimideze, își zise. Omul de la birou luă în mînă citația, o citi tacticos, de parcă în viața lui nu mai văzuse asemenea hîrtie, apoi o puse cu grijă pe sugativa verde, îi aruncă încă o ultimă privire asemenea celui care, pentru a nu comite vreo eroare, se convinge în sfîrșit, acum da, e gata, Actul de identitate, vă rog, rosti, Vă rog, aceste două cuvinte diminuară nervozitatea lui Ricardo Reis, cît e de adevărat că buna-creștere face minuni. Își scoase buletinul din portofel, se ridică puțin de pe scaun ca să-l înmîneze, din pricina acestor mișcări îi căzu pe jos pălăria, se simți ridicol, iarăși nervos. Omul citi buletinul rînd cu rînd, compară fotografia cu chipul pe care-l avea înainte, luă cîteva notițe, apoi așeză carnețelul închis lîngă citație, cu aceeași grijă, Ce maniac, se gîndi Ricardo Reis, dar, cu glas tare, răspunzînd la o întrebare, Da, domnule, sînt medic și am venit de la Rio de Janeiro acum două luni, Ați fost găzduit numai la Hotelul Bragança de cînd ați sosit, Da, domnule, Cu ce vapor ați călătorit, Cu Highland Brigade, al Poștei Regale Engleze, am debarcat la Lisabona pe douăzeci și nouă decembrie, Ați călătorit singur sau însoțit, Singur, Sînteți căsătorit, Nu, nu sînt căsătorit, însă aș vrea să-mi spuneți din ce motiv am fost chemat

aici, ce motive există pentru a fi convocat la poliție, la această secție, nu mi-aș fi imaginat niciodată, Cîți ani ați stat în Brazilia, Am plecat în o mie nouă sute nouăsprezece, din ce motive, aș vrea să știu, Răspundeți numai la ce vă întreb, lăsați motivele pe seama mea, numai așa va merge totul bine între noi, Da, domnule, Dacă tot vorbim de motive, ați plecat în Brazilia dintr-un motiv anume, Am emigrat, nimic mai mult, În general, medicii nu emigrează, Eu am emigrat, De ce, n-aveați bonavi aici, Ba da, aveam, însă doream să cunosc Brazilia, să lucrez acolo, asta e tot, Și acum v-ați întors, Da, m-am întors, De ce, Emigranții portughezi cîteodată se întorc, Din Brazilia aproape niciodată, Eu m-am întors, Vă mergea prost, Dimpotrivă, chiar aveam o clinică bună, Dar v-ați întors, Da, m-am întors, Ca să faceți ce, dacă n-ați venit să practicați medicina, De unde știți că nu practic medicina, Știu, Deocamdată nu profesez, dar plănuiesc să deschid un cabinet, să prind din nou rădăcini, aceasta e patria mea, Vreți să spuneți că v-a apucat deodată dorul de patrie, după șaisprezece ani de absență, Așa e, dar vă repet că nu înțeleg care e scopul acestui interogatoriu, Nu e vorba de un interogatoriu, după cum puteți constata, declarațiile dumneavoastră nici măcar nu sînt consemnate, Înțeleg cu atît mai puțin, Am fost curios să vă cunosc, un medic portughez care cîștiga bine în Brazilia și care se întoarce după șaisprezece ani, stă la hotel de două luni, nu muncește, V-am explicat că-mi voi relua activitatea, Unde, Încă n-am căutat un cabinet, trebuie să aleg locul cu grijă, nu e o decizie superficială, Spuneți-mi altceva, ați cunoscut multă lume în Rio de Janeiro, în alte orașe braziliene, N-am călătorit mult, prietenii mei erau cu toții din Rio, Ce prieteni, Întrebările dumneavoastră se referă la viața mea particulară, n-am obligația să răspund sau voi cere să fie prezent avocatul meu, Aveți un avocat, Nu, dar pot solicita serviciile unuia, Avocații nu intră în această instituție, pe lîngă asta, domnule doctor, n-ați fost acuzat de nici o crimă, asta e doar o conversație, Poate fi o conversație,

dar nu eu am iniţiat-o şi, după conţinutul întrebărilor pe care mi le puneţi, seamănă mai mult cu o anchetă decît cu o conversaţie, Să revenim la subiect, cine erau prietenii dumneavoastră, Nu răspund, Domnule doctor Ricardo Reis, eu, dacă aş fi în locul dumneavoastră, aş răspunde, e mult mai bine pentru dumneavoastră, nu e nevoie să complicăm cazul în mod inutil, Portughezi, brazilieni, persoane care m-au căutat la început ca medic, apoi am stabilit relaţii în viaţa socială, n-are rost să mă apuc să înşir nume pe care nu le cunoaşteţi, Aici faceţi o greşeală, eu cunosc multe nume, Nu voi spune nici unul, Foarte bine, am alte posibilităţi de a le afla, dacă va fi nevoie, Cum doriţi, Erau şi militari printre aceşti prieteni, sau politicieni, N-am avut niciodată relaţii cu asemenea persoane, Nici un militar, nici un om politic, Nu pot garanta că nu m-au căutat ca medic, Dar nu v-aţi împrietenit, Din întîmplare, nu, Cu nimeni, Nu, domnule, cu nimeni, Ciudată coincidenţă, Toată viaţa e făcută din coincidenţe, Eraţi în Rio de Janeiro cînd a avut loc ultima revoltă, Da, Nu credeţi că e o altă coincidenţă ciudată că v-aţi întors în Portugalia imediat după o lovitură de stat revoluţionară, La fel de ciudat ca faptul că hotelul unde stau e plin de spanioli după alegerile din Spania, Vreţi deci să spuneţi c-aţi fugit din Brazilia, N-am spus asta, Aţi comparat cazul dumneavoastră cu cel al spaniolilor care au venit în Portugalia, Am făcut-o doar ca să arăt că întotdeauna există o cauză pentru un efect, Şi efectul dumneavoastră ce cauză a avut, V-am spus, mi-era dor de casă şi m-am hotărît să mă întorc, Nu vreţi să spuneţi că v-aţi întors de teamă, Teamă de ce, De a fi incomodat de autorităţile de acolo, de exemplu, Nimeni nu m-a incomodat nici înainte, nici după revoltă, Lucrurile cer uneori timp, şi noi v-am chemat după două luni, Dar n-am aflat încă de ce, Spuneţi-mi altceva, dacă răsculaţii ar fi reuşit, aţi fi rămas sau v-aţi fi întors, Motivul întoarcerii mele, v-am mai spus, nu are nici o legătură cu politica sau cu revoluţia şi, de altfel, n-a fost singura revoluţie care a avut loc în Brazilia în timpul cît am stat acolo, E un

răspuns bun, dar revoluţiile nu sînt toate la fel şi nici nu vor toate acelaşi lucru, Eu sînt medic, nu ştiu şi nici nu vreau să ştiu nimic despre revoluţii, nu mă interesează decît bolnavii, Acum prea puţin, Mă vor interesa din nou, În perioada în care aţi trăit în Brazilia aţi avut vreo problemă cu autorităţile, Sînt o persoană paşnică, Dar aici, v-aţi reînnodat relaţiile de prietenie de cînd aţi venit, Şaisprezece ani sînt destui pentru a uita şi a fi uitat, N-aţi răspuns la întrebare, Răspund acum, am uitat şi am fost uitat, n-am prieteni aici, Nu v-aţi gîndit niciodată să cereţi cetăţenia braziliană, Nu, domnule, Portugalia vi se pare diferită de cum era cînd aţi plecat în Brazilia, Nu pot să răspund, n-am ieşit încă din Lisabona, Dar Lisabona vi se pare schimbată, Şaisprezece ani aduc schimbări, E linişte pe străzi, Da, am observat, Guvernul Dictaturii Naţionale a pus ţara la treabă, Nu mă îndoiesc, Se simte patriotismul, devotamentul faţă de binele comun, totul se face pentru naţiune, Din fericire pentru portughezi, Din fericire pentru dumneavoastră, sînteţi unul dintre ei, N-am să resping partea care-mi va reveni din distribuirea beneficiilor, am văzut că s-au înfiinţat supele săracilor, Nu sînteţi sărac, domnule doctor, Poate voi fi într-o zi, Doamne fereşte, Mulţumesc, dacă se va întîmpla, o să mă întorc în Brazilia, În Portugalia prea curînd nu vom mai avea revoluţii, ultima a fost acum doi ani şi s-a terminat foarte prost pentru cine s-a amestecat, Nu ştiu despre ce vorbiţi, nici nu mai am ce să vă răspund de acum înainte, N-are importanţă, am pus toate întrebările, Pot să mă retrag, Puteţi, luaţi-vă actul de identitate, Victor, însoţeşte-l pe domnul doctor pînă la uşă, Victor se apropie, Veniţi cu mine, din gură îi ieşi un damf de ceapă, Cum e cu putinţă, gîndi Ricardo Reis, aşa devreme, aşa duhoare, poate asta mănîncă la micul dejun. Pe coridor, Victor spuse, Am văzut că domnul doctor îl enerva pe directorul nostru adjunct, dar l-aţi prins într-o pasă bună, Îl enervam, cum, Aţi refuzat să răspundeţi, schimbaţi tot timpul subiectul, asta nu e bine, noroc că directorul nostru adjunct are mare

considerație pentru intelectuali, Eu încă nu știu de ce am fost somat să vin, Nici nu trebuie să știți, mulțumiți cerului că totul s-a sfîrșit cu bine, Sper că da, că s-a sfîrșit, o dată pentru totdeauna, Ah, de asta nu poți fi sigur niciodată, gata, am ajuns, ei, Antunes, domnul doctor are autorizația să plece, la revedere, domnule doctor, dacă aveți nevoie de ceva, acum știți, vorbiți cu mine, sînt Victor, întinse mîna, Ricardo Reis i-o atinse cu vîrful degetelor, simți că va rămîne cu mirosul de ceapă, îi veni să vomite, Te pomenești că vărs aici, dar nu, vîntul îl plesni peste față, îl scutură, îi risipi senzația de greață, era în stradă și aproape că nu-și dădea seama cum, ușa se închise în urma lui. Înainte să ajungă Ricardo Reis la colțul bisericii Encarnação va fi o rupere de nori violentă, mîine ziarele vor spune că au căzut averse torențiale, pleonasm jurnalistic, căci aversa e o ploaie deasă și intensă, a fost, spuneam, o rupere de nori, trecătorii s-au adăpostit cu toții pe sub porți, scuturîndu-se ca niște cățelandri uzi, acum n-are rost să vorbim de pisici turbate, mai dihai fug ele de apă, că-s pisici și că-s turbate, doar un bărbat își continuă drumul la vale pe lîngă teatrul São Luís, cu siguranță are o întîlnire și e în întîrziere, cu sufletul amărît merge Ricardo Reis, de asta îl plouă din cap pînă în picioare, natura ar fi putut să se arate solidară în alt fel, trimițînd, de exemplu, un cutremur să-i îngroape sub dărîmături pe Victor și pe directorul adjunct, lăsîndu-i să putrezească pînă cînd va pieri mirosul de ceapă și vor rămîne oasele curate, dacă așa ceva există în trupurile lor.

Cînd Ricardo Reis intră în hotel, pălăria îi curgea ca un jgheab de pe acoperiș, gabardina picura, era un gargui, o figură ridicolă, fără urmă din demnitatea unui medic, pe cea de poet nu i-o puteau ghici Salvador și Pimenta, pe lîngă faptul că ploaia, cerească justiție, cînd cade, udă pe toată lumea. Se duse la recepție să ia cheia, Vai, cum arătați, domnule doctor, spuse administratorul, dar tonul era dubitativ, vorbele lăsau să transpară ce gîndea, În ce stare vii tu în realitate, cum s-au purtat acolo cu tine, sau,

mai dramatic, Nu mă așteptam să te întorci așa curînd, dacă pe Dumnezeu îl tutuim, deși punîndu-i majuscula înainte sau după, ce obrăznicii nu ne vom permite, in mente, cu un oaspete suspectat de subversiuni trecute și viitoare. Ricardo Reis răspunse numai la ce fusese pronunțat, se mulțumi să bombăne, Ce ploaie a naibii, și o luă la goană pe scări, stropind covorul, în curînd Lídia îi va putea da de urmă doar ținîndu-se după petele ude, pas după pas, rămurica ruptă, iarba culcată la pămînt, unde ne duce visarea, asta ar fi o poveste de savană și junglă, dar n-avem decît un coridor care duce la camera două sute unu, Așadar, cum a fost, v-au făcut rău, iar Ricardo Reis răspunse, Nu, ce idee, totul a mers foarte bine, sînt persoane foarte manierate, foarte corecte, te invită să stai jos, Dar de ce v-au silit să mergeți acolo, Se pare că ăsta e obiceiul cînd vin oameni de afară, după ce-au trecut atîția ani, vor să știe dacă ne simțim bine, dacă ne lipsește ceva, Glumiți, nu asta mi-a zis fratele meu, Glumesc, bineînțeles, dar fii liniștită, totul a mers bine, voiau numai să știe de ce m-am întors din Brazilia, ce-am făcut acolo, ce proiecte am, Atunci, pot să întrebe și așa ceva, Am rămas cu impresia că pot să întrebe orice, dar acum du-te, trebuie să mă schimb pentru prînz. În sala de mese, maître Afonso, Afonso este numele lui, îl însoți pînă la masă, îndepărtîndu-se cu jumătate de pas mai mult decît e obiceiul și practica, dar Ramón, care și el, în ultimele zile, îl servise de la distanță, grăbindu-se să servească alți oaspeți mai puțin rîioși, zăbovi mai mult ca să toarne polonicul cu supă, Un miros în stare să trezească morții, domnule doctor, și, într-adevăr, după duhoarea de ceapă orice miros era mireasmă, Ar trebui definită o teorie a mirosurilor, își zise Ricardo Reis, ce soi de miros răspîndim noi clipă de clipă și pentru cine, pentru Salvador încă miros urît, Ramón a început să mă suporte, pentru Lídia, oh, amăgire și lipsă de fler, sînt uns cu parfum de roze. La sosire, se salutase cu Don Lorenzo și Don Alonso și, de asemenea, cu Don Camilo, venit acum trei zile, în ciuda tentativelor de

abordare se refugiase într-o discretă rezervă, ce știe despre situația din Spania e ce aude aici, de la o masă sau alta, ori ce spun ziarele, fecunde lanuri de bălării, cu aluzii explicite la valul de propagandă comunistă, anarhistă și sindicalistă care asaltează peste tot clasele muncitorești, soldații și marinarii, acum înțelegem mai bine de ce-a fost chemat Ricardo Reis la Poliția de Supraveghere și Apărare a Statului, încercă să-și amintească trăsăturile directorului adjunct care-l interogase și nu izbuti, vede numai un inel cu piatră neagră pe degetul mic de la mîna stîngă și, cu mare efort, ca prin ceață, o față rotundă și palidă ca un biscuit care a stat mai puțin decît trebuia la cuptor, nu reușește să-i distingă ochii, să nu fi avut, poate că a stat de vorbă cu un orb. Salvador se ivește în ușă, discret, să verifice dacă serviciile funcționează bine, mai ales că acum hotelul este internațional, și în timpul rapidului examen i se întîlniră ochii cu ochii lui Ricardo Reis, îi zîmbi oaspetelui de la distanță, surîs diplomatic, ce vrea el să știe e ce s-a întîmplat la poliție. Don Lorenzo îi recită lui Don Alonso o știre din ziarul Le Jour, franțuzesc, din Paris, unde șeful guvernului portughez, Oliveira Salazar, este descris ca un bărbat energic și simplu, clarviziunea și bunul lui simț au adus țării prosperitate și un sentiment de orgoliu național, Así lo necesitamos nosotros[1], comentează Don Camilo și înalță paharul cu vin roșu, își înclină capul în direcția lui Ricardo Reis, care îi mulțumește dînd și el din cap, trufaș, ca să nu fie dezmințită opinia și din pricina Aljubarrotei[2], Domnul s-o aibă în pază. Salvador se retrage, ușurat, într-o adîncă pace a spiritului, doctorul Ricardo Reis îi va povesti după masă sau mîine ce s-a întîmplat pe strada António Maria Cardoso și, dacă nu-i va spune, nu-i lipsesc mijloacele ca să ajungă la sursa cea bună, o cunoștință care lucrează acolo, Victor. Atunci, dacă

1. Așa ceva ne trebuie și nouă (sp.).
2. Bătălia de la Aljubarrota, în care portughezii i-au învins pe spaniolii care invadaseră Portugalia, a avut loc în august 1385.

veştile vor fi liniştitoare, dacă Ricardo Reis va fi spălat de vini şi primenit de bănuieli, se vor întoarce zilele fericite, va trebui totuşi să-i sugereze, cu tact şi delicateţe, o maximă discreţie în povestea cu Lídia, din pricina bunului renume, domnule doctor, doar din pricina bunului renume, asta o să-i spună. Am aprecia la justa ei valoare mărinimia lui Salvador dacă ne-am gîndi ce bine i-ar pica eliberarea camerei două sute unu, unde ar încăpea o familie întreagă din Sevilla, un grande de Spania, bunăoară, ducele de Alba, numai cînd te gîndeşti te trec fiorii. Ricardo Reis a terminat de mîncat, făcu o plecăciune şi o repetă de două ori, emigraţii încă îşi mai savurau brînza, ieşi, îi făcu un semn lui Salvador, lăsîndu-l salivînd de expectativă, cu ochii umezi de cîine care imploră, şi urcă în cameră, se grăbea să-i scrie Marcendei, post-restant, Coimbra.

Plouă afară, în vasta lume, rumoarea este atît de densă încît, fără îndoială, la ora asta plouă peste întregul pămînt, împroaşcă globul valuri de apă prin spaţiu, ca un titirez zumzăitor, Obscurul plîns al ploii îmi adastă în gînd, fiinţa mea toată e nevăzuta curbă trasată de sunetul vîntului, suflînd dezlănţuit, cal slobod şi fără frîu, nevăzute copite bătînd în uşi şi ferestre, în timp ce în această cameră, unde numai jaluzelele oscilează uşor, un om înconjurat de mobile înalte şi întunecate scrie o scrisoare, compunînd şi adecvîndu-şi relatarea pentru ca absurdul să pară logic, incoerenţa rectitudine perfectă, slăbiciunea forţă, umilirea demnitate, teama hotărîre, căci tot atîta face ce-am fost şi ce-am fi dorit să fi fost, ce bine era să fi avut curaj cînd ne-au chemat să dăm socoteală, c-o ştim e jumătate din drum, e de ajuns să ne amintim de asta şi să nu ducem lipsă de putere cînd va trebui să parcurgem cealaltă jumătate. Ricardo Reis are multe ezitări asupra vocativului pe care trebuie să-l folosească, o scrisoare, pînă la urmă, e un act teribil de riscant, formula scrisă nu admite termeni medii, distanţa sau proximitatea afectivă tind spre o determinare radicală care, în ambele cazuri, va accentua caracterul, ceremonios sau complice, al relaţiei pe care respectiva

scrisoare o va stabili și care ajunge întotdeauna să fie, într-un anume fel decisiv, un soi de relație paralelă cu relația reală, necoincidentă. Sînt echivocuri sentimentale care exact așa au început. Bineînțeles că Ricardo Reis nici măcar n-a admis ipoteza de a o trata pe Marcenda cu prea stimată doamnă sau onorată doamnă, dubiile lui de etichetă nu merg așa departe, însă, după ce-a eliminat facila impersonalitate, s-a trezit că-i lipsește un lexic care n-ar fi periculos de familiar, de intim, de exemplu, draga mea Marcenda, de ce a lui, de ce dragă, putea, desigur, să scrie domnișoară Marcenda sau dragă Marcenda, și încercă, dar domnișoară i se păru ridicol, dragă și mai mult, după cîteva foi rupte rămase cu simplul ei nume, cu el ar trebui să ne tratăm cu toții, numiți-vă unii pe alții, pentru asta ne-a fost dat numele și-l păstrăm. Atunci scrise, Marcenda, așa cum mi-ați cerut și am promis, vă scriu ca să dau vești, după ce așternu aceste cîteva cuvinte pe hîrtie făcu o pauză de gîndire, apoi continuă, dădu veștile, am mai spus cum, compunînd și adecvînd, unind părțile, umplînd golurile, dacă nu spuse adevărul, cu atît mai puțin tot adevărul, spuse un adevăr, contează mai presus de orice să-i facă fericiți pe cel care scrie și pe cel care va citi, ca ambii să se recunoască și să se confirme în imaginea dată și primită, fie ea și ideală, imagine care, de altfel, va fi unică, la poliție n-a rămas nici un proces-verbal ca probă în instanță, n-a fost decît o conversație, așa cum a binevoit să precizeze directorul adjunct. E drept că Victor a fost de față, a fost martor, dar nu-și mai amintește totul, mîine își va aminti și mai puțin, are alte probleme de rezolvat, mult mai importante. Dacă istoria acestui caz va ajunge să fie povestită într-o zi, nu se va găsi altă mărturie, doar scrisoarea lui Ricardo Reis, dacă între timp nu se va fi pierdut, ceea ce e mai probabil, căci anumite hîrtii e mai bine să nu le păstrezi. Alte surse care s-ar putea descoperi se vor dovedi dubioase, fiind apocrife, deși verosimile, desigur necoincidente una cu alta și toate împreună cu adevărul faptelor pe care le ignorăm, cine știe dacă,

lipsindu-ne orice informaţie, nu va trebui noi să inventăm un adevăr, un dialog cu o oarecare coerenţă, un Victor, un director adjunct, o dimineaţă cu ploaie şi vînt, o natură compătimitoare, fals totul, dar adevărat. Îşi încheie Ricardo Reis scrisoarea cu vorbe de respectuoasă stimă, sincere urări de însănătoşire, debilitate a stilului ce i se iartă, şi, în post-scriptum, după ezitări, o preveni că s-ar putea să nu-l mai găsească aici la următoarea ei vizită la Lisabona, pentru că începuse să se sature de hotel, de rutină, simţea nevoia să aibă o casă a lui, să-şi deschidă un cabinet, e timpul să văd cît de adînc vor reuşi să se înfigă noile mele rădăcini, toate cîte sînt, fu cît pe-aci să sublinieze ultimele cuvinte, dar preferă să le lase aşa, în transparenţa ambiguităţii lor, dacă într-adevăr voi pleca de la hotel, voi scrie la aceeaşi adresă, post-restant, Coimbra. Reciti, îndoi şi închise scrisoarea, apoi o ascunse printre cărţi, mîine o va duce la poştă, astăzi, pe furtuna de afară, ferice de cei care au un acoperiş deasupra capului, fie şi al Hotelului Bragança. Ricardo Reis se apropie de fereastră, desfăcu perdelele, dar abia distingea ce era afară, ploaia căzînd violentă în mijlocul unui nor de apă, în curînd nu se mai văzu nimic, geamul se aburise de la răsuflare, atunci, adăpostindu-se după obloane, deschise fereastra, Cais do Sodré începuse să se inunde, chioşcul pe tutun şi băuturi e o insulă, pămîntul a sărit de pe chei, a pornit în derivă. Adăpostiţi la intrarea într-o cîrciumă, pe partea cealaltă a străzii, doi bărbaţi fumau. Terminaseră probabil de băut, acum îşi rulau tutunul în ţigări, lent, cu răbdare, în timp ce vorbeau Dumnezeu ştie despre ce metafizici, poate despre ploaia care nu-i lăsa să-şi vadă de treabă, în curînd dispărură în penumbra tavernei, cel puţin profitau pentru un pahar în plus. Alt bărbat, îmbrăcat în negru şi cu capul descoperit, veni la uşă să sondeze astrele, apoi dispăru şi el, trebuie să se fi apropiat de tejghea, Umple, spusese, se înţelege că un pahar şi nu un astru, cîrciumarul nu bănui nimic. Ricardo Reis închise fereastra, stinse lumina, se lăsă obosit pe sofa, ascultînd zgomotul obscur şi monoton al ploii, acest

zgomot e într-adevăr obscur, avea dreptate cine a spus-o. N-a adormit, are ochii larg deschiși, învăluit în penumbră ca un vierme de mătase în cocon, Ești singur, nimeni n-o știe, taci și simulează, murmură aceste cuvinte scrise în alte vremi și le disprețui pentru că nu exprimau singurătatea, doar o rosteau, disprețui și tăcerea, și simularea, pentru că nu sînt în stare să spună mai mult, pentru că ele, cuvintele, nu sînt ceea ce declară, a fi singur, dragă domnule, e mult mai mult decît a reuși s-o spui și a fi spus-o.

Spre sfîrșitul după-amiezii coborî la primul etaj. Voia, în mod conștient, să-i ofere lui Salvador ocazia după care tînjea, mai devreme sau mai tîrziu trebuia să atace subiectul, atunci mai bine hotărăsc eu cînd și cum, Nu, domnule Salvador, totul a mers foarte bine, au fost foarte amabili, întrebarea fusese pusă cu precauție, Așadar, domnule doctor, spuneți-mi, povestiți-mi ce s-a întîmplat de dimineață, v-au bătut mult la cap, Nu, domnule Salvador, totul a mers foarte bine, au fost foarte amabili, voiau doar niște informații despre consulatul nostru din Rio de Janeiro, care trebuia să-mi dea o hîrtie semnată, mă rog, chestii birocratice. Salvador păru că ia de bună informația, pînă la proba contrarie, dar în sinea lui se îndoia, sceptic ca unul care a văzut multe în hotel și în viață, mîine va scăpa de griji și-l va întreba pe prietenul sau cunoștința sa, Victor, Mă înțelegi, Victor, trebuie să știu pe cine am în hotel, iar Victor va răspunde prudent, Prietene Salvador, stai cu ochii pe el, directorul nostru adjunct mi-a zis imediat după interogatoriu, Acest doctor Reis nu e ceea ce pare, e un mister aici, trebuie să fim cu ochii pe el, nu, bănuieli clare n-avem, deocamdată e numai o impresie, fii atent dacă primește corespondență, Pînă azi, nici o scrisoare, Chiar și asta e ciudat, trebuie să dăm o raită pe la post-restant, dar întîlniri are, Doar dacă sînt în afara hotelului, În sfîrșit, dacă ți se pare ceva suspect, anunță-mă. Din pricina acestei conversații secrete se va încărca din nou atmosfera poimîine, toți angajații hotelului își ajustează purtarea după cum țintește pușca lui Salvador, cu o atenție

atît de constantă, încît mai justificat am numi-o supraveghere, solicitudinea lui Ramón s-a răcit din nou, Felipe bombăne, există, desigur, o excepţie, se ştie, dar ea, sărmana, nu poate decît să se neliniştească, şi cît de mult, Pimenta a zis astăzi, şi rîdea, ce om rău, că povestea nu s-a terminat, are bătaie lungă, om trăi şi om vedea, spuneţi-mi ce se întîmplă, vă rog, ştiu să ţin un secret, Nu se întîmplă nimic, sînt toate nişte prostii ale unora care n-au nimic mai bun de făcut decît să-şi bage nasul în viaţa altora, Or fi prostii, se poate, dar ne vor face viaţa amară, spun viaţa dumneavoastră, nu spun a noastră, Lasă, cînd o să plec de la hotel bîrfele vor înceta imediat, Plecaţi, nu mi-aţi spus, Mai devreme sau mai tîrziu va trebui s-o fac, n-o să rămîn aici tot restul vieţii, N-o să vă mai văd niciodată, şi Lídia, care-şi odihnea capul pe umărul lui Ricardo Reis, lăsă să-i cadă o lacrimă, el o simţi, Hai, nu plînge, aşa e viaţa, oamenii se întîlnesc, se despart, cine ştie dacă mîine n-o să te măriţi, Apoi, măritişul, aproape mi-a trecut vremea, şi unde vă duceţi, Îmi fac rost de o casă, trebuie să găsesc una pe placul meu, Dacă doriţi, Dacă doresc, ce anume, Pot să vin la dumneavoastră în zilele libere, n-am altceva în viaţă, Lídia, de ce-ţi place de mine, Nu ştiu, poate pentru ceea ce v-am spus, pentru că n-am nimic altceva în viaţă, Ai o mamă, un frate, cu siguranţă ai avut iubiţi, o să ai din nou, şi nu numai unul, eşti frumoasă, într-o zi te vei mărita, apoi vor veni copiii, Poate că da, dar azi n-am decît asta, Eşti o fată bună, Nu mi-aţi răspuns la ce v-am întrebat, Ce anume, Dacă vreţi să vin la dumneavoastră cînd veţi avea casă, în zilele mele de odihnă, Tu vrei, Vreau, Atunci vei veni, pînă cînd, Pînă cînd vă găsiţi pe cineva de seama dumneavoastră, N-am vrut să spun asta, Cînd va veni vremea, îmi spuneţi doar atît, Lídia, nu mai veni la mine acasă, şi nu mai vin, Uneori nu ştiu prea bine cine eşti, Sînt o cameristă de hotel, Dar te numeşti Lídia şi spui lucrurile într-un anume fel, Cînd vorbim, aşa cum stau acum, cu capul pe umărul dumneavoastră, cuvintele ies diferite, pînă şi eu îmi dau seama, M-aş bucura să-ţi găseşti un soţ bun, Şi eu, dar le aud pe

celelalte femei care zic că au bărbaţi buni şi rămîn pe gînduri, Crezi că nu sînt bărbaţi buni, Nu pentru mine, Ce e un bărbat bun pentru tine, Nu ştiu, Eşti greu de mulţumit, Nu tocmai, îmi ajunge ce am acum, să stau întinsă aici, fără nici un viitor, Voi fi întotdeauna prietenul tău, Nu ştim niciodată ce ne va aduce ziua de mîine, Te îndoieşti deci că vei fi mereu prietena mea, Oh, eu, e altceva, Explică-te mai bine, Nu ştiu să explic, dacă aş şti să explic asta, aş şti să explic totul, Explici mult mai mult decît crezi, Eh, eu sînt o analfabetă, Ştii să citeşti şi să scrii, Prost, de citit încă mai merge, dar la scris fac multe greşeli. Ricardo Reis o strînse la piept, ea îl îmbrăţişă, conversaţia îi apropiase încet de o emoţie greu de definit, aproape o durere, de aceea a fost atît de delicat ce-au făcut după aceea, cu toţii ştim ce anume.

În zilele următoare, Ricardo Reis porni în căutarea unei case. Ieşea de dimineaţă, se întorcea noaptea, prînzea şi cina în afara hotelului, îi serveau ca vademecum paginile de anunţuri din Diário de Notícias, dar nu se îndepărta prea mult, cartierele mărginaşe nu se înscriau în gusturile şi preferinţele lui, ar detesta să locuiască, de exemplu, pe strada Heróis de Quionga, în Moraes Soares, unde fuseseră inaugurate case ieftine de cinci sau şase încăperi, cu chirie cu adevărat mică, între o sută şaizeci şi cinci şi două sute patruzeci de scuzi pe lună, nici nu i-ar fi închiriate lui, nici el nu le-ar vrea, atît de departe de Baixa şi fără vedere la rîu. Căuta, de preferinţă, case mobilate, şi e de înţeles, un bărbat singur, cum s-ar descurca el să umple o locuinţă, mobile, lenjerie, veselă, fără un sfat de femeie, bineînţeles că nimeni dintre noi nu şi-ar închipui-o pe Lídia intrînd şi ieşind cu doctorul Ricardo Reis din magazine, dîndu-şi cu părerea, biata de ea, iar Marcenda, chiar dacă ar fi aici şi tatăl ei ar consimţi, ce ştie ea despre viaţa practică, în ceea ce priveşte casele nu se pricepe decît la a ei, care în realitate nu-i aparţine, în sensul precis al cuvîntului meu, e a mea şi făcută de mine. Şi ele două sînt singurele femei pe care Ricardo Reis le cunoaşte, alta nu mai e, a exagerat Fernando Pessoa cînd l-a numit

Don Juan. Pînă la urmă, nu pare prea uşor să părăsească hotelul. Viaţa, oricare viaţă, îşi creează propriile legături, diferite de la caz la caz, stabileşte o inerţie care-i devine intrinsecă, de neînţeles pentru cine o observă critic din afară, după propriile sale legi, la rîndul lor inaccesibile înţelegerii celui observat, în sfîrşit, să ne mulţumim cu puţinul pe care vom reuşi să-l înţelegem din viaţa celorlalţi, ei ne vor mulţumi şi poate ne vor răsplăti. Salvador nu face parte nici dintre unii, nici dintre alţii, îl enervează absenţele prelungite ale oaspetelui, atît de diferite de obiceiurile lui de la început, i-a trecut prin minte să vorbească cu prietenul Victor, dar, în ultima clipă, îl reţinu o teamă subtilă, dacă se pomeneşte implicat în vreo poveste care, sfîrşindu-se prost, l-ar putea stropi şi pe el cu noroi ori poate mai rău. Îşi dublă atenţiile faţă de Ricardo Reis, cu această atitudine dezorientînd personalul, care nu mai ştie cum să se poarte, să ni se ierte banalele detalii, nu întotdeauna ce-i în guşă şi-n căpuşă.

Astea sînt contradicţiile vieţii. Zilele trecute s-a auzit că a fost prins Luís Carlos Prestes[1], să sperăm că poliţia nu-l va chema pe Ricardo Reis să-l întrebe dacă l-a cunoscut în Brazilia sau dacă-i fusese pacient, zilele astea Germania a denunţat pactul de la Locarno şi a ocupat zona renană, atîta a ameninţat că pînă la urmă a ocupat, zilele astea a fost inaugurată la Santa Clara o cişmea publică, spre entuziasmul delirant al locuitorilor, care pînă acum nu se puteau aproviziona decît de la gurile de incendiu, şi a fost o serbare frumoasă, doi copii inocenţi, un băiat şi o fată, au umplut două urcioare cu apă, izbucnind atunci multe aplauze, multe urale, nobil, nemuritor popor, zilele astea a venit la Lisabona un român celebru, pe nume Manoilescu, şi care a spus, la sosire, Noua idee, care prinde aripi

1. Luís Carlos Prestes, politician comunist brazilian, lider al mai multor revolte antiguvernamentale, care s-a refugiat în URSS în 1931 şi a fost numit de Komintern conducătorul mişcării comuniste din America Latină. A revenit în Brazilia în 1934 şi a fost arestat anul următor.

actualmente în Portugalia, m-a determinat să-i traversez frontierele cu respectul discipolului și adînca bucurie a credinciosului, zilele astea Churchill a ținut un discurs proclamînd că Germania este singura națiune europeană care nu se teme astăzi de război, zilele astea a fost declarat ilegal partidul fascist Falanga Spaniolă și i-a fost arestat conducătorul, José António Primo de Rivera[1], zilele astea s-a publicat Disperarea umană de Kierkegaard, în fine, zilele astea a avut premiera, la Tivoli, filmul Bozambo, care arată merituosul efort al albilor de a eradica teribilul spirit războinic al popoarelor primitive, zilele astea, Ricardo Reis n-a făcut altceva decît să-și caute casă, zi de zi. A început deja să-și piardă speranța, răsfoiește descurajat ziarele, care îi spun tot în afară de ce-l interesează, îi spun că a murit Venizelos, îi spun că Ortins de Bettencourt a zis că un internaționalist nu poate fi militar și cu atît mai puțin portughez, îi spun că ieri a plouat, îi spun că valul roșu năpădește Spania, îi spun că poate cumpăra Scrisorile Călugăriței Portugheze[2] cu șapte scuzi și jumătate, nu-i spun unde e casa care-i trebuie. În ciuda bunăvoinței lui Salvador, atmosfera din Hotelul Bragança a devenit irespirabilă, mai ales că, plecînd, n-o va pierde pe Lídia, ea așa i-a promis, garantîndu-i satisfacerea cunoscutelor nevoi. La Fernando Pessoa s-a gîndit puțin, de parcă imaginea acestuia s-ar risipi odată cu amintirea pe care o are despre el sau, mai bine zis, e ca o fotografie expusă la lumină, i se șterg treptat trăsăturile, ori o coroană mortuară cu flori de pînză tot mai decolorate, el a spus-o. Nouă luni, întrebarea e dacă vor fi atît de multe. Fernando Pessoa n-a mai apărut, o fi vreun capriciu, proastă dispoziție, invidie sentimentală ori, ca mort ce se află, n-o fi putînd scăpa de obligațiile stării lui, e o ipoteză, în fond, nu știm nimic despre viața de dincolo, iar Ricardo Reis, care ar fi putut, nu s-a gîndit

1. José Antonio Primo de Rivera (1903-1936), om politic spaniol; a fost fondatorul Falangei Spaniole în 1933.
2. *Scrisorile portugheze*, atribuite călugăriței portugheze Soror Mariana Alcoforado (1640-1723).

să-l întrebe, noi, cei vii, sîntem egoişti şi cu inima de piatră. Zilele trec una după alta, monotone, cenuşii, se anunţă noi furtuni în Ribatejo, inundaţii catastrofale, vite tîrîte de curent, case prăbuşindu-se şi întorcîndu-se în mîlul din care au fost înălţate, nici urmă de holde, din lacul imens ce acoperă luncile răsar doar cîteva coroane rotunde de sălcii plîngătoare, lăncile zburlite ale frasinilor şi plopilor, pe ramurile de sus s-au agăţat ierburi smulse, tulpini de porumb, cînd vor scădea apele şi se va spune, Apele au ajuns pînă acolo, o să pară cu neputinţă. Ricardo Reis nu e victimă şi nici martor al acestor dezastre, citeşte noutăţile, contemplă fotografiile, Imagini ale tragediei, acesta e titlul, şi îi vine greu să creadă în perseverenta cruzime a cerului, care, avînd la dispoziţie atîtea modalităţi de a ne lua de pe lumea asta, alege de preferinţă fierul şi focul, plus această apă excesivă. Îl vedem aici rezemat de o sofa în salon, cu caloriferul aprins, în tot acest confort de hotel, şi dacă n-am avea darul să citim în inimi n-am şti ce gînduri dureroase îl preocupă, mizeria semenilor, foarte aproape, la cincizeci, optzeci de kilometri distanţă, iar eu aici, meditînd la cerul nemilos şi la indiferenţa zeilor, căci toate sînt unul şi acelaşi lucru, în timp ce-l aud pe Salvador ordonîndu-i lui Pimenta să meargă la tutungerie să aducă ziarele spaniole, în timp ce recunosc paşii acum de neconfundat ai Lídiei, urcînd pe scară la etajul doi, iar apoi gîndul se abate în altă direcţie, trec mai departe, la pagina cu anunţuri, obsesia mea constantă, case de închiriat, urmăresc discret coloana cu degetul arătător, să nu mă spioneze cumva Salvador şi să mă prindă, deodată mă opresc, casă mobilată, Rua de Santa Catarina, indemnizaţie, şi, în faţa ochilor, la fel de clară ca fotografiile inundaţiei, îmi răsare imaginea clădirii cu anunţuri scrise, atîrnate la etajul doi, în după-amiaza cînd m-am întîlnit cu Marcenda, cum de mi s-a şters din memorie, mă duc acolo imediat, dar calm, senin, nimic mai firesc, am terminat de citit Diário de Notícias, îl împăturesc cu grijă, aşa l-am găsit, aşa îl las, nu sînt din aceia care lasă foile aiurea, şi mă ridic, îi spun lui Salvador, Merg la plimbare, nu mai plouă, ce explicaţie

mai puțin vagă aș da dacă mi s-ar cere, și, cînd se gîndește la asta, descoperă că relația lui cu hotelul, sau cu Salvador, e o relație de dependență, se privește pe sine și se vede din nou ca elev al iezuiților, încălcînd disciplina și regulile fără alt motiv decît existența regulilor și a disciplinei, acum e și mai rău, pentru că nu are curajul elementar de a spune, Pst, Salvador, mă duc să văd o casă, dacă e bună, las baltă hotelul, m-am săturat de tine și de Pimenta, de toată lumea, cu excepția Lídiei, bineînțeles, care ar merita altă viață. Nu spune toate astea, ci doar, La revedere, cu un ton de parcă și-ar cere iertare, lașitatea nu se vădește numai pe cîmpul de bătălie sau la vederea unui pumnal ațintit spre viscerele tremurînde, unii au un curaj gelatinos, nu e vina lor, așa s-au născut.

În cîteva minute, Ricardo Reis ajunse în Alto de Santa Catarina. Așezați pe aceeași bancă, doi bătrîni contemplau fluviul, se întoarseră cînd îi auziră pașii, unul îi spuse celuilalt, E tipul care a fost aici acum trei săptămîni, n-a fost cazul să adauge amănunte, celălalt încuviință, Tipul cu fata, sigur că mulți alți bărbați și femei au mai venit pe aici, în trecere sau zăbovind, dar bătrînii știu bine despre ce vorbesc, e o greșeală să credem că odată cu bătrînețea memoria dispare, că s-a păstrat numai memoria de odinioară, care, încetul cu încetul, răsare la suprafață ca frunzișurile ascunse cînd apele umflate prind să scadă, bătrînețea are o memorie cumplită, a ultimelor zile, imaginea finală a lumii, ultima clipă a vieții, Așa a fost cînd am părăsit-o, nu știu dacă va continua la fel, spun bătrînii cînd ajung pe lumea cealaltă, o vor spune și aceștia, însă imaginea de astăzi nu e cea de pe urmă. La ușa casei de închiriat era o hîrtie care informa, Pentru vizită, adresați-vă împuternicitului, adresa era în Baixa, avea timp, Ricardo Reis alergă la Calhariz, luă un taxi, reveni însoțit de un bărbat corpolent, Da, domnule, eu sînt împuternicitul, avea cheia, urcară, iată casa, vastă, amplă, pentru o familie numeroasă, mobila de mahon negru, un pat mare, un șifonier înalt, o sufragerie completă, bufetul, vitrina pentru argintărie sau veselă, după mijloace, masa

extensibilă şi biroul, din lemn de guaiac[1], răsucit şi vibrant, cu tăblia acoperită cu stofă verde, ca o masă de biliard, tocit la unul dintre colţuri, bucătăria, baia rudimentară, dar acceptabilă, dar tot mobilierul e gol şi dezvelit, nici o piesă de veselă, nici un cearşaf sau faţă de masă, Doamna care a locuit aici era în vîrstă, s-a dus să locuiască la copii, şi-a luat toate lucrurile, casa se închiriază numai cu mobila. Ricardo Reis se apropie de o fereastră, prin geamul fără perdele văzu palmierii din piaţă, statuia lui Adamastor, bătrînii aşezaţi pe bancă şi, în faţă, rîul plin de noroi, navele de război cu prora îndreptată spre ţărm, privindu-le nu-ţi dai seama dacă e flux sau reflux, dacă mai rămînem puţin ne lămurim imediat, Cît e chiria, cît e indemnizaţia pentru mobilă, în jumătate de oră, nici atît, după o discretă tocmeală, se puseră de acord, împuternicitul înţelesese că trata cu o persoană onorabilă şi de condiţie bună, Mîine trece domnia voastră pe la biroul meu să ne ocupăm de închiriere, şi acum, domnule doctor, vă las cheia, casa vă aparţine. Ricardo Reis îi mulţumi, insistă să plătească un avans mai mare decît valoarea stabilită pentru aceste tranzacţii, împuternicitul făcu pe loc o chitanţă provizorie, luă loc la birou, îşi scoase stiloul placat cu ornamente de aur, frunze şi ramuri stilizate, în liniştea casei se auzeau numai zgîriatul peniţei pe hîrtie şi respiraţia şuierătoare, astmatică, a omului, Gata, poftim, nu trebuie să vă deranjaţi, iau un taxi, îmi imaginez că vreţi să mai staţi puţin ca să vă bucuraţi de casa nouă, vă înţeleg, fiecare îşi iubeşte casa, doamna care locuia aici, biata de ea, cît a putut să plîngă în ziua cînd a plecat, nimeni n-o putea consola, dar viaţa uneori te obligă, boala, văduvia, ce e dat să se întîmple se întîmplă, e inevitabil, atunci vă aştept mîine. Singur acum, cu cheia în mînă, Ricardo Reis se plimbă din nou prin toată casa, nu gîndea, doar privea, apoi se apropie de fereastră, prora vapoarelor se întorsese spre amonte, semn că mareea cobora. Bătrînii stăteau în continuare pe aceeaşi bancă.

---

1. Arbore din America de Sud.

În noaptea aceea Ricardo Reis îi spuse Lídiei că a închiriat o casă. Ea vărsă cîteva lacrimi, de tristeţe că nu-l va mai avea sub ochi ceas de ceas, o exagerare a pasiunii, căci nu-l vede în toate, în cele nocturne mereu cu lumina stinsă din pricina spionilor, în celelalte, matinale şi vesperale, evitîndu-l sau arătîndu-i un respect excesiv în prezenţa martorilor, oferindu-le astfel un adevărat spectacol duşmanilor, care aşteptau momentul potrivit pentru o răzbunare completă. El o încurajă, Lasă, ne vedem în zilele tale libere, vom fi mai liniştiţi, dacă şi tu vrei, cuvinte care dinainte îşi cunoşteau răspunsul, Cum să nu vreau, doar v-am spus, cînd vă mutaţi, De îndată ce-o să fie gata, am mobila, dar, în rest, îmi lipseşte totul, lenjeria, vesela, n-am nevoie de multe, pentru început strictul necesar, cîteva feţe de masă, cearşafuri, pături, apoi, încetul cu încetul, voi lua şi restul, Dacă a fost închisă, casa are nevoie de curăţenie, vin eu, Ce idee, găsesc eu pe cineva din cartier, Nu sînt de acord, mă aveţi pe mine, nu trebuie să chemaţi pe altcineva, Eşti o fată bună, Ei, sînt cum sînt, şi această frază e din cele care nu admit replică, fiecare ar trebui să ştie foarte bine cine este, cel puţin n-am dus lipsă de sfaturi încă de pe vremea grecilor şi romanilor, cunoaşte-te pe tine însuţi, s-o admirăm pe această Lídia care pare să n-aibă îndoieli.

A doua zi, Ricardo Reis umblă prin magazine, cumpără două seturi complete de lenjerie de pat, prosoape de faţă, picioare şi baie, din fericire nu trebuia să se ocupe de apă, gaz, lumină, n-au fost tăiate de respectivele companii, dacă nu vreţi să faceţi contracte noi, ele continuă pe numele chiriaşului anterior, aşa i-a spus împuternicitul,

și el a fost de acord. Cumpără de asemenea cîteva vase de smalț și de aluminiu, ibric pentru lapte, cafetieră, cești și farfurioare, niște șervete, cafea, ceai și zahăr, tot ce era necesar pentru masa de dimineață, prînzul și cina le va lua în oraș. Îl amuzau aceste îndeletniciri, amintindu-și de începuturile sale în Rio de Janeiro, cînd, fără ajutorul nimănui, făcuse activități identice de instalare domestică. Într-o pauză a acestor activități, îi scrise Marcendei un mesaj scurt, îi comunică noua adresă, printr-o extraordinară coincidență, foarte aproape, la doi pași de locul unde s-au întîlnit, așa e în vasta lume, oamenii, ca și animalele, își au terenul lor de vînătoare, curtea sau cotețul, plasa de păianjen, această comparație e excelentă, păianjenul și-a aruncat un fir pînă la Porto, altul pînă la Rio, dar au fost simple puncte de sprijin, referințe, coloane, piloni de amarare, căci în centrul plasei se joacă viața și soarta păianjenului și muștelor. Spre sfîrșitul după-amiezii Ricardo Reis luă un taxi, a umblat din magazin din magazin culegînd bunurile achiziționate, în ultima clipă le adăugă niște fursecuri, niște fructe zaharisite și niște biscuiți cu lapte, copți, de arorut. Duse tot calabalîcul pe Rua de Santa Catarina, ajunse la ceasul cînd cei doi bătrîni se întorceau acasă, în străfundurile cartierului, cît timp Ricardo Reis a scos pachetele din taxi și le-a dus în casă, în trei drumuri, nu s-au dat duși, au văzut aprinzîndu-se luminile de la etajul doi, Privește, stă în apartamentul care a fost al Donei Luisa, se îndepărtară numai cînd noul chiriaș apăru la una din ferestre, în dosul geamurilor, erau nervoși, agitați, cîteodată se întîmplă, în sfîrșit, și cu atît mai bine, se rupe monotonia existenței, părea că am ajuns la capătul drumului și nu era decît o întorsătură dînd spre alt peisaj și noi curiozități. De la fereastra lui fără perdele, Ricardo Reis privea spre largul rîu, pentru a vedea mai bine stinse lumina din cameră, din cer se cernea o pulbere de lumină cenușie care se întuneca la culoare ajungînd pe pămînt, pe apele cenușii alunecau vaporașele care făceau legătura între cele două țărmuri, deja cu luminile aprinse, ocolind

navele de război, cargoboturile ancorate și, aproape ascunzîndu-se dincolo de linia acoperișurilor, o ultimă fregată care se retrăgea spre docuri, ca un desen infantil, o înserare atît de tristă, încît din adîncul inimii urcă dorința de a plînge, chiar aici, cu fruntea rezemată de geam, separat de lume de aburul respirației condensat pe suprafața netedă și rece, văzînd treptat cum se diluează figura contorsionată a lui Adamastor, pierzîndu-și orice sens furia lui împotriva figurinei verzi care-l înfruntă, invizibilă de aici și fără mai mult sens decît el. Se lăsase noaptea cînd Ricardo Reis a ieșit din casă. Cină pe Rua dos Correeiros, într-un restaurant de la etajul unui magazin, cu tavan jos, singur printre bărbați singuri, cine or fi, ce vieți or fi avînd, atrași din ce motiv de acest loc, mestecîndu-și codul sau merlanul la grătar, friptura cu cartofi, aproape toți bînd vin roșu, cu costume mai bune decît manierele, ciocănind în pahar să cheme chelnerul, curățînd cu scobitoarea, cu efort și voluptate, dinte după dinte sau retrăgînd cu degetul mare și cel arătător lipite filamentul, fibra încăpățînată, cîte unul rîgîind, lărgindu-și cureaua, descheindu-și nasturii de la vestă, desprinzîndu-și bretelele. Ricardo Reis își spuse, Acum toate mesele mele vor fi așa, zgomotul de tacîmuri, vocile ospătarilor strigînd spre oficiu, O supă, sau Jumate de calamar, mod abreviat de a comanda o jumătate de porție, glasurile sînt surde, atmosfera lugubră, în farfuria rece grăsimea se sleiește, masa de alături n-a fost curățată, fața de masă e pătată cu vin, resturi de pîine, o țigară prost stinsă, ah, cît de diferită e viața în Hotelul Bragança, chiar nefiind el de prima clasă, Ricardo Reis simte un dor puternic după Ramón, pe care totuși o să-l vadă mîine, azi e joi, pleacă abia sîmbătă. Știe totuși ce valoare au astfel de nostalgii, totul e o chestiune de obiceiuri, obiceiul pe care-l pierzi, obiceiul pe care-l cîștigi, se află de atît de puțină vreme la Lisabona, nici trei luni, și deja Rio de Janeiro i se pare o amintire dintr-un trecut pierdut, poate din altă viață, nu dintr-a lui, una din cele nenumărate, și, gîndindu-se la asta, admite că Ricardo

Reis cinează la această oră și în Porto sau prînzește în Rio de Janeiro, dacă nu oriunde în lume, dacă dispersia a ajuns așa departe. N-a plouat deloc în ziua aceea, și-a putut face cumpărăturile netulburat, cu pas domol se întoarce acum la hotel, cînd o să ajungă o să-i spună lui Salvador că pleacă sîmbătă, nimic mai simplu, plec sîmbătă, dar se simte ca un adolescent care, refuzîndu-i tatăl cheia casei, cutează s-o ia singur, încrezîndu-se în forța pe care o au de obicei faptele consumate.

Salvador mai e încă la recepție, dar i-a spus lui Pimenta că, după ce pleacă ultimul oaspete din restaurant, se duce acasă, mai devreme ca de obicei, are soția gripată, E fruct de sezon, a spus Pimenta, familiar, se cunosc de mulți ani, dar Salvador a bombănit, Numai eu n-am voie să mă îmbolnăvesc, declarație sibilinică avînd sens ambiguu, care poate fi atît lamentația celui care are o sănătate de fier, cît și un avertisment adresat puterilor malefice asupra catastrofei care ar însemna lipsa lui de la hotel. Ricardo Reis intră, spuse bună seara, ezită o secundă dacă să-l cheme sau nu pe Salvador deoparte, se gîndi totuși că era ridicol misterul, să șușotească, de exemplu, Of, domnule Salvador, eu nu voiam, îmi cer iertare, dar știți cum merg lucrurile, viața e plină de meandre, zilelor le urmează nopțile, chestiunea e c-am să plec din stimatul dumneavoastră hotel, am făcut rost de casă, dar sper să nu mi-o luați în nume de rău, rămînem prieteni ca și pînă acum, și deodată își dădu seama că transpirase de angoasă, de parcă regresase la adolescența lui de elev la iezuiți, îngenuncheat în confesional, am mințit, am invidiat, am avut gînduri impure, mi-am pipăit trupul, acum se apropie de recepție, Salvador îi răspunde la salut, se întoarce să ia cheia din cui, atunci Ricardo Reis se precipită, trebuie să dea drumul vorbelor eliberatoare înainte să se uite la el, să-l ia prin surprindere, în dezechilibru, acum piedica, Domnule Salvador, vă rog să-mi faceți nota de plată, mai stau la hotel numai pînă sîmbătă, și după ce-a rostit asta, atît de sec, a regretat imediat, căci Salvador este întruchiparea

surprizei îndurerate, victimă a trădării, încremenit cu cheia în mînă, nu așa te porți cu un administrator care s-a dovedit un prieten atît de bun, era mai bine să-l fi chemat deoparte, Of, domnule Salvador, eu nu voiam, îmi cer iertare, dar nu, oaspeții sînt cu toții niște ingrați, iar acesta e cel mai rău, picat aici din cer, întotdeauna bine tratat, deși s-a încurcat cu o cameristă, dacă eram altfel îi aruncam în stradă, și pe el, și pe ea, sau mă plîngeam la poliție, avea dreptate Victor, dar inima asta bună pe care o am, toată lumea profită de mine, ah, dar mă jur că-i ultima oară. Dacă secundele și minutele ar fi toate egale, cum le vedem indicate pe ceasuri, n-am avea timp să explicăm ce se petrece înăuntrul lor, miezul pe care-l conțin, noroc că episoadele cu o semnificație mai amplă se brodesc în secundele și în minutele lungi, de aceea e posibil să dezbatem pe îndelete anumite cazuri, fără să încălcăm scandalos cea mai subtilă dintre cele trei unități dramatice, care e timpul. Cu un gest lent, Salvador întinse cheia, împrumută chipului o expresie demnă, vorbi pe un ton lent, patern, Sper că motivul nu este că serviciile noastre n-ar fi fost pe placul dumneavoastră, domnule doctor, cuvintele modeste și profesionale riscă să suscite un echivoc, prin acerba ironie pe care am găsi-o în ele dacă ne-am gîndi la Lídia, dar nu, în acest moment Salvador nu vrea decît să-și exprime decepția, jignirea, În nici un caz, domnule Salvador, protestă cu vehemență Ricardo Reis, dimpotrivă, dar mi-am găsit casă, am hotărît să rămîn definitiv în Lisabona, fiecare are nevoie de propriul său cămin, Aha, v-ați găsit casă, atunci, dacă doriți, vi-l împrumut pe Pimenta să vă ajute cu valizele, dacă e în Lisabona, bineînțeles, Da, e în Lisabona, dar mă ocup singur de asta, mulțumesc foarte mult, oricine le poate duce. Pimenta, autorizat de sus prin oferta liberală a serviciilor lui, curios pe cont propriu și ghicind curiozitatea lui Salvador, unde s-o fi mutînd el, își permise obrăznicia să insiste, De ce să plătiți un hamal, domnule doctor, duc eu valizele, Nu, Pimenta, mulțumesc, și, pentru a evita

alte insistențe, Ricardo Reis își ținu anticipat discursul de despărțire, Vreau să vă spun, domnule Salvador, că plec cu cele mai bune amintiri din hotelul dumneavoastră, am fost întotdeauna foarte bine tratat, m-am simțit întotdeauna ca acasă, înconjurat de grijă și neprețuite atenții, mulțumesc întregului personal, fără excepție, pentru afecțiunea cu care m-a înconjurat de la întoarcerea mea în țară, de unde nu mai vreau să plec, tuturor le mulțumesc din suflet, nu erau toți acolo, mai bine, un discurs ca ăsta nu va mai ține Ricardo Reis, se simțise cumplit de ridicol în timp ce vorbea, involuntar alegînd cuvinte ce-ar fi putut trezi gînduri sarcastice în mintea ascultătorilor, era cu neputință să nu se fi gîndit la Lídia cînd a vorbit de grijă, afecțiune și atenții, de ce oare atît de adesea cuvintele se folosesc de noi, le vedem apropiindu-se amenințătoare și nu sîntem în stare să le alungăm, să le băgăm pumnul în gură, așa ajungem să spunem ce nu intenționăm, e ca abisul hipnotic, o să cădem, dar avansăm. În mai puține cuvinte îi răspunse Salvador, nu-i trebuiau multe, era de ajuns să mulțumească la rîndul lui pentru onoarea de a-l fi avut pe doctorul Ricardo Reis ca oaspete, Nu ne-am făcut decît datoria, mie și întregului personal ne va fi dor de domnia voastră, nu-i așa, Pimenta, subita întrebare risipi solemnitatea momentului, părea că apelează la exprimarea unui sentiment unanim, dar însemna exact opusul, o ocheadă în fine malițioasă, nu știu dacă mă înțelegi. Ricardo Reis înțelese, spuse Noapte bună, și urcă în cameră, ghicind că rămăseseră să-l vorbească pe la spate, ponegrindu-l, îi auzi pronunțînd numele Lídiei, și ce altceva, nu-și închipuia că fraza era, Trebuie să vezi poimîine cine e hamalul, vreau să știu unde s-a mutat.

Ceasul are multe ore atît de goale încît, chiar cînd sînt scurte, cum obișnuim să spunem despre toate, cu excepția acelora care sînt destinate unor episoade de amplă semnificație, așa cum am demonstrat înainte, atît sînt de goale încît ăcele ceasornicului par că se tîrăsc la nesfîrșit, nu mai trece dimineața, nu mai pleacă după-amiaza, noaptea

nu se mai termină. Astfel și-a trăit Ricardo Reis ultimele ore la hotel, a vrut, dintr-un inconștient scrupul, să fie văzut tot timpul pe aici, poate ca să nu pară ingrat și indiferent. Într-un anume fel, a fost răsplătit, atunci cînd Ramón a spus, în timp ce-i turna supa în farfurie, Vasăzică plecați, domnule doctor, vorbe pline de o tristețe grea, așa cum nu știu să rostească decît servii umili. Salvador făcu risipă de numele Lídiei, o striga pentru orice fleac, îi dădea ordine și contraordine și, de fiecare dată, îi scruta cu atenție atitudinea, chipul, ochii, așteptînd să descopere urme de supărare, dîre de lacrimi, tot ce se așteaptă în mod firesc din partea unei femei care va fi abandonată și o știe. Dar niciodată n-a văzut atîta pace și seninătate, pare o ființă fără poveri pe conștiință, slăbiciunile cărnii ori premeditata vînzare, iar Salvador se enervează că n-a pedepsit imoralitatea de cum s-a născut suspiciunea sau cînd a devenit fapt public și notoriu, începînd cu șușotelile de bucătărie și cămară, acum e prea tîrziu, clientul pleacă, mai bine să nu răscolim în noroi, mai ales că, examinîndu-se pe sine, nu se vede curat ca lacrima, a știut și a tăcut, a fost complice, Mi-a fost milă de el, venea din Brazilia, din pustie, fără o familie care să-l aștepte, l-am tratat ca pe o rudă, și pînă la urmă de trei sau patru ori îi trecu prin minte acest gînd iertător, dar cu voce tare spuse, Cînd se eliberează două sute unu vreau curățenie totală, din tavan în podele, va sta acolo o distinsă familie din Granada, și, retrăgîndu-se Lídia după ce auzise ordinul, îi privi lung rotunjimea feselor, pînă azi a fost un administrator corect, incapabil să amestece serviciul cu dezmățul, dar de data asta trebuie să-și scoată pîrleala, Ori acceptă, ori o azvîrl în stradă, să sperăm că n-o să meargă dincolo de răbufnire, mulți bărbați se sperie cînd vine momentul.

Sîmbătă, după prînz, Ricardo Reis se duse în Chiado, acolo plăti doi hamali și, ca să nu coboare cu ei pe Rua do Alecrim, pe post de gardă de onoare, stabili o oră de întîlnire la hotel. Îi așteptă în cameră, cu aceeași impresie de rătăcire pe care o simțise cînd văzuse desprinzîndu-se

cablurile care legau Highland Brigade de cheiul din Rio de Janeiro, e singur, stă pe sofa, Lídia n-o să apară, așa au stabilit. Un tropăit de pași grei pe coridor anunță hamalii, Pimenta îi însoțește, de data asta nu va trebui să se căznească, cel mult va ajuta cu gestul făcut de Ricardo Reis și de Salvador cînd a trebuit să transporte valiza grea, cea mare, o mînă făcută căuș, un sfat, atenție la scară, nefolositoare celor care știu tot despre arta căratului. Ricardo Reis merse să-și ia rămas-bun de la Salvador, lăsă un bacșiș generos pentru personal, Îl veți împărți cum credeți de cuviință, administratorul mulțumește, cîțiva oaspeți care trec pe lîngă ei zîmbesc văzînd că în acest hotel se leagă prietenii atît de frumoase, o strîngere de mînă, aproape o îmbrățișare, pe spanioli îi emoționează armonia, nu-i de mirare, le vine în minte țara lor sfîșiată, astea sînt contradicțiile peninsulare. Jos, în stradă, Pimenta i-a întrebat pe hamali unde vor merge, dar nu știu, domnul nu le-a spus, unul zise că-i aproape, celălalt se îndoia, nu contează, Pimenta îi știe pe cei doi, unul a mai lucrat pentru hotel, își fac veacul prin Chiado, cînd o să vrea să lămurească situația nu va avea mult de mers. Ricardo Reis spune, V-am lăsat o amintire, Pimenta răspunde, Vă mulțumesc foarte mult, domnule doctor, cînd doriți ceva nu trebuie decît să spuneți, toate cuvintele sînt inutile, e un eufemism, în realitate, aproape toate sînt ipocrite, mare dreptate avea franțuzul care a zis că vorba i-a fost dată omului ca să-și ascundă gîndul, în sfîrșit, o fi avînd dreptate, sînt chestiuni asupra cărora nu trebuie să emitem judecăți peremptorii, dar adevărul e că vorba a fost tot ce s-a putut găsi mai bun, tentativă mereu frustrată de a exprima ceea ce, tot cu o vorbă, numim gîndire. Cei doi hamali au aflat unde trebuie să ducă valizele, Ricardo Reis le-a spus după ce s-a retras Pimenta, acum urcă pe stradă, merg pe pavaj pentru a-și ușura transportul, greutatea nu e mare pentru cine a transportat piane și alți monștri cu bețe și frînghii, în față merge Ricardo Reis, la o distanță suficientă ca să nu pară ghidul acestei expediții, destul de

aproape ca hamalii să se simtă acompaniați, nimic nu e mai delicat ca aceste relații de clasă, pacea socială e o problemă de tact, de finețe, de psihologie, pentru a spune totul într-un singur cuvînt, cîteodată în trei, dacă el sau ele coincid riguros cu gîndul este o chestiune pe care am renunțat s-o descîlcim. La jumătatea străzii hamalii trebuie să se dea la o parte, și atunci profită ca să-și dea jos povara, să-și tragă sufletul, la vale vine un șir de tramvaie pline ochi cu oameni blonzi, cu piele rozalie, sînt nemți excursioniști, muncitorii Frontului Muncitoresc German, aproape toți îmbrăcați după moda bavareză, cu pantaloni scurți, cămașă și bretele, pălărioară cu boruri înguste, pot fi văzuți cu ușurință, cîteva tramvaie sînt descoperite, colivii ambulante unde ploaia intră cînd are chef, n-ajută la nimic storurile în dungi, ce-or spune despre civilizația noastră portugheză acești lucrători arieni, fiii unei rase atît de desăvîrșite, ce-or fi gîndind ei în acest moment despre țopîrlanii care se opresc să-i vadă, despre bărbatul brunet, cu gabardină deschisă la culoare, despre cei doi indivizi nerași, rufoși și murdari, care saltă pe umeri povara și încep iar să urce, în timp ce coboară ultimele tramvaie, douăzeci și trei la număr, dacă a avut cineva răbdare să le numere, în drum spre Turnul Belém, Mînăstirea Jerónimos și alte minuni ale Lisabonei, ca Algés, Dafundo și Cruz Quebrada.

Cu capul plecat au traversat hamalii piața unde se află statuia epicului, efect probabil al greutății, cu capul plecat i-a urmat Ricardo Reis, efect probabil al rușinii ce-o simte mergînd astfel, fără să ducă nimic, cu mîinile în buzunare, n-a adus din Brazilia nici măcar un papagal, poate cu atît mai bine, căci n-ar avea curajul să umble pe aceste străzi ducînd pe o stinghie stupida vietate și, în jur, lumea legîndu-se de el, Dă laba încoace, papagal roșcovan, poate c-au spus-o, umor lusitan, nemților din tramvaie. Aproape am ajuns. La capătul străzii se zăresc palmierii din Alto de Santa Catarina, deasupra colinelor de peste rîu se ivesc nori grei ca niște grăsane la fereastră, metaforă care l-ar face pe Ricardo Reis să ridice disprețuitor din umeri, pentru

el, din punct de vedere poetic, norii abia dacă există, o dată rari, altă dată fugari, albi și atît de inutili, cînd plouă e numai dintr-un cer ce s-a întunecat pentru că Apolo și-a acoperit fața. Iată intrarea casei mele, iată cheia și scara, primul etaj, al doilea, aici voi locui, nu s-au deschis ferestre cînd am sosit, nu se deschid alte uși, în clădirea asta pare că s-au adunat persoanele cele mai lipsite de curiozitate din Lisabona sau trag cu ochiul prin vizorul de la ușă, lucește o pupilă, acum să intrăm cu toții, cele două valize mici, cea mare, împărțind efortul, e plătit prețul fixat, mult doritul bacșiș, miroase intens a transpirație, Cînd mai aveți nevoie de oameni, șefule, sîntem întotdeauna acolo, n-avea îndoieli Ricardo Reis, dacă o spuneau cu atîta fermitate, dar n-a răspuns, Și eu voi fi veșnic aici, un om, dacă a studiat, învață să se îndoiască, mai ales fiind zeii atît de nestatornici, convinși doar, ei prin știință, noi prin experiență, că totul se sfîrșește, și veșnicia înaintea celorlalte. Au coborît hamalii, Ricardo Reis a închis ușa de la intrare. Apoi, fără să aprindă nici o lumină, parcurse toată casa, pașii sunau sonor pe podeaua goală, printre mobilele împrăștiate, goale, răspîndind un miros de naftalină veche, de vechi hîrtii de mătase care încă mai tapițează sertarele, de ghemotoace de praf care se îngrămădesc pe la colțuri și, crescînd în intensitate înspre bucătărie și baie, duhoarea țevilor de scurgere, din pricina scăderii apei în sifoane. Ricardo Reis deschise robinete, trase de mai multe ori apa la toaletă, casa se umplu de zgomote ușoare, apa curgînd, țevile vibrînd, tic-tacul contoarului, apoi, pe nesimțite, tăcerea se așternu din nou. În dosul clădirii se văd cîteva curți cu rufe întinse pe sîrmă, straturi mici de zarzavat de culoarea cenușii, ghivece, bazine de ciment, cușca unui cîine, cuști de iepuri și cotețe de găini, privindu-le Ricardo Reis reflectă la enigma semantică de a locui iepurele într-o cușcă și găina într-un coteț, fiecare gen gramatical tranzitînd spre un obiect de gen contrar sau opus sau complementar, după punctul de vedere și dispoziția de moment. Reveni în

partea din față a apartamentului, în dormitor, privi prin fereastra murdară strada pustie, cerul acum înnorat, era la postul lui, livid în culoarea plumburie a cerurilor, Adamastor răcnind pe mutește, cîteva persoane contemplau navele, ridicau capul să vadă dacă vine ploaia, cei doi bătrîni conversau așezați pe aceeași bancă, atunci Ricardo Reis zîmbi, Ce bine, erau atît de distrați, încît n-au observat sosirea bagajelor, se amuza de parcă le-ar fi jucat o festă inocentă, prietenească, el, care n-a fost niciodată adeptul acestor jocuri. Avea încă hainele pe el, parcă intrase doar ca să plece imediat, vizită de medic, după sceptica vorbă populară, ori rapida inspecție a unui loc unde cîndva poate va trăi, și atunci rosti cu glas tare, ca pe un mesaj pe care nu trebuia să-l uite, Eu trăiesc aici, aici trăiesc eu, asta e casa mea, n-am alta, și îl cuprinse o teamă subită, teama celui care, într-o peșteră adîncă, împinge o poartă care dă spre bezna altei peșteri și mai adînci sau spre absență, gol, nimic, trecerea spre neființă. Își scoase gabardina și haina și i se făcu frig. Ca și cum ar fi repetat gesturi făcute în altă viață, se duse să deschidă valizele, le desfăcu metodic, lenjeria, pantofii, hîrtiile, cărțile și, de asemenea, toate măruntele obiecte, necesare sau inutile, pe care le transportăm cu noi de la o locuință la alta, firele încrucișate ale unui cocon, își găsi halatul, și-l puse, acum e un om la casa lui. Aprinse becul spînzurat de tavan, va trebui să cumpere o lustră, un abajur, un glob, oricare din cuvinte e bun, cu condiția să nu supere ochii, așa cum se întîmplă acum. Absorbit de treabă, nu-și dădu seama imediat că începuse ploaia, însă o pală bruscă de vînt izbi în geam împroșcîndu-l cu picături, Ce mai vreme, se apropie de fereastră ca să se uite în stradă, iată-i pe bătrîni pe trotuarul de vizavi, ca niște insecte atrase de lumină, și amîndoi erau posomorîți ca niște insecte, unul înalt, altul scund, fiecare cu umbrela lui, cu capul ridicat ca lăcustele, de astă dată nu se intimidară la vederea figurii care apăruse și-i observa, a fost nevoie să se întețească ploaia ca să se hotărască să coboare strada, să fugă de apa ce se

revărsa din rigole, cînd vor ajunge acasă o să-i ocărască nevestele, dacă le au, Eşti fleaşcă, bărbate, o să faci pneumonie, şi pe urmă sclava trebuie să aibă grijă de stăpîn, dar ei vor spune, Casa Donei Luisa s-a ocupat, e un domn singur, nu se vede nimeni altcineva, Auzi, o casă aşa de mare pentru un bărbat singur, păcat de ea, dacă vă întrebaţi de unde ştiu că e o casă mare, răspuns sigur n-avem, poate că pe vremea Donei Luisa or fi lucrat acolo cu ziua, femeile din clasa asta fac orice muncă le pică atunci cînd cîştigul bărbatului e mic ori el îl doseşte ca să-l cheltuiască pe vin şi amante, şi atunci merg nefericitele să frece scări şi să spele rufe, unele se specializează, nu spală decît rufe, nu freacă decît scări şi devin maestre în meseria lor, au reguli, sînt mîndre de albul cearşafurilor şi de galbenul scărilor, de primele vor spune că pot servi ca acoperăminte de altar, de celelalte că, fără scîrbă, poţi mînca marmelada care cade pe ele, departe ne-a mai dus digresiunea oratorică. Acum, cu cerul încărcat de nori, noaptea nu se mai lasă aşteptată. Cînd bătrînii au stat pe trotuar, uitîndu-se în sus, pe faţă le mijea lumina clară a zilei, un simplu efect al bărbii albe nerase de o săptămînă, nici măcar azi, sîmbătă, nu s-au aşezat pe scaunul bărbierului, dac-or fi mergînd la bărbier, probabil folosesc un brici, dacă mîine se înseninează, vor apărea aici cu obrajii raşi, plini de încreţituri şi de urme de piatră acră, alb numai părul, vorbim de cel mai scund, cel înalt are doar nişte smocuri blege deasupra urechilor, în sfîrşit, revenind la punctul de plecare, cît au stat acolo, pe trotuar, era încă zi, deşi pe sfîrşite, atunci, după ce s-au uitat pe îndelete la chiriaşul de la etajul doi şi, cu ploaia pe urme, au prins să coboare pe stradă, cînd au pornit ziua a început să se întunece, cînd au ajuns la colţ era noapte. Noroc că s-au aprins felinarele, geamurile s-au acoperit cu perle, dar despre aceste lampioane trebuie spus că nu s-au aprins cum se va întîmpla cu siguranţă într-o zi, fără mînă vizibilă de om, atunci cînd zîna electricitate, cu bagheta ei magică, va ajunge şi în Alto de Santa Catarina şi împrejurimi, toate

glorios luminate în aceeaşi clipă, azi trebuie să aşteptăm să vină să le aprindă unul cîte unul, cu vîrful unei prăjini aprinse deschide omul gemuleţul de la felinar, cu cîrligul răsuceşte robinetul de gaz, focul ceresc lasă dîre de lumină pe străzile oraşului, un bărbat poartă flacăra cu sine, e cometa Halley cu coada ei siderală, aşa vor fi stat să vadă zeii uitîndu-se de sus la Prometeu, dar se numeşte António acest licurici. Ricardo Reis are fruntea îngheţată, a rezemat-o de geam şi a uitat de sine, privind ploaia cum cade, apoi auzindu-i doar susurul, pînă cînd a venit lampagiul, atunci s-a ales fiecare lampion cu strălucirea şi aura sa, pe spatele lui Adamastor cade o lumină palidă, străluceşte spinarea herculeeană, o fi de la apa care vine din cer, o fi asudat din pricina durerii provocate de dulcea Tetis care a zîmbit dispreţuitor şi l-a insultat, Cît trebuie să iubească o nimfă ca să suporte dragostea unui gigant, acum ştie ce însemna făgăduita abundenţă. Lisabona e o vastă linişte ce susură, nimic mai mult.

Ricardo Reis se apucă din nou de treburile domestice, îşi aranjă costumele, cămăşile, batistele, şosetele, bucată cu bucată, ca şi cum ar fi pus ordine într-o odă safică, laborios luptînd cu o metrică recalcitrantă, culoarea acestei cravate pe care a atîrnat-o acum cere o culoare de costum încă necumpărat. Peste salteaua care a fost a Donei Luisa şi pe care a lăsat-o în urmă, desigur nu aceea pe care în ani de mult trecuţi şi-a pierdut virginitatea, dar unde va fi sîngerat pentru ultimul copil, unde a agonizat şi s-a sfîrşit iubitul ei soţ, judecător la Curtea de Apel, pe această saltea îşi întinse Ricardo Reis cearşafurile noi, încă mirosind a pînză proaspătă, cele două pături de lînă pufoase, cuvertura deschisă la culoare, înfaşă sulul de căpătîi şi perna de lînă, le aranjează cît poate de bine, cu masculina lui lipsă de îndemînare, într-una din zile va veni Lídia, poate mîine, să dreagă cu mîinile ei magice, pentru că-s mîini de femeie, această lipsă de armonie, această îmbufnare resemnată a obiectelor rău aşezate. Ricardo Reis duce valizele în bucătărie, atîrnă prosoapele în baia friguroasă, într-un

dulăpior alb care miroase a mucegai își pune obiectele de toaletă, am văzut că e un bărbat care-și îngrijește înfățișarea, dintr-un simplu sentiment de demnitate, în sfîrșit nu mai are nimic de făcut decît să așeze cărțile și hîrtiile pe etajera de lemn negru și răsucit, pe biroul de lemn tremurător și negru, acum e acasă, știe unde îi sînt punctele de sprijin, roza-vînturilor, nordul, sudul, estul, vestul, dar cine știe, va veni poate o furtună magnetică care va da peste cap această busolă.

E șapte și jumătate, ploaia nu s-a oprit. Ricardo Reis s-a așezat pe marginea patului înalt, se uită la camera tristă, la fereastra fără perdele sau draperii, îi trece prin minte că poate vecinii de vizavi îl spionează curioși, șoptindu-și unii altora, Se vede totul înăuntru, și li se întețește curiozitatea băgăreață gîndindu-se că se vor delecta pe viitor cu spectacole mai excitante decît tabloul de acum, în care un bărbat stă așezat pe marginea unui pat vechi, singur, cu chipul ascuns într-un nor, dar Ricardo Reis se ridică și închide obloanele interioare, camera e acum o celulă, patru pereți orbi, ușa, dacă ar deschide-o, ar da spre altă ușă sau spre o peșteră întunecoasă și adîncă, am mai spus-o o dată, nu mai era cazul. În curînd, în Hotelul Bragança, maître Afonso va bate în gongul derizoriu cele trei semnale ale bucătarului, vor coborî oaspeții portughezi și oaspeții spanioli, nuestros hermanos, los hermanos suyos[1], Salvador le va zîmbi tuturor, domnule Fonseca, domnule doctor Pascoal, doamna mea, Don Camilo y Don Lorenzo, și noul oaspete de la două sute unu, desigur ducele de Alba sau de Medinaceli, tîrînd sabia Colada, punînd un ducat în mîna întinsă a Lídiei, care, ca servitoare ce este, face o genuflexiune și suportă, surîzînd, ciupitura de braț. Ramón va aduce supa, Azi e o specialitate, și nu minte, căci din supiera adîncă urcă îmbietorul miros de găină, din farfuriile adînci se împrăștie aburul delicios, nu va trebui să ne surprindă că stomacul lui

1. Frații noștri, frații dumneavoastră (sp.)

Ricardo Reis reacționează, e într-adevăr ora cinei. Dar plouă. Chiar cu obloanele ferestrei închise se aude răpăitul apei căzînd pe trotuar, de pe streșini, prin burlanele rupte, o fi careva atît de curajos încît să iasă pe stradă pe așa o vreme, dacă n-are vreo obligație extremă, să-și salveze tatăl de la spînzurătoare, de exemplu, e o sugestie pentru cine-l mai are încă în viață. Sala de mese a Hotelului Bragança e paradisul pierdut și, ca paradis ce s-a pierdut, și-ar dori Ricardo Reis să se întoarcă în el, dar nu să stea. Caută pachetele cu fursecuri, cu fructe zaharisite și cu ele își amăgește foamea, de băut n-are decît apa de la robinet, mirosind a fenol, la fel de oropsiți trebuie să se fi simțit Adam și Eva în prima noapte după ce-au fost alungați din Eden, întîmplător tot așa cădea apa, cu găleata lui Dumnezeu, cei doi au rămas în pragul porții, Eva întrebîndu-l pe Adam, Vrei un fursec, și cum n-avea decît unul, îl rupse în două și îi dădu bucata mai mare, de aici am deprins obiceiul. Adam mestecă încet, uitîndu-se la Eva care își ciugulea fărîma, înclinîndu-și capul ca o pasăre curioasă. Dincolo de poarta asta, acum pe veci închisă, i-a dat ea mărul, i l-a dat fără vreun gînd ascuns sau sfat al șarpelui, pentru că era goală, de aceea se spune că doar cînd a mușcat din măr a observat Adam că era goală, la fel și Eva, care nu a apucat să se îmbrace, deocamdată e asemenea crinilor cîmpului, care nici nu torc, nici nu țes. Pe pragul porții, cei doi au petrecut o noapte plăcută, cu un fursec drept cină, Dumnezeu, de partea cealaltă, îi asculta amărît, exclus de la un festin pe care fusese scutit să-l ofere și pe care nu-l prevăzuse, mai tîrziu se va inventa o altă zicală, Unde se adună bărbați și femei, Dumnezeu stă între ei, din această nouă vorbă vom afla că, în cele din urmă, paradisul nu este unde ni s-a spus, e aici, printre noi, unde Dumnezeu va trebui să vină de fiecare dată, dacă va mai dori să-i simtă gustul. Nu însă și în această casă. Ricardo Reis e singur, se simte îngrețoșat după dulceața excesivă a perelor zaharisite, pară, nu măr, e drept că ispitele nu mai sînt ce-au fost. Merse

la baie să-şi spele mîinile lipicioase, gura, dinţii, nu suportă această dolceaţă, cuvînt care nu e nici portugheză, nici spaniolă, maimuţăreşte italiana, dar e singurul care, vorbind la propriu, îi cade bine la stomac în clipa asta. Singurătatea îl apasă ca noaptea, noaptea îl prinde ca un clei, pe coridorul strîmt şi îngust, sub lumina verzuie coborînd din tavan, e un animal submarin cu mişcări greoaie, o ţestoasă fără carapace, lipsită de apărare. Se aşază la birou, îşi răsfoieşte colile cu versuri, le-a botezat ode şi aşa au rămas, fiindcă totul trebuie să poarte un nume, citeşte cîte un rînd şi se întreabă dacă el, cel de aici, e autorul, citind nu se recunoaşte în ceea ce stă scris, era altcineva acest om detaşat, calm şi resemnat, tocmai de aceea aproape un zeu, căci aşa sînt zeii, resemnaţi, calmi, detaşaţi, morţi asistînd. Îşi spune vag că ar trebui să îşi organizeze viaţa, timpul, să decidă ce va face dimineaţa, după-amiaza şi seara, se va culca devreme şi devreme se va scula, va căuta un restaurant sau două care servesc o mîncare sănătoasă şi simplă, va revizui şi va corecta poemele pentru o carte viitoare, va căuta un loc pentru cabinetul de consultaţii, va cunoaşte oameni, va călători prin ţară, va merge la Porto, la Coimbra, să-l viziteze pe domnul Sampaio, s-o întîlnească din întîmpare pe Marcenda în Choupal, în acest moment nu mai urzea planuri şi intenţii, l-a cuprins compasiunea faţă de invalidă, apoi compasiunea se transferă de la ea la el, îşi plîngea de milă, Aici stînd jos, scrise cuvintele ca pe începutul unui poem, dar imediat îşi aduse aminte că de curînd scrisese, În picioare stau neclintit, pe ferma columnă a versurilor în care voi adăsta, cine a redactat odată un astfel de testament nu poate să dicteze altul contrar.

Nu e nici ora zece cînd Ricardo Reis se duce la culcare. Ploaia cade în continuare. A luat o carte să citească în pat, luase două, dar lăsă pe drum zeul labirintului, după primele zece pagini ale Predicii din Prima Duminică de Post[1] simţi

1. De António Vieira (1608-1697), faimos predicator şi orator baroc, promotor al sebastianismului.

că i-au înghețat mîinile, așa, afară din pătură, n-a reușit să le încălzească lectura cuvintelor fierbinți, Scotociți-vă propria casă, căutați lucrul cel mai josnic din ea și veți afla că-i propriul vostru suflet, puse cartea pe noptieră, se ghemui cuprins de fiori, își trase cearșaful pînă la nas, închise ochii. Știa c-ar trebui să stingă lumina, dar, cînd o va face, se va simți obligat să adoarmă și nu voia încă. În nopți din astea reci obișnuia Lídia să-i pună o sticlă cu apă caldă în așternut, pentru cine o fi punînd-o acum, pentru ducele de Medinaceli, potolește-te, inimă geloasă, ducele și-a adus ducesa, cine a ciupit-o de braț pe Lídia a fost celălalt duce, de Alba, dar e bătrîn, bolnav și impotent și are o spadă de tinichea, se jură că-i Colada Cidului Campeador, trecută din tată-n fiu în familia Alba, pînă și un grande de Spania e capabil de minciună. Fără să-și dea seama, Ricardo Reis adormise, își dădu seama cînd se trezi tresărind, cineva bătea la ușă, O fi Lídia, a reușit să fugă de la hotel și să vină, pe ploaia asta, să-și petreacă noaptea cu mine, imprudentă femeie, apoi se gîndi, Visam, și se părea că da, alt zgomot nu se mai auzi vreme de un minut, Poate sînt fantome în casă, de-aia nu reușeau s-o închirieze, atît de centrală, de mare, dar se auzi din nou bătaia, cioc, cioc, cioc, încetișor, ca să nu sperie. Se ridică Ricardo Reis, își băgă picioarele în papuci, ieși dîrdîind pe coridor și întrebă, uitîndu-se la ușă de parcă îl amenința, Cine e, glasul ieși răgușit și tremurător, și-l drese, repetă întrebarea, răspunsul veni în șoaptă, Eu sînt, nu era nici o fantomă, era Fernando Pessoa, tocmai azi a trebuit să-și aducă aminte. Deschise, el era, cu costumul lui negru, cu capul gol, fără manta sau pălărie, improbabil din cap pînă în picioare, mai ales că, deși venea din stradă, nu-l udase nici o picătură de apă, Pot să intru, întrebă, Pînă acum nu mi-ai cerut voie niciodată, ce scrupule te-au apucat deodată, E o situație nouă, acum ești la casa ta și, cum spun englezii care m-au educat, casa omului e castelul lui, Intră, dar vezi că mă culcasem, Dormeai, Cred că am adormit, Cu mine n-ai de ce să fii ceremonios, în pat

stăteai, în pat te întorci, stau numai cîteva minute. Ricardo Reis se bagă repede în aşternuturi, cu dinţii clănţănind de frig, dar şi de o rămăşiţă de spaimă, nici nu-şi scoase halatul. Fernando Pessoa se aşează pe un scaun, picior peste picior, îşi încrucişă mîinile pe genunchi, apoi privi în jur cu un aer critic, Vasăzică aici ai venit să locuieşti, Aşa se pare, Mi se pare o casă cam tristă, Aşa par toate casele care au stat mult timp nelocuite, Şi o să stai singur, După cîte se pare, nu, azi m-am mutat şi am şi primit o vizită, a ta, Eu nu contez, eu nu ţin companie, Ai contat destul ca să mă obligi să mă dau jos din pat, pe frigul ăsta, doar ca să-ţi deschid uşa, o să fiu nevoit să-ţi dau o cheie, N-aş şti ce să fac cu ea, dacă puteam traversa pereţii evitam deranjul, Lasă, nu-mi lua cuvintele ca pe un reproş, îmi face plăcere c-ai apărut, prima noapte nu trece uşor, Teamă, M-am speriat puţin cînd am auzit bătăile în uşă, nu m-am gîndit c-ai putea fi tu, dar nu-mi era teamă, era doar singurătatea, Eh, singurătatea, mai ai multe de învăţat ca să ştii ce înseamnă, Am trăit mereu singur, Şi eu, dar singurătatea nu înseamnă să trăieşti singur, singurătatea înseamnă să nu ştim să ţinem companie cuiva sau unui lucru dinăuntrul nostru, singurătatea nu e un copac în mijlocul unei cîmpii unde nu e decît el, e distanţa dintre seva profundă şi coajă, dintre frunză şi rădăcină, Baţi cîmpii, toate lucrurile pe care le pomeneşti sînt legate între ele, singurătate de unde pînă unde, Să lăsăm copacul, uită-te înăuntrul tău şi vei vedea singurătatea, Vorba poetului, solitar umblînd în mijlocul mulţimii, Mai rău, solitar fiind unde nici noi înşine nu sîntem, Azi eşti într-o dispoziţie execrabilă, Am şi eu zilele mele, Nu despre această singurătate vorbeam, ci despre cealaltă, cea care ne însoţeşte, suportabilă, care ne ţine de urît, Nici asta nu e fără cusur, cîteodată nu reuşim s-o suportăm, ne rugăm pentru o prezenţă, un glas, alteori acelaşi glas şi aceeaşi prezenţă n-au alt rost decît să ne facă viaţa intolerabilă, E cu putinţă, Da, zilele trecute, cînd ne-am întîlnit aici, în piaţă, îţi aduci aminte, îţi aşteptai iubita,

Ți-am mai spus că nu e iubita mea, Bine, nu te enerva, dar s-ar putea să devină, ce știi tu ce-o să-ți aducă ziua de mîine, Sînt destul de bătrîn ca să-i fiu tată, Și ce dacă, Întoarce-te la subiect, spune restul poveștii, A fost vorba de gripa pe care ai avut-o, mi-am amintit de un mic episod al bolii mele, ultima, finala și de pe urmă, Ce de mai pleonasme, stilul tău s-a înrăutățit mult, Moartea e și ea pleonastică, ba chiar e lucrul cel mai pleonastic dintre toate, Mai departe, A venit acasă un medic, eu eram în pat, în dormitor, sora mea a deschis ușa, Sora ta vitregă, de altfel, viața e plină de frați vitregi, Ce vrei să spui cu asta, Nimic deosebit, continuă, A deschis ușa și i-a spus medicului intrați, domnule doctor, e aici inutilul, inutilul eram eu, bineînțeles, cum vezi, singurătatea n-are nici o limită, e pretutindeni, Te-ai simțit vreodată cu adevărat inutil, E greu de răspuns, cel puțin nu-mi amintesc să mă fi simțit cu adevărat util, cred chiar că asta e cea dintîi singurătate, să nu te simți folositor nimănui, Chiar dacă alții cred sau noi îi facem să creadă contrariul, Ceilalți se înșală de multe ori ca și noi. Fernando Pessoa se ridică, întredeschise obloanele de la fereastră, se uită afară, Ce omisiune de neiertat că nu l-am băgat pe Adamastor în Mesaj, să ai un gigant la îndemînă, cu o lecție simbolică atît de clară, Îl vezi de acolo, Îl văd, biata creatură, s-a folosit Camões de el pentru tînguiri amoroase care-i stăteau probabil pe suflet și pentru profeții mai mult decît evidente, să prevestească naufragii unora care umblă pe mare, pentru așa ceva nu e nevoie de daruri divinatorii particulare, Profețirea de nenorociri a fost întotdeauna semnul singurătății, dacă Tetis ar fi răspuns iubirii gigantului, altul i-ar fi fost discursul. Fernando Pessoa se așezase la loc, în aceeași poziție, Mai stai, întrebă Ricardo Reis, De ce, Mi-e somn, Nu mă lua în seamă, dormi cînd vrei, te incomodează prezența mea, Ce mă incomodează e că te văd stînd așa, în frig, N-am nevoie de haine, aș putea sta și în cămașă, dar tu nu trebuie să dormi cu halatul pe tine, nu se cade, Îl scot acum. Fernando Pessoa întinse halatul

peste cuvertură, potrivi păturile, îndreptă cearșaful, matern, Acum dormi, Știi ce, Fernando, fă-mi o favoare, stinge lumina, pentru tine nu contează că stai pe întuneric. Fernando Pessoa se duse la întrerupător, camera se cufundă subit în întuneric, apoi, pe nesimțite, lumina felinarelor de pe stradă se insinuă prin crăpăturile obloanelor, o fîșie luminoasă, subțire, pulbere indecisă, se proiectă pe perete. Ricardo Reis închise ochii, murmură, Noapte bună, Fernando, i se păru că trecuse mult timp pînă cînd auzi răspunsul, Noapte bună, Ricardo, mai numără pînă la o sută sau crezu că numărase, întredeschise pleoapele grele, Fernando Pessoa stătea pe același scaun, cu mîinile încrucișate pe genunchi, imagine a abandonului, a singurătății de pe urmă, de ce oare, poate pentru că n-are ochelari, gîndi Ricardo Reis, și lucrul ăsta i se păru, în somnul confuz, cea mai groaznică nenorocire. Pe la jumătatea nopții se trezi, ploaia stătuse, lumea călătorea traversînd spațiul tăcerii. Fernando Pessoa nu-și schimbase poziția, se uita la pat, fără nici o expresie, ca o statuie cu ochii netezi. Mult mai tîrziu, Ricardo Reis se trezi din nou, se închisese o ușă. Fernando Pessoa nu mai era în cameră, plecase odată cu prima lumină a zorilor.

Cum s-a mai văzut în alte timpuri şi locuri, sînt multe contrarietăţile vieţii. Cînd Ricardo Reis se trezi, dimineaţa tîrziu, simţi în casă o prezenţă, poate nu era încă singurătatea, era tăcerea, sora ei vitregă. Preţ de cîteva minute văzu cum i se scurge curajul de parcă ar fi asistat la cernerea nisipului într-o clepsidră, răsuflată comparaţie care, totuşi, revine tot timpul, într-o zi vom scăpa de ea, atunci cînd, trăind o lungă viaţă de două sute de ani, vom fi devenit chiar noi clepsidra, atenţi la nisipul ce se cerne prin noi, dar nu astăzi, cu viaţa asta scurtă nu ne arde de contemplare. Vorbeam însă despre contrarietăţi. Cînd Ricardo Reis se sculă şi se duse în bucătărie să aprindă boilerul şi să dea drumul la gaz, descoperi că n-avea chibrituri, uitase să cumpere. Şi, cum o uitare nu vine niciodată singură, îşi dădu seama că-i lipsea şi săculeţul de strecurat cafeaua, cît e de adevărat că un bărbat singur nu face mulţi purici. Soluţia cea mai uşoară, fiind cea mai la îndemînă, ar fi să bată la uşa vecinilor, de jos sau de sus, Scuzaţi-mă, doamnă, sînt noul locatar de la etajul doi, m-am mutat ieri, am vrut acum să-mi fac cafeaua, să mă spăl, să mă rad, dar n-am chibrituri, îmi lipseşte şi săculeţul de cafea, dar nu asta contează, mă pot lipsi de ea, am un pachet de ceai, asta n-am uitat, cel mai grav e cu baia, dacă mi-aţi împrumuta un chibrit, vă mulţumesc mult, mă scuzaţi că v-am deranjat. Fiind oamenii fraţi, deşi vitregi, nimic mai firesc, dacă ne gîndim bine nici n-ar trebui să iasă în frigul de pe scară, ar veni ei să-l întrebe, Aveţi nevoie de ceva, am văzut că v-aţi mutat ieri, cînd se mută omul aşa se întîmplă, dacă nu-i lipsesc chibriturile, a uitat sarea, dacă a adus săpunul, s-a pierdut

buretele, vecinii sînt aici ca să sară în ajutor. Ricardo Reis n-a ieșit să ceară ajutor, n-a coborît și n-a urcat nimeni să-și ofere serviciile, așa că n-a avut altă soluție decît să se îmbrace și să se încalțe, își puse un fular ca să-și ascundă barba nerasă, își trase pălăria peste urechi, enervat că uitase, dar mai ales pentru că era nevoit să iasă pe stradă în asemenea ținută, în căutare de chibrituri. Mai întîi se uită pe fereastră să vadă cum era timpul, cer plumburiu, dar nici urmă de ploaie, Adamastor solitar, e încă prea devreme ca să apară bătrînii să se uite la nave, la ora asta or fi acasă bărbierindu-se cu apă rece ori călîie, poate că obositele neveste le încălzesc un urcior cu apă, dar nu prea mult, căci virilitatea bărbaților portughezi, în general maximă între toate, nu tolerează slăbiciuni, ajunge să amintim că descindem în linie dreaptă din lusitanii care se scăldau în lacurile înghețate din munții Hermínios[1] și imediat se duceau să-i facă un copil lusitanei. Într-o tavernă care vindea cărbuni, la poalele cartierului, Ricardo Reis își cumpără chibriturile, o jumătate de duzină de cutii pentru ca vînzătorul să nu considere meschin negoțul matinal, dar se înșela foarte tare, căci asemenea vînzare, cu ridicata, nu-și amintea omul să fi făcut de cînd e lumea lume, pe aici se mai obișnuiește să ceri un foc de la vecină. Însuflețit de aerul rece, reconfortat de fular și de absența oamenilor de pe stradă, Ricardo Reis urcă să vadă rîul, dealurile de pe malul celălalt, par de aici atît de scunde, covorul aruncat peste ape de soare apare și dispare sub norii care se perindă la mică înălțime. Dădu un ocol statuii, vrînd să știe cine era autorul, cînd fusese făcută, data e aici, o mie nouă sute douăzeci și șapte, spiritul lui Ricardo Reis caută mereu să găsească simetrii în neregularitățile lumii, la opt ani după ce-am plecat în exil l-au pus aici pe Adamastor, la opt ani după ce l-au instalat aici pe Adamastor mă întorc în patrie, o,

1. Numele antic al masivului Serra da Estrela, cel mai înalt din Portugalia.

patrie, m-a chemat vocea iluștrilor tăi străbuni, atunci bătrînii se iviră pe stradă, proaspăt rași, cu pielea plină de încrețituri și urme de alaun, își duc umbrelele sub braț, sînt îmbrăcați cu niște vestoane decolorate, nu poartă cravată, dar nasturii sînt închiși sever pînă la ultimul, nu pentru c-ar fi duminică, zi de bună-cuviință, ci dintr-o demnitate vestimentară care le stă bine chiar și hainelor jerpelite. Bătrînii dau nas în nas cu Ricardo Reis, îl urmăresc bănuitori cum se învîrte în jurul statuii, acum s-au convins că e ceva în neregulă cu omul ăsta, ascunde un mister, cine e, ce face, din ce trăiește. Înainte să se așeze, întind pe scîndura umedă a băncii o bucată de sac îndoită, apoi, cu gesturile măsurate, lente, ale celor care n-au nici o grabă, se așază, tușesc zgomotos, cel gras scoate din buzunarul interior al vestonului un ziar, este Secolul pomenilor, duminica îl cumpără întotdeauna, cînd unul, cînd celălalt, săptămîna viitoare va fi rîndul celui slab. Ricardo Reis mai ocolește o dată și încă o dată statuia lui Adamastor, simte că bătrînii sînt nerăbdători, prezența lui turbulentă nu-i lasă să se concentreze asupra lecturii știrilor pe care cu glas tare o face cel gras în beneficiul propriei înțelegeri și al slăbănogului analfabet, ezitînd cînd dă peste cuvinte dificile, care totuși nu sînt în exces, în primul rînd pentru că ziariștii nu uită niciodată că scriu pentru popor, în al doilea rînd pentru că știu foarte bine pentru ce popor scriu. Ricardo Reis coborî pînă la grilajul dinspre rîu, ajuns acolo îi ignoră pe bătrîni, avansau printre coloanele ziarului, se auzeau murmurînd, unul citea, celălalt asculta și comenta, În portofelul lui Luís Uceda s-a găsit, tipărită, o fotografie în culori a lui Salazar, straniu indiciu sau hazard al comerțului, această țară e plină de enigme polițiste, apare un bărbat mort pe șoseaua spre Sintra, se spune că strangulat, se spune că fusese adormit înainte cu eter, se spune că, în timpul sechestrului în care a fost ținut a răbdat de foame, crima, se spune, a fost crapuloasă, cuvînt care discreditează iremediabil orice delict, și, se va vedea, în portofel ținea victima fotografia înțeleptului om,

acest dictator atît de patern, cum tot aşa de crapulos, dacă ne este permisă paralela, a declarat acel autor francez al cărui nume îl lăsăm consemnat pentru istorie, Charles Oulmont se numea, el va confirma peste un timp investigaţia conform căreia Luís Uceda era un mare admirator al eminentului om de stat şi va fi revelat că pe pielea pomenitului portofel apărea gravată altă demonstraţie a patriotismului lui Uceda, care era emblema republicii, sfera armilară[1], cu castelele şi scuturile ei, şi de asemenea următorul îndemn, Preferaţi produsele portugheze. Discret, Ricardo Reis se îndepărtează, îi lasă în pacea lor pe bătrîni, şi atît de absorbiţi de dramaticul mister încît nici nu i-au observat retragerea.

N-a mai avut istorie dimineaţa, în afară de încăpăţînarea trivială a unui boiler nefolosit de multe săptămîni, a fost o adevărată hecatombă de chibrituri înainte ca flacăra să pîlpîie, de asemenea nu merită o dezvoltare particulară melancolica înghiţire a unei cesti de ceai, cu trei fursecuri, rămăşiţele cinei de ieri, nici baia în cada adîncă, acoperită de cam mult tartru, în nori de abur, faţa bărbierită cu răbdare, o dată, de două ori, ca şi cum ar avea undeva o întîlnire cu o femeie sau ea va veni să-l viziteze clandestin, învăluită în şaluri şi ascunsă de gulerul înalt, jinduind după acest miros de săpun, după această odoriferă urmă de apă de colonie, pînă cînd alte mirosuri mai violente şi naturale nu vor contopi toate mirosurile într-un singur miros de trup, imperios, acela pe care nările fremătînd îl absorb, acela care face să se umfle pieptul după marea cursă. Şi în acest mod bat cîmpii spiritele poeţilor, pe pămînt, atingînd pielea femeilor, chiar fiind ele atît de departe cum sînt acum, ce se spune aici e deocamdată isprava imaginaţiei, doamnă puternică şi binevoitoare. Ricardo Reis e gata de plecare, nu-l aşteaptă nimeni, nu merge la slujba de la unsprezece să ofere apă sfinţită

1. Simbol al imperiului portughez, făcînd parte iniţial din blazonul regelui Dom Manuel.

eternei necunoscute, pînă și bunul-simț i-ar porunci să rămînă în casă pînă la ora prînzului, are hîrtii de adunat, cărți pe care încă le mai poate citi și o decizie de luat, ce viață o să aibă, ce activitate, ce rațiune suficientă pentru a trăi și a lucra, într-un singur cuvînt, pentru ce. Nu se gîndise să iasă de dimineață, dar va trebui s-o facă, ar fi ridicol să se dezbrace din nou, să recunoască astfel că-și pusese hainele de stradă fără să-și dea seama ce face, așa pățim de multe ori, facem primii doi pași din distracție sau zăpăceală, și apoi nu mai avem altă soluție decît să-l facem și pe al treilea, chiar știind că e greșit sau ridicol, omul e, de fapt, ca ultim adevăr, un animal irațional. Intră în cameră, se gîndi că poate ar trebui să-și facă patul înainte să iasă, nu-și poate îngădui să devină neglijent, dar nu merita osteneala, nu aștepta vizite, atunci se așeză pe scaunul unde își petrecuse noaptea Fernando Pessoa, picior peste picior ca și el, își încrucișă mîinile pe genunchi, încercă să se simtă mort, să privească patul gol cu ochi de statuie, dar avea o venă care-i pulsa pe tîmpla stîngă, îi tresărea pleoapa de pe aceeași parte, Sînt viu, murmură, apoi cu glas tare, sonor, Sînt viu, și, cum nu era nimeni să-l poată dezminți, a crezut. Și-a pus pălăria, a ieșit. Bătrînii nu mai erau singuri. Cîțiva copii jucau șotronul, țopăind peste un desen făcut cu creta pe jos, din casă în casă, toate cu numărul lor de ordine, multe sînt numele care au fost date acestui joc, unii îl numesc ștrenche sau de-a clasele, de asemenea putea fi la șchiopică sau de-a școala, numele lui cel mai potrivit ar fi jocul omului, așa pare după figură, cu trupul acela drept, brațele întinse, cercul superior formînd capul sau gîndirea, e culcat pe pietre, privind norii, în timp ce copiii îl calcă în picioare, inconștienți de atentat, mai tîrziu vor ști cît doare, cînd le va veni rîndul. Sînt cîțiva soldați care au venit prea devreme, probabil nu fac decît să recunoască terenul, căci, după prînz, spre seară, vin să se plimbe pe aici servitoarele, dacă n-o să plouă, în caz contrar, stăpîna le va zice, Uite, Maria, plouă cu găleata, mai bine nu ieși, rămîi să calci

rufele, îți dau pe urmă o oră în plus în ziua ta liberă, care va fi doar peste cincisprezece zile, acestea adăugîndu-se pentru cine nu trăiește pe timpul acestor avantaje sau nu va fi simțit curiozitatea de a le cunoaște. Ricardo Reis se aplecă un minut peste grilajul superior, nu l-au observat bătrînii, cerul se limpezise mai mult, deasupra gurii rîului se întindea o vastă fîșie albastră, frumoasă priveliște va avea azi cine va veni de la Rio de Janeiro, dacă e zi de vapor. Încrezător în îmbunătățirile pe care cerul le anunța, Ricardo Reis își începu plimbarea din Calhariz, coborî pînă la Camões, aici simți un impuls sentimental să meargă în vizită la Hotelul Bragança, ca băieții timizi care și-au dat examenul de ciclul al doilea și, nemaitrebuind să învețe într-o școală pe care au urît-o de atîtea ori, merg încă s-o viziteze, plus profesorii, plus colegii din clasele mai mici, pînă cînd toți se plictisesc de pelerinaj, inutil ca toate celelalte, obosește pelerinul, locul de cult începe să-l ignore, ce să facă la hotel, să-l salute pe Salvador și pe Pimenta, Vasăzică, domnule doctor, v-a fost dor de noi, să schimbe o vorbă cu Lídia, sărmana, atît de nervoasă, dinadins și din răutate chemată la recepție, Vino încoace, domnul Reis vrea să-ți vorbească, N-am trecut pe aici din vreun motiv anume, doar ca să vă mulțumesc pentru cît de bine m-ați tratat și pentru că m-ați instruit atît în ciclul primar, cît și în cel gimnazial, dacă mai mult n-am fost în stare să învăț, vina n-a fost a dascălilor, ci a acestei minți proaste pe care o am. Coborînd trotuarul în fața bisericii Mártires, Ricardo Reis inspiră un aer îmbălsămat, este exalarea prețioasă a cucernicelor dinăuntru, acum a început mesa pentru persoanele de acest fel, din lumea bună, aici identifici, dacă ai un nas fin, familiile și esențele. Se ghicește că acoperămîntul altarelor, după cît de bine miros, e tapetat cu pompoane, cu ciucuri presărați cu pudră de orez și, desigur, lumînărarul pune în ceară o generoasă doză de paciuli, căci totul amestecat, modelat și pus să ardă, plus quantum satis de tămîie, provoacă o irezistibilă beție a sufletului, o răpire a simțurilor, atunci

se înmoaie trupurile, ochii se dau peste cap, şi gata extazul, habar n-are Ricardo Reis ce pierde fiind adeptul unor religii moarte, n-am descoperit dacă o preferă pe cea greacă sau pe cea romană, în versuri le invocă pe amîndouă, e de ajuns că au în ele zei, şi nu un Dumnezeu. Coboară spre poalele urbei, un drum deja cunoscut, tihnă duminicală de provincie, doar mai tîrziu, după-masă, vor veni locuitorii din cartierele mărginaşe să caşte gura la vitrinele magazinelor, aşteaptă toată săptămîna ziua asta, familii întregi cu copii în braţe sau venind pe propriile picioare, obosiţi la sfîrşitul zilei, cu călcîiele roase de pantofii de proastă calitate, atunci se încumetă să ceară o prăjitură de orez, dacă tatăl e binedispus şi vrea să dea în public impresia de prosperitate ajung cu toţii într-o lăptărie, cafea cu lapte pentru toată lumea, astfel se face economie la cină, cine nu mănîncă fiindcă a mîncat, zice poporul, nu-i bolnav să zacă-n pat, şi mai rămîne şi pentru mîine. Sosind ora prînzului va mînca şi Ricardo Reis, de astă dată merge la Chave de Ouro, o friptură s-alunge greaţa după atîtea dulciuri, apoi, anunţîndu-se atît de lungă după-amiaza, cîte ore vor mai trece pînă se va lăsa noaptea, cumpără bilet la cinema, va vedea Luntraşul de pe Volga, film francez, cu Pierre Blanchard, ce Volgă vor fi reuşit ei să inventeze în Franţa, filmele sînt ca poezia, artă a iluziei, punîndu-le în faţă o oglindă se face dintr-o baltă un ocean. Între timp s-a schimbat vremea, la ieşirea din cinematograf ameninţa să plouă, aşa că se hotărî să ia un taxi, o idee bună, abia intrase în casă, abia îşi atîrnase în cui pălăria şi-şi scosese gabardina, că şi auzi două ciocănituri cu belciugul de fier de la uşa de la stradă, pentru etajul doi, vine cineva, se gîndi c-ar putea fi Fernando Pessoa, împotriva obiceiului anunţîndu-şi zgomotos venirea, în plină zi, să n-apară vreun vecin la fereastră, întrebînd, Cine e, şi să înceapă deodată să ţipe, Ajutor, un suflet de pe lumea cealaltă, l-a identificat probabil atît de iute pentru că le cunoaşte bine pe cele din aceasta. Deschise fereastra, se uită, era Lídia, deschizîndu-şi umbrela, cădeau

primele picături de ploaie, mari, grele, De ce-o fi venit, de ce, cu un minut mai devreme singurătatea i se părea cel mai nefericit mod de a fi viu, acum îl deranja intrusa, chiar putînd, dacă dorea, s-o folosească pentru plăcerea trupului, într-o erotică trîntă, pentru calmarea nervilor și liniștirea gîndurilor. Ieși pe scară să tragă de sîrma care deschidea ivărul de la ușă, o văzu pe Lídia urcînd, agitată și precaută, dacă există vreo contradicție între cele două stări, ea a rezolvat-o, și se retrase pe holul de la intrare, fără excesivă răceală, dar rezervat, atît cît surpriza putea justifica, Nu te așteptam, s-a întîmplat ceva, asta a spus după ce-a intrat și-a închis ușa în urma ei, e uimitor, n-am mai pomenit vecini ca ăștia, pînă acum nu le-am știut nici numele, nici fața. Lídia înaintă ca să fie îmbrățișată, și el îi făcu pe plac, crezînd că din simplă politețe, dar în clipa următoare o strîngea cu putere în brațe, îi săruta gîtul, încă nu reușește s-o sărute egalitar pe buze, doar cînd fac dragoste, cînd se apropie momentul suprem și își pierde cumpătul, ea n-are curajul nici atunci, se lasă sărutată cînd vrea el și tot restul, dar nu azi, Am venit doar să aflu dacă v-ați instalat bine, a învățat cuvîntul în industria hotelieră, să dea Domnul să nu-mi observe lipsa, și să văd cum arată casa, el voia s-o ducă în dormitor, dar ea se desprinse, Nu se poate, nu se poate, și îi tremura vocea, totuși voința era fermă, vorba vine, căci adevărata ei voie ar fi să se întindă pe pat, să-l primească pe acest bărbat, să-i simtă capul pe umăr, atît și nimic altceva, doar să-i atingă părul de pe cap, cu o mîngîiere care nu îndrăznește totul, dacă și atîta își poate permite, iată ce-ar vrea, dar în dosul pupitrului din Hotelul Bragança era Salvador întrebînd, Unde naiba s-a vîrît Lídia asta, trece în grabă prin fiecare încăpere de parcă l-ar auzi, ochii ei experți înregistrează lipsurile, nu sînt mături, nici găleți, nici cîrpe de spălat pe jos și de șters praful, nici săpun de rufe albastru și alb, nici săpun cu miros de migdală, nici leșie, nici măturici de baie și perii, nici hîrtie igienică, bărbații sînt neglijenți ca niște copii, se îmbarcă să călătorească de cealaltă parte a lumii, să

descopere India, şi apoi ajutor, că le lipseşte esenţialul, care o fi el, sau simpla culoare a vieţii, care o fi ea. În această casă, din belşug e numai praful, ghemotoacele de puf şi fire, uneori de păr cărunt, pe care generaţiile le lasă să cadă, obosind vederea nici nu mai contează, pînă şi păianjenilor li se învechește pînza, praful o îngreunează, într-o zi insecta moare, rămîne trupul uscat, cu labele îndoite, în mormîntul ei aerian, cu resturile aproape îngropate în praf, nimeni nu scapă de destin, nimeni nu trăieşte veşnic, acesta e marele adevăr. Atunci Lídia anunţă că o să vină vineri să facă curat, va aduce ce lipseşte, e ziua ei liberă, Bine, dar mama ta, nu mergi s-o vezi, Îi trimit un bilet, după aceea o să văd cum fac, pot să telefonez la o băcănie care e aproape, o anunţă ei, Vei avea nevoie de bani pentru cumpărături, Iau dintr-ai mei, după aceea facem socotelile, Ce idee, ia aici, o sută de scuzi ar trebui să ajungă, Vai, Isuse, o sută de scuzi e o avere, Atunci te aştept aici vineri, dar mă simt foarte prost că vii să-mi faci curăţenie, Şi ce dacă, aşa cum arată casa nu puteţi trăi în ea, După aceea îţi dau ceva, un suvenir, Nu vreau suveniruri, gîndiţi-vă că sînt femeia de serviciu, Toată lumea trebuie să-şi primească răsplata, Răsplata mea e afecţiunea dumneavoastră, acest cuvînt merita cu adevărat un sărut, şi Ricardo Reis îl dădu, în sfîrşit, pe gură. Pusese mîna pe clanţa uşii, părea că nu mai e nimic de zis, s-a pecetluit contractul, dar deodată Lídia îi dădu vestea, rostind precipitat cuvintele de parcă nu li s-ar fi putut împotrivi sau ar fi vrut să se elibereze de ele cît mai repede cu putinţă, Domnişoara Marcenda soseşte mîine, au telefonat de la Coimbra, vreţi să-i spun unde locuiţi, întrebă, cu egală rapiditate îi dădu răspunsul Ricardo Reis, părea că şi-l pregătise dinainte, Nu, nu vreau, fă-te că nu ştii nimic, Lídia se simţi fericită ca singură depozitară a secretului, mare greşeală, coborî foarte sprintenă scara şi, cum, în sfîrşit, s-a deschis uşa de la primul etaj, la un moment dat curiozităţile clădirii trebuiau satisfăcute, rosti privind în sus ca şi cum ar fi repetat o înţelegere de prestare de servicii, Atunci vin vineri la

curăţenie, domnule doctor, e totuna cu a o preveni pe curioasă, Fii atentă, băgăreaţo, eu sînt femeia de serviciu a noului chiriaş, auzi, nu te apuca să-ţi imaginezi alte lucruri, nu-l cunosc nici din pat, nici de la masă, şi salută cu multă bună-creştere, Bună ziua, doamnă, cealaltă aproape că nu-i răspunde, o priveşte bănuitoare, femeile de serviciu nu obişnuiesc să arate aşa, atît de uşoare şi sprinţare ca nişte păsărele, de obicei umblă încruntate, îşi tîrăsc picioarele înţepenite de reumatism sau de varice, în timp ce Lídia coboară, o urmăreşte cu o privire tăioasă şi rece, ce obraznică, pe palierul de sus Ricardo Reis a închis uşa, conştient de duplicitatea sa şi examinînd-o, Nu, nu-i da adresa mea Marcendei, dacă era un bărbat loial şi cinstit, ar fi adăugat, Deja o ştie, dintr-o scrisoare pe care i-am scris-o, în secret, la post-restant, să nu intre tatăl ei la idei. Şi, dacă ar fi vrut să-şi continue confesiunea, să-şi deschidă inima, ar spune, De acum voi rămîne toată ziua acasă, am să ies numai ca să mănînc, şi chiar şi asta pe fugă, cu ochii pe ceas, tot timpul voi sta aici, noaptea, dimineaţa şi după-amiaza, cît timp ea va fi la Lisabona, mîine, adică luni, sigur nu va veni, trenul soseşte tîrziu, dar poate apare marţi sau miercuri sau joi, Sau vineri, Vineri nu, că vine Lídia să facă curăţenie, Haide, ce importanţă are, le alături pe cele două, fiecare la locul ei, servitoarea şi domnişoara de familie bună, nu e nici un pericol să se amestece, Marcenda nu stă niciodată aşa de mult la Lisabona, vine numai să fie văzută de medic, mai e şi aventura tatălui, Foarte bine, şi tu, ce speri tu să se întîmple dacă vine la tine acasă, Nu sper nimic, mă mulţumesc să doresc să vină, Crezi că o domnişoară ca Marcenda, cu educaţia aleasă pe care a primit-o, rigurosul cod moral al tatălui notar, va vizita un bărbat necăsătorit, la el acasă, singură, crezi că lucrurile se petrec aşa în viaţă, Într-o zi am întrebat-o de ce voia să mă vadă şi mi-a răspuns că nu ştie, într-un astfel de caz e răspunsul care dă cele mai mari speranţe, cred, Unul nu ştie, altul ignoră, Se pare că da, Exact ca Adam şi Eva în paradis, Exagerezi, nici ăsta nu

e paradisul, nici ea nu-i Eva sau eu Adam, după cum ştii, Adam era doar cu puţin mai mare decît Eva, era o diferenţă de ore sau de zile, nu ţin minte, Adam e orice bărbat, orice femeie e Eva, egali, diferiţi şi necesari, şi fiecare dintre noi e primul bărbat şi prima femeie, unici de fiecare dată, Cu toate că, dacă mă gîndesc bine, femeia continuă să fie mai Eva decît bărbatul Adam, Din fericire, Vorbeşti aşa pentru că-ţi aduci aminte de propria experienţă, Nu, vorbesc aşa pentru că ne convine să fie aşa, Ce-ai vrea tu, Fernando, e s-o iei de la capăt, Numele meu nu e Fernando, Ah.

Ricardo Reis nu ieşi să cineze. Bău ceai şi mîncă prăjituri pe masa mare din salon, asistat de şapte scaune goale, sub o lustră cu cinci braţe, cu două becuri arse, din fursecurile uscate mîncă trei, rămăsese unul în farfurie, recapitulă şi văzu că-i lipseau două numere, patru şi şase, reuşi rapid să-l găsească pe primul, era la un colţ al sălii dreptunghiulare, dar pentru a-l descoperi pe al şaselea trebui să se ridice, să caute într-o parte şi-ntr-alta, în căutare îl găsi şi pe al optulea, vorbim de scaunele goale, în sfîrşit hotărî că va fi el numărul şase, putea fi oricare, dacă era, aşa cum s-a dovedit, nenumăraţi. Cu un zîmbet pe jumătate ironic, pe jumătate trist, clătină din cap, murmură, Cred c-am început să-mi pierd minţile, apoi merse în dormitor, din stradă se auzea şopotul neîntrerupt al apelor, cele care cădeau din cer, cele care curgeau prin şanţuri la vale spre străzile joase din Boavista şi Conde Barão. Din teancul de cărţi încă nepuse în ordine se duse să ia The god of the labyrinth, se aşeză pe scaunul unde stătuse Fernando Pessoa, cu o cuvertură pe genunchi, şi se apucă să citească, începînd din nou de la prima pagină, Trupul, care a fost găsit de primul jucător de şah, ocupa, cu braţele desfăcute, pătratele pionilor regelui şi reginei şi următoarele două, în direcţia taberei adverse. Merse mai departe, dar, chiar înainte să ajungă la punctul unde abandonase povestea, începu să se simtă somnolent. Se culcă, mai citi încă două pagini cu efort, adormi în luminişul unui paragraf, între a treizeci şi şaptea mutare şi a treizeci şi opta, cînd al doilea jucător

reflecta asupra destinului nebunului. Nu se ridică să stingă lumina din tavan, dar era stinsă cînd se trezi la miezul nopții, își zise că pînă la urmă tot se sculase, apăsase pe întrerupător, sînt lucruri pe care le facem pe jumătate inconștienți, trupul, de capul lui, dacă poate, evită incomoditățile, de aceea dormim în ajunul bătăliei sau al execuției, de aceea, pînă la urmă, murim, cînd nu mai reușim să suportăm lumina violentă a vieții.

De dimineață, meteorii zorilor erau tot neguroși. Cum uitase să închidă obloanele, matinala luminozitate cenușie se revărsase în încăpere. Avea înainte o zi lungă, o săptămînă lungă, nu-și dorea decît să rămînă în pat, în culcușul cald al păturilor, lăsîndu-și barba să crească, să se preschimbe în mușchi, pînă cînd cineva va veni să-i bată la ușă, Cine e, Marcenda, iar el ar exclama tulburat, Un moment, în trei secunde s-ar face prezentabil, barba și părul, mirosind frumos după baie, îmbrăcat în haine curate și călcate pentru a primi așteptata vizită, Vă rog să intrați, ce surpriză plăcută. Nu o dată, ci de două ori îi bătură cu putere în ușă, mai întîi lăptăreasa, ca să afle dacă domnul dorește lapte în fiecare dimineață, apoi brutarul, ca să afle dacă domnul vrea pîine în fiecare dimineață, și amîndurora le-a răspuns că da, Atunci, domnule doctor, lăsați de cu seară vasul pe prețul de la ușă, Atunci, domnule doctor, lăsați de cu seară săculețul pentru pîine pe clanța ușii, Dar cine v-a spus că locuiesc aici, Doamna de la etajul unu, Aha, și cu plata cum facem, Dacă vreți să plătiți o dată pe săptămînă sau pe lună, Atunci, săptămînal, Da, domnule doctor, n-a întrebat Ricardo Reis de unde știau, e o întrebare care n-are niciodată rost, de altfel, clar am auzit-o pe Lídia numindu-l astfel cînd cobora scara, vecina era acolo și a auzit și ea. Cu lapte, ceai și pîine proaspătă își pregăti Ricardo Reis un mic dejun salvator, îi lipseau untul și dulceața, dar aceste chifle fine merg foarte bine fără adaos, dacă regina Maria Antoaneta, la vremea ei, ar fi avut asemenea pîine, n-ar fi trebuit să se îndoape cu cozonac. Mai lipsește doar gazeta, dar pînă și asta va veni.

Ricardo Reis era în dormitor cînd auzi strigătul vînzătorului de ziare, Avem Século, avem Notícias, deschise iute fereastra şi ziarul zbură prin aer, împăturit ca o scrisoare secretă, umed de cerneala pe care vremea, aşa cum e, n-o va lăsa să se usuce, rămîne pe degete cerneala neagră, puţin grasă, ca de grafit, acum, în fiecare dimineaţă, va veni acest porumbel călător să-i bată la geam pînă cînd dinăuntru i se va deschide, se aude strigătul de la capătul străzii, apoi, dacă fereastra întîrzie să se deschidă, cum se întîmplă aproape întotdeauna, urcă ziarul prin aer, învîrtindu-se ca un disc, prima dată ricoşează, se întoarce a doua oară, dar Ricardo Reis a apărut, a deschis fereastra şi primeşte în braţe înaripatul mesager ce-i aduce veştile din lume, se apleacă peste pervaz să spună, Mulţumesc, Manuel, şi vînzătorul răspunde, Pe mîine, domnule doctor, dar asta va fi mai încolo, deocamdată încă se mai discută contractul, această plată va fi lunară, cu clienţii siguri aşa e bine, eşti scutit de timpul şi osteneala de a primi trei bănuţi în fiecare zi, sumă mizeră.

Acum, să aştepte, Să citească gazetele, în această primă zi şi ziarele de după-amiază, să-şi recitească, să-şi măsoare, să-şi cîntărească şi să-şi corecteze odele de la început, să reia labirintul şi pe zeul lui, să privească cerul de la fereastră, să audă vorbind pe scară vecina de la etajul unu şi pe cea de la etajul trei, să priceapă că vocile stridente îi sînt destinate, să doarmă, să dormiteze şi să se trezească, să iasă numai pentru prînz, pe fugă, aici aproape, într-un restaurant din Calhariz, să revină la ziarele deja citite, la odele sleite, la cele şase ipoteze de dezvoltare a mutării cu numărul patruzeci, să treacă prin faţa oglinzii, să se întoarcă să vadă dacă mai e acolo cel care a trecut, să decidă că această tăcere e insuportabilă fără o notă muzicală, într-una din zile îşi va lua un radio, şi pentru a se informa asupra mărcii potrivite caută reclamele, Belmont, Philips, RCA, Philco, Pilot, Stewart-Warner, ia notiţe, scrie superheterodin neînţelegîndu-l decît pe super, chiar şi acesta sub semnul întrebării, şi, sărman bărbat solitar, se minunează

în fața unui anunț care le promite femeilor un piept impecabil în trei pînă la cinci săptămîni după metodele pariziene Exuber, în acord cu cele trei deziderate fundamentale, Bust Raffermer, Bust Developer, Bust Reducer, păsărească anglo-franceză de a cărei traducere în rezultate se ocupă Madame Hélène Duroy, de pe Rue de Miromesnil, care este, evident, în Paris, unde toate femeile acelea splendide aplică aceste metode pentru a întări, dezvolta și reduce, în mod succesiv sau în același timp. Ricardo Reis studiază alte anunțuri mirifice, pentru tonicul Banacao, pentru Vinul Nutritiv de Carne, pentru automobilul Jowett, pentru elixirul bucal Pargil, săpunul Noapte de Argint, vinul Evel, pentru operele lui Mercedes Blasco, Selva, Saltratos Rodel, pentru pisăloagele Scrisori ale Călugăriței Portugheze, pentru cărțile lui Blasco Ibañez, pentru periuțele de dinți Tek, Veramon pentru dureri, vopsea Noiva pentru păr, Desodorol pentru subsuori, după care revine resemnat la știrile deja citite, a murit Aleksandr Glazunov, autorul lui Stenka Razin, Salazar, dictatorul patern, a inaugurat cantine la Fundația Națională pentru Bucuria în Muncă, Germania anunță că nu-și va retrage trupele din Renania, noi vijelii au devastat Ribatejo, s-a declarat starea de război în Brazilia și au fost arestate sute de persoane, vorbele lui Hitler, Ori ne stăpînim propriul destin, ori pierim, au fost trimise forțe militare în provincia Badajoz, unde mii de muncitori au invadat proprietățile rurale, în Camera Comunelor cîțiva oratori au afirmat că Reich-ului trebuie să îi fie recunoscută egalitatea în drepturi, noi și palpitante episoade ale cazului Uceda, au început filmările la Revoluția din Mai, care povestește istoria unui fugar care vine în Portugalia să facă revoluție, nu asta, ailaltă, și e convertit la ideile naționaliste de fiica patroanei pensiunii unde se va caza clandestin, această știre o citi Ricardo Reis o dată, de două ori, de trei, încercînd să vadă dacă elibera un imprecis ecou care îi zumzăia pe fundul memoriei, Asta îmi amintește de ceva, dar nu reușI, doar cînd trecu la altă veste, grevă generală în Coruna, vagul

murmur se defini şi deveni limpede, nu era vorba nici măcar de o amintire veche, era Conspiraţia, cartea, Marília, povestea altei convertiri la naţionalism, cu idealurile lui, care, judecînd după dovezile date succesiv, şi-au găsit în femei propagandiste active, cu rezultate atît de magnifice încît literatura şi a şaptea artă cinstesc şi laudă aceşti îngeri puri şi plini de abnegaţie care umblă frenetic în căutarea sufletelor masculine rătăcite, dacă s-au pierdut, cu atît mai bine, nici unul nu le rezistă, aşadar să pună ele mîna pe acestea, cu privirea lor curată sub lacrima suspendată, n-au nevoie să trimită citaţii, nu interoghează, sibilinice, ca directorul adjunct, nu asistă vigilente, ca Victor. Sînt plurale aceste talente feminine, le întrec, multiplicîndu-le, pe celelalte, menţionate înainte, de întărire, dezvoltare şi reducere, dacă n-ar fi mai riguros să spunem că toate se rezumă la primele citate, atît în sensurile lor literale, cît şi în cele derivate sau concurente, incluzînd îndrăznelile şi exagerările metaforei, libertăţile asociaţiei de idei. Sfinte femei, agente ale salvării, călugăriţe portugheze, sorore mariane, pline de compasiune, oriunde s-ar afla, în mînăstiri sau lupanare, în palate sau bordeie, fiice de patroană de pensiune sau de senator, ce mesaje astrale şi telepatice vor fi schimbînd între ele pentru ca, din fiinţe şi condiţii atît de diferite, după criteriile noastre pămînteşti, să rezulte o acţiune aşa de concertată, aşa de decisivă, mîntuindu-l pe bărbatul rătăcit, care, pe dos decît se crede, veşnic aşteaptă un sfat, şi, ca premiu suprem, uneori îi dau prietenia lor de surori, alteori dragostea, trupul şi comodităţile de scumpă soţie. Iată de ce bărbatul îşi păstrează vie şi perenă speranţa de fericire, care va veni, cînd va veni, pe aripile îngerului bun coborît din ceruri şi altare, căci, în fine, s-o spunem odată, toate astea nu sînt decît manifestări secunde ale cultului marianic, anexe, dacă ni se permite cuvîntul, Marília şi fiica patroanei sînt avatarele umane ale Sfintei Fecioare, privind milostive şi punînd mîini lenitive pe plăgile fizice şi morale, săvîrşind miracolul sănătăţii şi al convertirii politice, cînd acest soi de

femei va ajunge la conducere, omenirea va face un uriaș pas înainte. Ricardo Reis zîmbea în timp ce, în minte, înșiruia aceste ireverențe triste, e neplăcut să vezi un om zîmbind de unul singur, mai mult dacă zîmbește la oglindă, noroc că e o ușă închisă între el și restul lumii. Atunci se gîndi, Dar Marcenda, ce soi de femeie o fi Marcenda, întrebarea este fără rost, un simplu joc al unuia care n-are cu cine sta de vorbă, va trebui mai întîi să vadă dacă ea va avea curajul să vină în această casă, apoi va trebui să declare, chiar nevrînd sau neștiind s-o exprime în cuvinte, de ce-a venit și în ce scop, în locul acesta închis și retras, care este ca o enormă pînză de păianjen, în centrul căreia pîndește o tarantulă rănită.

Azi e ultima zi a termenului pe care nu l-a stabilit nimeni. Ricardo Reis se uită la ceas, e trecut cu cîteva minute de ora patru, fereastra e închisă, pe cer sînt puțini nori, și se înalță, dacă nu va veni, Marcenda n-o să aibă facila ș.cuză din ultima vreme, Aș fi vrut, dar ploua atît de tare, cum să ies din hotel, chiar fiind absent tatăl meu, probabil după amorurile lui, precis m-ar fi întrebat administratorul Salvador, cu familiaritatea pe care i-am îngăduit-o, Domnișoară Marcenda, ieșiți pe ploaia asta. O dată, de zece ori se uită Ricardo Reis la ceas, e patru și jumătate, Marcenda n-a venit și n-o să vină, se întunecă în casă, mobilele se ascund într-o umbră tremurătoare, acum poate înțelege chinurile lui Adamastor. Și pentru că mai multă frămîntare ar fi deja o cruzime, în ultimul minut răsună cele două bătăi ale belciugului de pe ușă. Clădirea păru că se cutremură de sus pînă jos de parcă un val seismic îi traversase fundațiile. Ricardo Reis nu a alergat la fereastră, așa că nu știe cine o să intre cînd iese pe scară să tragă de sîrmă, o aude pe vecina de la etajul de deasupra deschizînd ușa, spune, Vai, scuzați, am crezut că au bătut pentru mine, e o frază bine-cunoscută, lăsată moștenire și transmisă din generație în generație de vecinele care-și bagă nasul în viața celorlalți, cu o mică schimbare a termenilor dacă belciugul manual a fost înlocuit de soneria electrică,

vor spune au sunat în loc de au bătut, însă minciuna e aceeași. E Marcenda. Aplecat peste balustradă, Ricardo Reis o vede urcînd, la jumătatea primului șir de trepte ea se uită în sus, convingîndu-se că aici locuiește cu adevărat persoana pe care o caută, îi zîmbește, și el zîmbește, sînt zîmbete care au o destinație, nu se adresează oglinzii, iată deosebirea. Se retrase Ricardo Reis lîngă ușă, Marcenda urcă ultimele trepte, doar atunci își dădu seama că nu aprinsese lumina de pe scară, o va întîmpina aproape pe întuneric, și în timp ce ezită, să aprindă, să n-aprindă, la un alt nivel al gîndului se exprimă o surpriză, cum a fost posibil să pară atît de luminos zîmbetul ei, văzut de aici, de sus, acum în fața mea, ce cuvinte vom spune, nu pot întreba, Ce-ați mai făcut, sau să exclam plebeu, Bună, floricica mea, sau să mă plîng, romantic, Nu mai speram, disperam, de ce-ai venit așa tîrziu, ea a intrat, eu închid ușa, nici unul n-a rostit o vorbă pînă acum. Ricardo Reis o ia de mîna dreaptă, nu ca s-o salute, vrea numai s-o călăuzească în acest labirint domestic, cu excepția dormitorului, ar fi deplasat s-o ducă acolo, în sufragerie ar fi ridicol, pe care dintre scaunele mesei lungi s-ar așeza, unul lîngă altul, față în față, și la masă cîți ar mai sta, el fiind nenumărați, ea, desigur, nefiind unică, să meargă atunci în birou, ea pe o sofa, eu pe alta, au intrat, sînt în sfîrșit toate luminile aprinse, din tavan, de pe birou, Marcenda privește în jur, mobilele greoaie, cele două etajere cu cărțile puține, sugativa verde, atunci Ricardo Reis spune, Te voi săruta, ea nu răspunde, cu un gest lent își susține cotul stîng cu mîna dreaptă, ce semnificație poate să aibă mișcarea, e un protest, o cerere de armistițiu, o capitulare, brațul pus astfel în fața trupului e o barieră, poate un refuz, Ricardo Reis înaintă un pas, ea nu se mișcă, alt pas, aproape o atinge, atunci Marcenda dă drumul cotului, își lasă să cadă mîna dreaptă, o simte moartă ca și cealaltă, viața pe care o simte în ea se împarte între inima violentă și genunchii tremurători, vede chipul bărbatului apropiindu-se încet, simte un suspin urcîndu-i în gît, lui, ei, buzele se ating,

e un sărut, își spune, dar e numai începutul sărutului, gura lui îi apasă gura, buzele lui îi deschid buzele, aceasta e menirea trupului, să se deschidă, acum brațele lui Ricardo Reis îi înconjoară talia și umerii, o trag spre el, și sînii ei se lipesc pentru prima oară de un piept de bărbat, ea înțelege că sărutul nu s-a terminat, că, în clipa asta, nici nu poate concepe că s-ar putea termina, întorcîndu-se lumea la începuturi, la ignoranța dinainte, înțelege de asemenea că nu poate rămîne cu brațele căzute pe lîngă trup, mîna dreaptă se ridică pe umărul lui Ricardo Reis, mîna stîngă e moartă sau adormită, de aceea visează, și, în vis, își amintește mișcările pe care le-a făcut odinioară, le alege, le leagă, le înlănțuie pe cele care, visînd, o ridică pînă la cealaltă mînă, acum se pot împleti degete cu degete, să se încrucișeze pe ceafa bărbatului, nu-i rămîne datoare lui Ricardo Reis, răspunde sărutului cu sărutul, îmbrățișării cu îmbrățișarea, am dorit-o cînd m-am hotărît să vin, am dorit-o cînd urcam pe scară și te-am văzut aplecat peste balustradă, Mă va săruta. Mîna dreaptă se retrage de pe umăr, alunecă, epuizată, stînga n-a fost niciodată acolo, a venit momentul ca trupul să aibă o mișcare unduitoare de retragere, sărutul a atins limita după care nu-și mai e de ajuns, să ne separăm înainte ca tensiunea acumulată să ne împingă spre stadiul următor, al exploziei altor săruturi, precipitate, scurte, gîfîitoare, în care gura nu se mai mulțumește cu gura, deși la ea se întoarce mereu, cine are experiență în săruturi știe că așa se întîmplă, nu și Marcenda, pentru prima oară îmbrățișată și sărutată de un bărbat, totuși înțelege, o înțelege tot trupul ei pe dinăuntru și pe dinafară, că un sărut cu cît se prelungește, cu atît va crește nevoia de a-l repeta, lacom, într-un crescendo fără final posibil în sine însuși, va fi alta calea, ca acest suspin înăbușit, e glasul care cere, pierit, Lasă-mă, și adaugă, de parcă s-ar teme că l-a jignit, Lasă-mă să mă așez. Ricardo Reis o conduce pînă la sofa, o ajută să se așeze, nu știe ce va face în continuare, ce cuvinte se cuvine să-i spună, dacă va recita o declarație de dragoste, dacă își va cere pur și

simplu scuze, dacă va îngenunchea la picioarele ei pentru una sau alta, dacă va păstra tăcerea așteptînd să-i vorbească ea, totul i se pare fals, necinstit, singurul adevăr profund l-a spus, Te voi săruta, și a făcut-o. Marcenda stă jos, și-a pus mîna stîngă în poală, la vedere, ca și cum ar fi luat-o ca martor, Ricardo Reis se așează de asemenea, se priveau, simțindu-și propriul trup ca pe o mare scoică foșnitoare, și Marcenda spuse, Poate n-ar trebui s-o spun, dar speram să mă săruți. Ricardo Reis se aplecă înainte, îi luă mîna dreaptă, o duse la buze, în sfîrșit vorbi, Nu știu dacă te-am sărutat din dragoste sau disperare, iar ea răspunse, Nimeni nu m-a mai sărutat înainte, de aceea nu știu să fac deosebirea între disperare și dragoste, Dar, cel puțin, știi ce-ai simțit, Am simțit sărutul așa cum marea trebuie să simtă valul, dacă au vreun înțeles aceste cuvinte, dar spun ce simt acum, nu ce-am simțit atunci, Te-am așteptat în fiecare zi, întrebîndu-mă ce se va întîmpla dacă vii, dar nu m-am gîndit niciodată că lucrurile se vor petrece astfel, numai cînd ai intrat am înțeles că sărutul este singurul act cu sens, și cînd ți-am spus adineauri că nu știu dacă te-am sărutat din dragoste sau disperare, dacă în momentul acela știam ce înseamnă, acum nu mai știu, Vrei să spui că, de fapt, nu ești disperat sau că, de fapt, nu mă iubești, Cred că orice bărbat o iubește întotdeauna pe femeia pe care o sărută, chiar și din disperare, Ce motiv ai să te simți disperat, Unul singur, acest gol, Un bărbat care își poate folosi amîndouă mîinile, și totuși se plînge, Nu mă plîng, spun numai că trebuie să fii foarte disperat ca să-i spui unei femei, pe nepusă masă, cum am făcut eu, te voi săruta, Puteai s-o spui din dragoste, Din dragoste te-aș săruta, n-aș anunța dinainte, Așadar nu mă iubești, Țin mult la dumneata, Și eu țin la dumneata, Și totuși nu ne-am sărutat din acest motiv, Nu, Ce-o să facem acum, după ce s-a întîmplat, Sînt aici, în casa dumitale, așezată în fața unui bărbat cu care am vorbit de trei ori în viață, am venit să te văd, să-ți vorbesc și să fiu sărutată, nu vreau să mă gîndesc la nimic altceva, Într-o zi

poate va trebui să ne gîndim, Poate într-o zi, dar nu azi, Îți fac o ceașcă de ceai, am niște prăjituri, Te ajut, după aceea va trebui să plec, tata poate să ajungă la hotel, să întrebe de mine, Fă-te comodă, scoate-ți haina, Sînt bine așa.

Băură ceaiul în bucătărie, apoi Ricardo Reis îi arătă casa, în dormitor nu trecură pragul, doar o privire, se întoarseră în birou, iar Marcenda întrebă, Ai început să dai consultații, Încă nu, poate voi încerca la o policlinică, chiar și pentru puțin timp, pînă mă readaptez, Va fi un început, De asta avem nevoie cu toții, de un început, Poliția te-a mai incomodat, Nu, și acum nu știu unde m-am mutat, Dacă vor, or să afle curînd, Și brațul dumitale, Brațul meu, e destul să te uiți la el, nu mai aștept nici o lecuire, acum tatăl meu, Tatăl dumitale, Tatăl meu crede că ar trebui să merg la Fátima, spune că dacă am credință se poate întîmpla un miracol, că au mai fost cazuri, Cînd crezi în miracole nu mai poți spera nimic de la speranță, Ce cred eu e că aventura lui e pe sfîrșite, a durat mult, Spune-mi, Marcenda, în ce crezi, În acest moment, Da, În acest moment, nu cred decît în sărutul pe care mi l-ai dat, Pot să-ți dau altul, Nu, De ce, Pentru că nu sînt sigură că voi simți la fel, dar acum mă duc, plecăm mîine în zori. Ricardo Reis o însoți, ea îi întinse mîna, Scrie-mi, și eu voi scrie, Ne vedem luna viitoare, Dacă tatăl meu o să mai vrea să vină, Dacă nu apăreți, vin eu la Coimbra, Lasă-mă să plec, Ricardo, înainte să-ți cer eu un sărut, Marcenda, rămîi cu mine, Nu. Coborî rapid scara, fără să privească în sus, ușa de la stradă se închise. Cînd Ricardo Reis intră în dormitor, auzi pași deasupra capului, o fereastră deschizîndu-se, e vecina de la trei care vrea să se lămurească, după mers va ști ce soi de femeie l-a vizitat pe noul locatar, dacă își leagănă șoldurile, ori eu mă înșel foarte tare, ori e aici multă neruşinare, o clădire care era atît de liniștită, atît de serioasă.

Dialog și judecată, Ieri a venit una, azi alta, spune vecina de la etajul al treilea, N-am observat-o pe cea care a fost ieri, dar am văzut-o venind pe cea de azi, vine să facă curățenie, spune vecina de la primul etaj, dar uite că n-are deloc aer de femeie de serviciu, Cu asta ai dreptate, părea mai degrabă servitoare de lume bună, dacă n-ar fi venit încărcată de pachete, și aducea săpun de migdale, l-am recunoscut după miros, și niște mături, eram pe scară, scuturam prețul cînd a intrat, Cea de ieri era o fată tînără, fiindcă a venit vorba, avea o pălărie frumoasă, din cele care se poartă acum, din întîmplare n-a zăbovit mult, ce crezi, vecină, Sinceră să fiu, vecină, nu știu ce să spun, mîine se face o săptămînă de cînd s-a mutat și i-au și intrat două femei în casă, Asta a venit pentru curățenie, e firesc, un bărbat singur are nevoie de cineva care să se îngrijească de casă, cealaltă poate fi din familie, trebuie să aibă familie, Dar mi se pare foarte ciudat, vecină, ai observat că toată săptămîna n-a ieșit decît la ora prînzului, zi și noapte închis în casă, Dar, vecină, știai că e doctor, Am aflat imediat, femeia de serviciu l-a numit domnul doctor cînd a fost aici duminică, O fi doctor medic ori doctor avocat, Asta nu știu, vecină, dar fii liniștită, că, atunci cînd mă voi duce să plătesc chiria, întreb făcînd pe niznaiul, împuternicitul trebuie să știe, După aia să-mi spui și mie, dacă e medic e bine să ai un doctor la îndemînă, pentru niscai nevoie, dacă e de încredere, Vreau să văd dacă o prind pe femeia de serviciu să-i spun că trebuie să spele scara în fiecare săptămînă, scara asta poate s-o vadă oricine, Spune-i, spune-i, să nu-și închipuie că sîntem slugile ei, Asta ar mai lipsi, nu știe cu cine se pune, asta

a fost concluzia vecinei de la etajul trei, astfel încheindu-se judecata și dialogul, lipsind numai să menționăm scena mută pe care a făcut-o cînd a urcat pînă la etajul ei foarte încet, călcînd neauzit pe trepte cu papucii de pîslă, și lîngă ușa lui Ricardo Reis s-a oprit să tragă cu urechea, cu fața lipită de broască, a auzit un murmur de apă, vocea femeii de serviciu care cînta încetișor.

A fost o zi de multă muncă pentru Lídia. Își adusese un șorț, pe care și-l legă, își prinse și-și acoperi părul cu o băsmăluță și, suflecîndu-și mînecile, se puse veselă pe treabă, ferindu-se de atingerile în treacăt pe care Ricardo Reis simțea că i le datorează, greșeala lui, lipsă de experiență și de simț psihologic, căci această femeie nu vrea acum altă plăcere decît aceea de a curăța, spăla și mătura, nici efortul n-o obosește, e atît de obișnuită, și de aceea cîntă, cu voce scăzută pentru ca vecinii să nu se mire de libertatea pe care și-o ia femeia de serviciu, chiar din prima zi cînd a venit să lucreze în casa domnului doctor. Cînd sosi ora prînzului, Ricardo Reis, care, în timpul dimineții, fusese rînd pe rînd alungat din dormitor în birou, din birou în sufragerie, din sufragerie în bucătărie, din bucătărie în debara, din debara în baie, ieșind din baie pentru a repeta parcursul în sens invers, cu rapide incursiuni în două încăperi goale, cînd a văzut că era ora mesei și că Lídia nu se lasă de robotit, rosti, cu o anume jenă în glas, care trăda o rezervă mentală, Știi, n-am mîncare acasă, dacă aceste cuvinte n-ar fi o traducere atît de proastă a gîndului, s-o spunem altfel, dacă n-ar fi mască mascată, fraza ar suna astfel, Mă duc să iau prînzul, dar pe tine nu vreau să te duc la restaurant, m-aș simți prost, cum o să te descurci, și ea îi va răspunde cu exact aceleași cuvinte pe care le pronunță acum, cel puțin Lídia n-are două fețe, Duceți-vă să mîncați, duceți-vă, eu mi-am adus o crăticioară de supă de la hotel și niște carne cu sos, le încălzesc și sînt bine, dar uitați, nu trebuie să vă întoarceți imediat, așa nu ne vom mai împiedica unul de altul, și spunînd asta rîdea, își ștergea cu dosul palmei mîinii

stîngi fața transpirată, cu alta își aranja basmaua care dădea să alunece. Ricardo Reis o atinse pe umăr, spuse, Atunci, pe curînd, și ieși, era la jumătatea scării cînd auzi deschizîndu-se ușile de la etajul întîi și al treilea, erau vecinele care veneau să-i spună în cor Lídiei, Hei, fato, să nu uiți să speli treptele din fața apartamentului stăpînului dumitale, văzîndu-l pe doctor se băgară imediat în casă, cînd va ajunge în capul străzii, vecina de la etajul trei va coborî la primul și cele două vor șușoti, Vai, ce spaimă am tras, Și ai văzut cum a plecat și a lăsat-o pe femeia de serviciu singură în casă, unde s-a mai văzut asemenea încredere, Poate a mai lucrat pentru el, S-ar putea, vecină, s-ar putea, nu spun ba, dar de asemenea s-ar putea să aibă o legătură, bărbații sînt niște afemeiați, profită de orice, În sfîrșit, cel puțin ăsta e un doctor, Acum, vecină, o fi vreun ageamiu cu aere, ăștia sînt bărbații, cine nu-i cunoaște să-și cumpere, Al meu, totuși, Ah, nici al meu, Pe curînd, vecină, n-o lăsa să scape, Fii liniștită, că nu pleacă fără să-i spun. N-a fost nevoie. La jumătatea după-amiezii, Lídia ieși pe palier înarmată cu mătura și fărașul, cu apă și săpun, cu cîrpă și perie, vecina de la etajul trei deschise încet ușa și rămase la pîndă, scara răsuna de loviturile periei grele pe scîndurile treptelor, cîrpa aduna apa murdară, apoi o storcea în căldare, de trei ori a fost apa înnoită, de sus pînă jos în clădire se respiră mirosul plăcut al săpunului de migdale, nu e nimic de zis, femeia asta de serviciu știe ce face, o recunoaște pe față vecina de la primul etaj care, în sfîrșit, a ajuns la sentimente mai bune, sub pretextul că bagă preșul în casă, acum că Lídia era pe palierul ei, Ah, fetițo, scara asta e numai bună s-o admiri, ce bine c-a venit un domn atît de atent la etajul al doilea, Domnul doctor vrea să fie totul foarte curat, e foarte exigent, Așa chiar îți face plăcere, Ia te uită, aceste cuvinte n-au fost spuse de Lídia, ci de vecina de la etajul trei, aplecată peste balustradă, există o anume voluptate, o senzualitate în acest mod de a privi scîndurile umede, de a aspira aroma lemnului spălat, o fraternitate feminină

în muncile domestice, un soi de absolvire reciprocă, chiar fiind aceasta de scurtă durată, nici măcar cît viața unei roze. Lídia salută, cără sus căldarea cu peria și cîrpa înăuntru, săpunul, închise ușa, bombăni, Ei, și fățarnicele astea, cine se cred să mă judece pe mine. Munca ei s-a terminat, totul e curat, acum poate veni Ricardo Reis, dacă vrea, cum fac stăpînele pretențioase, să-și treacă degetul pe suprafața mobilelor, să scotocească pe la colțuri, în acest moment Lídia fu cuprinsă de o mare tristețe, de dezolare, nu pentru că s-ar simți obosită, ci pentru că înțelege, chiar dacă n-o poate exprima în cuvinte, că rolul ei s-a terminat, acum doar trebuie să aștepte să sosească stăpînul casei, el va spune o frază amabilă, va mulțumi, va dori să recompenseze efortul și grija, și ea va asculta cu un zîmbet înstrăinat, va primi sau nu banii, apoi se va întoarce la hotel, azi nici măcar n-a fost să-și viziteze mama, să se intereseze de fratele ei, nu c-ar regreta, dar e ca și cum n-ar avea nimic să-i aparțină. Își scoase șorțul, își puse bluza și fusta, sudoarea i se răcește pe trup. Se așază pe bancheta din bucătărie, cu mîinile încrucișate în poală, așteptînd. Aude pași pe scară, cheia intrînd în broască, e Ricardo Reis care vine pe coridor spunînd jovial, Parcă am intrat în paradis. Lídia se ridică, zîmbește măgulită, deodată fericită, și pe dată mișcată pentru că el se apropie, vine cu mîinile întinse, cu brațele larg deschise, Vai, nu mă atinge, sînt transpirată toată, plec imediat, Nici să nu te gîndești, e încă devreme, bei cu mine o ceașcă de cafea, am adus niște prăjituri cu cremă, dar mai întîi faci o baie să te răcorești, Ei, ce idee, să fac baie aici, nu s-a mai văzut, Nu s-a mai văzut, dar o să se vadă, fă ce-ți spun. Ea nu se mai împotrivi, n-ar putea, deși așa cereau convenientele, pentru că acest moment e unul din cele mai bune din viață, să dea drumul apei calde, să se dezbrace, să intre încetișor în cadă, să-și simtă membrele obosite în confortul senzual al băii, să folosească săpunul și buretele, să-și frece tot trupul, picioarele, coapsele, brațele, pîntecele, sînii, și să știe că dincolo de ușă o așteaptă

bărbatul, ce-o fi făcînd el, ce gîndește ghicesc, dacă ar intra aici, dacă ar veni să mă vadă, să mă privească, și eu goală, ce rușine, de rușine i-o fi bătînd inima așa de repede sau de neliniște, acum iese din apă, orice trup e frumos cînd iese din apă, asta gîndește Ricardo Reis care-a deschis ușa, Lídia e goală, și-a acoperit cu mîinile pieptul și sexul, spune, Nu te uita la mine, e prima dată că stă așa în fața lui, Pleacă, lasă-mă să mă îmbrac, și o spune cu voce joasă, speriată, dar el zîmbește, în parte din duioșie, în parte din dorință, în parte din maliție, și-i spune, Nu te îmbrăca, doar șterge-te, îi întinde un prosop mare, desfăcut, îi învelește trupul, apoi iese, merge în dormitor și se dezbracă, patul a fost schimbat cu așternuturi curate, cearșafurile miros a proaspăt, atunci Lídia intră, își ține încă prosopul în față, se ascunde după el, nu e un voal transparent, dar îl lasă să cadă pe jos cînd se apropie de pat, în sfîrșit apare curajos de goală, azi e ziua în care nu-i poate fi frig, înăuntru și pe dinafară tot trupul îi arde, Ricardo Reis e cel care tremură, se lipește infantil de ea, pentru prima dată sînt amîndoi goi, după atîta vreme, primăvara tot a sosit, a întîrziat, dar poate cu folos. La etajul de dedesubt, cocoțată pe două bănci înalte de bucătărie, suprapuse, cu riscul să cadă și să-și disloce umărul, vecina încearcă să descifreze semnificația zgomotelor confuze, ca un ghem de sunete, care traversează tavanul, are fața roșie de curiozitate și însuflețire, ochii strălucitori de viciu reprimat, așa trăiesc și mor aceste femei, o să vedeți voi că doctorul și femeia, ori cine știe, poate că nu-i vorba pînă la urmă decît de munca onorabilă de a întoarce și bate saltelele, deși bănuielile sînt legitime. Jumătate de oră mai tîrziu, cînd Lídia a plecat, vecina de la etajul întîi n-a îndrăznit să deschidă ușa, pînă și obrăznicia are limite, se mulțumi s-o pîndească, felină și cu ochi de șoim, prin vizor, imagine rapidă și ușoară care trecu învăluită în miros de bărbat ca într-o armură, căci acesta e efectul, asupra trupului nostru, al mirosului celuilalt. Ricardo Reis, sus, în patul său, închide ochii, în acest minut încă

mai poate adăuga plăcerii trupului satisfăcut plăcerea delicată și precară a singurătății abia începute, își rostogoli trupul pe locul pe care-l ocupase Lídia, straniu miros e acesta, comun, de animal ciudat, nu al unuia sau al altuia, ci al amîndurora, să amuțim noi, care nu sîntem parte.

Dimineața se începe ziua, lunea săptămîna. Matinal, Ricardo Reis îi scrise Marcendei o lungă scrisoare, gîndită cu migală, ce scrisoare i-am scrie unei femei pe care am sărutat-o fără a-i vorbi mai întîi de dragoste, a-i cere scuze ar fi s-o insultăm, cu atît mai mult cu cît a primit și a înapoiat cu ardoare, așa se zice, sărutul, și dacă sărutînd-o nu i-am jurat, Te iubesc, de ce am inventa acum, cu riscul de a nu ne crede, deja latinii garantau, pe limba lor, că mai mult prețuiesc și durează actele decît cuvintele, să le dăm deci pe unele ca înfăptuite și pe celelalte ca superflue, cel mult folosindu-le cu sensul lor cel mai îndepărtat, ca și cum abia adineauri am fi început prima împletitură a coconului, separînd firele urzelii, rupte, subțiri, sfărîmicioase, să folosim cuvinte care nu promit, nici nu cer, nici măcar nu sugerează, care, ca din întîmplare, doar insinuează, protejînd ariergarda pentru retragerea ultimelor noastre lașități, precum aceste frînturi de fraze, generale, fără angajare, să ne bucurăm de moment, solemni în bucurie ușoară, înverzește culoarea antică a frunzelor reînviate, simt că cine sînt și cine am fost sînt vise diferite, scurți sînt anii, puțin durează viața, mai bine, dacă doar memorie avem, să ne amintim mai mult decît puțin, și amintirea ta e tot ce păstrez astăzi în memorie, să împlinim ce sîntem, nimic mai mult nu ne-a fost dat, și așa ajunge scrisoarea la sfîrșit, atît de greu ni s-a părut s-o scriem și a ieșit curgătoare, e suficient să nu simți mult ce spui și să nu te gîndești mult la ce scrii, ce se va mai întîmpla de acum înainte o să depindă de răspuns. După-amiază se duse Ricardo Reis, cum promisese, în căutarea unei slujbe de medic, două ore pe zi, de trei ori pe săptămînă, sau cel puțin o dată, doar pentru a nu-și ieși din mînă, chiar și cu fereastra la mansardă sau într-o cameră fără geamuri, o

săliţă de consultaţie, cu mobile vechi, în spatele unui paravan o marchiză rudimentară pentru observaţiile sumare, o veioză înaltă deasupra biroului pentru a vedea mai bine paloarea bolnavului, o scuipătoare înaltă pentru bronşitici, două stampe pe perete, o ramă pentru diplomă, calendarul care să ne spună cîte zile vom mai avea de trăit. Începu de departe, Alcântara, Pampulha, poate pentru că venise din această direcţie cînd intrase în radă, întrebă dacă erau locuri libere, vorbi cu medici pe care nu-i cunoştea şi care nu-l cunoşteau, se simţea ridicol cînd spunea, dragă colega, ruşinat cînd îl tratau la fel, aici e un loc liber, dar e provizoriu, e al unui coleg care e absent, contăm că de săptămîna viitoare se întoarce la consultaţii. Ajunse în Conde Barão, trecu prin Rossio, totul plin, nu-i lipsă de medici, din fericire, căci în Portugalia numai sifilitici avem în număr de şase sute de mii, iar în ceea ce priveşte mortalitatea infantilă problema e şi mai serioasă, la fiecare mie de copii care se nasc mor o sută cincizeci, să ne imaginăm ce-ar însemna, o catastrofă, dacă ne-ar lipsi medicamentele bune pe care le avem. Păru de aceea lucrătura destinului cînd, după ce Ricardo Reis căutase atît de insistent şi de atît de departe, reuşi să găsească, abia miercuri, cum s-ar spune, în dosul casei, la Camões, un port de adăpost, şi atît de prielnic încît se pomeni instalat într-un cabinet cu fereastra dînd spre piaţă, e adevărat că D'Artagnan se vede numai din spate, dar comunicările sînt asigurate, mesajele garantate, lucru pe care l-a demonstrat imediat un porumbel zburînd de pe pervaz pe creştetul bardului, i-a şoptit probabil la ureche, cu maliţie columbină, că avea în clădirea din spate un concurent, cu o minte, ca şi a sa, dedată muzelor, însă cu braţul pregătit numai pentru injecţii, lui Ricardo Reis i se păru că Luís de Camões ridicase din umeri, nici nu merita mai mult. Locul nu e garantat, e o simplă şi vremelnică suplinire a unui coleg specialist în boli de inimă şi plămîni pe care tocmai inima l-a lăsat, nefiind grav pronosticul, tot are cam trei luni concediu. Nu nutrea Ricardo Reis prea multe cunoştinţe

asupra unor materii atît de prețioase, să ne amintim că se afirmase insuficient pregătit pentru a se pronunța asupra problemelor cardiace ale Marcendei, destinul nu e doar harnic, se pricepe și la ironii, de aceea fu nevoit notabilul specialist să umble prin librării în căutare de tratate care să-i învioreze memoria și să-l ajute să țină pasul cu progresele modernei terapeutici preventive. Se duse să-l vadă pe colegul pensionat, îl asigură că va face tot ce-i va sta în putere ca să onoreze activitatea și tradiția celui care era și va mai fi mulți ani de-acum înainte titularul specialității în acea renumită policlinică și pe care îl va consulta în permanență, venind aici acasă la dumneavoastră, pentru cazurile mai grave, astfel profitînd, spre propriul meu beneficiu și al bolnavilor, de marea dumneavoastră cunoaștere și experiență. Colegului îi plăcu să audă laudele, nici o secundă nu le consideră exagerate și promise colaborare francă și loială, apoi trecură la ajustarea esculapicei subînchirieri, un procentaj pentru administrația policlinicii, o sumă fixă pentru salariul infirmierei alocate, alt procentaj pentru material și cheltuieli curente, o sumă fixă pentru colegul acuma cardiac, fie că-i bolnav, fie că-i sănătos, cu ce va prisosi nu se va îmbogăți Ricardo Reis, nici n-are nevoie, căci deocamdată este departe de a-și fi terminat lirele braziliene. E un medic nou în oraș, cum n-are altceva de făcut, merge la cabinet de trei ori pe săptămînă, marțea, miercurea și vinerea, punctual, mai întîi așteptînd bolnavi care nu apar, apoi avînd grijă ca ei să nu fugă, în sfîrșit, trecînd timpul agitat al adaptării, se va instala în rutina confortabilă a plămînului cavernos, a inimii necrozate, căutînd în cărți leac pentru ce n-are, rareori îi va telefona colegului, că i-a spus că-l va vizita și consulta pentru cazurile dificile a fost vorbă de dragul vorbei, tactică de convenință, fiecare face ce poate pentru viața lui în timp ce-și pregătește moartea, of, ce bătaie de cap, fără să uităm cît de delicat ar fi să întrebăm, Oh, colega, care e opinia dumitale, mie mi se pare că inima bolnavului atîrnă de un fir, spune-mi dacă vezi vreo ieșire

pentru el, în afară de cea evidentă, spre lumea cealaltă, ar fi să vorbim de funie în casa spînzuratului, zicală care aici apare pentru prima dată.

Marcenda încă n-a răspuns. Ricardo Reis a mai scris o scrisoare unde-i vorbeşte de noua lui viaţă, medic în sfîrşit activ, cu titlu împrumutat de specialist, dau consultaţii într-o policlinică, în Piaţa Luís de Camões, la doi paşi de casa mea şi de hotel, Lisabona, cu casele ei de diverse culori, e un oraş foarte mic. Ricardo Reis are impresia că-i scrie unei persoane pe care n-a văzut-o niciodată, cineva care trăieşte, dacă există, într-un loc necunoscut, şi cînd se gîndeşte că acest loc are un nume şi o realitate, se cheamă Coimbra şi l-a văzut în alte vremi cu ochii lui, gîndul i-a spus-o, cum i-ar fi putut spune, distrat, orice altceva, un exemplu absurd, soarele răsare la apus, oricît am privi în direcţia aceea nu-l vom vedea niciodată răsărind de acolo, ci doar murind, e precum Coimbra şi cine locuieşte acolo. Şi, dacă e adevărat c-a sărutat-o pe această fiinţă pe care astăzi i se pare că n-a văzut-o niciodată, amintirea pe care încă o păstrează a sărutului se subţiază în densitatea zilelor, în librării nu sînt tratate capabile să împrospăteze această amintire, tratatele sînt utile în leziuni cardiace şi pulmonare, şi chiar în aceste cazuri se spune, de obicei, că nu există boli, ci bolnavi, asta ar însemna, dacă am parafraza şi ajusta la povestea noastră, că nu există săruturi, ci persoane. E adevărat că Lídia vine aproape în toate zilele ei libere, iar Lídia este şi ea, după indicii exterioare şi interioare, o persoană, dar despre reţinerile şi prejudecăţile lui Ricardo Reis am explicat totul, o fi ea persoană, dar nu aceea.

Timpul s-a îndreptat, dar lumea merge din rău în mai rău. După calendar, e deja primăvară, plesnesc flori şi frunze noi pe crengile copacilor, dar din cînd în cînd iarna mai face cîte un raid, atunci se prăvălesc ploi torenţiale, cad în şuvoiul murdar frunzele şi florile, apoi soarele se iveşte iar, cu ajutorul lui ne vom strădui să uităm semănăturile distruse, boul înecat care vine adus de ape, umflat

şi putred, casa modestă căreia nu i-au rezistat pereţii, viitura subită care a tîrît doi oameni în canalele negre ale oraşului, printre excremente şi şobolani, moartea ar trebui să fie un gest simplu de retragere, aşa cum iese de pe scenă un actor secundar, n-a ajuns să spună cuvîntul final, nu-i aparţinea, a ieşit simplu în culise, a încetat să mai fie necesar. Dar lumea, fiind atît de mare, trăieşte şi întîmplări mai dramatice, pentru ea au puţină însemnătate protestele, pe care le murmurăm cu voce scăzută, faţă de lipsa cărnii în Lisabona, nu e o ştire care să se transmită afară, în străinătate, ceilalţi în schimb n-au această modestie lusitană, iată cazul alegerilor din Germania, prin Brunswick s-a perindat corpul motorizat naţional-socialist plimbînd pe străzi un bou care transporta un afiş spunînd, Nu votează că-i bou, dar trebuia să fie aici, îl ducem la vot, iar apoi îi mîncăm muşchii, spinarea şi măruntaiele, pînă şi din coadă facem supă. Desigur că în Germania poporul e altul. La noi, lumea bate din palme, se îmbulzeşte la defilări, face salutul roman, visează uniforme pentru civili, dar nu sîntem decît figuri de rangul al treilea pe scena lumii, cel mult reuşim să devenim personaje episodice şi figuranţi, de-aia nu ştim niciodată prea bine unde să ne punem picioarele şi să ne băgăm mîinile, dacă umblăm pe bulevard să întindem braţul tineretului care trece, un copilaş inocent care stă în braţele mamei crede că se poate juca cu patriotica noastră fervoare şi ne trage de degetul mare, care e cel mai uşor de apucat, cu un popor ca ăsta nu e posibil să fii pătruns şi solemn, nu e posibil să-ţi oferi viaţa ca ofrandă pe altarul patriei, ar trebui să luăm lecţii de la amintiţii germani, să ne uităm cum îl aclamă pe Hitler în Wilhelmplatz, să auzim cum imploră, înnebuniţi de pasiune, Vrem să-l vedem pe Führer, Führer, fii bun, Führer, vino, răcnind pînă răguşesc, cu feţele şiroind de sudoare, bătrînelele cu părul alb plîngînd de duioşie, rodnicele femei cu uterele fremătînde şi sînii palpitînd, bărbaţii cu muşchi şi voinţe tari ca piatra, cu toţii aclamînd, pînă cînd Führerul iese la fereastră, şi atunci delirul sfărîmă

ultimele bariere, mulțimea e un singur urlet, Heil, așa da, ce n-aș da să fiu german. Totuși, nu e nevoie să aspirăm la așa de mult, să luăm în considerare exemplul italienilor, care, nefiind nimic prin comparație, totuși își cîștigă războiul, acum cîteva zile au bombardat orașul Harare, au zburat pînă acolo avioanele și au preschimbat totul în cenușă, dacă ei s-au încumetat la asemenea gesturi extreme, deși sînt oameni de tarantelă și serenadă, poate nici pentru noi nu vor fi un impediment fadoul și învîrtita, problema e că ne lipsesc prilejurile, imperiu avem, și încă din cele încăpătoare, în el ar intra Europa și spațiul tot ar prisosi, nici nu ne putem avînta în cucerirea teritoriului vecinilor, nici măcar pentru a recupera Olivença[1], unde ne-ar duce asemenea obrăznicii, să fim mai bine atenți cum merg lucrurile pe acolo, și între timp să-i ospețim în căminele și hotelurile noastre pe spaniolii înstăriți care fug de răzmeriță, e tradiționala ospitalitate portugheză, dacă într-o zi vor ajunge să fugă din cealaltă tabără, îi vom da pe mîna autorităților să facă justiția așa cum o înțeleg, legea e făcută să fie respectată. Însă există printre portughezii noștri multă sete de martiriu, mult apetit pentru sacrificiu, multă foame de abnegație, mai ieri a spus unul dintre domnii care ne guvernează, Niciodată o mamă, aducînd pe lume un fiu, nu-l va putea împinge spre un destin mai măreț și mai nobil decît sacrificiul suprem pentru țara lui, apărîndu-și patria, pui de cățea, îl vedem vizitînd maternitățile, pipăind pîntecele gravidelor, întrebîndu-le cînd or să fete, căci se simte lipsa soldaților din tranșee, ce tranșee, el trebuie s-o știe, or fi proiecte pentru viitor. Lumea, cum reiese din aceste mostre, nu promite mari fericiri, acum Alcalá Zamora a fost destituit de la președinția Republicii și au și început zvonurile că se pregătește o lovitură militară în Spania, dacă așa ceva se va întîmpla acolo, vor veni zile triste pentru multă lume. Sigur că nu din aceleași

1. Oraș astăzi spaniol, pierdut de portughezi în 1801, în timpul „Războiului Portocalelor".

motive emigrează lumea de la noi. Patria şi lumea sînt pentru noi totuna, nu vrem decît un loc unde să găsim de mîncare şi să strîngem ceva bani, poate fi Brazilia, unde în martie au plecat şase sute şase, sau Statele Unite ale Americii de Nord, unde au călătorit cincizeci şi nouă, sau Argentina, care s-a ales cu încă şaizeci şi cinci, în celelalte ţări, în total, nu s-au dus decît doi, în Franţa, de exemplu, n-a plecat nimeni, nu e ţară pentru bădărani portughezi, acolo civilizaţia e alta.

Acum, cînd s-a apropiat vremea Paştilor, guvernul şi-a împărţit prin toată ţara pomana generală, astfel îmbinînd amintirea catolică a patimilor şi triumfului Mîntuitorului cu satisfacerea temporară a stomacului protestatar. Săracii fac coadă nu întotdeauna răbdătoare la uşile primăriilor şi mizericordiilor şi se aude că, la sfîrşitul lui mai, se va organiza o splendidă sărbătoare pe terenul de la Jockey Club în favoarea sinistraţilor inundaţiilor din Ribatejo, acei năpăstuiţi care umblă cu fundul ud de atîtea luni, s-a format comisia de patronaj din tot ce-avem mai bun în high-life, doamne şi domni care sînt podoabele celei mai de soi societăţi, ne putem da seama după nume, excelînd care mai de care în calităţi morale şi avuţii, Mayer Ulrich, Perestrello, Lavradio, Estarreja, Daun e Lorena, Infante da Câmara, Alto Mearim, Mouzinho de Albuquerque, Roque de Pinho, Costa Macedo, Pina, Pombal, Seabra e Cunha, mare noroc pe capul ribatejanilor dacă vor reuşi să îndure foamea pînă în mai. Cu toate astea, guvernele, cît de supreme ar fi ele sau desăvîrşite ca al nostru, suferă de vedere scurtă, poate de la excesiva sîrguinţă la studiu, de la statornica veghere şi supraveghere. Asta fiindcă, trăind în înălţimi, disting bine numai ce e departe şi nu observă cum, de atîtea ori, mîntuirea se află la îndemînă ori în reclama din ziar, ca în cazul de faţă, şi dacă n-au văzut-o au şi mai puţine scuze, căci are pînă şi un desen, o doamnă întinsă, în combinezon şi cu mănuşi, lăsînd să se întrevadă magnificul bust care datorează poate ceva manipulărilor Madamei Hélène Duroy, e totuşi cam palidă delicioasa

creatură, cam clorotică, dar nu într-atît încît să-i fie boala fatală, să avem încredere în medicul care-i stă la căpătîi, chel, cu mustață și barbișon, și care-i spune, dojenind-o respectuos, Se vede că nu-L cunoașteți, dacă L-ați fi luat nu vă simțeați așa, și îi întinde persuasiva mîntuire, un flacon de Bovril. Dacă guvernul ar citi cu destulă atenție ziarele peste care, în fiecare dimineață, după-amiază și seară, a pus să se plimbe stăruitoare priviri, cernînd alte sfaturi și opinii, și-ar da seama ce ușor se poate rezolva foamea portugheză, atît cea acută, cît și cea cronică, soluția se află aici, în Bovril, un flacon de Bovril pentru fiecare portughez, pentru familiile numeroase damigeana de cinci litri, masă unică, aliment universal, panaceic remediu, dacă îl luam la timp și la oră fixă n-am fi fost numai piele și os, Dona Clotilde.

Ricardo Reis se informează, își notează aceste rețete utile, nu e ca guvernul, care se încăpățînează să-și chinuie ochii citind printre rînduri și pescuind adversativele, astfel dînd vrabia din mînă pe cioara din gard. Dacă dimineața e plăcută iese din casă, în ciuda îngrijirilor și strădaniilor Lídiei e tot mohorîtă, să citească ziarele în lumina clară a zilei, așezat la soare, sub silueta protectoare a lui Adamastor, am înțeles pînă acum că Luís de Camões a exagerat, chipul încruntat, barba zburlită, ochii înfundați în orbite, atitudinea nici fioroasă, nici rea, numai suferința din dragoste îl frămîntă pe uimitorul gigant, puțin îi pasă dacă trec sau nu dincolo de promontoriu portughezele nave. Privind fluviul sclipitor, Ricardo Reis își amintește două versuri, dintr-un vechi cîntec popular, De la geamul casei mele văd săltînd chefalul, toate acele scînteieri în valuri sînt pești care saltă, agitați, îmbătați de lumină, cît de frumoase sînt toate trupurile care țîșnesc din apă, șiroind, ca Lídia, zilele trecute, la o lungime de braț, sau peștii pe care ochii n-apucă să-i vadă. Pe altă bancă cei doi bătrîni stau de vorbă, așteaptă să termine Ricardo Reis să-și citească ziarul, de obicei cînd pleacă îl lasă pe bancă, vin în fiecare zi cu speranța că domnul va coborî în grădină, viața e o nesfîrșită

sursă de surprize, am ajuns la vîrsta cînd nu mai putem decît să stăm cu ochii în soare în Alto de Santa Catarina, și deodată sîntem răsplătiți cu ziarul, uneori zile la rînd, depinde de vreme. Într-un tîrziu, Ricardo Reis va remarca foiala bătrînilor, chiar l-a văzut pe unul alergînd șovăielnic și împiedicat pînă la banca unde stătuse, și va înfăptui gestul caritabil de a le oferi cu propriile mîini și cuvinte ziarul, pe care îl vor accepta, bineînțeles, înciudați totuși pentru că-i erau datori. Confortabil rezemat de spătarul băncii, picior peste picior, simțind ușoara fierbințeală a soarelui pe pleoapele aproape închise, Ricardo Reis primește în Alto de Santa Catarina veștile din lumea largă, acumulează cunoaștere și înțelepciune, că Mussolini a declarat, Nu poate întîrzia anihilarea totală a forțelor militare etiopiene, că refugiaților portughezi din Spania li s-au trimis arme sovietice, pe lîngă alte fonduri și materiale destinate instaurării Uniunii Republicilor Iberice Sovietice Independente, că, după cum a proclamat Lumbrales, Portugalia este lucrarea lui Dumnezeu prin intermediul multor generații de sfinți și de eroi, că în cortegiul reuniunii corporatiste din nord se vor încorpora patru mii cinci sute de muncitori, și anume două mii de lucrători la depozite, o mie șase sute cincizeci de tăbăcari, două sute de sticlari, patru sute de mineri din São Pedro da Cova, patru sute de conservari din Matosinhos și cinci sute de sindicaliști din Lisabona, și că vedeta de clasa întîi Afonso de Albuquerque plecase cu destinația Leixões, pentru a lua parte la festivitatea muncitorească ce se va ține acolo, a aflat de asemenea că ceasurile vor fi date cu o oră înainte, că e grevă generală la Madrid, că azi iese ziarul Crima, că a ieșit din nou la suprafață faimosul monstru din Loch Ness, că membrii guvernului care au fost la Porto au asistat la împărțirea pomenii la trei mii două sute de săraci, c-a murit Ottorino Respighi, autorul Fîntînilor din Roma, din fericire lumea poate mulțumi toate gusturile, asta gîndește Ricardo Reis, nu apreciază în mod egal ce citește, are, ca toată lumea, preferințele lui, dar nu poate alege știrile, primește ce i se

dă. Foarte diferită e situația acelui american bătrîn căruia, în fiecare dimineață, i se aduce un exemplar din New York Times, ziarul lui favorit, care are atîta stimă și considerație pentru venerabilul său cititor, cu frumoasa lui vîrstă de nouăzeci și șapte de primăveri, pentru sănătatea sa precară, pentru dreptul la un sfîrșit liniștit, încît în fiecare dimineață îi pregătește o ediție într-un singur exemplar, falsificată de la cap la coadă, plină numai de știri plăcute și articole optimiste, pentru ca bietul bătrîn să n-aibă de suferit de pe urma terorilor lumii și a promisiunilor de mai rău, de aceea ziarul explică și demonstrează că e pe terminate criza economică mondială, că nu mai există șomeri și că în Rusia comunismul evoluează spre americanism, s-au dat bătuți bolșevicii în fața evidenței virtuților americane. Aceste vești le aude citite John D. Rockefeller la micul dejun, apoi, dispensîndu-se de secretar, le savurează cu ochii săi obosiți care nu mai bat departe, îl desfată paragrafele senine, planetă în fine armonioasă, războaie numai din cele profitabile, solide dividendele, garantate dobînzile, nu mai are mult de trăit, dar, cînd îi va suna ceasul, va muri ca unul dintre drepți, doar să poată New York Times să continue, în fiecare zi, să-i tipărească fericirea în unic exemplar, e unicul locuitor al lumii care beneficiază de o fericire strict personală și intransmisibilă, ceilalți trebuie să se mulțumească cu resturile. Uluit de ce aflase, Ricardo Reis pune ușor pe genunchi ziarul portughez, încearcă să și-l imagineze pe bătrînul John D. deschizînd foile magice cu mîinile tremurătoare și scheletice, n-are nici o umbră de bănuială c-ar fi o minciună ce-i spun ele și că minciuna a ajuns deja în gura lumii, o telegrafiază agențiile din continent în continent, știrea va intra și în redacția lui New York Times, însă aici au ordin să ascundă veștile proaste, atenție, asta nu trebuie să ajungă în ziarul lui John D., încornoratul casei care nu va fi nici măcar ultimul s-o afle, un om atît de bogat, atît de puternic, să se lase tras pe sfoară în halul ăsta și de două ori păcălit, nu era suficient să știm că-i fals ce crede

el că ştie, mai ştim şi că el nu va şti niciodată că noi ştim. Bătrînii se prefac absorbiţi de conversaţie, argumentează fără grabă, dar trag cu ochiul în direcţia asta, aşteptîndu-şi propriul New York Times, micul dejun a fost un coltuc de pîine şi cafea de secară, dar veştile proaste nouă ne sînt garantate, acum că avem un vecin aşa de bogat încît îşi lasă ziarele pe băncile grădinii. Ricardo Reis se ridică, le face un semn bătrînilor care exclamă, Ah, mulţumim mult, domnule doctor, şi cel gras avansează, zîmbind, ridică de pe acea tavă de argint ziarul împăturit, e ca nou, asta înseamnă să ai mîini de medic, mînă de medic, mînă de doamnă, şi, întorcîndu-se, se reinstalează la locul lui, alături de cel slab, această lectură nu începe cu prima pagină, mai întîi ne vom informa despre dezordini şi agresiuni, dezastrele, necrologurile, diversele crime, în particular, oh, freamăt şi fior, moartea neelucidată încă a lui Luís Uceda şi, de asemenea, groaznicul caz al copilului martir de pe Escadinhas das Olarias, numărul opt, parter.

Cînd Ricardo Reis intră în casă, vede un plic pe preşul din faţa uşii, de un palid ton de violetă, n-are adresa celui ce-a trimis-o, nici nu-i trebuie, pe timbru pata neagră a ştampilei abia lasă să se ghicească cuvîntul Coimbra, dar chiar dacă ar fi fost scris, dintr-un indescifrabil motiv, Viseu sau Castelo Branco era totuna, căci oraşul de unde a venit scrisoarea se numeşte Marcenda, restul nu e decît o încurcătură geografică ori e o simplă greşeală. Marcenda a întîrziat cu scrisul, în două-trei zile se împlineşte o lună de cînd a fost în această casă, unde, dacă o vom crede, a fost sărutată pentru prima dată, dar uite că nici acest cutremur, poate profund, poate răscolitor al intimelor fibre şi intimelor simţuri, nici măcar asta n-a făcut-o, cînd a ajuns acasă, să scrie două rînduri, chiar ascunzîndu-şi cu grijă sentimentele, trădîndu-le poate doar în două cuvinte lipite, cînd mîna, tremurînd, n-a ştiut să păstreze distanţele. A întîrziat atît, a scris acum, ce-are de spus. Ricardo Reis ţine scrisoarea în mînă, n-a deschis-o, o pune pe noptieră, peste zeul labirintului, iluminată de veioza palidă, îi vine

s-o lase aici, poate pentru c-a obosit să audă raluri de foale sparte, plămîni portughezi tuberculoşi, obosit şi pentru că a bătut oraşul pe jos, în spaţiul limitat pe care îl străbate neîncetat, ca asinul care neîncetat împinge roata, cu ochii legaţi, şi, în ciuda acestui lucru sau din pricina lui, simţind din cînd în cînd vertijul timpului, oscilarea ameninţătoare a arhitecturii, vîscoasa pastă a pămîntului, pietrele moi. Totuşi, dacă nu va deschide acum scrisoarea, poate n-o s-o deschidă niciodată, va spune, minţind, dacă va fi întrebat, că n-a primit-o, s-a pierdut, desigur, în lunga călătorie de la Coimbra la Lisabona, a căzut din buzunarul mesagerului cînd traversa o pustietate vîntoasă în galopul calului, suflînd în goarnă, Plicul era violet, va spune Marcenda, nu sînt multe scrisori de culoarea asta, Ah, atunci, dacă n-a căzut printre flori, cu care s-ar fi confundat, s-ar putea s-o găsească cineva şi s-o trimită mai departe, sînt şi oameni cinstiţi, incapabili să păstreze ce nu le aparţine, Dar pînă acum n-a sosit, o fi deschis-o cineva şi a citit-o, nu-i era adresată, dar cuvintele scrise acolo vor spune poate exact ce voia s-audă, poate umblă cu scrisoarea în buzunar oriunde merge, o citeşte din cînd în cînd, e mîngîierea lui, Tare m-aş mira, ne va răspunde Marcenda, pentru că scrisoarea nu vorbeşte de asemenea lucruri, Aşa mi s-a părut şi mie, de aceea mi-a trebuit atît de mult pînă am deschis-o, spune Ricardo Reis. Se aşează pe marginea patului, citind, Dragă prietene, am primit veştile care m-au bucurat mult, mai ales a doua scrisoare, unde mă informezi că ai început să dai consultaţii, şi prima mi-a plăcut, dar n-am fost în stare să pricep tot ce-ai scris în ea, sau mi-e puţin teamă să înţeleg, de fapt, nu vreau să par ingrată, întotdeauna m-ai tratat cu respect şi consideraţie, numai că mă întreb ce e asta, ce viitor există, nu spun pentru noi, ci pentru mine, eu nu ştiu ce doreşti dumneata şi nici ce doresc eu, dacă viaţa ar fi fost compusă doar din cîteva momente, nu că aş avea multă experienţă, dar am avut-o acum pe aceasta, experienţa unui moment, dacă viaţa ar fi fost, dar viaţa este braţul meu stîng care e mort

şi mort va rămîne, viaţa e şi timpul care ne desparte vîrstele, unul a venit prea tîrziu, altul prea devreme, n-a meritat să fi călătorit atîţia kilometri din Brazilia pînă aici, distanţa e aceeaşi, timpul nu se poate comprima, totuşi mi-aş dori să nu-ţi pierd prietenia, pentru mine va fi destul, şi la ce mi-ar folosi să doresc mai mult. Ricardo Reis îşi trecu palma peste ochi, continuă, Voi veni zilele astea la Lisabona, pentru cele obişnuite, şi te voi vizita la cabinet, nu vreau să-ţi răpesc mult timp, poate nu mă mai întorc, tatăl meu nu mai e interesat, s-a lăsat păgubaş, a acceptat că probabil nu am vindecare şi cred că o spune cu sinceritate, în fond, n-are nevoie de pretexte ca să vină la Lisabona ori de cîte ori vrea, acum i-a intrat în cap să mergem în pelerinaj la Fátima, în luna mai, el e cel cu credinţa, nu eu, s-ar putea să fie de ajuns în ochii lui Dumnezeu. Scrisoarea se termina cu cîteva cuvinte de prietenie, pe curînd, prietene, voi da de veste îndată ce ajung. Dacă ar fi rămas pierdută pe undeva, în mijlocul cîmpiilor înflorite, dacă ar fi măturat-o vîntul ca pe o mare petală violetă, ar fi putut Ricardo Reis, în acest moment, să se lase pe spate pe pernă, să-şi lase să zboare imaginaţia, ce va spune, ce nu va spune, şi şi-ar închipui cele mai frumoase lucruri, asta face întotdeauna cel care are nevoie. Închise ochii, gîndi, Vreau să dorm, insistă cu voce joasă, Dormi, ca şi cum s-ar fi hipnotizat pe sine însuşi, Hai, dormi, dormi, dormi, avea încă scrisoarea între degetele vlăguite şi, pentru a da mai multă verosimilitate amăgirii, o lăsă să cadă, acum adormi, hai, hai, îi traversează fruntea o cută neliniştită, semn că, de fapt, nu doarme, pleoapele freamătă, n-are rost, nimic nu-i adevărat. Culese scrisoarea de pe jos, o puse în plic, o ascunse între cărţi, dar să nu uite să caute un loc mai ferit, într-una din zilele următoare vine Lídia la curăţenie, dă peste scrisoare, şi apoi, e adevărat că ea nu are nici un drept, vine pentru că vrea, nu pentru că i-o cer, dar să dea Domnul să vină în continuare, ce-ar putea dori mai mult Ricardo Reis, bărbat ingrat, nesilită i-a intrat o femeie în

pat, așa n-are nevoie să bată străzile riscînd să ia vreo boală, unii bărbați sînt foarte norocoși, iar acesta de aici se mai și văicărește că n-a primit de la Marcenda o scrisoare de dragoste, să nu uităm că toate scrisorile de amor sînt ridicole[1], asta o scrii cînd moartea bate la ușă, cînd devine brusc limpede că într-adevăr ridicol e că n-am primit niciodată o scrisoare de dragoste. În fața oglinzii șifonierului, care-l reflectă din cap pînă în picioare, Ricardo Reis spune, Ai dreptate, n-am primit niciodată o scrisoare de dragoste, o scrisoare care să fi fost numai de dragoste, și nici n-am scris niciodată vreo scrisoare de dragoste, nici măcar pe jumătate a mea sau a unuia dintre acei nenumărați care trăiesc în mine, cînd eu scriu, ei asistă, și atunci mîna îmi cade, inertă, în sfîrșit nu mai scriu. Își luă geanta neagră, profesională și merse în birou, se așeză la masă, timp de o jumătate de oră completă fișe cu istoricul clinic al cîtorva pacienți noi, apoi se spălă pe mîini, le frecă răbdător de parcă ar fi făcut o consultație reală, investigînd expectorații, între timp se privea în oglindă, Am un aer obosit, își spuse. Se întoarse în dormitor, întredeschise obloanele de lemn, Lídia a spus că se va ocupa de perdele cînd va veni data viitoare și sînt foarte necesare, în cameră se poate uita oricine. Afară începuse să se însereze. Cîteva minute mai tîrziu, Ricardo Reis ieși să cineze.

Dacă într-o zi, vreun curios se va gîndi să cerceteze ce maniere avea Ricardo Reis la masă, dacă își schimba dintr-o mînă în cealaltă cuțitul și furculița, dacă se ștergea la gură înainte să bea sau păta paharul, dacă folosea fără moderație scobitorile, dacă se deschidea la vestă, dacă lua nota la puricat, acești ospătari galiciano-portughezi vor zice probabil că n-au fost niciodată atenți la așa ceva, Să știe domnia voastră că avem clienți de tot soiul, cu timpul, nici nu mai băgăm de seamă, fiecare mănîncă așa cum a fost învățat, însă am rămas cu impresia că domnul doctor era o persoană educată, intra, dădea bună ziua sau bună

1. Aluzie la un poem de Álvaro de Campos.

seara, spunea imediat ce dorea să mănînce, iar apoi nu-l mai auzeam, ca și cum n-ar fi fost acolo, Mînca întotdeauna singur, Întotdeauna, dar avea un obicei, Care, Cînd îi luam celălalt tacîm de pe masă, cel din fața lui, ne cerea să-l lăsăm, zicea că așa arată mai bine, și odată chiar mi s-a întîmplat un lucru ciudat, Ce anume, Cînd i-am servit vinul, am greșit și am umplut două pahare, al lui și al persoanei care nu era acolo, nu știu dacă înțelegeți, Înțeleg, și după aceea, A spus că era bine așa, și de atunci a avut mereu celălalt pahar plin, la sfîrșitul mesei îl bea dintr-o sorbitură, închidea ochii și-l bea, Bizară poveste, Să știe domnia voastră că noi, ospătarii, am văzut multe lucruri bizare, Și făcea același lucru în toate restaurantele pe care le frecventa, Ah, asta nu știu, vreți să întreb, Vă amintiți dacă s-a întîlnit vreodată cu vreun prieten sau vreo cunoștință, chiar dacă n-au stat la aceeași masă, Niciodată, era ca și cum tocmai se întorsese dintr-o țară străină, ca mine cînd am venit din Xunqueira de Ambia, nu știu dacă mă înțelegeți, Înțeleg foarte bine, cu toții am trecut prin asta, Domnia voastră mai dorește ceva, trebuie să merg să-l servesc pe clientul din colț, Du-te, du-te, mulțumesc pentru informații. Ricardo Reis își termină de băut cafeaua pe care o lăsase să se răcească, apoi ceru nota. În timp ce aștepta, luă cu amîndouă mîinile cel de-al doilea pahar, încă aproape plin, îl ridică de parcă ar fi ținut un toast pentru cineva așezat în fața lui, apoi, închizînd ochii pe jumătate, dădu vinul pe gît. Fără să se uite la notă, plăti, lăsă un bacșiș, nici meschin, nici exagerat, gratificație de client zilnic, spuse noapte bună și ieși, Domnia voastră a remarcat, ăsta e obiceiul lui. Oprit pe marginea trotuarului, Ricardo Reis privește nehotărît, cerul e acoperit, aerul umed, dar norii, deși foarte joși, nu par să amenințe a ploaie. Acum e infailibilul moment cînd îl năpădesc amintirile de la Hotelul Bragança, adineauri s-a terminat cina, a spus, Pe mîine, Ramón, și merge să se așeze pe o sofa din salon, cu spatele la oglindă, în curînd va veni administratorul Salvador să se informeze dacă

mai vrea o cafea ori o tărie, un digestiv, domnule doctor, specialitatea casei, și el va refuza, nu bea aproape niciodată, soneria din fundul scării a țîrîit, pajul înalță făclia să vadă cine intră, poate e Marcenda, cu mare întîrziere a sosit azi trenul din nord. Un tramvai se apropie, are scris Estrela pe plăcuța luminoasă, și s-a oprit aici, s-a întîmplat că vatmanul l-a văzut pe domnul de pe marginea trotuarului, e adevărat că nu i-a făcut nici un semn să oprească, dar, pentru un conductor cu experiență, era evident că aștepta. Ricardo Reis urcă, se așează, la ora asta tramvaiul e aproape gol, tilinc-tilinc, a pornit, călătoria e lungă pe acest itinerar, urcă pe Avenida da Liberdade, apoi pe Rua Alexandre Herculano, traversează Praça do Brasil, o ia în sus pe Rua das Amoreiras pînă la Rua de Silva Carvalho, cartierul Campo de Ourique, Rua de Ferreira Borges, aici, la intersecție, chiar la intrarea pe Rua de Domingos Sequeira, Ricardo Reis se dă jos din tramvai, plimbîndu-se a trecut de ora zece, puțini mai sînt cei care umblă pe străzi, pe fațadele înalte ale clădirilor aproape nu se văd lumini, așa e peste tot, locuitorii stau în dosul casei, femeile la bucătărie terminînd de spălat vasele, copiii în pat, bărbații căscînd cu ziarul în față sau încercînd să prindă, printre tremure, răgete și interferențe, Radio Sevilla, fără nici un motiv anume, poate doar pentru că n-au putut să meargă niciodată acolo. Ricardo Reis parcurge Rua de Saraiva de Carvalho, spre cimitir, trecătorii se răresc tot mai mult, e încă departe de destinație și e deja singur, dispare în bălțile de umbră dintre felinare, apare din nou în lumina gălbuie, în față, în beznă, s-a auzit un zornăit de chei, e paznicul de noapte care-și începe tura. Ricardo Reis traversează piața drept spre poarta închisă. Paznicul se uită la el de la distanță, apoi își continuă drumul, o fi careva care a venit să-și plîngă durerea la ceas nocturn, i-o fi murit soția sau un copil, săracul. Ori mama, ar fi putut fi mama, mamele mor întotdeauna, o bătrînică foarte bătrînă care, închizînd ochii, nu și-a văzut fiul, unde e, s-a gîndit, apoi a murit,

așa se despart oamenii, poate fiindcă e responsabil cu liniștea acestor străzi are gardianul înclinații așa sentimentale, nu se gîndește la propria mamă, de cîte ori se întîmplă, ne e milă de alții, nu de noi înșine. Ricardo Reis se apropie de zăbrele, le atinge cu mîinile, dinăuntru, aproape inaudibil, vine un susur, e briza adiind printre ácele chiparoșilor, nefericiți arbori care nici măcar frunze nu au, dar simțurile ne înșală, rumoarea pe care o auzim e doar a răsuflării celor ce dorm în clădirile înalte sau în casele joase din afara zidurilor, un crîmpei de muzică, ecoul cuvintelor, femeia care a murmurat, Sînt frîntă de oboseală, mă duc la culcare, asta-și spune și Ricardo Reis, nu toate vorbele, ci doar, Sînt obosit, bagă o mînă printre bare, face un gest, dar nici o altă mînă nu vine să i-o strîngă pe-a lui, rău au mai ajuns cei dinăuntru, nici un braț nu-și pot ridica.

Fernando Pessoa îşi făcu apariţia două nopţi mai tîrziu, Ricardo Reis se întorcea de la cină, supă, peşte, pîine, fructe, cafea, pe masă două pahare, ultimul gust pe care-l simte în gură e al vinului, după cum ştim, însă despre acest client nici un chelner n-ar putea afirma, Bea peste măsură, se scula căzînd de beat, observaţi ce expresie curioasă, de aceea este fascinant limbajul, pare o contradicţie insurmontabilă, nimeni nu poate, în acelaşi timp, să se scoale şi să cadă, şi totuşi am văzut asta de nenumărate ori sau am simţit-o pe propria piele, numai că despre Ricardo Reis n-au rămas mărturii în istoria beţiei. A fost mereu lucid cînd i-a apărut Fernando Pessoa, este lucid şi acum, cînd îl vede aşezat, cu spatele, pe banca cea mai apropiată de Adamastor, nu poate fi confundat gîtul lung şi subţire, părul puţin rărit în creştet, şi apoi nu sînt mulţi cei care umblă pe aici fără pălărie şi gabardină, e adevărat că vremea s-a îmblînzit, dar nopţile sînt încă destul de răcoroase. Ricardo Reis se aşază lîngă Fernando Pessoa, în întunericul nopţii se desluşeşte paloarea chipului şi a mîinilor, albul imaculat al cămăşii, restul se pierde în beznă, abia se distinge costumul negru în umbra pe care o proiectează statuia, nu mai e nimeni în parc, pe celălalt ţărm al rîului se zăreşte un şirag de lumini nesigure, de-a lungul apei, precum stelele, parcă ar fi gata să se stingă, dar persistă. Am crezut că nu te mai întorci niciodată, rosti Ricardo Reis, Acum cîteva zile am vrut să-ţi fac o vizită, dar cînd am ajuns la uşă mi-am dat seama că erai cu Lídia, de aceea m-am retras, n-am fost niciodată mare amator de tablouri vivante, răspunse Fernando Pessoa, i se ghicea surîsul obosit. Îşi ţinea mîinile împreunate pe genunchi,

cu aerul celui care își așteaptă cu răbdare rîndul să fie chemat sau alungat, dar pînă una-alta vorbește, pentru că tăcerea ar fi mai insuportabilă decît cuvintele, Nu m-aș fi așteptat să fii un amant atît de credincios, tu, bărbatul volubil care ai cîntat în versuri trei muze, pe Neera, Cloe și Lídia, să te fi oprit carnal la una, e ciudat, ia spune, celelalte două nu ți-au apărut niciodată, Nu, și nici nu e de mirare, sînt nume care nu se mai folosesc astăzi, Dar cealaltă fată, simpatică, delicată, cea cu mîna paralizată, ai apucat să-mi spui cum se numește, Marcenda, E un gerunziu frumos, ai mai văzut-o, Am întîlnit-o ultima oară cînd a venit la Lisabona, luna trecută, Îți place, Nu știu, Dar Lídia îți place, E altceva, Îți place sau nu-ți place, Pînă acum trupul meu n-a zis nu, Și asta ce dovedește, Nimic, cel puțin în privința dragostei, dar gata cu întrebările despre viața mea intimă, spune-mi mai bine de ce n-ai mai apărut, Ca să folosesc un singur cuvînt, din plictis, De mine, Da, și de tine, nu pentru că ești cine ești, ci pentru că te afli de partea asta, Ce parte, A celor vii, îi e dificil unui viu să-i înțeleagă pe morți, Bănuiesc că nu-i e mai puțin dificil unui mort să-i înțeleagă pe cei vii, Mortul are avantajul de a fi fost deja viu, cunoaște toate lucrurile din lumea asta și din cealaltă, cei vii sînt însă incapabili să învețe lucrul cu adevărat fundamental și să profite de el, Care, Că se moare, Noi, cei vii, știm că murim, Nu știți, nimeni nu știe, cum nici eu nu știam cît am trăit, ceea ce știm, de fapt, e că ceilalți mor, Ca filozofie mi se pare nesemnificativ, Sigur că este nesemnificativ, nici nu visezi în ce măsură totul este fără semnificație văzut din partea morții, Dar eu sînt de partea vieții, Atunci trebuie să știi ce lucruri, în această parte, sînt semnificative, dacă or fi, A fi viu e semnificativ, Dragul meu Reis, ai grijă cu vorbele, vie este Lídia, vie este Marcenda, dar tu nu știi nimic despre ele și nu ai ști nici dacă ele ar încerca să ți-o spună, zidul care-i desparte pe cei vii unii de alții nu e mai puțin opac decît cel care îi separă pe vii de morți, Pentru cine gîndește astfel, moartea

trebuie să fi fost, pînă la urmă, o ușurare, Nu e adevărat, pentru că moartea este un fel de conștiință, un judecător care judecă totul, pe sine însuși și viața, Dragul meu Fernando, ai grijă cu vorbele, mergi prea departe, Dacă nu vom rosti toate cuvintele, chiar și în chip absurd, nu le vom rosti niciodată pe cele necesare, Dar tu le-ai aflat, Abia acum am început să fiu absurd, Ai scris odată, Neofitule, nu există moarte, Mă înșelam, există moarte, O spui acum fiindcă ești mort, Nu, o spun pentru că am fost viu, o spun, mai ales, pentru că nu voi mai fi niciodată viu, dacă ești în stare să-ți imaginezi ce înseamnă asta, să nu mai poți fi viu, Așa ne-ar învăța și Pero Grulho, Niciodată n-am avut un filozof mai bun.

Ricardo Reis privi spre celălalt mal. Cîteva lumini se stinseseră, altele abia se mai întrezăreau, păleau, deasupra rîului începuse să plutească o ceață ușoară, Ai spus că ai renunțat să mai apari pentru că te simțeai plictisit, E adevărat, De mine, De tine, poate că nu foarte tare, m-a plictisit și m-a obosit tot timpul acest du-te-vino, acest joc între o amintire care trage și o uitare care împinge, joc inutil, uitarea cîștigă întotdeauna, Dar eu nu te uit, Știi ceva, tu, în această balanță, nu atîrni prea mult, Atunci ce amintire e aceea care continuă să te cheme, Amintirea pe care o mai am încă despre lume, Credeam că te cheamă amintirea pe care lumea o mai are despre tine, Ce idee prostească, dragul meu Reis, lumea uită, ți-am spus, lumea uită totul, Crezi că te-au uitat, Lumea uită atît de mult, încît nici nu observă lipsa a ceea ce a uitat, Aici se ascunde o mare vanitate, Desigur, mai vanitos ca un poet nu e decît un alt poet mai mic, În cazul ăsta, eu aș fi mai vanitos ca tine, Dă-mi voie să-ți spun, fără să te măgulesc, tu, ca poet, nu ești deloc rău, Dar mai puțin bun decît tine, Cred că da, După ce vom fi amîndoi morți, dacă atunci își vor mai aminti încă de noi sau cît timp amintirea va dura, va fi interesant de observat în ce parte se va înclina balanța, Atunci nu ne vor mai interesa cîtuși de puțin cîntarele și cei ce cîntăresc, Neofitule, există moarte, Există.

Ricardo Reis își strînse gabardina în jurul trupului, Începe să se facă răcoare, mă duc acasă, dacă vrei, vino cu mine, să mai stăm puțin de vorbă, Azi nu aștepți vizite, Nu, și poți rămîne la mine, ca zilele trecute, Și tu te simți singur în noaptea asta, Nu într-atît încît să cerșesc companie, mă gîndeam numai că uneori un mort s-ar putea să aibă chef să stea așezat pe un scaun, pe o sofa, sub un acoperiș, confortabil, Tu, Ricardo, n-ai fost niciodată ironic, Nici acum nu sînt. Se ridică, întrebă, Atunci vii, Fernando Pessoa se luă după el, îl ajunse din urmă la primul felinar, casa se afla mai jos, de cealaltă parte a străzii. În fața ușii stătea un bărbat cu capul dat pe spate, părea că măsoară ferestrele, după înclinarea șovăielnică a trupului, s-ar fi zis că voia să dea impresia că era în trecere, se oprise puțin fiindcă urcase strada abruptă, obositoare, oricare dintre noi ar zice, văzîndu-l, că nu e decît un plimbăreț nocturn, căci sînt și din aceștia în Lisabona, nu toată lumea se duce la culcare odată cu găinile, însă cînd Ricardo Reis ajunse mai aproape îl izbi în nas un violent miros de ceapă, era agentul Victor, îl recunoscu imediat, așa sînt unele mirosuri, elocvente, fiecare face cît o sută de discursuri, din cele bune și din cele rele, mirosuri care sînt ca niște portrete ale omului întreg, desenînd și iluminînd cu dibăcie trăsăturile, ce-o fi învîrtind tipul ăsta pe aici, și poate pentru că Fernando Pessoa era de față nu vru să facă figură proastă, luă inițiativa și-l interpelă, Prin locurile astea, la asemenea oră, domnule Victor, celălalt îi dădu un răspuns improvizat în grabă, nu avea o explicație pregătită, arta supravegherii e încă în fașă, Din întîmplare, domnule doctor, din întîmplare, am fost să vizitez o rudă care locuiește în Conde Barão, săraca, are pneumonie, s-a descurcat binișor Victor, Vasăzică, domnule doctor, nu mai locuiți la hotel, stîngacea întrebare dădea de gol minciuna, cineva poate fi oaspete al Hotelului Bragança și să se plimbe noaptea în Alto de Santa Catarina, ce e ciudat în asta, însă Ricardo Reis se prefăcu că nu bagă de seamă sau chiar n-a observat, Nu, acum locuiesc aici, la

etajul doi, Aha, această exclamaţie melancolică, deşi scurtă, împrăştie în aer miasma sufocantă, norocul lui Ricardo Reis că briza adia din spate, acestea sînt milosteniile cerului. Victor îşi luă rămas-bun, umplu din nou aerul cu duhoare, Atunci, domnule doctor, toate cele bune, dacă aveţi nevoie de ceva, ştiţi bine, doar vorbiţi cu Victor, mai zilele trecute directorul adjunct îmi spunea că, dacă toată lumea ar fi ca domnul doctor Reis, atît de corect, atît de educat, ar fi o plăcere să lucrezi, ce încîntat o să fie cînd o să-i spun că v-am întîlnit, Noapte bună, domnule Victor, ar fi nepoliticos să-i răspundă cu mai puţine cuvinte, şi-apoi bunul nume te obligă. Ricardo Reis traversă strada, Fernando Pessoa îl urmă îndeaproape, agentului Victor i se păru că vede două umbre pe jos, sînt efecte ale luminii reflectate, năluci, după o anumită vîrstă ochii nu mai sînt în stare să separe vizibilul de invizibil. Victor mai rămase cîteva momente pe trotuar, acum era totuna, aşteptînd să se aprindă lumina de la etajul al doilea, simplă rutină, simplă confirmare, ştia prea bine că Ricardo Reis locuia acolo, nu avusese mult de mers şi nici de interogat, cu ajutorul administratorului Salvador ajunsese la hamali, cu ajutorul hamalilor ajunsese la această stradă şi la această clădire, foarte adevărat e ce se spune, cine are gură ajunge la Roma, iar de la Cetatea Eternă la Alto de Santa Catarina nu e decît un pas.

Aşezat comod pe un fotoliu din birou, picior peste picior, Fernando Pessoa întreabă, Cine e prietenul tău, Nu e prietenul meu, Ce bine, doar mirosul pe care-l răspîndea, de cinci luni port costumul şi cămaşa asta, fără să-mi schimb lenjeria, şi tot nu miros aşa, dar, dacă nu-ţi e prieten, totuşi cine e, el şi acel director adjunct care pare a-ţi purta atîta respect, Amîndoi sînt de la poliţie, zilele trecute m-au chemat să mă ia la întrebări, Credeam că eşti un ins paşnic, incapabil să superi autorităţile, Sînt, într-adevăr, un ins paşnic, Ceva tot trebuie să fi făcut dacă te-au chemat, Am venit din Brazilia, asta-i tot ce-am făcut, Te pomeneşti că Lídia ta era virgină şi s-o fi dus,

plînsă și dezonorată, să te reclame, Chiar dacă Lídia era virgină și eu o defloram, nu se ducea la Poliția de Supraveghere și Apărare a Statului să facă plîngere, Poliția asta te-a chemat, Da, Și eu care mi-am închipuit că era vorba de un caz pentru poliția de moravuri, Moravurile mele sînt bune, cel puțin nu sînt mai rele decît năravurile generale, Nu mi-ai pomenit niciodată de aventura ta polițienească, N-am avut prilejul, iar tu ai dispărut, Ți-au făcut vreun rău, ai fost arestat, vei fi judecat, Nu, a trebuit numai să răspund la cîteva întrebări, ce oameni am cunoscut în Brazilia, de ce m-am întors, ce relații mi-am făcut în Portugalia de cînd am sosit, Ar fi fost foarte nostim să le vorbești de mine, Ar fi fost nostim să le spun că, din cînd în cînd, mă întîlnesc cu fantoma lui Fernando Pessoa, Pardon, dragă Reis, eu nu sînt fantomă, Atunci ce ești, N-aș ști să-ți răspund, însă nu sînt o fantomă, o fantomă vine de pe lumea cealaltă, eu mă mulțumesc să vin din cimitirul Prazeres, În fine, ești Fernando Pessoa mort, același care era Fernando Pessoa viu, Într-un anumit sens, inteligent exprimat, e exact, În orice caz, întîlnirile noastre ar fi greu de explicat poliției, Știi că odată am scris niște versuri împotriva lui Salazar, Dar el a remarcat satira, bănuiesc că era o satiră, După cîte știu eu, nu, Spune-mi, Fernando, cine e, ce e acest Salazar cu care ne-a procopsit soarta, E dictatorul portughez, protectorul, părintele, profesorul, puterea blîndă, un sfert țîrcovnic, un sfert sibilă, un sfert Dom Sebastião, un sfert Sidónio[1], cel mai potrivit cu putință obiceiurilor și firii noastre, Cîțiva p și o mulțime de s, A fost o coincidență, să nu crezi că am căutat cuvinte care să înceapă cu aceeași literă, Unii au mania asta, se dau în vînt după aliterații, după repetițiile aritmetice, își închipuie că grație lor ordonează haosul lumii, Nu trebuie să le-o luăm în nume de rău, sînt persoane angoasate, ca și fanaticii simetriei, Gustul pentru simetrie, dragul meu Fernando, corespunde unei necesități vitale de echilibru,

1. Președinte al Portugaliei, asasinat în 1918.

este o apărare împotriva căderii, Ca prăjina folosită de echilibriști, Exact, dar, revenind la Salazar, cine-l laudă peste măsură este presa străină, Vezi-ți de treabă, sînt articole comandate de propagandă, plătite cu banii contribuabilului, cel puțin așa am auzit, Dar uite că și presa de aici se topește în laude, iei în mînă un ziar și afli pe dată că poporul portughez e cel mai prosper și mai fericit de pe pămînt, sau va fi în curînd, și că toate celelalte națiuni nu vor avea decît de cîștigat dacă vor învăța de la noi, Ca să vezi de unde bate vîntul, După cîte înțeleg, nu prea te încrezi în ziare, Obișnuiam să le citesc, Spui asta pe un ton care pare de resemnare, Nu, e doar ce-a rămas dintr-o îndelungată oboseală, știi cum e, faci un mare efort fizic, mușchii obosesc, se destind, îți vine să închizi ochii și să dormi, Ți-e somn, Mai simt încă somnul ce mă cuprindea cînd eram în viață, Ciudat lucru și moartea asta, Și mai ciudat încă, privind-o din partea unde mă aflu, este să-ți dai seama că nu există două morți la fel, a fi mort nu e același lucru pentru toți morții, unii își aduc cu ei toate poverile vieții. Fernando Pessoa închise ochii, își rezemă capul de fotoliu, lui Ricardo Reis i se păru că două lacrimi îi mijeau sub pleoape, poate or fi și ele precum cele două umbre văzute de Victor, efecte ale luminii reflectate, toată lumea știe că morții nu plîng. Acel chip gol, fără ochelari, cu mustața ușor crescută, părul are viață mai lungă, exprima o adîncă mîhnire, din acelea fără alinare, precum suferințele copilăriei, despre care, fiind ale copilăriei, ne închipuim că trec cu ușurință, aceasta e greșeala noastră. Dintr-odată, Fernando Pessoa deschise ochii, zîmbi, Închipuie-ți că am visat că eram viu, O fi fost o halucinație, Sigur c-a fost o halucinație, ca orice vis, însă interesant nu e cînd un mort visează că e viu, la urma urmei, el a cunoscut viața, trebuie să știe ce visează, interesant este cînd un viu visează că e mort, el, care nu știe ce e moartea, Mai lipsește să-mi spui că viața și moartea sînt totuna, Exact, dragul meu Reis, viața și moartea sînt totuna, Azi ai spus deja trei lucruri diferite, că nu există moarte, că

există moarte, acum îmi spui că moartea și viața sînt același lucru, N-aveam altă posibilitate de a rezolva contradicția pe care o reprezentau primele două afirmații, și spunînd aceasta Fernando Pessoa avu un zîmbet înțelept, este cel mai neînsemnat lucru care se poate spune despre acest zîmbet, dacă avem în vedere gravitatea și importanța dialogului.

Ricardo Reis se ridică, Mă duc să încălzesc cafeaua, mă întorc îndată, Uite, Ricardo, că tot vorbeam de ziare, m-a apucat curiozitatea să aflu ultimele noutăți, va fi un mod agreabil de a ne încheia seara, De cinci luni nu mai știi nimic despre lume, nu vei înțelege o mulțime de lucruri, Și tu trebuie să fi înțeles destul de puțin cînd ai debarcat aici după șaisprezece ani de absență, a trebuit să înnozi capetele firelor peste timp, cu siguranță ți-au rămas fire fără noduri și noduri fără fire, Ziarele sînt în dormitor, mă duc să le iau, spuse Ricardo Reis. Se duse în bucătărie, se întoarse peste cîteva minute cu un ibric alb smălțuit, ceașca și lingurița, zahărul, pe care le puse pe măsuța joasă dintre fotolii, ieși din nou, se întoarse cu ziarele, turnă cafeaua în ceașcă, o îndulci, Tu nu bei, bineînțeles, Dacă aș mai avea acum o oră de viață, aș da-o poate pe o cafea fierbinte, Ai da mai mult decît regele Henric, care pentru un cal dădea doar un regat, Tocmai ca să nu piardă regatul, dar să lăsăm istoria englezilor și să-mi spui ce se mai întîmplă în lumea celor vii. Ricardo Reis bău jumătate de ceașcă, apoi deschise un ziar, întrebă, Știai că a fost ziua lui Hitler, a împlinit patruzeci și șapte de ani, Nu mi se pare o știre importantă, Pentru că nu ești german, dacă ai fi, poate c-ai arăta mai puțin dispreț, Și altceva, Scrie aici că a trecut în revistă treizeci și trei de mii de soldați, într-o atmosferă de veneratie aproape religioasă, scrie negru pe alb, dacă vrei să-ți faci o idee, ascultă doar acest pasaj din discursul pe care l-a ținut Goebbels cu această ocazie, Citește, Cînd Hitler vorbește, pare că bolta unui templu se arcuiește deasupra capului poporului german, Drace, foarte poetic, Dar asta nu e nimic în comparație cu vorbele

lui Baldur von Schirach, Cine este acest von Schirach, nu-mi aduc aminte, E șeful Tineretului Reich-ului, Și ce-a spus, Hitler, darul făcut de Dumnezeu Germaniei, este omul providențial, cultul pentru el se află mai presus de dezbinările confesionale, Nici diavolului nu i-ar fi trecut prin cap una ca asta, cultul pentru un om unind ceea ce cultul pentru Dumnezeu a despărțit, Ba von Schirach merge chiar și mai departe, afirmă că, dacă tineretul îl va iubi pe Hitler, care e Dumnezeul lui, dacă se va strădui să-l slujească cu credință, atunci va îndeplini porunca Părintelui Etern, Magnifică logică, pentru tineret Hitler e un Dumnezeu, slujindu-l cu fidelitate împlinește o poruncă a Părintelui Etern, vasăzică avem de-a face cu un dumnezeu acționînd ca intermediar al altui dumnezeu pentru a-și atinge propriile scopuri, Fiul ca arbitru și judecător al autorității Tatălui, de fapt, național-socialismul este o chestiune cum nu se poate mai religioasă, Uite că nici noi, cei de aici, nu sîntem mai prejos în privința confuziilor între divin și uman, s-ar zice că ne-am întors la zeitățile din Antichitate, Zeii tăi, Eu n-am folosit decît un rest din ei, cuvintele care îi rosteau, Explică-mi mai clar această confuzie divină și umană, După declarația solemnă a unui arhiepiscop, cel de Mitilene, Portugalia e Cristos și Cristos e Portugalia, Așa scrie acolo, Întocmai, Că Portugalia e Cristos și Cristos e Portugalia, Exact. Fernando Pessoa reflectă cîteva clipe, apoi izbucni în rîs, un rîs sec, ca o tuse, deloc plăcut la auz, Vai de țara asta, vai de neamul ăsta, dar nu putu să continue, acum avea în ochi lacrimi adevărate, Vai de țara asta, repetă, și nu se oprea din rîs, Și eu care am crezut că am mers prea departe cu îndrăzneala cînd în Mesaj am numit sfîntă Portugalia, chiar așa, Sfînta Portugalie, dar vine un prinț al Bisericii, cu autoritatea lui arhiepiscopală, și proclamă că Portugalia e Cristos, Și Cristos Portugalia, nu uita, Dacă e așa, trebuie să aflăm cît mai grabnic ce fecioară ne-a născut, ce diavol ne-a dus în ispită, ce iudă ne-a trădat, ce cuie ne-au răstignit, ce mormînt ne ascunde, ce înviere ne așteaptă, Ai uitat de

minuni, Ce minune mai mare vrei decît simplul fapt că există, că încă mai există, nu mă refer la mine, bine-înțeles, După cum am luat-o la vale, nu știu pînă cînd și pînă unde vom mai exista, În orice caz, trebuie să recunoști că sîntem cu mult înaintea Germaniei, aici e însuși cuvîntul Bisericii cel care stabilește, mai mult decît înrudiri, identificări, nici n-aveam nevoie să-l primim în dar pe Salazar, noi sîntem Cristos însuși, N-ar fi trebuit să mori atît de tînăr, dragă Fernando, ce păcat, tocmai acum cînd Portugalia se va împlini[1], Să dăm deci crezare și noi și lumea arhiepiscopului, Ce nu poate însă nimeni afirma e că n-am face totul ca să dobîndim fericirea, vrei să auzi acum ce le-a spus cardinalul Cerejeira seminariștilor, Nu știu dacă voi fi în stare să suport șocul, Tu nu ești seminarist, Cu atît mai mult, dar fie ce-o fi, citește, Fiți îngerește de puri, euharistic de evlavioși și arzător de sîrguincioși, A spus el asemenea cuvinte, împerecheate în acest fel, Le-a spus, Nu-mi rămîne decît să mor, Ești deja mort, Bietul de mine, nici asta nu mi-a mai rămas. Ricardo Reis umplu altă ceașcă, Dacă bei atîta cafea, n-o să mai dormi, îl preveni Fernando Pessoa, Lasă, o noapte de insomnie n-a făcut niciodată rău nimănui, ba uneori chiar ajută, Citește-mi și alte știri, Îți voi citi, dar mai întîi spune-mi dacă nu ți se pare îngrijorătoare această noutate portugheză și nemțească de a-l folosi pe Dumnezeu ca garant politic, Îngrijorător este, dar nu-i o noutate, de cînd evreii l-au promovat pe Dumnezeu la rang de general, numindu-l domn peste oștiri, restul n-au fost decît simple variațiuni pe aceeași temă, E adevărat, arabii au invadat Europa strigînd că asta e vrerea lui Dumnezeu, Englezii l-au pus pe Dumnezeu să-l păzească pe rege, Francezii se jură că Dumnezeu e francez, însă Gil Vicente[2] al nostru a afirmat că Dumnezeu e portughez, El trebuie să fi avut dreptate,

1. Aluzie la un poem din *Mesaj* de Pessoa.
2. Primul și unul dintre cei mai mari dramaturgi portughezi (cca 1465-cca 1540).

de vreme ce Cristos e Portugalia, bine, mai citeşte puţin înainte să plec, Nu vrei să rămîi aici, Trebuie să respect reguli, regulamente, data trecută am încălcat trei articole cu toate punctele lor, Fă şi azi la fel, Nu, Atunci ascultă, acum le citesc la rînd, dacă ai de făcut comentarii, păstrează-le pentru la urmă, Pius XI condamnă lipsa de moralitate a anumitor filme Maximino Correia a declarat că Angola e mai portugheză decît Portugalia pentru că de la Diogo Cão[1] încoace n-a recunoscut altă suveranitate în afară de cea a portughezilor În Olhão s-a împărţit pîine săracilor în curtea cazărmii Gărzii Naţionale Republicane Se vorbeşte de o asociaţie secretă spaniolă constituită din militari La Societatea de Geografie, cu ocazia săptămînii coloniilor, doamne din cea mai înaltă societate au ocupat locuri alături de lumea de rînd După ziarul Pueblo Gallego s-au refugiat în Portugalia cincizeci de mii de spanioli La Tavares somonul se vinde cu treizeci şi şase de scuzi kilul, Foarte scump, Îţi place somonul, Nu puteam să-l sufăr, Gata, dacă nu vrei să-ţi citesc despre dezordini şi agresiuni, ziarul e ca şi citit, Cît e ceasul, Aproape miezul nopţii, Hm, cum trece timpul, Pleci, Da, Vrei să te însoţesc, Pentru tine e încă devreme, Tocmai de aceea, Nu m-ai înţeles, am spus că e încă devreme să mă însoţeşti acolo unde mă duc, Sînt doar cu un an mai în vîrstă decît tine, după ordinea firească a lucrurilor, Ce înseamnă ordinea firească a lucrurilor, Aşa se spune de obicei, după ordinea firească a lucrurilor ar fi trebuit să mor eu primul, Cum vezi, lucrurile nu au o ordine firească. Fernando Pessoa se ridică din fotoliu, apoi se încheie la haină, îşi îndreptă nodul cravatei, după ordinea firească ar fi trebuit să facă invers, Atunci, mă duc, pe curînd, şi îţi mulţumesc pentru răbdare, lumea stă mai rău decît atunci cînd am părăsit-o, iar Spania o să ajungă sigur la război civil, Crezi, Dacă e adevărat că profeţii buni sînt cei care-au murit, îndeplinesc

1. Navigatorul care a descoperit coastele actualei Angole în deceniul al nouălea al secolului al XV-lea.

cel puțin această condiție, Încearcă să nu faci zgomot cînd cobori pe scări, din cauza vecinilor, Voi coborî ușor ca un fulg, Și să nu trînteşti ușa, Fii liniştit, n-o să se audă zgomotul înfundat al lespezii mormîntului, Noapte bună, Fernando, Somn ușor, Ricardo.

Fie datorită conversației grave, fie din pricina abuzului de cafea, Ricardo Reis nu dormi bine. Se trezi de cîteva ori, în somn i se păruse că își auzea inima bătînd înăuntrul pernei pe care-și odihnea capul, cînd se trezea se întorcea pe spate ca să n-o mai audă, iar apoi, treptat, începea s-o simtă din nou, în stînga pieptului, închisă în colivia coastelor, și atunci își amintea de autopsiile la care asistase, își vedea inima vie, pulsînd înspăimîntată, ca și cum fiecare mișcare ar fi fost cea din urmă, apoi somnul se întorcea anevoios, în sfîrșit profund, cînd zorii începuseră să se arate. Încă mai dormea cînd veni băiatul cu ziare să-i arunce gazeta pe geam, nu se sculă să deschidă fereastra, în asemenea situații vînzătorul de ziare urcă scara, lasă știrile pe prețul de la intrare, cele noi deasupra fiindcă celelalte de ieri, mai vechi, serveau acum pentru strînsul noroiului răzuit de împletitura de rogoz de pe talpa pantofilor, sic transit notitia mundi, binecuvîntat fie cel care a inventat latina. Alături, în nișa de lîngă ușă, se află sticla cu jumătatea de litru de lapte zilnic, de clanță e spînzurat săculețul pentru pîine, Lídia le va aduce pe toate înăuntru cînd va sosi, după unsprezece, căci azi e ziua ei liberă, dar n-a reușit să vină mai devreme, în ultima clipă Salvador a mai pus-o să cureţe și să deretice încă trei camere, administrator abuziv. Nu va sta mult, trebuie să se ducă să-și vadă mama pe care a cam neglijat-o, să afle noutăți despre fratele ei care s-a dus la Porto navigînd pe Afonso de Albuquerque și s-a întors, Ricardo Reis o auzi intrînd, o chemă cu glas somnoros, și ea apăru în ușă, ținînd încă în mînă cheia, pîinea, laptele și ziarul, și spuse, Bună dimineața, domnule doctor, iar el îi răspunse, Bună dimineața, Lídia, așa s-au tratat în prima zi și tot așa vor continua, ea nu va fi niciodată în stare să

spună, Bună dimineaţa, Ricardo, chiar dacă el i-ar cere-o, ceea ce pînă azi n-a făcut şi nu va face, îi arăta şi aşa destulă încredere primind-o în ţinuta asta, nepieptănat, cu barba nerasă şi răsuflarea nocturnă. Lídia se duse în bucătărie să lase laptele şi pîinea, se întoarse cu ziarul, apoi ieşi să pregătească micul dejun, în timp ce Ricardo Reis desfăcea şi frunzărea paginile, ţinîndu-le cu grijă de marginile albe ca să nu-şi păteze degetele şi să nu murdărească marginea cearşafului, mici gesturi maniace pe care le cultivă conştient precum cel care se înconjoară de jaloane, de puncte de reper, de frontiere. Deschizînd ziarul, îşi aminti de mişcarea identică pe care o făcuse cu cîteva ceasuri mai devreme şi i se păru că Fernando Pessoa fusese aici cu multă vreme în urmă, ca şi cum amintirea atît de proaspătă ar fi fost, de fapt, o amintire străveche, din zilele în care Fernando Pessoa, spărgîndu-şi ochelarii, îi ceruse, Reis, citeşte-mi noutăţile, pe cele mai importante, Ştirile de război, Nu, pe astea n-are rost, le citesc mîine, că sînt aceleaşi, era în iunie o mie nouă sute şaisprezece, iar Ricardo Reis scrisese cu cîteva zile înainte cea mai lungă dintre odele sale, trecute şi viitoare, aceea care începe, Am auzit că odinioară, cînd Persia. Din bucătărie venea mirosul plăcut de pîine prăjită, se auzeau mici clinchete de veselă, apoi paşii Lídiei pe coridor, aduce tava, acum înseninată, e acelaşi gest profesional, doar că nu trebuie să bată la uşă, căci e deschisă. Acest oaspete cunoscut de atîtea săptămîni poate fi întrebat fără să pară o îndrăzneală, Ei, astăzi aţi dormit mai mult, Am avut o noapte proastă, o insomnie groaznică, Probabil aţi umblat mult prin oraş, v-aţi culcat tîrziu, Ar fi fost mai bine, nu era nici miezul nopţii cînd m-am culcat, n-am ieşit din casă, o fi crezînd Lídia, n-o fi crezînd, noi ştim că Ricardo Reis spune adevărul. Tava se află pe genunchii oaspetelui de la două sute unu, camerista toarnă cafeaua şi laptele, pune mai aproape feliile de pîine prăjită, dulceaţa, corectează poziţia şerveţelului şi spune, Azi nu pot să stau mult, fac puţină ordine şi-apoi plec, vreau s-o văd pe

mama, se plînge că n-am mai fost pe la ea ori trec doar în fugă, m-a întrebat chiar dacă nu cumva mi-am găsit un iubit şi dacă mă gîndesc să mă mărit. Ricardo Reis zîmbeşte stingherit, n-are ce să răspundă, nu ne aşteptăm desigur să-i spună, Iubit ai, cît despre căsătorie, bine c-ai adus vorba, într-una din zilele astea va trebui să stăm de vorbă despre viitorul nostru, se mulţumeşte doar să surîdă, privind-o cu o expresie subit părintească. Lídia s-a retras în bucătărie, n-a primit nici un răspuns, dacă l-o fi aşteptat, fără voie îi ieşiseră din gură cuvintele acelea, niciodată mama nu-i vorbise de miri şi de iubiţi. Ricardo Reis sfîrşi de mîncat, împinse tava la picioarele patului, se rezemă de pernă să citească ziarul, Marea paradă corporatistă a dovedit că între patron şi muncitori nu este greu de realizat o înţelegere onestă şi bine intenţionată, îşi continuă concentrat lectura, fără să dea prea multă atenţie greutăţii argumentelor, în sinea sa nu ştia dacă era de acord sau se îndoia, Corporatismul, încadrarea claselor în mediul şi spaţiul ce i se cuvin fiecăreia sînt mijloacele potrivite pentru a transforma societăţile moderne, cu reţeta acestui nou paradis termină de citit articolul de fond, apoi, cu ochi nesiguri, trecu la ştirile din străinătate, Mîine va avea loc în Franţa primul scrutin al alegerilor legislative, Trupele lui Badoglio se pregătesc să-şi reia înaintarea spre Addis-Abeba, în clipa aceea Lídia se ivi în pragul uşii, cu mînecile suflecate, dorind să afle, Aţi văzut ieri balonul, Care balon, Zepelinul, a trecut chiar pe deasupra hotelului, Nu l-am văzut, însă îl vedea acum pe pagina deschisă a ziarului, giganticul, adamastoricul dirijabil, Graf Zeppelin, de la numele constructorului său, contele Zeppelin, general şi aeronaut german, iată-l survolînd Lisabona, rîul, casele, oamenii se opresc pe trotuare, ies din prăvălii, se apleacă pe geamurile tramvaielor, se adună în balcoane, se strigă unii pe alţii ca să-şi împărtăşească minunea, inevitabil un glumeţ spune, Uite, prostovanule, balonul pe cer, în negru şi cenuşiu l-au pozat în ziar, E aici fotografia, anunţă Ricardo Reis, iar Lídia veni lîngă pat, atît de aproape că

ar fi părut nefiresc să nu-i cuprindă coapsele cu brațul liber, cu celălalt ținea ziarul, ea, Fiți cuminte, apoi rosti, Așa de mare, aici pare mai mare ca în realitate, dar ce-i cu crucea pe care o are pe coadă, I se spune cruce gamată sau svastică, E urîtă, Au fost mulți care o considerau cea mai frumoasă dintre toate, Seamănă cu un păianjen, Erau religii în Orient pentru care crucea asta reprezenta fericirea și salvarea, Atît de mult, Totul, Atunci de ce-au pus-o pe coada zepelinului, Dirijabilul e german și svastica este astăzi emblema Germaniei, A naziștilor, Ce știi tu despre asta, Mi-a povestit fratele meu, Fratele tău, matrozul, Da, Daniel, n-am altul, S-a întors de la Porto, Încă nu l-am văzut, dar s-a întors, De unde știi, Vaporul lui a acostat în Terreiro do Paço, îl știu bine, Nu vrei să vii în pat, I-am promis mamei că mă duc la ea la masă, dacă mă urc în pat ajung tîrziu, Doar puțin, hai, după aceea te las să pleci, mîna lui Ricardo Reis coborî pînă pe coapsă, ridică fusta, trecu deasupra jartierei, atinse și mîngîie pielea goală, Lídia spunea, Nu, nu, dar începea să cedeze, îi tremurau genunchii, Ricardo Reis își dădu atunci seama că sexul său nu reacționează, că nu va reacționa, era prima dată cînd i se întîmpla temutul accident, se simți cuprins de panică, își retrase mîna încet, murmură, Dă drumul la apă, vreau să fac o baie, ea nu înțelese, începuse să-și dezlege șireturile fustei, să-și descheie nasturii de la bluză, iar el repetă, cu un glas care devenise deodată strident, Vreau să fac baie, dă drumul la apă, aruncă ziarul pe podea, se băgă brusc sub cearșafuri și se întoarse spre perete, aproape că răsturnă tava cu micul dejun, Lídia îl privea nedumerită, Ce-am făcut, se întrebă, doar voiam să vin în pat, dar el continuă să stea întors cu spatele, mîinile, pe care ea nu le putea vedea, încercau să excite sexul fleșcăit, golit de sînge, vidat de dorință, dar inutil se străduiau, acum cu violență, sau furie, sau disperare. Lídia se retrase copleșită de tristețe, luă tava, du-te să speli vase, du-te, mîndro, să le speli, dar înainte aprinse boilerul, dădu drumul apei să curgă în cadă, încercă temperatura

la ieşirea din robinet, apoi îşi trecu palmele ude peste ochii umezi, Ce i-am făcut, voiam să mă bag în pat, există neînţelegeri din astea, fatale, dacă el îi spunea, Nu pot, nu mă simt bine, ea nu s-ar fi supărat, poate că s-ar fi întins în pat chiar şi aşa, ce spunem noi, s-ar fi întins cu siguranţă, consolîndu-l în marea lui spaimă, i-ar fi venit poate înduioşătorul gînd de a-şi pune cu delicateţe mîna pe sexul lui, fără vreo intenţie picantă, ca şi cum i-ar fi zis, Lasă, nu e moarte de om, şi, senini, ar fi adormit amîndoi, ea uitînd că mama o aştepta cu prînzul pe masă, mama care pînă la urmă îi va zice fiului marinar, Hai să mîncăm, că sora ta, acum, nu te mai poţi încrede în ea, parcă n-ar mai fi aceeaşi, acestea sînt necazurile şi nedreptăţile vieţii, iar Ricardo Reis n-ar mai avea nici un motiv să rostească acele ultime şi jignitoare cuvinte.

Lídia apăru în prag, gata de plecare şi spuse, Pe săptămîna viitoare, ea pleacă nefericită, nefericit rămîne el, ea fără să ştie ce rău o fi făcut, el ştiind ce rău i s-a întîmplat. Se aude curgînd apa, se simt aburii fierbinţi care se răspîndesc prin casă, Ricardo Reis mai stă cîteva minute în pat, ştie că e imensă cada, mare mediterană cînd e plină, în sfîrşit se scoală, îşi aruncă halatul pe spinare şi, tîrîndu-şi papucii, intră în baie, priveşte oglinda aburindă unde din fericire nu se poate vedea, aceasta trebuie să fie, în anumite ceasuri, caritatea oglinzilor, şi atunci gîndi, Dar nu e moarte de om, li se întîmplă tuturor, într-o zi trebuia să mi se întîmple şi mie, care e părerea dumitale, domnule doctor, Nu vă îngrijoraţi, o să vă prescriu nişte pilule noi, care o să vă rezolve mica problemă, e necesar însă să nu vă gîndiţi prea mult la ea, ieşiţi în lume, distraţi-vă, duceţi-vă la cinema, dacă acum a fost întîia oară, chiar vă puteţi cosidera un om norocos. Ricardo Reis închise robinetul, se dezbrăcă, mai turnă puţină apă rece în marele lac fierbinte şi se cufundă apoi încetişor, ca şi cum ar fi renunţat la lumea aerului. Lăsate în voia apei, membrele îi erau împinse spre suprafaţă, pluteau, sexul veşted se mişca şi el, prins, precum o algă, de rădăcina sa,

făcîndu-i parcă semne, Ricardo Reis nu îndrăznea acum să-și apropie mîna și să-l atingă, se mărginea să-l privească, i se părea că nu-i aparține, care al cui e, el e al meu sau eu sînt al lui, dar nu căuta un răspuns, căci numai întrebarea era îndeajuns de neliniștitoare.

Trei zile mai tîrziu, Marcenda veni la cabinet. Îi spusese asistentei că voia să fie primită ultima, de altfel nu venea ca pacientă, Vă rog să-i spuneți domnului doctor că a venit Marcenda Sampaio, însă numai cînd nu vor mai fi bolnavi, și îi băgă în buzunar o bancnotă de douăzeci de scuzi, cînd sosi momentul, asistenta veni s-o anunțe, Ricardo Reis își scosese deja halatul alb, aproape o sutană preoțească ajungîndu-i însă numai pînă sub genunchi, de aceea nu era și nici nu va deveni vreun sacerdot suprem al acestei religii sanitare, ci doar un biet țîrcovnic, bun să spele și să verse eprubetele, să aprindă lumînările și să le stingă, să scrie certificate, evident, de deces, uneori simțea o durere difuză, un soi de regret că nu s-a specializat în obstetrică, nu pentru că ar fi vorba de organele cele mai intime și mai prețioase ale femeii, ci pentru că înăuntrul lor se zămislesc copiii, ai celorlalți, și aceștia pot servi drept compensație cînd ai noștri lipsesc sau nu-i cunoaștem. Ar fi auzit bătînd noile inimi ale lumii, ar fi primit cîteodată în mîini animăluțele murdare și lipicioase, între sînge și mucoase, între lacrimi și sudoare, le-ar fi auzit primul strigăt, acela care nu are înțeles, sau are, dar noi nu-l știm. Își puse din nou halatul, nimerind greu mînecile, deodată răsucite, prost croite, șovăi dacă s-o primească pe Marcenda la ușă sau s-o aștepte în dosul biroului, cu mîna așezată profesional pe vademecum, izvor al întregii științe, biblie a durerilor, se apropie în cele din urmă de fereastra care dădea spre piață, spre ulmi, spre teii înfloriți, spre statuia muschetarului, aici i-ar fi plăcut s-o primească pe Marcenda, zicîndu-i, dacă acest comportament n-ar fi fost absurd, E primăvară, uite ce nostim, stă un porumbel pe capul lui Camões, ceilalți s-au așezat pe umeri, e singura justificare și utilitate a statuilor, să servească drept hulubar

porumbeilor, însă convenienţele lumii au mai multă forţă, Marcenda apăru în prag, Vă rog să intraţi, spunea ceremonioasă asistenta, persoană subtilă, foarte competentă în arta de a distinge poziţii sociale şi averi, Ricardo Reis uită de ulmi, de tei, porumbeii îşi luară zborul, ceva i-a speriat sau i-a îndemnat să-şi dezmorţească aripile, în Piaţa Luís de Camões vînatul e interzis pe toată durata anului, dacă această femeie ar fi o porumbiţă, n-ar putea zbura, cu aripa-i rănită, Ce mai faceţi, Marcenda, mă bucur foarte mult să vă văd, dar tatăl dumneavoastră ce mai face, Bine, mulţumesc, domnule doctor, n-a putut să vină, vă transmite complimente, astfel edificată, asistenta se retrase, închise uşa. Mîinile lui Ricardo Reis mai strîng încă mîinile Marcendei, tac amîndoi, el face un gest indicîndu-i un scaun, ea se aşază, nu şi-a scos mîna stîngă din buzunar, pînă şi asistenta, în ciuda privirii ei foarte ascuţite, ar jura că doamna care a intrat adineauri în cabinetul doctorului Reis e o persoană fără vreun beteşug, şi pe deasupra deloc urîtă, doar puţin cam slăbuţă, însă fiind atît de tînără chiar îi stă bine, Atunci, spune-mi cum te mai simţi, spuse Ricardo Reis, iar Marcenda răspunse, La fel ca şi înainte, cred că n-am să mă mai întorc la medic, cel puţin nu la acesta din Lisabona, Nu există nici un indiciu de reanimare, de mişcare, nici o modificare a sensibilităţii, Nimic care să-mi dea vreo speranţă, Şi inima, Aceasta funcţionează, vrei să vezi, Nu sînt medicul dumitale, Dar acum eşti specialist în cardiologie, ai alte cunoştinţe, pot să îţi cer părerea, Nu ţi se potriveşte ironia, mă limitez să fac numai ce ştiu mai bine, şi e puţin, înlocuiesc temporar un coleg, ţi-am explicat în scrisoare, Într-una din scrisorile dumitale, Să zicem că nu ai primit-o pe cealaltă, că s-a pierdut pe drum, Ţi-a părut rău c-ai scris-o. Cel mai inutil lucru pe lumea asta e regretul, în general, cine spune că regretă vrea numai să obţină iertare şi uitare, în fond fiecare dintre noi continuă să-şi preţuiască greşelile, Nici eu n-am regretat că am venit la dumneata acasă, nici azi nu regret, iar dacă există vreo vină în

faptul că m-am lăsat sărutată, dacă există vreo vină în faptul c-am înapoiat sărutul, prețuiesc această greșeală, Între noi n-a fost decît un sărut, ce-i un sărut, nu e un păcat de moarte, A fost primul meu sărut, poate din pricina asta nu mă căiesc, Nimeni nu te-a mai sărutat înainte, A fost primul meu sărut, Peste puțin timp trebuie să închid cabinetul, nu vrei să vii cu mine acasă, ne vom simți mai în largul nostru și vom putea sta de vorbă, Nu, Intrăm separat, voi lăsa să treacă destul timp, nu te voi compromite, Prefer să stau aici cît se mai poate, N-o să-ți fac nici un rău, sînt un om liniștit, Ce vrea să însemne acest zîmbet, Nimic special, doar confirmă liniștea omului sau, dacă vrei să-ți vorbesc cu mai mare exactitate, aș spune că în mine există acum o liniște totală, apele dorm, asta a vrut să spună zîmbetul meu, Prefer să nu merg la dumneata acasă, prefer să stăm de vorbă aici, să zicem că sînt una dintre pacientele dumitale, Așadar, ce vă supără, doamnă, Prefer zîmbetul ăsta, Și eu, nici mie nu-mi plăcea cel de dinainte. Marcenda își scoase mîna stîngă din buzunar, și-o puse în poală, așeză deasupra ei cealaltă mînă, părea că va începe să-și expună necazurile, Închipuiți-vă, domnule doctor, soarta mi-a dat acest braț, viața îmi dăduse deja o inimă nepotrivită, totuși din aceste cuvinte folosi numai trei, Viața e o nepotrivire de sorți, trăim atît de departe unul de celălalt, atît de diferite ne sînt vîrstele, destinele, Repeți ce-ai scris în scrisoarea dumitale, Țin la dumneata, Ricardo, numai că nu știu cît de mult, Un bărbat, cînd ajunge la acest moment, devine ridicol dacă face declarații de dragoste, Mi-a făcut plăcere să le citesc și-mi face plăcere să le aud, Nu fac nici un fel de declarație de dragoste, Ba da, Facem schimb de complimente, buchețele de flori, e adevărat că sînt frumoase florile, dar sînt deja rupte, moarte, ele nu știu și noi ne prefacem că nu știm, Pun florile în apă și le privesc atîta vreme cît dăinuie culorile, Ochii tăi nu vor apuca să obosească, Acum mă uit la dumneata, Nu sînt o floare, Ești un bărbat, sînt capabilă să percep diferența, Un bărbat liniștit, cineva care s-a

aşezat pe malul rîului, privind cum trece ceea ce poartă apele, poate aşteptînd să se vadă pe sine trecînd în curent, În această clipă, cred că pe mine mă vezi pe firul apei, ţi se citeşte în ochi, E adevărat, te văd îndepărtîndu-te ca o ramură înflorită, şi o pasăre cîntînd deasupra, Nu mă face să plîng. Ricardo Reis se duse la fereastră, întredeschise perdelele. Nu mai erau porumbei pe statuie, zburau în cercuri rapide deasupra pieţei, năucitori, ca un vîrtej. Marcenda se apropiase şi ea, Cînd am venit aici, avea un porumbel aşezat pe braţ, lîngă inimă, Stau foarte des acolo, e un loc adăpostit, De aici nu se vede, Stă cu spatele la noi. Perdelele se închiseră din nou. Se îndepărtară de fereastră şi Marcenda spuse, Trebuie să plec. Ricardo Reis îi luă mîna stîngă, o duse la buze, apoi suflă foarte uşor peste ea ca şi cum ar fi reanimat o pasăre îngheţată de frig, în clipa următoare săruta gura Marcendei, şi ea îl săruta, al doilea sărut, de astă dată voluntar, iar atunci, ca o înaltă cascadă, bubuind, sîngele lui Ricardo Reis coboară în cavernele profunde, metaforică manieră de a spune că i se întăreşte sexul, pînă la urmă nu era mort, am avut dreptate să-i spunem să nu-şi facă probleme. Îl simţi şi Marcenda, de aceea se îndepărtă, ca să-l simtă din nou se apropie iarăşi şi s-ar jura că nu dacă ar fi interogată, fecioară dezlănţuită, dar gurile nu se despărţiseră, în sfîrşit, ea gemu, Trebuie să plec, i se desprinse din braţe, se aşeză vlăguită pe un scaun, Marcenda, mărită-te cu mine, spuse Ricardo Reis, ea îl privi pălind, apoi spuse, Nu, vorbise foarte încet, părea de necrezut că un cuvînt atît de scurt a cerut atîta vreme ca să fie pronunţat, mai multă decît celelalte pe care le rosti în continuare, Nu am fi fericiţi. Cîteva minute rămaseră în tăcere, Marcenda spuse a treia oară, Trebuie să plec, însă de astă dată se ridică şi se îndreptă spre uşă, el o urmă, voia s-o reţină, dar ea ajunsese deja pe coridor, în fund se ivi asistenta, şi atunci Ricardo Reis spuse cu glas tare, Vă însoţesc, şi aşa făcu, se despărţiră strîngîndu-şi mîinile, el spuse, Complimente tatălui, ea schimbă vorba, Într-o zi, şi nu-şi termină

fraza, cineva o va continua, cine știe cînd și pentru ce, altcineva o va încheia mai tîrziu, nu se știe unde, deocamdată s-a spus doar atît, Într-o zi. Ușa s-a închis, asistenta întreabă, Domnule doctor, mai aveți nevoie de mine, Nu, Atunci, dacă îmi permiteți, toată lumea a plecat, ceilalți domni doctori la fel, Eu mai rămîn cîteva minute, trebuie să pun în ordine niște hîrtii, La revedere, domnule doctor, La revedere, domnișoară Carlota, acesta era numele ei.

Ricardo Reis se întoarse în cabinet, trase perdeaua. Marcenda nu coborîse încă scara. Penumbra înserării acoperea piața. Porumbeii se strîngeau pe crengile înalte ale ulmilor, în tăcere, ca niște năluci sau ca umbre ale altor porumbei care pe aceleași crengi vor fi poposit anii trecuți sau pe ruinele care au existat în acest loc înainte să fie curățat terenul ca să se deschidă piața și să fie ridicată statuia. Acum Marcenda traversează piața spre Rua do Alecrim, se întoarce să vadă dacă porumbelul mai stă încă pe brațul lui Camões, iar printre ramurile înflorite ale teilor distinge o siluetă albă în dosul geamurilor, dacă cineva a băgat de seamă aceste mișcări nu le-a înțeles sensul, nici chiar Carlota, care se ascunsese sub scară, la pîndă, bănuind că vizitatoarea se va întoarce în cabinet ca să converseze în voie cu doctorul, nu e rău gîndit, dar Marcendei nu i-a dat prin minte, și Ricardo Reis n-a ajuns să se întrebe dacă nu rămăsese din același motiv.

După cîteva zile sosi o scrisoare, cunoscuta culoare a violetei palide, aceeași ștampilă neagră pe timbru, aceeași caligrafie despre care știm că este ascuțită, lipsindu-i foii de hîrtie sprijinul celeilalte mîini, aceeași pauză lungă înainte ca Ricardo Reis să deschidă plicul, aceeași privire stinsă, aceleași cuvinte, Am făcut o mare imprudență vizitîndu-te, nu se va mai întîmpla, nu ne vom mai vedea niciodată, dar crede-mă, vei rămîne pentru totdeauna în amintirea mea cîți ani voi mai avea de trăit, dacă lucrurile ar fi stat altfel, dacă aș fi mai în vîrstă, dacă acest braț fără leac, da, e adevărat, mi s-a spus adevărul, medicul a recunoscut că n-am vindecare, că băile de ultraviolete, curenții galvanici, masajele sînt timp irosit, mă așteptam, n-am avut nici măcar puterea să plîng, și nu de mine mi-e milă, ci de brațul meu, am grijă de el ca de un copil care nu se va da niciodată jos din leagăn, îl mîngîi de parcă nu mi-ar aparține, animăluț găsit în stradă, sărmanul braț, ce s-ar alege de el fără mine, adio, prietene, tatăl meu continuă să spună că trebuie să merg la Fátima și voi merge, doar ca să-i fac pe plac, dacă lui îi trebuie asta pentru a-și liniști conștiința, așa va crede pînă la urmă că asta a fost voința lui Dumnezeu, știe bine că împotriva voinței lui Dumnezeu nu putem face nimic și nici nu trebuie să încercăm, dragă prietene, nu te îndemn să mă uiți, dimpotrivă, te rog să te gîndești la mine în fiecare zi, dar nu-mi scrie, nu voi mai merge niciodată la post-restant, și acum termin, închei, am spus totul. Marcenda nu scrie astfel, e scrupuloasă în respectarea regulilor de sintaxă, meticuloasă la punctuație, dar lectura lui Ricardo Reis, sărind de pe un rînd pe altul, în căutarea esențialului,

dispreţui ţesătura conjunctivă, unul sau două semne de exclamaţie, nişte puncte de suspensie pretins elocvente şi nici la a doua şi la a treia lectură nu citi mai mult decît citise înainte, pentru că citise tot, aşa cum Marcenda spusese totul. Un om primeşte o scrisoare la plecarea din port, o deschide, cum i s-a indicat, în mijlocul oceanului, doar apă şi cer şi scîndura pe care îşi sprijină picioarele, şi în ea e scris că de acum înainte nu vor mai exista porturi unde se va putea adăposti, nici pămînturi necunoscute de descoperit, nici alt destin decît cel al Olandezului Zburător, nu-i mai rămîne decît să navigheze, să înalţe şi să desfăşoare pînzele, să pompeze, să coasă şi să peticească, să cureţe rugina, să aştepte. Merge la fereastră, ţinînd încă scrisoarea în mînă, îl vede pe gigantul Adamastor, pe cei doi bătrîni aşezaţi la umbra lui şi se întreabă dacă această suferinţă nu este o reprezentaţie, o mişcare teatrală, dacă într-adevăr a crezut vreodată că o iubea pe Marcenda, dacă în adîncul fiinţei sale chiar îşi dorise să se însoare cu ea, la ce bun, sau dacă n-or fi toate astea un banal efect al singurătăţii, al simplei nevoi de a crede că sînt posibile în viaţă unele lucruri bune, dragostea, de exemplu, fericirea despre care vorbesc neîncetat nefericiţii, că-i sînt îngăduite fericirea şi dragostea acestui Ricardo Reis sau acelui Fernando Pessoa, dacă n-ar fi murit. Marcenda există, fără îndoială, scrisoarea a fost scrisă de ea, dar Marcenda, cine e ea, ce are în comun tînăra văzută pentru prima oară în sala de mese a Hotelului Bragança, cînd nu avea nume, cu această femeie, în numele căreia s-au adunat apoi gînduri, senzaţii, cuvinte, cele pe care Ricardo Reis le-a spus, le-a simţit şi le-a gîndit, Marcenda, loc de fixaţie, cine era atunci, cine este acum, cărare pe mare care se şterge după trecerea bărcii, puţină spumă, vîrtejul cîrmei, pe unde am trecut, ce-a trecut prin mine. Ricardo Reis citeşte din nou scrisoarea, partea finală, unde e scris, Nu-mi mai scrie, şi-şi spune că nu va ţine seama de rugăminte, va răspunde, da, ca să spună nu ştie prea bine ce anume, apoi vom vedea, dacă ea va face ceea ce promite, dacă nu

va merge la post-restant, atunci să rămînă scrisoarea în aşteptare, contează că a fost scrisă, nu că va ajunge să fie citită. Dar imediat îşi aduse aminte că, fiind domnul Sampaio atît de cunoscut în Coimbra, un notar e întotdeauna o forţă vie, şi existînd la poştă, aşa cum public se recunoaşte, atîţia funcţionari conştiincioşi şi plini de sîrg, nu era exclusă ipoteza, oricît de îndepărtată, de a ajunge pînă la urmă scrisoarea clandestină la reşedinţa familiei sau, şi mai rău, la notariat, ce scandal. Nu-i va scrie. În scrisoare ar fi pus tot ce nu ajunsese să fie rostit, nu atît cu speranţa de a schimba cursul lucrurilor, ci pentru a deveni clar şi limpede că aceste lucruri sînt atît de multe încît, chiar dacă ar spune totul despre ele, cursul lor nu s-ar modifica. Dar ar fi dorit cel puţin ca Marcenda să afle că doctorul Reis, cel care a sărutat-o şi a cerut-o în căsătorie, este poet, nu doar un simplu medic generalist care face pe cardiologul şi ftiziologul suplinitor, înlocuitor, nu prost, deşi îi lipseşte titlul ştiinţific, căci nu s-a auzit să fi crescut mortalitatea în jurisdicţiile nosologice de cînd şi-a început activitatea. Îşi imaginează reacţiile Marcendei, surpriza, admiraţia, dacă i-ar fi spus la timp, Ştii, Marcenda, sînt poet, cu un ton detaşat, al unuia care nu atribuie harului său cine ştie ce importanţă, sigur că ea i-ar fi înţeles modestia şi i-ar fi plăcut să ştie, ar fi devenit romantică, l-ar fi privit galeş, Acest bărbat de aproape cincizeci de ani şi care mă iubeşte e poet, ce bine, ce noroc pe capul meu, acum îmi dau seama că e ceva deosebit să fii iubită de un poet, o să-i cer să-mi citească poeziile pe care le-a scris, fac pariu că o să-mi dedice cîteva, e mania poeţilor, dedică mult. Atunci Ricardo Reis ar explica, pentru a preveni eventuale gelozii, că femeile de care Marcenda va auzi nu sînt femei adevărate, ci abstracţiuni lirice, pretexte, interlocutoare inventate, dacă îşi merită numele de interlocutor cineva care n-a primit şi un glas, muzelor nu le ceri să vorbească, ci doar să fie, Neera, Lídia, Cloe, ca să vezi ce înseamnă coincidenţele, de atîţia ani scriu poezii pentru o Lídie necunoscută, imaterială, şi am întîlnit într-un

hotel o cameristă cu acest nume, doar numele, căci în rest nu seamănă cîtuşi de puţin. Ricardo Reis explică iar şi iar, nu pentru că subiectul ar fi prea suspect, ci pentru că se teme de etapa următoare, ce poem va alege, ce va spune Marcenda după ce-l va asculta, ce expresie se va citi pe chipul ei, poate va cere să vadă cu propriii ochi ceea ce-a auzit, îşi va face în şoaptă propria lectură, Într-o fluidă şi incertă înlănţuire, ca rîul căruia ea îi este valul, la fel să-ţi urmăreşti zilele, şi de te vei vedea trecînd, aşa cum pe alţii îi vezi, tăcerea o păstrează. Citi o dată şi încă o dată, i se vede în privire că a înţeles, poate că a ajutat-o o amintire, cea a cuvintelor spuse de el în cabinet, ultima dată cînd am fost împreună, Cineva care s-a aşezat pe marginea rîului, privind cum trece ceea ce poartă apele, poate aşteptînd să se vadă pe sine trecînd în curent, sigur că între proză şi poezie trebuie să existe anumite diferenţe, de aceea am înţeles aşa bine prima dată şi acum, la început, am înţeles atît de prost. Ricardo Reis întreabă, Ţi-a plăcut, şi ea spune, Ah, mi-a plăcut foarte mult, nu poate exista o părere mai bună, nici mai măgulitoare, dar poeţii sînt veşnicii nemulţumiţi, acestuia i s-a spus tot ce se poate spune, Dumnezeu însuşi şi-ar dori să audă asemenea declaraţie despre lumea pe care a creat-o, şi pînă la urmă i s-a voalat privirea de melancolie, suspină, iată-l pe Adamastor care nu reuşeşte să se smulgă din marmura unde l-au prins înşelăciunea şi decepţia, carnea şi osul prefăcute în stîncă, limba împietrită, De ce eşti aşa de tăcut, întreabă Marcenda, dar el nu răspunde.

Dacă acestea sînt necazurile unei persoane particulare, Portugaliei, ca întreg, nu-i lipsesc bucuriile. S-au sărbătorit acum două date, prima a fost cea a apariţiei profesorului António de Oliveira Salazar în viaţa publică, acum opt ani, parcă a fost ieri, cum trece timpul, pentru a-şi salva ţara lui şi a noastră din prăpastie, pentru a o restaura, pentru a-i impune o nouă doctrină, credinţă, entuziasm şi încredere în viitor, sînt vorbele ziarului, cealaltă dată, care se referă tot la domnul profesor, eveniment de o bucurie

mai intimă, a lui și a noastră, se referea la cei patruzeci și șapte de ani pe care-i împlinește mîine, s-a născut în anul cînd a venit pe lume Hitler, la cîteva zile diferență, ca să vezi ce înseamnă coincidențele, doi importanți oameni politici. Și vom avea Sărbătoarea Națională a Muncii, cu o defilare de mii de muncitori în Barcelos, toți cu brațul întins, ca romanii, le-a rămas gestul de pe vremea cînd Braga se numea Bracara Augusta, și o sută de care împodobite reprezentînd scene de trudă campestră, culesul viei, tescuitul strugurilor, prășitul, depănușarea, treieratul și olarul făcînd cocoși și fluiere, brodeza cu igliță, pescarul cu plasa și vîsla, morarul cu măgarul și sacul de făină, țesătoarea cu fusul și caierul, cu asta am ajuns la zece care alegorice și mai trebuie să treacă încă o sută, mult se mai străduiește poporul portughez ca să fie bun și muncitor, mă rog, va izbuti încetul cu încetul, dar în compensație nu lipsesc distracțiile, concertele orchestrelor filarmonice, iluminațiile, ansamblurile de dans, focurile de artificii, bătăile cu flori, pomenile, e o sărbătoare continuă. Acum, în fața măreței bucurii, putem proclama pe bună dreptate, e chiar de datoria noastră, că aceste sărbători de Unu Mai și-au pierdut pretutindeni aspectul clasic, nu sîntem noi vinovați că în Madrid îl sărbătoresc pe străzi cîntînd Internaționala și strigînd urale în cinstea Revoluției, sînt excese care în patria noastră nu sînt autorizate, A Dios gracias[1], manifestă în cor cei cincizeci de mii de spanioli care și-au căutat refugiu în această oază de pace. Acum precis vor veni peste noi tot atîția francezi, căci stînga de acolo a cîștigat alegerile, iar socialistul Blum s-a declarat gata să constituie un guvern al Frontului Popular. Pe augusta frunte a Europei se adună nori de furtună, nu-i ajungea că bîntuia dezlănțuită pe spinarea furiosului taur spaniol, acum triumfă Chantecler cu inflamatul lui cîntec de cocoș, dar, în sfîrșit, primele grăunțe sînt pentru vrăbii, grosul recoltei e pentru cine e vrednic, să-l ascultăm cu atenție

1. Slavă Domnului (sp.).

pe mareșalul Pétain care, deși atît de înaintat în vîrstă, optzeci de venerabile ierni, vorbește răspicat, După părerea mea, a afirmat patriarhul, tot ce-i internațional e nefast, tot ce-i național e util și fecund, omul care vorbește astfel nu va muri înainte de a da alte semne de viață, mai consistente.

Și a luat sfîrșit războiul din Etiopia. A spus-o Mussolini din înaltul balconului palatului, Anunț poporul italian și lumea că războiul s-a terminat, și la acest glas puternic mulțimile din Roma, din Milano, din Neapole, din Italia întreagă, milioane de guri, toate strigă numele Ducelui, țăranii părăsesc cîmpurile, muncitorii fabricile, în patriotic delir dansînd și cîntînd pe străzi, e foarte adevărat ce-a proclamat Benito, că Italia are o inimă imperială, de aceea s-au ridicat din istoricele morminte umbrele maiestuoase ale lui Augustus, Tiberiu, Caligula, Nero, Vespasian, Nerva, Septimius Severus, Domițian, Caracala, e tutti quanti, redați anticei demnități după veacuri de așteptare și speranță, iată-i, încolonați, gardă de onoare prezentînd onorurile noului succesor, impunătoarei figuri, ținutei semețe a lui Vittorio Emmanuele al III-lea, proclamat cu toate literele și în toate limbile împărat al Africii Orientale Italiene, în vreme ce Winston Churchill binecuvîntează, În starea actuală a lumii, menținerea sau agravarea sancțiunilor împotriva Italiei ar putea avea drept consecință un război odios, fără ca din asta să rezulte vreun beneficiu cît de mic pentru poporul etiopian. Să ne liniștim așadar. Război, dacă e să fie, va fi război, acesta fiindu-i numele, dar nu va fi odios, cum odios n-a fost războiul împotriva abisinienilor.

Addis-Abeba, oh, lingvistică desfătare, oh, poetice popoare, înseamnă Noua Floare. Addis-Abeba e în flăcări, cu străzile acoperite de morți, bandiții iau cu asalt casele, violează, jefuiesc, omoară femei și copii, în timp ce trupele lui Badoglio se apropie. Negusul a fugit în Somalia franceză, de unde va pleca în Palestina la bordul unui crucișător britanic, și zilele viitoare, pe la sfîrșitul lunii, la Geneva, în fața solemnului areopag al Societății Națiunilor, va întreba, Ce răspuns trebuie să duc poporului meu, dar,

după ce-a vorbit, nimeni nu i-a răspuns, iar înainte să vorbească l-au fluierat ziariștii italieni prezenți, dar să fim toleranți, e știut că exaltările naționaliste orbesc cu ușurință inteligența, să arunce prima piatră cine n-a căzut niciodată pradă acestor ispite. Addis-Abeba e în flăcări, cu străzile acoperite de morți, banditii iau cu asalt casele, violează, jefuiesc, omoară femei și copii, în timp ce trupele lui Badoglio se apropie. Mussolini a anunțat, A avut loc marele eveniment care pecetluiește destinul Etiopiei, și învățatul Marconi a prevenit, Cei ce vor încerca să respingă Italia vor cădea în cea mai periculoasă nebunie, și Eden insinuează, Circumstanțele recomandă ridicarea sancțiunilor, și Manchester Guardian, care e organ guvernamental englez, confirmă, Sînt numeroase rațiunile pentru a-i fi date colonii Germaniei, și Goebbels decide, Societatea Națiunilor e bună, dar escadrilele de avioane sînt și mai bune. Addis-Abeba e în flăcări, cu străzile acoperite de morți, banditii iau cu asalt casele, violează, jefuiesc, omoară femei și copii, în vreme ce trupele lui Badoglio se apropie, Addis-Abeba e în flăcări, ardeau case, jefuite-s lăzi și cufere, violate, femeile erau rezemate de zidurile prăbușite, străpunși de lănci, copiii erau rîuri de sînge pe stradă. O umbră trece peste fruntea stingheră și imprecisă a lui Ricardo Reis, ce-i asta, de unde a venit interferența, ziarul nu mă informează decît că Addis-Abeba e în flăcări, că banditii jefuiesc, violează, omoară, în timp ce trupele lui Badoglio se apropie, Diário de Notícias nu vorbește de femei aliniate lîngă zidurile prăbușite, nici de copii străpunși de lance, în Addis-Abeba nu s-a auzit că s-ar afla jucători de șah jucînd un joc de șah.

Ricardo Reis luă de pe noptieră The god of the labyrinth, aici e, pe prima pagină, Trupul, care a fost găsit de primul jucător de șah, ocupa cu brațele deschise pătratele pionilor regelui și reginei și următoarele două, în direcția taberei adverse, mîna stîngă pe un pătrat alb, mîna dreaptă pe un pătrat negru, în tot restul paginilor citite din carte nu e decît acest mort, așadar nu pe aici au trecut trupele

lui Badoglio. Ricardo Reis pune la loc The god of the labyrinth, știe în sfîrșit ce caută, deschide sertarul biroului care a fost al judecătorului de la Curtea de Apel, unde, pe vremea justițiilor sale, ținea comentarii manuscrise ale Codului civil, și scoate dosarul cu elastic care-i păstrează odele, versurile secrete de care nu i-a vorbit niciodată Marcendei, foile manuscrise, și ele comentarii, pentru că totul e comentariu, pe care Lídia le va găsi într-o zi, cînd timpul va fi altul, de ireversibilă absență. Maestre, sînt placide, spune prima foaie, și în această zi dintîi alte foi spun, Zeii exilați, Încoronează-mă aievea cu roze, iar altele istorisesc, Zeul Pan n-a murit, Carul lui Apolo s-a urnit, din nou cunoscuta invitație, Vino să șezi cu mine, Lídia, la margine de rîu, luna e iunie și arzătoare, războiul nu-i departe, În zare, munții au zăpadă și soare, doar flori să am cît văd cu ochii, paloarea zilei în auriu scăldată, nimic în mînă să nu ții, căci înțelept e acela care se mulțumește cu spectacolul lumii. Alte și alte pagini se perindă cum s-au perindat zilele, adastă marea, în taină geme vîntul, orice lucru în timpul său își are vremea, astfel destule zile să-și urmeze, destulă stăruința degetului înmuiat pe foaie, și a fost de ajuns, am găsit, Am auzit că odinioară, cînd Persia, asta e pagina, nu alta, ăsta e șahul, și noi jucătorii, eu Ricardo Reis, tu cititorul meu, ard case, jefuite-s lăzi și cufere, dar cînd e regele de fildeș în primejdie, ce contează carnea și osul surorilor și mamelor și copiilor, de-s carnea și osul nostru prefăcute-n stîncă[1], stîncă schimbată în jucător de șah. Addis-Abeba înseamnă Noua Floare, restul s-a spus. Ricardo Reis pune bine versurile, le închide cu cheia, să cadă orașe și să sufere popoare, să piară libertatea și viața, iar noi să-i imităm pe perșii din această istorie, italieni, dacă-l fluierăm pe Negus la Societatea Națiunilor, să fredonăm, portughezi, în briza ușoară, cînd vom ieși pe ușa casei noastre, Doctorul e binedispus, va spune vecina de la etajul trei, Ba bine că nu, bolnavi sînt

1. Aluzie la două versuri din *Lusiada* (V, 59, 1-2).

cu duiumul, va adăuga vecina de la primul, și-a format fiecare propria părere despre ce i se păruse și nu despre ce știa cu adevărat, adică nimic, doctorul de la etajul doi doar mergea vorbind de unul singur.

Ricardo Reis e culcat, capul Lídiei i se odihnește pe brațul drept, doar un cearșaf le acoperă trupurile transpirate, el gol, ea cu cămașa ridicată pînă la brîu, neamintindu-și nici unul, sau la început amintindu-și, dar pe dată înseninați, de dimineața cînd el își dăduse seama că nu putea, iar ea nu știuse ce rău făcuse ca să fie respinsă. Pe balcoanele din spate vecinele schimbă cuvinte cu subînțeles, gesturi fără perdea, ocheade, Sînt iar împreună, Ce lume, De necrezut, Ce nerușinare, Nici să mă silească, Nici cu aur, nici cu argint, acestui vers rătăcit ar trebui să i se răspundă, Nici cu bob de mărgărint, dacă aceste femei n-ar fi atît de înăcrite și de pizmașe, dacă ar mai fi fetițele de pe vremuri, dansînd, în rochițe scurte, jocuri inocente, ah, cît erau de drăgălașe. Lídia se simte fericită, femeia care se culcă cu atîta plăcere n-are urechi, vocile n-au decît să bîrfească peste curți și grădini, pe ea n-o pot atinge, nici deochiul, cînd întîlnește pe scară vecinele virtuoase și ipocrite. Curînd va trebui să se scoale să facă curățenie, să spele vesela murdară care s-a adunat, să calce cearșafurile și cămășile acestui bărbat care stă culcat lîngă ea, cine-mi poate spune ce sînt, ce nume să-mi dau, prietenă, amantă, nici una, nici alta, despre această Lídie nu se va spune, Lídia e încurcată cu Ricardo Reis, sau, O cunoști pe Lídia, amanta lui Ricardo Reis, dacă se va vorbi vreodată se va spune, Ricardo Reis avea o femeie de serviciu bună la toate, îl costa ieftin. Lídia își întinde picioarele, se lipește de el, e o ultimă mișcare de plăcere calmă, E cald, spune Ricardo Reis și ea se îndepărtează puțin, îi eliberează brațul, apoi se ridică în capul oaselor, își caută fusta, e timpul să se apuce de treabă. Atunci el îi spune, Mîine mă duc la Fátima. Ea crezu că a înțeles greșit, întrebă, Unde, La Fátima, Credeam că n-aveți treabă cu biserica, Mă duc din curiozitate, Eu n-am fost niciodată,

în familia mea nu prea le avem cu credința, E de mirare, Ricardo Reis voia să spună că oamenii din clasa populară au de obicei asfel de devoțiuni, dar Lídia nu spuse nici da, nici nu, se dăduse jos din pat, se îmbrăca repede, abia dacă îl auzi pe Ricardo Reis adăugînd, E o ieșire, tot timpul am stat închis aici, se gîndea la altceva, Stați mult, întrebă, Nu, mă duc și mă întorc imediat, Și unde dormiți, pe acolo e prăpăd de lume, așa se spune, oamenii sînt nevoiți să doarmă sub cerul liber, O să văd, nimeni nu moare dacă nu doarme o noapte, Poate o întîlniți pe domnișoara Marcenda, Pe cine, Pe domnișoara Marcenda, mi-a zis că merge la Fátima luna asta, Zău, Și mi-a mai spus că nu mai vine la medicul din Lisabona, că n-are vindecare, sărmana, Știi multe despre viața domnișoarei Marcenda, Știu puține, doar că se duce la Fátima și că nu se mai întoarce la Lisabona, Îți pare rău, Întotdeauna s-a purtat frumos cu mine, Nu e de crezut că ne-am putea întîlni într-o asemenea mulțime, Cîteodată se întîmplă, eu sînt în casa asta, și cine ar fi crezut, dacă vă duceați la alt hotel cînd v-ați întors din Brazilia, Sînt întîmplările vieții, E destinul, Crezi în destin, Nimic nu e mai sigur ca destinul, Moartea e și mai sigură, Moartea face parte și ea din destin, dar acum o să vă calc cămășile, o să spăl vasele, dacă mai am timp mă duc și pe la mama, se plînge tot timpul că nu vin.

Rezemat de perne, Ricardo Reis deschise o carte, nu pe aceea a lui Herbert Quain, se îndoia că va ajunge vreodată la capătul lecturii, deschise Dispărutul de Carlos Queirós[1], poet care ar fi putut deveni nepotul lui Fernando Pessoa, dacă voia destinul. Un minut mai tîrziu își dădu seama că nu citea, avea ochii ațintiți pe o pagină, pe un singur vers al cărui sens deodată se închisese, deosebită femeie această Lídia, spune lucrurile cele mai simple și pare că le spune ca și cum ar arăta pielea altor cuvinte profunde pe care nu poate sau nu vrea să le pronunțe, dacă nu i-aș fi

1. Carlos Queiroz (1907-1949), poet înrudit cu Ofélia Queiroz, pe care Pessoa a curtat-o ani de zile.

împărtășit că vreau să mă duc la Fátima, cine știe dacă mi-ar fi vorbit de Marcenda, putea să tacă, păstrînd secretul din resentiment și gelozie, a arătat că le simte atunci, la hotel, dar aceste două femei, musafira și servitoarea, bogata și săraca, ce discuții ar putea avea, or fi vorbind de mine, fiecare suspectînd-o pe cealaltă sau, dimpotrivă, suspectîndu-mă pe mine și jucîndu-se de-a Eva, cu tatonări și ocolișuri, aluzii, insinuări discrete, tăceri tacite, dacă, dimpotrivă, n-o fi de bărbat acest joc de dame sub acoperirea mușchiului violent, s-ar fi putut întîmpla ca într-o zi Marcenda să spună simplu, Doctorul Reis mi-a dat un sărut, dar n-am trecut mai departe, iar Lídia i-ar răspunde simplu, Eu mă culc cu el, și m-am culcat înainte să mă sărute, apoi ar sta de vorbă despre importanța și înțelesul acestor diferențe, Mă sărută numai cînd sîntem în pat, înainte și în timpul a ceea ce se știe, niciodată după aceea, Mie mi-a spus Te voi săruta, dar de lucrul de care spui că se știe eu nu știu nimic, pentru că nu l-am făcut niciodată, Ei, într-o zi vă veți căsători, domnișoară Marcenda, veți avea un soț, veți vedea cum e, Tu, care știi, spune-mi dacă e bine, Dacă îți place persoana, Și ție îți place, Da, îmi place, Și mie, dar n-o să-l mai văd niciodată, V-ați putea căsători, Dacă ne-am căsători, poate nu mi-ar mai plăcea, Eu, în ceea ce mă privește, cred c-o să-l plac întotdeauna, conversația nu se termină aici, dar vocile deveniră murmur, taină, poate că vorbesc despre senzații intime, slăbiciune a femeilor, acum, da, e conversație de Eva cu Eva, să se retragă Adam, e în plus. Ricardo Reis renunță la lectură, nu fusese destulă propria neatenție, acum dădu și peste o vînzătoare de pește pe pagină, majusculă, Oh, tu, floarea rasei, cea mai pură grație de civilizație, nu-i ierta, Doamne, că știu ce fac, cumplite ar mai fi discuțiile poetice dintre unchi și nepot, Dumneata, Pessoa, Dumneata, Queirós, să-mi rămînă mie ce mi-au lăsat zeii în voința lor arbitrară, conștiința lucidă și solemnă a lucrurilor și ființelor. Se ridică, își puse halatul, robe de chambre în mai culta limbă franceză, și, în papuci, simțind

pe glezne mîngîierea tivului, se duse s-o caute pe Lídia. Era în bucătărie, călcînd, își scosese bluza ca să nu se încingă, și, văzînd-o așa, cu pielea albă, îmbujorată de efort, consideră Ricardo Reis că trebuia să-i dea un sărut, o luă tandru de umerii goi, o trase la sine și, fără alte gînduri, o sărută încet, cu răbdare, dînd buzelor spațiu, și limbii, și dinților, rămase Lídia fără suflare, pentru prima dată un astfel de sărut de cînd se cunosc, acum îi va putea spune Marcendei, dacă o va mai vedea, Nu mi-a spus Te voi săruta, dar m-a sărutat.

A doua zi, așa de devreme încît i se păru prudent să pună deșteptătorul să-l trezească, Ricardo Reis plecă la Fátima. Trenul ieșea din Rossio la ora cinci și cincizeci și cinci de minute, și, cu o jumătate de oră înainte să intre în gară vagoanele, peronul era înțesat de lume, oameni de toate vîrstele cărînd coșuri, saci, pături, damigene, și vorbeau tare, se strigau unii pe alții, Ricardo Reis se înarmase cu un bilet de clasa întîi, loc rezervat, controlorul salutîndu-l cu șapca în mînă, bagaj puțin, o simplă valijoară, nu crezuse în avertismentul Lídiei, Acolo trebuie să dormi sub cerul liber, va vedea la fața locului, trebuie să existe așezăminte pentru călători și pelerini, dacă aceștia sînt de calitate. Așezat la geam, pe bancheta confortabilă, Ricardo Reis privește peisajul, luncile încă inundate pe alocuri, vitele sălbatice păscînd, barcazurile pe pînza strălucitoare a rîului, în șaisprezece ani de absență uitase cum era, acum noile imagini se lipeau, coincizînd, pe imaginile pe care memoria le reînvia una cîte una, de parcă doar ieri trecuse pe aici. În stații și în halte urcă și mai multă lume, trenul e un stup, locuri la clasa întîi nu mai au cum să fie încă de la Rossio, pasagerii rămîn pe coridoarele pline de calabalîcuri, probabil și invazia clasei a doua a început, în curînd vor începe să pătrundă și aici, n-are rost să protesteze, cine vrea liniște și liberă mișcare merge cu automobilul. După Santarém, pe lungul povîrniș care duce la Vale da Figueira, trenul gîfîie, lansează jeturi rapide de aburi, pufăie, povara e mare, și merge atît de

încet încît te-ai putea da jos din el, să culegi flori de pe margini și din trei salturi să urci din nou pe scară. Ricardo Reis știe că dintre pasagerii care merg în acest compartiment numai doi nu vor coborî la Fátima. Pelerinii vorbesc de făgăduințe, se ciondănesc cine a bătut recordul de pelerinaje, sînt unii care declară, poate spunînd adevărul, că în ultimii cinci ani n-au pierdut nici unul, alții răspund, poate mințind, că acum e al optulea, deocamdată nimeni nu s-a lăudat că o cunoaște pe sora Lúcia[1], aceste dialoguri îi amintesc lui Ricardo Reis de conversațiile din sala de așteptare, tenebroasele confidențe despre intimitățile trupului, unde tot binele se încearcă cu degetul și tot răul se întîmplă. În stația Mato de Miranda, deși nu urcase nimeni, se făcu o haltă, gîfîitul locomotivei se auzea departe, la curbă, peste livezile de măslini plutea o pace adîncă. Ricardo Reis coborî geamul, privi afară. O femeie bătrînă, desculță, îmbrăcată în culori întunecate, îmbrățișa un băiețandru slăbuț, de vreo treisprezece ani, îi spunea, Iubitul meu fiu, amîndoi așteptau să pornească trenul ca să poată traversa linia, nu mergeau la Fátima, bătrîna venise să-și aștepte nepotul care locuiește la Lisabona, l-a numit fiu doar în semn de dragoste, căci, zic cei pricepuți la afecte, nu există nici unul mai presus de iubirea maternă. Se auzi țignalul șefului de stație, locomotiva fluieră, făcu puf, puf, puf, cu pauze, încetul cu încetul acceleră, acum drumul e drept, parcă am merge cu rapidul. S-a trezit apetitul de la aerul dimineții, se desfac primele merinde, chiar fiind atît de departe ora prînzului. Ricardo Reis stă cu ochii închiși, dormitează în legănatul vagonului, visează intens, dar cînd se trezește nu reușește să-și amintească ce-a visat, se gîndește că n-a apucat să-l anunțe pe Fernando Pessoa că merge la Fátima, ce-o să creadă dacă trece pe la mine și nu mă găsește, o să-și închipuie că m-am întors în Brazilia, fără o vorbă de despărțire, ultima. Apoi construiește

1. Singura rămasă dintre cei trei copii care, în 1917, au avut viziunea Fecioarei la Fátima, motivația pelerinajelor ulterioare.

în imaginație o scenă, un episod în care Marcenda e personajul principal, o vede îngenuncheată, cu mîinile pe piept, degetele mîinii drepte împletite cu degetele mîinii stîngi, astfel susținînd-o în aer, ridicînd povara moartă a brațului, a trecut imaginea Maicii Domnului, și nu s-a întîmplat miracolul, nu e de mirare, femeie cu prea puțină credință, atunci Ricardo Reis se apropie, Marcenda se ridicase, resemnată, și el o atinge pe sîn cu degetul mijlociu și arătător, lipite, deasupra inimii, n-a fost nevoie de mai mult, Miracol, miracol, strigă pelerinii, uitîndu-și necazurile, le ajunge miracolul altuia, acum dau năvală, împinși cu mare grabă sau venind pe propriile picioare șovăielnice, șchiopii, paraliticii, tuberculoșii, buboșii, epilepticii, orbii, toată mulțimea îl înconjoară acum pe Ricardo Reis, implorînd un nou semn de îndurare, iar Marcenda, peste pădurea de capete șuierătoare, îi face semn cu ambele brațe ridicate și dispare, creatură ingrată, și-a văzut visul împlinit și pe-aici ți-e drumul. Ricardo Reis deschise ochii, bănuind că adormise, îl întrebă pe călătorul de alături, Cît mai avem, Aproape am ajuns, pînă la urmă dormise mult.

În gara din Fátima trenul se goli. Pelerinii se înghesuiau trăgînd pe nări parfumul sacrului, se auzea tărăboiul făcut de familiile brusc separate, piața din fața stației părea o tabără militară care se pregătea de luptă. Majoritatea acestor persoane vor face pe jos drumul de douăzeci de kilometri pînă la Cova da Iria, alții se grăbesc spre cozile la autobuze, sînt cei nesiguri pe picioare și cu răsuflarea scurtă, care, după acest efort, sînt frînți de oboseală. Cerul e senin, soarele puternic și fierbinte. Ricardo Reis porni în căutarea unui loc unde să ia prînzul. Nu lipseau vînzători ambulanți vînzînd covrigi, brînzoaice, biscuiți glasați, smochine uscate, urcioare cu apă, fructe de sezon și semințe de pin, floarea-soarelui, alune și lupin, cît despre restaurante nici unul nu-și merita numele, bodegi puține și respingătoare, taverne unde nici nu poți intra, îi va trebui multă răbdare pînă va ajunge la o furculiță, un cuțit și o farfurie plină. Totuși beneficie pînă la urmă de intensul suflu

spiritual care distinge aceste ținuturi, s-a întîmplat că văzîndu-i ținuta de orășean niște clienți i-au cedat rîndul cu o politețe rustică și datorită acestei amabilități apucă Ricardo Reis să mănînce, mai repede decît spera, niște macrou cu cartofi fierți, cu ulei de măsline și oțet, apoi niște ouă bătute cum dăduse Dumnezeu, căci pentru lumea de rînd nu era nici timp, nici răbdare pentru prea multe rafinamente. Bău un vin care putea fi de împărtășanie, mîncă pîine bună de țară, umedă și grea, și, după ce le mulțumi cumetrilor, ieși să-și caute un mijloc de transport. Piața era ceva mai liberă, în așteptarea altui tren, din sud sau din nord, dar, venind dinspre șosea, pe jos, nu încetau să treacă pelerinii. Un autobuz claxona răgușit chemînd călătorii să ocupe ultimele locuri, Ricardo Reis trase o fugă, reuși să prindă un loc, sărind peste coșuri și legături de rogojini și pături, un efort excesiv pentru cine se află într-un proces de digestie și e vlăguit de căldură. Hurducîndu-se, autobuzul porni ridicînd nori de praf pe chinuita șosea de macadam. Geamurile, murdare, abia lăsau să se vadă peisajul unduitor, arid, pe alocuri sălbatic, ca de pădure virgină. Șoferul claxona neobosit ca să alunge grupurile de pelerini pe marginea șoselei, făcea acrobații cu volanul ca să evite gropile de pe drum și din trei în trei minute scuipa zgomotos pe fereastra deschisă. Drumul era un furnicar de oameni, o lungă coloană de pedeștri, dar și trăsuri și care cu boi, fiecare cu viteza sa, cîteodată trecea un automobil de lux cu un chauffeur în uniformă, doamne în vîrstă îmbrăcate în negru sau în cenușiu șters sau în albastru nocturn și domni corpolenți, cu costum închis și aerul circumspect al celui ce-a terminat să-și numere banii și a descoperit că are mai mulți.

Aceste interioare puteau fi văzute cînd rapidul vehicul era nevoit să încetinească pentru că drumul era blocat de cîte un grup numeros de pelerini, conduși de parohul lor, ghid spiritual și material, care trebuie lăudat pentru că împărtășea în mod echitabil sacrificiile oițelor sale, pe jos ca și ele, cu tălpile în praf și pietriș. Majoritatea oamenilor

sînt desculți, unii au umbrele deschise ca să se apere de soare, sînt persoane cu capul sensibil, și în popor există din astea, predispuse la leșinuri și sincope. Se aud cîntări stridente, glasurile ascuțite ale femeilor sună ca un vaier nesfîrșit, un hohot încă fără lacrimi, iar bărbații, care aproape niciodată nu știu cuvintele, accentuează silabele sonore mărginindu-se să acompanieze, într-un soi de bas continuu, lor nu li se cere mai mult, doar să mimeze. Din cînd în cînd se zăresc inși stînd pe jos prin văile joase, la umbra arborilor, se odihnesc puțin, recăpătîndu-și forțele pentru ultima parte a călătoriei, profită ca să îmbuce un codru de pîine cu cîrnați, o plăcintă cu cod, o sardină friptă acum trei zile în satul de departe. Apoi se întorc pe șosea, înviorați, femeile transportă pe cap coșurile cu mîncare, una dă să sugă copilului în timp ce merge, și peste toată lumea asta praful cade în vălătuci la trecerea autobuzului, dar nimeni nu simte, nimeni nu dă importanță, așa s-au obișnuit călugărul și pelerinul, sudoarea curge pe frunte, dîre în praf, ridică dosul palmei ca să-și șteargă fața, e și mai rău, nu mai e murdărie, e jeg. Din pricina căldurii, fețele devin negre, dar femeile nu-și scot basmalele, nici bărbații nu-și dezbracă jachetele, vestoanele de pînză groasă, nu se descheie bluzele, nu se desfac gulerele, poporul ăsta mai are încă în memoria inconștientă obiceiurile deșertului, continuă să creadă că hainele care apără de frig apără și de căldură, de aceea se acoperă din cap pînă în picioare, de parcă s-ar ascunde. La un cot al drumului se vede o grămadă de oameni sub un copac, se aud țipete, femei care își smulg părul din cap, un bărbat e întins pe jos. Autobuzul încetinește pentru ca pasagerii să poată aprecia spectacolul, dar Ricardo Reis spune, îi strigă șoferului, Oprește, să vedem ce se întîmplă, sînt medic. Se aud cîteva murmure de protest, acești pasageri sînt grăbiți să ajungă pe tărîmul miracolului, dar, de rușinea de a se arăta neomenoși, tac imediat. Ricardo Reis coborî, își deschise drum, îngenunche în praf, lîngă bărbat, îi căută carotida, era mort, E mort, spuse, doar pentru

a spune asta nu merita să întrerupă călătoria. Vorbele lui făcură să se înteţească vaietele, familia era numeroasă, numai văduva, o femeie mai bătrînă decît mortul, acum fără vîrstă, privea cu ochii uscaţi, doar buzele îi tremurau, mîinile răsuceau franjurile şalului. Doi bărbaţi se urcară în autobuz ca să anunţe autorităţile din Fátima, ele vor avea grijă ca mortul să fie luat de acolo şi îngropat în cimitirul cel mai apropiat. Ricardo Reis s-a aşezat la loc, acum e ţinta privirilor şi atenţiilor, un domn doctor în acest autobuz, e mare uşurare să ai o asemenea companie, chiar nefiind, de astă dată, de mare folos, doar a constatat decesul. Bărbaţii informau în jur, Era foarte bolnav, ar fi trebuit să rămînă acasă, dar s-a încăpăţînat, a spus că se spînzură de grinda din bucătărie dacă-l lasă, aşa a ajuns să moară departe, nimeni nu fuge de destin. Ricardo Reis încuviinţă din cap, nici nu-şi observă mişcarea, da, domnule, destinul ăsta, să sperăm că sub arborele acela cineva va înfige o cruce pentru edificarea viitorilor călători, un tatăl-nostru pentru sufletul celui care a murit fără împărtăşanie şi uleiuri sfinţite, dar deja în drum spre cer de cînd a ieşit din casă, Şi dacă acest bătrîn s-ar numi Lazăr, şi dacă ar apărea Isus Cristos la cotitura şoselei, era în trecere spre Cova da Iria să vadă miracolele şi a înţeles imediat totul, aşa se întîmplă cînd ai multă experienţă, şi-a făcut loc printre gură-cască, pe unul care s-a împotrivit l-a întrebat, Dumneata ştii cu cine vorbeşti, şi apropiindu-se de bătrîna care nu e în stare să plîngă i-a spus, Lasă, mă ocup eu de asta, înaintează doi paşi, face semnul crucii, singulară premoniţie, ştiind noi, de vreme ce se află aici, că n-a fost crucificat încă, şi strigă, Lazăre, ridică-te şi umblă, şi Lazăr s-a ridicat de la pămînt cît ai zice peşte, îşi îmbrăţişează nevasta, care în sfîrşit poate să plîngă, şi totul redevine cum a fost înainte, cînd va sosi căruţa cu brancardierii şi autoritatea pentru a ridica trupul nu vor lipsi cei care-i vor întreba, De ce căutaţi viul printre morţi, şi vor spune mai mult, Nu e aici, a înviat. La Cova da Iria, deşi s-au străduit mult, n-au făcut niciodată ceva asemănător.

Acesta este locul. Autobuzul se oprește, țeava de eșapament scoate ultimele bubuituri, fierbe radiatorul ca un cazan din infern, în timp ce pasagerii coboară, șoferul va deșuruba capacul, protejîndu-și mîinile cu cîrpe, urcă la cer nori de abur, tămîie mecanică, afumătoare, cu soarele ăsta violent nu e de mirare că mintea o ia puțin razna. Ricardo Reis se alătură fluxului de pelerini, încearcă să-și imagineze cum ar arăta un asemenea spectacol văzut din cer, furnicarul de lume avansînd dinspre toate punctele cardinale și intermediare, ca o stea enormă, acest gînd îl făcu să-și ridice ochii, sau fusese zgomotul unui motor ceea ce-l făcuse să se gîndească la înălțimi și viziuni superioare. Sus, pe cer, trasînd vaste cercuri, un avion lansa prospecte, or fi rugăciuni pentru a intra în cor, or fi mesaje de la Domnul Dumnezeul Nostru, poate scuzîndu-se că nu poate veni astăzi, l-a trimis să-i țină locul pe Divinul Său Fiu, care a înfăptuit chiar un miracol la cotitură, și din cele bune, hîrtiile cad încet în aerul stătut, nu suflă o adiere, și pelerinii stau cu ochii pe cer, întind mîini dornice spre prospectele albe, galbene, verzi, albastre, poate acolo e trasat itinerarul către porțile paradisului, mulți bărbați și femei rămîn cu prospectele în mînă și nu știu ce să facă cu ele, sînt analfabeții, într-o majoritate zdrobitoare în această mistică adunare, un bărbat îmbrăcat în cojoc îl întreabă pe Ricardo Reis, i se păruse că avea aerul unuia care știa să citească, Ce scrie aici, domnule, iar Ricardo Reis răspunde, E o reclamă la Bovril, cel care întrebase îl privi bănuitor, ezită dacă să-l întrebe ce era ăla bovril, apoi împături hîrtia în patru, o băgă în buzunar, păstrează ce nu e de trebuință și vei găsi ce trebuie, mereu se va găsi o întrebuințare pentru o foaie de hîrtie de mătase.

E o mare de lume. În jurul marii esplanade concave se văd sute de poloage din prelată, sub ele au tras mii de oameni, se văd cratițe pe foc, cîini care păzesc avutul, copii care plîng, muște care profită de toate. Ricardo Reis circulă printre corturi, fascinat de această curte a miracolelor mare cît un oraș, e o adevărată tabără de țigani, nu

lipsesc căruţele şi catîrii şi măgarii plini de rosături, spre bucuria tăunilor. Îşi ţine în mîini valijoara, nu ştie încotro să se îndrepte, nu are un acoperiş în aşteptare, nici măcar unul din acestea, precar, a priceput că nu sînt pensiuni în apropiere, hoteluri cu atît mai puţin, şi dacă, invizibil de aici, ar fi vreun han al pelerinilor, la această oră n-ar avea nici un pat disponibil, rezervate Dumnezeu ştie cu cît timp înainte. Să fie cum vrea acelaşi Dumnezeu. Soarele e arzător, noaptea e încă departe şi nu se prevede că se va răcori din cale-afară, dacă Ricardo Reis a venit la Fátima n-a făcut-o ca să se preocupe de confort, ci ca să dea de Marcenda. Valijoara e uşoară, conţine numai cîteva obiecte de toaletă, briciul de bărbierit, pămătuful, praful de săpun, un schimb de lenjerie, nişte şosete, nişte pantofi solizi, pe care a venit momentul să-i încalţe pentru a evita daunele ireparabile ale încălţărilor lăcuite. Dacă Marcenda a venit, nu se află sub aceste poloage, pe fiica unui notar din Coimbra trebuie s-o aştepte alte culcuşuri, însă care, unde. Ricardo Reis porni în căutarea spitalului, era un început, prevalîndu-se de calitatea sa de medic reuşi să intre, îşi deschise drum prin mulţime, peste tot se vedeau bolnavi întinşi pe podele, pe rogojini, pe tărgi, răspîndiţi claie peste grămadă prin săli şi pe coridoare, ei erau cei mai tăcuţi, rudele care-i însoţeau produceau în schimb un zumzet continuu de rugăciuni, întretăiat din cînd în cînd de vaiete profunde, de gemete sfîşietoare, implorînd-o pe Fecioară, cîte o clipă corul se amplifica, urca, înalt, asurzitor, pentru a se întoarce la murmurul care nu avea să dureze prea mult. În infirmerie erau puţin peste treizeci de paturi, şi bolnavii puteau fi cam trei sute, pentru fiecare pacient aşezat în pat după condiţia sa, zece erau lăsaţi de izbeliste unde se nimerise, ca să treacă oamenii trebuiau să sară peste ei, noroc că nimeni nu se gîndeşte astăzi la solomonii, Mi-ai făcut farmece, dezleagă-mă, şi atunci se face mişcarea de-a-ndoaselea, aşa a fost ştearsă blestemăţia, bine ar fi dacă toate relele s-ar putea şterge într-un mod atît de simplu. Marcenda nu e aici, nici nu se aştepta, nu e bolnavă la pat, merge

pe propriile picioare, răul ei e la braţ, dacă nu-şi scoate mîna din buzunar nici nu observi. Afară căldura nu s-a înteţit, şi soarele, din fericire, nu miroase urît.

Mulţimea a crescut, dacă mai era cu putinţă, pare că se reproduce singură, prin sciziparitate. Este un roi negru gigantic care a venit jinduind după divina miere, zumzăie, murmură, bîzîie, se mişcă lent, amorţită de propria-i masă. E imposibil să găseşti pe cineva în acest cazan, care nu e al lui Pero Botelho[1], dar frige, îşi spuse Ricardo Reis, şi se simţi resemnat, dacă o găsea sau nu pe Marcenda i se părea acum de o importanţă minoră, asemenea lucruri e mai bine să le lăsăm pe seama destinului, dacă vrea să ne întîlnim, se va întîmpla, chiar dacă ne-am ascunde unul de celălalt, şi i se păru o prostie gîndul, Marcenda, dacă a venit, nu ştie că sînt aici, deci nu se va ascunde, deci sînt şi mai mari probabilităţile s-o întîlnesc. Avionul continuă să se rotească, hîrtiile colorate coboară plutind, acum nimeni nu le mai dă atenţie, cu excepţia celor care sosesc şi văd noutatea, păcat că n-au pus în prospect desenul reclamei din ziar, mult mai convingător, cu doctorul cu barbişon şi doamna suferindă, în combinezon, Dacă luam Bovril nu eram aşa, or acum la Fátima nu lipsesc persoanele grav bolnave, pentru ele, într-adevăr, ar fi providenţial miraculosul flacon. Ricardo Reis îşi scoase haina, rămase în cămaşă, îşi face vînt cu pălăria, are faţa congestionată, deodată îşi simţi picioarele îngreunate de oboseală, porni în căutarea unui petic de umbră, rămase pe loc, cîţiva dintre vecini îşi făceau siesta, extenuaţi de călătorie, de rugăciunile de pe drum, recuperîndu-şi forţele pentru cînd va ieşi statuia Fecioarei, pentru procesiunea lumînărilor, pentru lunga veghe nocturnă, la lumina rugurilor şi a opaiţelor. Dormită şi el puţin, rezemat de trunchiul măslinului, cu ceafa sprijinită de muşchiul moale. Deschise ochii, văzu cerul albastru printre frunze, şi îşi aminti de băiatul slăbuţ din staţie, căruia bunica, trebuia să fi fost

1. Nume popular al diavolului.

bunica, după vîrstă, îi spusese, Iubitul meu fiu, ce-o fi făcînd el acum, cu siguranță și-a scos pantofii, e primul lucru pe care-l face cînd ajunge în sat, al doilea e să coboare la rîu, degeaba îi spune bunica, Nu te duce încă, e foarte cald, el n-aude, nici ea nu speră să fie auzită, băieții de vîrsta asta vor să fie liberi, departe de fustele femeilor, aruncă cu pietre în broaște și nu se gîndesc la răul pe care-l fac, într-o zi îi vor apuca remușcările, prea tîrziu, căci pentru aceste lighioane și pentru altele nu există înviere. Lui Ricardo Reis totul i se pare absurd, a venit de la Lisabona la Fátima ca atras de un miraj, știind dinainte că e un simplu miraj, stă la umbra unui măslin printre oameni pe care nu-i cunoaște, neașteptînd nimic, se gîndește la un puști văzut în fugă într-o stație liniștită de tren și simte dorința subită să fie ca el, să-și șteargă nasul pe brațul drept, să se bălăcească lîngă malul rîului, să culeagă flori, plăcîndu-le sau uitîndu-le, să fure fructe din livezi, să alerge plîngînd și țipînd urmărit de dulăi, să fugărească fetele ridicîndu-le fustele, pentru că lor nu le place, sau le place, dar se prefac că nu, iar el descoperă că și el o face dintr-o plăcere nemărturisită, Oare cînd am trăit, șopti Ricardo Reis, și pelerinul de alături crezu că era o rugăciune nouă, o închinare încă experimentală.

Soarele a început să coboare, dar căldura nu slăbește. Pe tăpșanul imens pare că nu mai încape un ac, și totuși dimprejur se apropie nesfîrșite mulțimi, e o curgere neîntreruptă, o revărsare, lentă la distanță, dar aici mai sînt unii care caută să ajungă la locurile cele mai bune, același lucru l-or fi făcînd și dincolo. Ricardo Reis se ridică, dă o raită prin împrejurimi, și atunci, nu pentru prima dată, dar acum mai pe față și mai brutală, observă altă peregrinare, a comerțului și a cerșetorilor. Aici sînt nevoiașii și milogii, distincție care nu e formală și pe care scrupulos trebuie s-o stabilim, pentru că nevoiașul e numai un sărac care e în nevoie, în timp ce milogul e cel care face din cerșit un mod de viață, adesea ajungînd bogat pe această cale. Prin tehnică nu se deosebesc, se adapă la o cunoaștere

comună, și la fel se văicărește unul cum imploră celălalt, cu mîna întinsă, uneori cu amîndouă, climax teatral căruia e foarte greu să-i reziști, O pomană pentru sufletul dumneavoastră, Domnul vă va răsplăti, Fie-vă milă de un biet orb, și alții își arată piciorul ulcerat, brațul atrofiat, dar nu cel pe care-l căutăm, deodată nu știm de unde a venit oroarea, această cantilenă tînguitoare, s-au deschis porțile infernului, căci numai din infern putea ieși un asemenea fenomen, sînt vînzătorii care vestesc numerele de noroc la loterie, cu atîta zarvă încît să nu ne mirăm că rugăciunile își suspendă zborul la jumătatea drumului spre cer, sînt unii care întrerup tatăl-nostru ca să spună că va cîștiga biletul trei mii șase sute nouăzeci și patru și, ținînd rozariul în mîna distrată, pipăie biletul de loterie ca și cum i-ar calcula greutatea și făgăduința, au dezlegat din basma scuzii ceruți și reiau rugăciunea din punctul unde au întrerupt-o, pîinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi, cu mai mare speranță. Dau năvală vînzătorii de șaluri, de cravate, de batiste, de coșuri, și șomerii cu brasardă, care vînd cărți poștale, nu e vorba chiar de o vînzare, primesc mai întîi pomana, înmînează apoi poza, e un mod de a-și salva demnitatea, acest sărac nu e nici milog, nici nevoiaș, dacă cere o face numai pentru că e șomer, iată o idee excelentă, să umble toți șomerii cu brasardă, o banderolă de pînză neagră unde să se citească, scris cu toate literele, albe ca să atragă privirile, Șomer, facilita numărătoarea și evita să-i uităm. Dar lucrul cel mai neplăcut, pentru că jignește pacea sufletului și tulbură liniștea locului, sînt vînzătorii ambulanți, sînt mulți și multe, să se ferească Ricardo Reis să treacă printre ei, cît ai clipi din ochi îi vor băga sub nas, într-o insuportabilă gălăgie, Uitați-vă cît e de ieftină, uitați-vă c-a fost binecuvîntată, imaginea Maicii Domnului pe tăvi, în sculpturi, și mătăniile sînt grămezi, și crucifixele cu duzinile, și pandantivele cu miile, și inimile lui isus, și lacrimile mariei, ultimele cine, nașterile domnului, lințoliile cu chipul mîntuitorului, și, ori de cîte ori cronologia o permite, cei trei păstori cu mîinile împreunate

şi genunchii în pămînt, unul din ei e băiat, dar nu figurează în registrul hagiologic şi nici în procesul de beatificare faptul că ar fi îndrăznit vreodată să ridice fustele fetelor. Toată confreria mercantilă strigă posedată, vai de iuda vînzătorul care, prin meşteşuguri viclene, ar fura vreun client neguţătorului vecin, aici se sfîşie vălul templului, se năpustesc din cerul gurii blesteme şi înjurături peste capul păcătosului şmecher, Ricardo Reis nu-şi aduce aminte să fi auzit vreodată o litanie atît de savuroasă, nici înainte, nici în Brazilia, e o ramură a oratoriei care a cunoscut o mare dezvoltare. Această preţioasă nestemată a catolicismului străluceşte cu multe lumini, cele ale suferinţei căreia nu-i mai rămîne altă speranţă decît să se tîrască aici în fiecare an sperînd să-i vină rîndul, cele ale credinţei care în acest loc e sublimă şi molipsitoare, cele ale caritătii în general, cele ale publicităţii pentru Bovril, cele ale industriei de obiecte sfinte, scapulare, picturi pe pînză şi analoage, tinichigerie, gravură şi tipăritură, mîncatul şi băutul, obiecte pierdute şi regăsite, la propriu şi la figurat, căci la asta se reduce totul, căutarea şi găsirea, de aceea Ricardo Reis nu stă locului, de căutat caută, e de văzut dacă va găsi. A fost deja la spital, a parcurs tabăra de locuit, a traversat bazarul în toate direcţiile, acum a coborît pe esplanada zgomotoasă, se cufundă în mulţimea deasă, asistă la exerciţii, la strădaniile practice ale credinţei, rugăciunile patetice, făgăduinţele pe care credincioşii le îndeplinesc tîrîndu-se pe genunchi, cu rotulele sîngerînd, sprijinită penitenta de subsuori înainte să leşine de durere şi insuportabil extaz, şi vede că bolnavii au fost aduşi de la spital, dispuşi în şiruri, printre ei va trece statuia Fecioarei pe năsălia ei, acoperită cu flori albe, ochii lui Ricardo Reis cutreieră de la un chip la altul, caută şi nu găsesc, e ca şi cum s-ar afla într-un vis al cărui unic sens e tocmai de a nu avea nici unul, ca atunci cînd visezi o scară care n-are început, o umbră întinsă pe pămînt fără trupul care s-o fi proiectat, un cuvînt pronunţat în aer şi tot în aer dezarticulat. Cîntările sînt elementare, grosolane, de două

note, e un cor de voci tremurătoare și stridente, mereu întrerupt și luat de la capăt, pe treisprezece mai, în Cova da Iria, deodată se lasă o tăcere adîncă, iese statuia din capela viziunilor, se înfioară carnea și părul mulțimii, supranaturalul a venit și a suflat peste două sute de mii de capete, ceva trebuie să se întîmple. Cuprinși de o mistică fervoare, bolnavii întind basmale, rozarii, medalii, cu care leviții ating imaginea, apoi o înapoiază suplicantului, și spun, nefericiții, Sfîntă Fecioară a Fátimei, dă-mi viață, Sfîntă Fecioară a Fátimei, îngăduie-mi să merg, Sfîntă Fecioară a Fátimei, îngăduie-mi să văd, Sfîntă Fecioară a Fátimei, îngăduie-mi să aud, Sfîntă Fecioară a Fátimei, vindecă-mă, Sfîntă Fecioară a Fátimei, Sfîntă Fecioară a Fátimei, Sfîntă Fecioară a Fátimei, muții nu cer, doar se uită, dacă mai au încă ochi, oricît se străduiește Ricardo Reis nu reușește să audă, Sfîntă Fecioară a Fátimei, lasă-ți privirea pe brațul meu stîng și vindecă-mă dacă ești în stare, nu-L vei duce în ispită pe Domnul Dumnezeul tău, nici pe Doamna Maica Sa, și, dacă te-ai gîndi bine, n-ar trebui să ceri, ci să accepți, asta ar porunci umilința, doar Dumnezeu știe ce ni se cuvine.

N-au fost miracole. Statuia a ieșit, a înconjurat piața și s-a retras, orbii au rămas orbi, muții fără glas, paraliticii fără mișcare, amputaților nu le-au crescut membrele, celor triști nu le-a scăzut nefericirea, și toți cu ochii în lacrimi își reproșează și se acuză, N-am avut destulă credință, greșeala mea, păcatul meu cel mare. A ieșit Fecioara din capela ei cu atîta entuziasm să facă ceva fapte miraculoase și i-a găsit pe credincioși nehotărîți, în locul tufișurilor în flăcări tremurătoare opaițe, așa nu mai merge, veniți la anul. Încep să se lungească umbrele după-amiezii, crepusculul se apropie încet, și el în pas de procesiune, treptat cerul își pierde albastrul viu al zilei, acum e de culoarea perlei, totuși acolo, departe, soarele, deja ascuns după coroanele arborilor, pe dealurile din zare, explodează în roșu, portocaliu și violet, nu e vîrtej, ci vulcan, pare de necrezut că toate astea se petrec în tăcere

pe cerul însorit. În curînd va fi noapte, se aprind rînd pe rînd focurile, au tăcut vînzătorii, cerşetorii îşi numără monedele, sub copaci se hrănesc trupurile, se desfac merindele împuţinate, se mușcă pîinea uscată, se duce plosca sau buretele la gura însetată, aşa fac toţi, variantele mîncării sînt după bogăţia fiecăruia. Ricardo Reis s-a adăpostit alături de alţi pelerini sub un polog, fără mare încredere, e numai o frăţie de ocazie, l-au văzut circulînd cu un aer de om rătăcit, cu valijoara în mînă, un pled pe care-l cumpărase, rulat sub braţ, recunoscu Ricardo Reis că măcar un adăpost s-ar cuveni să aibă, să nu se răcorească peste noapte, şi i-au spus, Domnule, poftiţi la masă, el spuse la început, Nu, mulţumesc, dar ei au insistat, Haideţi, e din toată inima, şi aşa era, cum s-a văzut pe dată, era un grup mare, de pe lîngă Abrantes. Zumzetul care se aude în toată Cova da Iria e de la mestecat şi rugăciune, în timp ce unii îşi astîmpără foamea stomacului, alţii îşi alină neliniştile sufletului, apoi vor face schimb. În întuneric, la lumina slabă a focurilor, Ricardo Reis n-o va găsi pe Marcenda, n-o va vedea nici mai tîrziu, cînd va fi procesiunea lumînărilor, n-o va găsi nici în somn, tot trupul lui e oboseală, frustare, dorinţă să dispară. Se vede pe sine ca o fiinţă dublă, Ricardo Reis cel curat, bărbierit, demn, de fiecare zi, şi cel de aici, tot Ricardo Reis, dar numai cu numele, pentru că nu poate fi aceeaşi persoană vagabondul cu barba crescută, lenjeria şifonată, cămaşa ca o cîrpă, pălăria pătată de sudoare, pantofii plini de praf, unul cerîndu-i socoteală celuilalt pentru nebunia de a fi venit la Fátima fără credinţă, numai din pricina unei speranţe iraţionale, Şi dacă o vedeai, ce-i spuneai, ţi-ai imaginat mutra de prost pe care ai fi făcut-o, dacă ţi-ar fi apărut înainte, lîngă tată sau, şi mai rău, singură, uită-te la înfăţişarea ta, crezi că o fată, chiar infirmă, se îndrăgosteşte de un medic smintit, nu pricepi că alea au fost sentimente de ocazie, bagă-ţi minţile în cap, mulţumeşte-i mai degrabă Sfintei Fecioare din Fátima că n-ai întîlnit-o, dacă într-adevăr a venit, niciodată nu mi-am

imaginat că ești capabil de gesturi așa de ridicole. Ricardo Reis acceptă cu umilință reproșurile, admite incriminările, și, cu marea rușine de a se simți atît de murdar, imund, își trage pătura peste cap și continuă să doarmă. Lîngă el sînt unii care sforăie fără griji, și în dosul măslinului gros se aud murmure care nu sînt de rugăciune, chicote care nu sună ca un cor de îngeri, suspine care nu par de spirituală înflăcărare. Zorii au început să mijească, sînt mulți care s-au sculat devreme, se întind și se scoală să întețească focul, e o zi nouă care începe, noi strădanii pentru cîștigarea cerului.

La jumătatea dimineții, Ricardo Reis se hotărî să plece. N-a rămas pentru despărțirea de Sfînta Fecioară, își luase deja rămas-bun. Avionul trecuse de două ori și lansase alte prospecte cu Bovril. Autobuzul avea puțini pasageri, nu e de mirare, abia mai tîrziu va fi marea debandadă. La cotul drumului se afla o cruce de lemn înfiptă în pămînt. Pînă la urmă nu avusese loc nici un miracol.

Zălogiţi lui Dumnezeu şi Maicii Domnului de la Afonso Henriques pînă la Războiul cel Mare, aceasta e fraza care-l urmăreşte pe Ricardo Reis după ce s-a întors de la Fátima, nu-şi aduce aminte dacă a citit-o într-un ziar sau în vreo carte, dacă a auzit-o în omilie sau discurs, dacă o fi în publicitatea la Bovril, forma îl fascinează tot atît cît sensul, e o frază elocventă, studiată pentru a răscoli sentimentele şi a înfierbînta inimile, reţetă de predică, pe lîngă faptul că este, prin exprimarea ei sentenţioasă, proba irefutabilă că sîntem un popor ales, altele au fost în trecut, altele vor mai fi în viitor, dar nici unul pentru atîta timp, opt sute de ani de zălogire neîntreruptă, de intimitate cu puterile cereşti, e adevărat că am ajuns cu întîrziere la construcţia celui de-al cincilea imperiu, ne-a luat-o înainte Mussolini, însă nu ne va scăpa al şaselea sau al şaptelea, totul e o chestiune de răbdare, şi pe asta o avem de la natura noastră naturală. Că sîntem pe drumul cel bun e ceea ce se desprinde din declaraţia rostită de excelenţa sa domnul preşedinte al Republicii, generalul António Óscar de Fragoso Carmona, într-un stil ce-ar merita să devină canonic, pentru formarea viitorilor magistraţi supremi ai naţiunii, aşa grăit-a el, Portugalia e azi cunoscută pretutindeni şi de aceea merită să fii portughez, sentinţă care nu rămîne mai prejos decît prima, amîndouă onctuoase, să nu ne piară nicicînd apetitul pentru universalitate, voluptatea de a ajunge în gura lumii, după ce în largul mării am ajuns, deşi numai pentru a ne lăuda că sîntem aliatul cel mai fidel, nu contează al cui, măcar pentru asta să ne vrea, ce contează e fidelitatea, cum am trăi fără ea. Ricardo Reis, care a sosit de la Fátima obosit şi ars de

soare, fără noutăţi despre miracole sau Marcenda şi care de trei zile n-a ieşit din casă, reintră în lumea din afară prin poarta largă a patrioticei afirmaţii a domnului preşedinte. Luînd ziarul sub braţ merse să se aşeze la umbra lui Adamastor, bătrînii erau acolo, uitîndu-se după navele care veneau să viziteze pămîntul făgăduit de care atîta se vorbeşte printre naţiuni şi nu pricepeau de ce veneau atîtea, împodobite cu steaguri, sirenele şuierînd festiv, cu marinarii aliniaţi pe punte în poziţie de drepţi, se făcu în sfîrşit lumină în spiritele acestor santinele cînd Ricardo Reis le dădu ziarul citit şi răscitit, a meritat s-aştepte opt sute de ani ca să simtă mîndria că sînt portughezi. Din Alto de Santa Catarina opt secole ne contemplă, oh, mare, cei doi bătrîni, cel slab şi cel gras, îşi şterg o lacrimă furişă, nemîngîiaţi că nu pot rămîne pe veci în acest belvedere să vadă cum vin şi pleacă navele, asta îi întristează, nu scurtimea vieţilor. De pe banca unde stă, Ricardo Reis asistă la o scenă de flirt între un soldat şi o servitoare, cu multe jocuri de mîini, el îndrăznind s-o atingă prea mult, ea dîndu-i pălmuţe excitante. Ziua merită să-i cînţi evoe, aleluia pentru cei ce nu sînt greci, răzoarele sînt pline de flori, unui om nu-i trebuie mai mult să se simtă fericit, dacă nu hrăneşte în suflet ambiţii insaţiabile. Ricardo Reis şi le inventariază pe-ale sale, constată că n-are nici una, îi ajunge să contemple rîul şi navele de pe el, colinele şi pacea pe care o răspîndesc în jur, şi totuşi nu simte în el fericirea, e mai curînd ronţăitul surd al unei insecte care mestecă fără oprire, E timpul, murmură, apoi se întreabă ce-ar simţi acum dacă ar fi întîlnit-o pe Marcenda la Fátima, dacă, aşa cum se zice, ar fi căzut unul în braţele celuilalt, De azi înainte nu ne mai despărţim niciodată, cînd am crezut că te-am pierdut am înţeles cît te iubeam, şi ea spunea cuvinte asemănătoare, dar după ce le-au spus n-au mai ştiut ce să adauge, şi dacă ar alerga în dosul unui măslin şi aici ar repeta, pe socoteala lor, şoaptele, chicotele şi suspinele tuturor celorlalţi, din nou se întreabă Ricardo Reis ce s-ar întîmpla după aceea, aude iar în

urechi ronțăitul insectei, N-am răspuns pentru timp, sîntem în el și asistăm, nimic mai mult. Bătrînii și-au citit ziarul, dau cu banul să vadă cine-l va lua acasă, chiar și cel care nu știe să citească își dorește premiul, hîrtia asta e grozavă pentru a tapeta lădițe.

În după-amiaza aceea, cînd intră în cabinet, domnișoara Carlota îi spuse, A sosit o scrisoare pentru domnul doctor, e pe birou, iar Ricardo Reis simți o lovitură în inimă sau în stomac, în astfel de ocazii ne pierdem cu toții sîngelerece, nu putem localiza cu precizie, fiind mică distanța care separă stomacul de inimă și mai avînd între ele și diafragma care se resimte atît de la palpitațiile uneia, cît și de la contracțiile celuilalt, Dumnezeu, dacă s-ar apuca azi de treabă, cu ce-a învățat pe parcurs, ar face trupul omenesc mult mai puțin complicat. Scrisoarea e de la Marcenda, trebuie să fie, a scris-o ca să-i spună că pînă la urmă n-a izbutit să ajungă la Fátima sau că a ajuns și l-a văzut de departe, i-a făcut semne cu brațul sănătos, de două ori disperată, pentru că el n-a văzut-o și pentru că Fecioara nu i-a vindecat brațul vătămat, acum, dragostea mea, te aștept la Quinta das Lágrimas, dacă mă mai vrei. Scrisoarea e de la Marcenda, plicul de culoarea violetei veștede e așezat în centrul sugativei dreptunghiulare, văzut de la ușă pare alb, e un fenomen optic, o iluzie, se învață la liceu, albastrul și galbenul dau verde, verdele și violetul dau alb, albul și anxietatea dau paloare. Plicul nu e violet și nu vine din Coimbra. Ricardo Reis îl deschide încet, e o foaie mică de hîrtie, cu o caligrafie mizerabilă, un scris de medic, Stimate coleg, prin prezenta vă informez că, din fericire, m-am însănătoșit și că-mi voi relua activitatea cu începere de pe întîi luna viitoare, profitînd de acest prilej ca să-mi exprim adînca recunoștință pentru modul amabil în care ați acceptat să mă înlocuiți în timpul temporarei mele incapacități, îmi exprim totodată speranța că veți găsi cît de curînd un loc pe măsura marii dumneavoastră priceperi și a competenței dumneavoastră profesionale, mai erau cîteva rînduri, însă erau complimentele de

încheiere, ca în toate scrisorile. Ricardo Reis reciti elaboratele fraze, aprecie eleganța colegului, care transformase favoarea pe care el i-o făcuse în favoare ce-i fusese făcută, putea astfel să plece cu capul sus din policlinică, putea chiar să arate recomandarea cînd va căuta de lucru, aveți amabilitatea să vedeți, spune aici mare pricepere și competență profesională, nu e o recomandare, e o scrisoare de acreditare, un atestat de bune și loiale servicii, așa cum, într-o zi, Hotelul Bragança îi va da fostei cameriste Lídia dacă va pleca la altă slujbă sau se va mărita. Își puse halatul alb, chemă primul bolnav, în sălița mai sînt încă cinci, n-o să mai apuce să-i vindece, nici starea lor de sănătate nu e așa de gravă încît, vorba vine, să-i moară în brațe în cele douăsprezece zile cît mai are pînă la sfîrșitul lunii, cel puțin asta să ne bucure.

Lídia n-a apărut. E adevărat că nu e încă ziua ei liberă, dar, cum a fost prevenită că excursia la Fátima va dura puțin și știind că Ricardo Reis ar fi putut s-o întîlnească pe Marcenda la sanctuar, cel puțin ca să afle vești despre prietena și confidenta ei, dacă e bine, dacă i s-a vindecat brațul, în jumătate de oră venea pînă în Alto de Santa Catarina și se și întorcea sau, mai aproape și mai iute, cînd Ricardo Reis dădea consultații în Camões, mă scuzați c-am venit să vă deranjez, voiam numai să aflu noutăți despre domnișoara Marcenda, dacă e bine, dacă i s-a vindecat brațul. N-a venit, n-a întrebat, la ce bun a sărutat-o Ricardo Reis fără să-l tulbure focul simțurilor, poate a crezut că o cumpăra cu sărutarea, dacă astfel de reflecții pot bîntui mintea unor persoane de rînd, cum e cazul ei. Ricardo Reis e singur acasă, iese să prînzească și să ia cina, vede pe fereastră rîul și, în depărtare, Montijo, bolovanul lui Adamastor, bătrînii punctuali, palmierii, coboară din cînd în cînd în grădină, citește două pagini dintr-o carte, se culcă devreme, se gîndește la Fernando Pessoa care a murit și la Alberto Caeiro, dispărut în floarea vîrstei și de la care mai erau atîtea de așteptat, la Álvaro de Campos, care a plecat la Glasgow, cel puțin așa scria în

telegramă, și probabil acolo a rămas, să construiască nave pînă la sfîrșitul vieții ori pînă la pensie, se așază din cînd în cînd în cîte un cinematograf, să vadă Pîinea noastră cea de toate zilele, de King Vidor, sau Treizeci și nouă de trepte, cu Robert Donat și Madeleine Carrol, și nu rezistă tentației de a merge la São Luis, să vadă Audioscopicul, cinema în relief, a adus acasă, ca amintire, ochelarii de celuloid pe care trebuie să-i pui, verzi pe o parte, roșii pe cealaltă, acești ochelari sînt un instrument poetic, ca să vedem anumite lucruri nu ne sînt de ajuns ochii naturali.

Se spune că timpul nu se oprește, că nimic nu-i stopează implacabilul marș, se spune cu acestea și cu alte repetate cuvinte, și totuși pe unii îi neliniștește încetineala lui, douăzeci și patru de ore pentru a aduna o zi, închipuiți-vă, și cînd o termini descoperi că n-a meritat efortul, a doua zi e la fel, mai bine am sări peste săptămînile inutile ca să trăim o singură oră plenară, un fulgurant minut, dacă o fulgurație poate dura atît. Ricardo Reis se gîndește să se întoarcă în Brazilia. Moartea lui Fernando Pessoa i se păruse un motiv puternic pentru a traversa Atlanticul după șaisprezece ani de absență, pentru a rămîne aici, trăind din medicină, scriind cîteva versuri, îmbătrînind, ocupînd, într-un anumit sens, locul celui care a murit, chiar dacă nimeni nu și-ar da seama de substituire. Acum are îndoieli. Această țară nu e a sa, dacă o fi a cuiva, are o istorie zălogită lui Dumnezeu și Maicii Domnului, e un portret la minut, cu trăsături aplatizate, nu i se percepe relieful, nici măcar cu ochelarii Audioscopicului. Fernando Pessoa sau apariția căreia îi dă acest nume, umbră, duh, fantomă, dar care vorbește, aude, înțelege, doar că a uitat să citească, Fernando Pessoa apare uneori ca să spună cîte o ironie, îi zîmbește cu bunăvoință, apoi pleacă, din cauza lui nu merita să vină, e în altă viață, dar e și-n asta, oricare ar fi sensul expresiei, nici unul propriu, toate figurate. Marcenda nu mai există, trăiește în Coimbra, pe o stradă necunoscută, își irosește una cîte una zilele ei fără leac. Poate, dacă a avut destul curaj, o fi ascuns

scrisorile lui Ricardo Reis într-o firidă din pod ori în tapițeria vreunei mobile ori într-un sertar secret de care s-a servit în taină și mama ei sau, contra plată, în lada vreunei slujnice care nu știe să citească și pare de încredere, poate le recitește rememorînd un vis pe care nu vrea să-l uite, fără să-și dea seama că visul și amintirea lui nu au nimic comun. Lídia o să vină mîine pentru că vine mereu în zilele ei libere, dar Lídia este menajera Annei Karenina, e bună să deretice și să suplinească anumite lipsuri, deși, ironie supremă, umple cu acest puțin toată partea din gol care se poate umple, pentru restul n-ar ajunge universul întreg, dacă vom da crezare părerii lui Ricardo Reis despre sine însuși. De la întîi iunie va fi șomer, va trebui să-și ia de la capăt vizitele pe la policlinici în căutarea unui post liber, o suplinire, pentru ca zilele să nu mai treacă așa de greu, nu atît pentru banii pe care-i va cîștiga, din fericire nu duce lipsă, mai are un teanc neatins de lire englezești, fără să mai pună la socoteală sumele pe care n-a ajuns să le ridice de la banca braziliană. Pus totul laolaltă, va fi mai mult decît suficient ca să-și instaleze un cabinet propriu, începînd de la zero cu o nouă clientelă, acum fără veleități de cardiolog și ftiziolog, limitîndu-se la buna și ecumenica medicină generală, de care avem nevoie cu toții. Ar putea chiar s-o angajeze pe Lídia, să-i primească pe clienți, Lídia e inteligentă, dezinvoltă, în scurt timp va deveni expertă, cu puțin studiu va înceta să mai facă greșeli de ortografie, scapă de viața aia de la hotel. Totuși, ăsta nu e nici măcar un vis, ci o simplă fantezie a celui care-și omoară vremea cu gînduri oțioase, Ricardo Reis nu-și va căuta de lucru, cel mai bine ar fi să se întoarcă în Brazilia, să se îmbarce pe Highland Brigade la viitoarea lui călătorie, va restitui discret The god of the labyrinth proprietarului legitim, O'Brien nu va ști niciodată cum a apărut la loc cartea dispărută.

Lídia sosi, dădu binețe puțin cam prea ceremonioasă, închisă în sine și nu puse întrebări, el a fost cel care a trebuit să vorbească primul, Am fost la Fátima, și ea

consimți să afle, Aha, și v-a plăcut, ce-i poate răspunde Ricardo Reis, nu e credincios ca să fi încercat extazuri și să se chinuie acum să explice ce e extazul, n-a mers nici ca un simplu curios, drept care preferă să rezume, generalizînd, Multă lume, mult praf, a trebuit să dorm sub cerul liber, noroc c-a fost caldă noaptea, Domnul doctor nu e omul să se obosească astfel, Am mers o dată ca să văd cum e. Lídia e în bucătărie, dă drumul la apa caldă să spele vasele, în două cuvinte dădu de înțeles că azi n-avea vreme de carnalități, vorbă care, evident, nu face parte din vocabularul ei curent, e îndoielnic că ar folosi-o chiar și în ocazii de maximă elocință. Ricardo Reis nu se aventură să cerceteze cauzele impedimentului, or fi cunoscutele complicații fiziologice, or fi susceptibilitățile unei inimi rănite ori vreo conjuncție imperioasă de sînge și lacrimă, două rîuri de netrecut, o mare tenebroasă. Se așeză pe bancheta din bucătărie, asistînd la muncile domestice, nu că i-ar fi stat în obicei, dar ca semn de bunăvoință, un steag alb care răsare deasupra zidurilor tatonînd dispoziția generalului asediator, Pînă la urmă, nu i-am întîlnit pe domnul Sampaio și pe domnișoara Marcenda, nici nu e de mirare, cu puhoiul ăla de lume, fraza a fost lansată cu detașare, rămase plutind, așteptînd să i se dea atenție, și ce dacă, putea fi adevărat, putea fi minciună, aceasta este insuficiența cuvintelor ori, dimpotrivă, condamnarea lor pentru duplicitate sistematică, un cuvînt minte, cu același cuvînt se rostește adevărul, nu sîntem ceea ce spunem, sîntem încrederea pe care o inspirăm, cîtă o fi aceea pe care Lídia i-o acordă lui Ricardo Reis nu știm, s-a mărginit să întrebe, A fost vreun miracol, Din cîte am observat eu, nu, și nici ziarele n-au vorbit de vreunul, Biata domnișoară Marcenda, dacă s-a dus cu speranța să se vindece, ce dezamăgire trebuie să fi simțit, N-avea multe speranțe, De unde știți, și Lídia îi aruncă lui Ricardo Reis o privire rapidă de pasăre, crezi că mă prinzi, gîndi el și răspunse, Cînd mai eram încă la hotel, deja se gîndeau să meargă la Fátima, Ah, în aceste mici dueluri oamenii

obosesc și îmbătrînesc, ar fi mai bine să vorbim de altceva, la asta sînt bune ziarele, păstrezi cîteva știri în memorie ca hrană pentru conversații, așa fac bătrînii din Alto de Santa Catarina, așa fac Ricardo Reis și Lídia, în absența unei tăceri care ar fi mai bună decît cuvintele, Și fratele tău, e doar un început, Fratele meu e bine, de ce întrebați, Mi-am amintit de el din cauza unei știri pe care am citit-o în ziar, discursul unui oarecare inginer, pe nume Nobre Guedes, îl mai am pe undeva, Nu știu cine-i acest domn, După felul cum vorbește despre marinari, fratele tău nu l-ar numi un domn, Dar ce spune, Așteaptă, merg să aduc ziarul. Ricardo Reis ieși, se duse în birou și reveni cu ziarul, discursul ocupa aproape o pagină, E o conferință pe care numitul Nobre Guedes a citit-o la postul de radio național împotriva comunismului, și la un moment dat vorbește de marinari, Spune ceva de fratele meu, Nu, nu vorbește de fratele tău, dar a zis, de exemplu, că se publică și se difuzează repugnanta foaie a Marinarului Roșu, Ce vrea să însemne repugnant, Repugnant e un cuvînt urît, înseamnă respingător, scîrbos, dezgustător, grețos, Care face silă, Exact, repugnant înseamnă care face silă, Eu am văzut Marinarul Roșu și nu mi-a făcut silă, Ți-a arătat-o fratele tău, Da, Daniel, Deci fratele tău e comunist, Ah, asta nu știu, dar e pentru, Care e deosebirea, Mă uit la el și e un om ca toți ceilalți, Crezi că, dacă ar fi comunist, ar arăta altfel, Nu știu, nu pot să explic, Bun, inginerul cu pricina spune de asemenea că marinarii din Portugalia nu sînt nici roșii, nici albi, nici albaștri, sînt portughezi, Dă impresia că portughez e o culoare, Ai haz, cine se uită la tine zice că n-ai sparge o farfurie, dar din cînd în cînd dai de pămînt vitrina cu vase, Am mîna sigură, n-am spart niciodată nici o farfurie, uite, spăl vesela și n-o scap din mînă, așa am fost întotdeauna, Ești o ființă ieșită din comun, Această ființă ieșită din comun e cameristă de hotel, dar Guedes ăsta a mai zis ceva despre marinari, Despre marinari, nu, Acum îmi amintesc că Daniel mi-a vorbit de un fost marinar, numit și el tot Guedes, dar

Manuel, Manuel Guedes, care este judecat, sînt patruzeci de acuzaţi, Sînt mulţi Guedes, Aşa e, acesta-i Manuel. Vesela e spălată, pusă la scurs, Lídia a trecut la alte treburi, să schimbe cearşafurile, să facă patul, cu fereastra larg deschisă ca să aerisească dormitorul, să spele apoi baia, să pună prosoape noi, în sfîrşit, se întoarce în bucătărie, va şterge vesela zvîntată, în acest moment, Ricardo Reis se apropie din spate, îi cuprinde talia cu braţul, ea încearcă să se ferească, dar el o sărută pe gît, atunci farfuria fuge din mîinile Lídiei, se sfărîmă pe jos, Pînă la urmă tot ai spart una, Odată şi odată trebuia să se întîmple, nimeni nu fuge de destin, el rîse, o întoarse spre sine şi o sărută pe gură, fără ca ea să-i mai reziste, spuse, Dar uite că azi nu se poate, am aflat că e fiziologic impedimentul, dacă a mai fost vreunul a dispărut, şi el îi răspunse, Nu-i nimic, rămîne pe data viitoare, şi continuă s-o sărute, după aceea vor trebui adunate cioburile împrăştiate prin bucătărie.

Cîteva zile mai tîrziu, a fost rîndul lui Fernando Pessoa să-l viziteze pe Ricardo Reis. Apăru aproape de miezul nopţii, cînd vecinii dormeau, urcă tiptil scara, era mereu foarte grijuliu pentru că niciodată nu era sigur de invizibilitatea lui, i se întîmpla să întîlnească persoane care priveau prin trupul lui fără să-l vadă, îţi dădeai seama după lipsa expresiei pe chip, dar altele, mai rare, îl vedeau şi îl priveau cu insistenţă, găsind că are ceva straniu, dar incapabili să definească ce anume, dacă li s-ar fi spus că bărbatul în negru era mort, probabil n-ar fi crezut, am fost obişnuiţi cu impalpabile linţolii albe, cu ectoplasme, or un mort, dacă nu e cu băgare de seamă, e tot ce poate fi mai concret pe lumea asta, de aceea Fernando Pessoa urcă scara încetişor, bătu la uşă un semnal stabilit dinainte, să nu ne mirăm de prudenţă, să ne imaginăm mai degrabă scandalul care ar izbucni aici dacă o poticnire violentă ar aduce pe palier o vecină brusc trezită din somn, ţipetele, Săriţi, hoţii, bietul Fernando Pessoa, hoţ, el, care nu mai are nimic, nici măcar viaţă. Ricardo Reis era în birou încercînd să compună nişte versuri, scrisese, Nu vedem Parcele

sfîrşindu-ne, să le uităm de parcă nu ar fi, în adînca tăcere a casei auzi bătaia discretă, ştiu pe dată cine era, se duse să deschidă, Fericiţi ochii care te văd, unde te-ai băgat, cuvintele, într-adevăr, sînt uneltele diavolului, cele rostite de Ricardo Reis s-ar potrivi doar într-o conversaţie de la viu la viu, în cazul de faţă par expresia unui umor macabru, de un atroce prost gust, Unde te-ai băgat, cînd el ştie, şi ştim şi noi, de unde vine Fernando Pessoa, din acea căsuţă rustică, unde nici măcar nu locuieşte singur, acolo stă şi ferocea bunică Dionísia, care-i cere amănunţit socoteala intrărilor şi ieşirilor, Am umblat pe ici, pe colo, asta obişnuieşte să-i răspundă nepotul, sec, cum îi răspunde acum lui Ricardo Reis, dar fără asprime, acestea sînt cuvintele cele mai bune, care nu spun nimic. Fernando Pessoa s-a aşezat pe sofa cu o mişcare obosită, şi-a ridicat mîna la frunte ca şi cum ar fi încercat să-şi alunge o durere sau să îndepărteze un nor, apoi degetele i-au coborît pe chip, rătăcind indecise deasupra ochilor, întinzînd colţurile buzelor, netezind mustaţa, pipăind bărbia subţire, gesturi ce par că încearcă să realcătuiască nişte trăsături, să le redea locului lor, să le refacă desenul, dar artistul a luat buretele în locul creionului, pe unde a trecut a şters, o parte a feţei şi-a pierdut conturul, e firesc, Fernando Pessoa a murit de aproape şase luni. Te văd tot mai rar, se plînse Ricardo Reis, Te-am avertizat din prima zi, cu trecerea timpului am început să mă uit pe mine, chiar adineauri, în Calhariz, a trebuit să-mi chinuiesc memoria ca să găsesc drumul pînă la casa ta, N-ar trebui să fie greu, era destul să te gîndeşti la Adamastor, Dacă m-aş gîndi la Adamastor, m-aş zăpăci şi mai tare, începusem să cred că mă aflu în Durban, că am opt ani, şi atunci m-aş simţi de două ori pierdut, în spaţiu şi-n oră, în timp şi-n loc, Vino mai des, aşa va rămîne proaspătă amintirea, Ce m-a ajutat azi a fost un miros de ceapă, Un miros de ceapă, E adevărat, un miros de ceapă, prietenul tău Victor pare că n-a renunţat să te supravegheze, Dar e absurd, Asta numai tu o ştii, Poliţia trebuie să aibă puţină treabă ca să-şi piardă timpul

cu unul care n-are vini şi nici nu se pregăteşte să le aibă, E greu de imaginat ce se întîmplă în sufletul unui poliţist, i-ai făcut probabil o impresie bună, vrea să-ţi fie prieten, dar înţelege că trăiţi în lumi diferite, tu în lumea celor aleşi, el în lumea proscrişilor, aşa că se mulţumeşte să-şi petreacă orele moarte uitîndu-se la fereastra ta, să vadă dacă e lumină, ca un îndrăgostit, Amuză-te cît vrei, Nici nu-ţi imaginezi cît de trist trebuie să fiu ca să mă amuz de aşa ceva, Mă enervează această supraveghere pe care n-o justifică nimic, Pe care n-o justifică nimic e un fel de-a spune prea expeditiv, nu cred că ţi se pare normal să fii vizitat cu asiduitate de o persoană care vine de pe lumea cealaltă, Tu nu poţi fi văzut, Depinde, dragă Reis, depinde, sînt cazuri cînd un mort n-are răbdarea să devină invizibil, alteori îi lipseşte energia, fără a mai spune că sînt ochi vii capabili să vadă şi ce nu se vede, Nu trebuie să fie ăsta cazul lui Victor, Poate, deşi trebuie să fii de acord că n-ar putea fi un dar şi o virtute mai mare pentru un poliţai, prin comparaţie, pînă şi Argus, cel cu o mie de ochi, ar fi un biet miop. Ricardo Reis luă foaia de hîrtie pe care scrisese, Am aici nişte versuri, nu ştiu ce-o să iasă, Dă-i drumul, E numai un început, poate voi începe altfel, Citeşte, Nu vedem Parcele sfîrşindu-ne, să le uităm de parcă nu ar fi, E frumos, dar ai mai spus-o de o mie de ori în alte feluri, din cîte îmi amintesc, înainte să pleci în Brazilia, tropicele nu ţi-au modificat vîna poetică, Nu mai am nimic de spus, nu sînt ca tine, O să fii, n-ai nici o grijă, Am, cum se spune, o inspiraţie închisă, Inspiraţia e o vorbă, Sînt un Argus cu nouă sute nouzeci şi nouă de ochi orbi, Această metaforă e bună, înseamnă c-ai fi un foarte prost poliţist, Apropo, Fernando, tu, pe vremea ta, l-ai cunoscut pe un anume Antonio Ferro[1], unul care e secretarul propagandei naţionale, L-am cunoscut, eram prieteni, lui îi datorez cei

1. Scriitor şi ziarist (1895-1956), apropiat la început de grupul modernist, care a devenit în 1933 şeful Secretariatului Propagandei Naţionale.

cincizeci de mii de reali ai premiului pentru Mesaj, de ce întrebi, O să vezi imediat, am aici o notiță, nu știu dacă ai aflat că acum cîteva zile s-au înmînat premiile literare date de secretariatul cu pricina, Explică-mi de unde aș putea să știu, Scuză-mă, tot timpul uit că nu mai poți să citești, Cine a primit premiul anul ăsta, Carlos Queirós, Zău, Carlos, L-ai cunoscut, Carlos Queirós era nepotul unei tinere, Ophelinha, cu ph, căreia i-am făcut curte pe vremuri, lucra cu mine în birou, Nu reușesc să mi te închipui făcînd curte cuiva, De făcut curte, toți facem, cel puțin o dată în viață, mi s-a întîmplat și mie, Mi-ar plăcea să știu ce fel de scrisori de dragoste i-ai scris, Îmi amintesc că erau ceva mai prostești decît se obișnuiește, Cînd a fost asta, A început imediat după ce-ai plecat în Brazilia, Și a durat mult, Destul ca să pot spune, precum cardinalul Gonzaga, că și eu am iubit, Mi-e greu să cred, Crezi că te mint, Nu, nici vorbă, de altfel, nu mințim, cînd e nevoie ne mărginim să întrebuințăm cuvintele care mint, Ce e așa de greu de crezut în acest caz, Că ai iubit, fiindcă, așa cum te văd și te cunosc, ești exact tipul de om incapabil să iubească, Ca Don Juan, Ca și Don Juan incapabil să iubească, într-adevăr, dar nu din aceleași motive, Explică-mi, Don Juan avea un exces de forță amatorie, care inevitabil trebuia să se disperseze în obiectele ei, iar acesta, din cîte-mi aduc aminte, n-a fost niciodată cazul tău, Dar tu, Eu sînt într-un punct median, sînt obișnuit, comun, din specia curentă, nici prea-prea, nici foarte-foarte, În fine, amantul echilibrat, Nu e tocmai o chestiune geometrică ori de mecanică, O să-mi zici că nu ți-a mers nici ție bine, Dragostea e complicată, dragul meu Fernando, Nu te poți plînge, o mai ai încă pe Lídia, Lídia e o servitoare, Și Ofelia era dactilografă, În loc să vorbim de femei, vorbim de profesiunile lor, Dar mai e și aceea cu care te-ai întîlnit în grădină, cum se numea, Marcenda, Exact, Marcenda nu e nimic, O condamnare așa de peremptorie îmi miroase a decepție, Îmi spune puțina mea experiență că decepția e sentimentul general al bărbaților față de femei, Dragul

meu Reis, ar fi trebuit să petrecem mai mult timp împreună, N-a vrut imperiul.

Fernando Pessoa se ridică, se plimbă puțin prin birou, la întîmplare, luă foaia de hîrtie pe care Ricardo Reis scrisese versurile citite, Cum ai spus, Nu vedem Parcele sfîrșindu-ne, să le uităm de parcă nu ar fi, Trebuie să fii orb ca liliacul ca să nu vezi cum în fiecare zi Parcele ne sfîrșesc, Cum zice vulgul, nu e orb mai rău ca ăl de nu vrea să vadă. Fernando Pessoa puse jos foaia, Îmi vorbeai de Ferro, Conversația a luat-o pe alt făgaș, Să ne întoarcem la făgașul dinainte, Vasăzică António Ferro a spus, cu prilejul înmînării premiilor, că acei intelectuali care se simt încarcerați în regimurile de forță chiar cînd forța asta e mentală, precum aceea pe care o emană Salazar, uită că producția intelectuală s-a intensificat întotdeauna în regimurile de ordine, Chestia cu forța mentală e nemaipomenită, portughezii hipnotizați, intelectualii intensificîndu-și producția sub supravegherea lui Victor, Deci nu ești de acord, Ar fi greu să fiu de acord, ba chiar aș zice că istoria îl dezminte pe Ferro, e de ajuns să ne amintim de timpul tinereții noastre, de Orfeu, de tot restul, spune-mi dacă ăla era un regim de ordine, cu toate că, privind cu atenție, odele tale sînt, ca să zic așa, o poetizare a ordinii, Niciodată nu le-am văzut așa, Dar e adevărat, agitația oamenilor e mereu zadarnică, zeii sînt înțelepți și nepăsători, trăiesc și se sting conform ordinii pe care ei au creat-o, restul e croit pe aceeași măsură, Deasupra zeilor stă destinul, Destinul e ordinea supremă, la care zeii înșiși aspiră, Dar oamenii, ce rol le revine oamenilor, Să tulbure ordinea, să corecteze destinul, În bine, În bine sau în rău, e totuna, ce trebuie să facă e să împiedice destinul să fie destin, Îmi aduci aminte de Lídia, și ea vorbește adeseori de destin, dar spune altceva, Despre destin, din fericire, se poate spune orice, Dar vorbeam de Ferro, Ferro e un tont, i s-a părut că Salazar este destinul portughez, Mesia, Nici măcar, parohul care ne botează, ne confirmă, ne căsătorește și ne expediază în paradis, În numele ordinii, Exact,

în numele ordinii, Din cîte îmi aduc aminte, tu, în viață, erai mai puțin subversiv, Cînd sîntem morți vedem viața altfel și, cu această decisivă, categorică frază, îmi iau rămas-bun, zic categorică și fără replică pentru că tu, fiind viu, nu-mi poți răspunde, De ce nu stai peste noapte, ți-am mai spus și zilele trecute, Nu e bine pentru morți să se obișnuiască să trăiască cu cei vii, și nici cei vii n-ar fi bine să se împotmolească printre morți, Omenirea e compusă și din unii, și din ceilalți, E adevărat, dar, dacă ar fi așa pînă la capăt, tu nu m-ai avea numai pe mine aici, l-ai avea și pe judecător și pe restul familiei, De unde știi că a trăit în casa asta un judecător, nu-mi amintesc să-ți fi spus, Mi-a spus Victor, Care Victor, al meu, Nu, unul care a murit, dar care are obiceiul să-și bage nasul în viața altora, nici moartea nu l-a lecuit de manie, Miroase a ceapă, Miroase, dar puțin, duhoarea se risipește odată cu trecerea timpului, La revedere, Fernando, La revedere, Ricardo.

Există funeste indicii că forța mentală a lui Salazar nu reușește să ajungă în toate locurile cu tăria originară a emițătorului. S-a petrecut acum un episod care demonstrează această slăbiciune, pe malul Tejului, cînd s-a lansat la apă vedeta de clasa a doua João de Lisboa, cu o ceremonie solemnă, în prezența venerabilului șef de stat. Vedeta era gata de pornire, împodobită cu ghirlande și steaguri, sau, pentru a vorbi în termeni marinărești, cu moțul burzuluit, toți la posturi, unse șinele, ascuțite penele, echipajul în poziție de drepți la dunetă, și iată că se apropie excelența sa, președintele Republicii, generalul António Óscar de Fragoso Carmona, chiar acela care a spus că astăzi Portugalia e cunoscută pretutindeni și că de aceea merită să fii portughez, vine cu alaiul civil și militar, unii cu uniforme de gală, ceilalți cu redingotă, joben și pantaloni extravaganți, președintele mîngîindu-și frumoasa mustață albă, poate gîndindu-se prevăzător să nu care cumva să spună, în acest loc și cu această ocazie, fraza pe care o rostește ori de cîte ori e invitat să inaugureze expozițiile pictorilor, Foarte șic, foarte șic, mi-a plăcut foarte mult,

urcă treptele tribunei, sînt înalții demnitari ai națiunii, fără apariția și prezența cărora nici o navă n-ar fi lansată la apă, a venit și un reprezentant al bisericii, cea catolică, bineînțeles, de la care se așteaptă o priincioasă binecuvîntare, să dea Domnul, barcă, să omori mult și să mori puțin, o mulțime de spectatori se uită la cortegiul strălucitor, sînt personalități, poporul curios, muncitorii de pe șantier, fotografii ziarelor, reporterii, e sticla de spumos de Bairrada, așteptîndu-și ceasul triumfal și, de ce să n-o spunem, exploziv, ei, și atunci începe João de Lisboa să alunece pe șine la vale fără să-l fi atins nimeni, stupefacția e generală, tremură mustața albă a președintelui, se agită jobenele perplexe, dar nava s-a pornit, pătrunde în apele glorioase, marinarii scot uralele de rigoare, zboară pescărușii bezmetici, năuciți de sirenele celorlalte nave și de colosalul hohot de rîs care răsună pe țărmurile Lisabonei, e evident, a fost o festă a docherilor, între toți, indivizii cei mai puși pe răutăți, Victor a și început să investigheze, refluxul golește deodată malul, gurile de canal își exală pestilențialul miros de ceapă, se retrage președintele apoplectic, se risipește în debandadă suita, au luat-o la goană spumegînd de furie, vor să știe i-me-di-at cine se face responsabil de infamul atentat la demnitatea patriei de navigatori, în persoana celui mai înalt magistrat al ei, Da, domnule președinte al Consiliului, spune căpitanul Agostinho Lourenço, care e șeful lui Victor, dar de batjocură n-au scăpat, vom rîde și noi, în tot orașul nu se vorbește de altceva, pînă și spaniolii de la Hotelul Bragança, deși cam temători, Cuidense ustedes, eso son artes del diablo rojo[1]. Dar, cum aceste întîmplări țin de politica lusitană, nu merg mai departe cu comentariile, ducii de Alba și Medinaceli aranjează discret o vizită la Coliseu, numai bărbații, să vadă catch-as-catch-can, de asemenea numit apucă-te-cum-poți, teribilele, uluitoarele bătălii ale compatriotului lor José Pons, ale contelui Karol Nowina, nobil polonez, ale evreului Ab-Kaplan, rusului alb

1. Aveți grijă, sînt tertipurile diavolului roșu (sp.).

Zikoff, cehului Stresnack, italianului Nerone, belgianului De Ferm, flamandului Rik De Groot, englezului Rex Gable și un Strouk fără patrie menționată, experți în acest altfel de spectacol al lumii, prin meșteșugul pumnilor și șuturilor, loviturilor din cap și foarfecilor, strangulării, strivirii de podea, dacă Goebbels ar intra în acest campionat, ar juca la sigur, ar pune să înainteze escadrilele de avioane.

Tocmai de avioane și de meșteșugurile lor va fi vorba acum în capitală, după ce marina s-a purtat atît de jignitor, în treacăt fie spus, de vreme ce nu ne vom mai întoarce la acest subiect, că, în ciuda strădaniei Victorilor, încă nu au fost descoperiți cei cu rebeliunea, căci întîmplarea cu João de Lisboa nu poate să fi fost isprava unui simplu călăfătuitor sau tîmplar. Fiind, așadar, vădit pentru toată lumea că norii războiului se adună deasupra Europei, a hotărît guvernul națiunii, prin exemplu, care din toate e cea mai bună lecție, să le explice locuitorilor cum vor trebui să procedeze și să-și protejeze viața în caz de bombardament aerian, fără ca totuși să ducă grija pentru verosimilitate pînă la a-și identifica dușmanul posibil, dar lăsînd să plutească în aer bănuiala că e vorba de cel ereditar, adică de spaniolul acum rojo, de vreme ce, fiind încă așa de scurtă raza de acțiune a avioanelor moderne, nu se preconizează că ne vor ataca avioane franceze, engleze cu atît mai puțin, și pe deasupra aliații noștri, cît despre italieni și germani, au fost atît de multe dovezile de prietenie față de acest popor înfrățit în idealul comun, că de la ei mai curînd vom aștepta într-o zi ajutor, exterminare niciodată. Așadar, prin ziare și prin radio, guvernul a anunțat că pe douăzeci și șapte luna asta, în ajunul celei de-a zecea aniversări a Revoluției Naționale, Lisabona va asista la un spectacol inedit, și anume un simulacru de atac aerian peste o parte din Baixa sau, în termeni de o mai mare rigoare tehnică, la demonstrația unui atac aerochimic, avînd ca obiectiv distrugerea gării Rossio și interzicerea căilor de acces în stație prin infestarea cu gaze. Va veni mai întîi un avion de recunoaștere, zburînd peste oraș,

care va lansa un semnal de fum deasupra gării, lucru care are ca scop marcarea obiectivului de bombardat. Afirmă anumite spirite critice și negativiste că rezultatele ar fi incomparabil mai eficace dacă ar veni imediat bombardierele să dea drumul la bombe, fără ca mai întîi să sune din trompete, dar aceste persoane sînt vădit perverse, disprețuiesc legile cavalerismului războinic, care specifică întocmai că nu trebuie să-l ataci pe inamic fără avertisment. Așa că de-abia a început să se ridice fumul în aer, că artileria apărării a și tras o salvă, semnal pentru ca sirenele corespunzătoare să înceapă să șuiere, și această alertă, imposibil de ignorat, motivează măsurile luate atît de apărarea activă, cît și de apărarea pasivă. Poliția, Garda Națională Republicană, Crucea Roșie și pompierii intră imediat în acțiune, publicul e obligat să se retragă de pe străzile amenințate, care sînt toate cele dimprejur, în timp ce echipele de salvare și de prim ajutor vor da fuga, febrile, la locurile de risc și mașinile pompierilor se vor îndrepta spre previzibilele focare de incendiu, ca să zicem așa, cu furtunul gata de atac. Între timp, s-a retras avionul de recunoaștere, convins că semnalul de fum e unde trebuie să fie și că s-au adunat deja salvatorii, printre care se află, cum o să vedem la timpul potrivit, actorul de teatru și cinema António Silva, în fruntea pompierilor săi voluntari, care sînt cei din Ajuda. Poate, în sfîrșit, să se apropie aviația de bombardament inamică, formată dintr-o flotilă de aeroplane, din acelea care trebuie să zboare la joasă înălțime din cauza carlingii expuse ploii și celor patru vînturi, mitralierele de apărare și artileria antiaeriană intră în acțiune, totuși, fiind acest exercițiu o joacă, nici un avion nu e doborît, își fac, nepedepsiți, aproape de nori, pasele și zeflemelele, nici nu e nevoie să simuleze lansarea bombelor, explozive și cu gaz, ele sar singure în aer aici, jos, în Praça dos Restauradores[1], n-ar salva-o

1. Piața Restauratorilor, numită astfel în amintirea restaurării independenței portugheze în 1640.

patrioticul nume dacă s-ar întîmpla cu-adevărat. De asemenea, n-a avut scăpare o forță de infanterie, decimată pînă la ultimul om, nici azi nu s-a aflat ce naiba voia să facă o forță de infanterie într-un loc care, după umanitarul anunț al inamicului, va fi sever bombardat, cum pe dată s-a văzut, să sperăm că lamentabilul episod, rușinea armatei noastre, nu va fi dat uitării și că statul-major va fi dus la curtea marțială pentru o execuție colectivă, sumară. Se extenuează echipele de salvare și de prim ajutor, brancardieri, infirmieri, medici, luptînd cu abnegație sub foc ca să adune morții și să salveze răniții, mînjiți aceștia din urmă cu mercurocrom și tinctură de iod, înfășurați în fețe și pansamente care, după aceea, vor fi spălate, pentru o nouă folosință, atunci cînd rănile vor fi de-adevăratelea, chiar de-ar fi să așteptăm treizeci de ani[1]. În ciuda eforturilor eroice ale apărării, avioanele inamice se întorc în al doilea val, ating cu bombe incendiare gara Rossio, pradă acum voracității flăcărilor, un munte de moloz, dar speranța victoriei noastre finale nu s-a pierdut, pentru că, pe piedestalul său, cu capul gol, continuă să se înalțe, miraculos nevătămată, statuia regelui Dom Sebastião. Distrugerea se întinde și în alte locuri, s-au transformat în noi ruine vechile ruine ale mînăstirii Carmo[2], din Teatrul Național ies coloane groase de fum, se înmulțesc victimele, peste tot ard casele, mamele strigă după pruncii lor, copiii strigă după mămicile lor, de soți și tați nu-și amintește nimeni, războiul e acel monstru[3]. Sus, pe cer, satanici, aviatorii sărbătoresc succesul misiunii bînd păhărele din coniacul Fundador, în același timp încălzindu-și picioarele amorțite, acum cînd febra luptei a început să se stingă. Își iau notițe,

1. În 1961 se va declanșa războiul colonial, care va dura pînă în 1974.
2. Mînăstirea Carmo, construită în secolul al XIV-lea, a fost dărîmată de cutremurul din 1755 și ruinele ei sînt păstrate ca atare.
3. Începutul unui fragment celebru dintr-o predică a lui Antonio Riveira.

desenează crochiuri, fac fotografii pentru rapoartele lor, apoi, balansîndu-şi batjocoritor aripile, se îndepărtează spre Badajoz, ni s-a părut nouă că au luat-o pe Caia[1]. Oraşul e o mare de flăcări, morţii se numără cu miile, acesta a fost noul cutremur. Atunci artileria antiaeriană trage o ultimă salvă, sirenele răsună din nou, exerciţiul s-a terminat. Populaţia iese din pivniţe şi adăposturi plecînd acasă, nu sînt morţi, nici răniţi, clădirile sînt în picioare, totul n-a fost decît o glumă.

Acesta e programul complet al spectacolului. Ricardo Reis, care asistase de la distanţă la bombardamentele de la Urca şi Praia Vermelha, atît de îndepărtate încît puteau fi confundate cu nişte exerciţii identice cu acestea de aici, pentru antrenarea piloţilor şi pregătirea pentru fugă a populaţiei, nenorocirea a fost că, a doua zi, ziarele au vorbit de morţi reali şi de răniţi adevăraţi, Ricardo Reis decide să vadă cu ochii lui decorul şi actorii, îndepărtîndu-se de centrul operaţiilor pentru a nu prejudicia verosimilitatea, de exemplu, pe puntea înaltă a ascensorului Santa Justa[2]. Alţii se gîndiseră la asta înaintea lui, formau un zid prin care nu puteai pătrunde, aşa că o luă la vale pe Calçada do Carmo şi înţelese că mergea în pelerinaj, să fi fost altele drumurile, de praf şi macadam, ar crede că paşii îl purtau din nou la Fátima, sînt toate lucruri ale cerului, avioane, păsăroi[3] sau spectre. Nu ştie de ce i-a venit în minte păsăroiul părintelui Bartolomeu de Gusmão, mai întîi n-a ştiut, apoi, după ce-a reflectat şi căutat, a admis că printr-o subconştientă asociaţie de idei trecuse de la exerciţiul de astăzi la bombardamentele de la Praia Vermelha şi Urca, de la ele, fiind toate braziliene, la părintele

1. Rîul Caia, afluent al fluviului Guadiana, formează graniţa dintre Portugalia şi Spania între oraşele Elvas şi Badajoz.
2. Turn de unde se poate admira Lisabona. A fost construit de Raoul Mesnier de Ponsard, elev al lui Gustave Eiffel.
3. Maşina de zburat a părintelui Bartolomeu Lourenço, în jurul căreia se construieşte fabula romanului *Memorialul mînăstirii*.

zburător, în sfîrşit ajungînd la păsăroiul care l-a făcut nemuritor şi care n-a zburat niciodată, chiar dacă cineva a spus contrariul sau îl va spune în viitor. Din capul scării care coboară pînă în Rua do Primeiro de Dezembro, vede mulţime în Rossio, nu se gîndise că li se va permite spectatorilor să stea în preajma bombelor şi petardelor, dar se lasă dus de curentul curioşilor care dau năvală pe teatrul de război ca la un festival. Cînd a intrat în piaţă a văzut că aglomeraţia era şi mai mare decît i se păruse înainte, nu se poate trece, dar Ricardo Reis a avut timp să înveţe tertipurile locale şi înaintează spunînd, Daţi-mi voie, daţi-mi voie, lăsaţi-mă să trec, sînt medic, nu că n-ar fi adevărat, dar cea mai falsă dintre minciuni e tocmai aceea care se foloseşte de adevăr ca să-şi satisfacă şi să-şi justifice viciile. Graţie stratagemei reuşeşte să ajungă în primele rînduri, de aici o să vadă totul. Nu e încă nici urmă de avioane, totuşi, dar forţele poliţieneşti sînt nervoase, gradaţii, în spaţiul liber dintre teatru şi gară, dau ordine şi instrucţiuni, acum a trecut un automobil de stat, îl duce pe ministrul de interne cu membrii familiei, femeile n-au lipsit nici ele la apel, alţii îl urmează în alte maşini, vor asista la exerciţiu de la ferestrele Hotelului Avenida Palace. Deodată s-a auzit salva tunului de veghe, urlă sirenele mînioase, porumbeii din Rossio se ridică în stoluri, vîjîind din aripi ca rachetele, ceva a dat greş în program, e pripeala începătorului, mai întîi trebuia să vină avionul inamic să-şi arunce semnalul fumigen, doar apoi îşi vor intona sirenele corul de bocitoare şi artileria antiaeriană îşi va lansa salva, e totuna, cu toate aceste salturi ale ştiinţei o să vină o zi cînd bombele încă vor mai zbura la zece mii de kilometri distanţă, dar noi vom şti deja ce ne rezervă viitorul. Se iveşte în fine avionul, mulţimea vibrează, se ridică mîini, Uite-l, uite-l, se aude un sunet răguşit, explozie, un fuior gros de fum negru începe să urce în văzduh, agitaţia e generală, anxietatea răguşeşte vocile, medicii îşi pun stetoscoapele la urechi, infirmierii îşi pregătesc seringile, brancardierii rîcîie, de nerăbdare, solul. Departe

se aude mugetul continuu al motoarelor fortărețelor zburătoare, clipa se apropie, spectatorii mai sperioși se întreabă dacă asta pînă la urmă nu-i pe bune, unii se îndepărtează, o iau la sănătoasa, se adăpostesc sub porțile caselor de teama schijelor, dar majoritatea nu se dau bătuți și, odată dovedită inocuitatea bombelor, în puțină vreme mulțimea se dublează. Pocnesc petardele, militarii își pun măștile de gaz, nu sînt destule pentru toți, dar aici e important să dai o impresie de realitate, știm de la început cine moare și cine scapă de atacul chimic, nu e încă vremea să pierim cu toții. E fum peste tot, spectatorii tușesc, strănută, din dosul Teatrului Național pare c-a izbucnit un vulcan turbulent și negru, chiar dă impresia că arde, dar e dificil să iei în serios aceste evenimente. Polițiștii împing spectatorii care înaintează și încurcă mișcările salvatorilor, și chiar se văd răniți, duși pe targă, care, uitînd de dramaticul rol pe care l-au învățat, se prăpădesc de rîs, probabil au respirat gaz ilariant, chiar și brancardierii trebuie să se oprească să-și șteargă lacrimile, care sînt de simplă veselie, nu de gaz lacrimogen. Și, culmea culmilor, în timp ce fiecare își trăiește cum poate adevărul imaginarului pericol, apare un măturător al municipalității, cu căruciorul metalic și mătura lui, vine măturînd hîrtiile de-a lungul șanțului, le adună cu fărașul, plus alte gunoaie mărunte, varsă totul în cutie și continuă, străin de larmă, de agitație, de alergături, intră printre vălătucii de fum și iese nevătămat, nici măcar nu-și ridică ochii să vadă avioanele spaniole. Un episod în general ajunge, două sînt prea multe, dar istoria e puțin interesată de arta compoziției literare, de aceea ne-a trimis acum un poștaș care iese în față cu sacul lui de corespondență, omul traversează pașnic piața, are scrisori de înmînat, cîți oameni nu l-or aștepta cu emoție, poate că astăzi vine scrisoarea din Coimbra, mesajul, Mîine voi fi în brațele tale, acest poștaș e conștient de responsabilitățile lui, nu e el omul care să-și piardă vremea cu spectacole și scene de stradă. Ricardo Reis, în mulțime, e singurul înțelept capabil să compare măturător și poștaș portughez

cu acel faimos băiețel din Paris care striga că are prăjituri delicioase de vînzare în vreme ce mulțimea înfuriată lua cu asalt Bastilia, în realitate nimic nu ne deosebește, pe noi, portughezii, de lumea civilizată, nu ne lipsesc nici eroii nepăsării, poeții închiși în sine, măturătorii care mătură la nesfîrșit, poștașii distrați care traversează piața fără să-și dea seama că scrisoarea de la Coimbra trebuie dată domnului de colo. Dar nu aduc nici o scrisoare de la Coimbra, zice, în timp ce măturătorul își continuă măturatul și cofetarul portughez laudă brînzoaicele de Sintra.

După cîteva zile, Ricardo Reis povestea ce văzuse, avioanele, fumăraia, vorbea de bubuitul artileriei antiaeriene, de răpăitul mitralierelor, iar Lídia asculta cu atenție, regretînd că n-a fost și ea, apoi rîse cu poftă de cazurile pitorești, Vai, ce nostim, omul cu gunoiul, atunci își aminti că și ea avea ceva de povestit, Știți cine a fugit, nu-l așteptă pe Ricardo Reis să-i răspundă, Manuel Guedes, marinarul de care v-am vorbit zilele trecute, vă amintiți, Îmi amintesc, dar de unde a fugit, A fugit cînd îl duceau la tribunal, și Lídia rîse încîntată, Ricardo Reis se mulțumi să zîmbească, Țara asta e anapoda, navele pleacă pe apă înainte de vreme, arestații se fac nevăzuți, poștașii nu-și împart scrisorile, măturătorii, în sfîrșit, despre măturători nu e nimic de zis. Dar Lídia era foarte mulțumită că Manuel Guedes fugise.

Nevăzuți, greierii cîntau în palmierii din Alto de Santa Catarina. Corul strident care zgîrie urechile lui Adamastor nu merită dulcele nume de muzică, dar sunetele depind de dispoziția celui care le ascultă, așa cum va fi ascultat gigantul îndrăgostit cînd se plimba pe plajă așteptînd să vină Doris, codoașa, să stabilească dorita întîlnire, pe atunci marea cînta și glasul mult iubitei Tetis plutea peste ape, așa cum se spune că face duhul sfînt. Aici cîntăreții sînt masculii, își freacă bătăios aripile și produc acest zgomot neobosit, obsesiv, o carieră de marmură care deodată slobozește în văzduhul arzător un scrîșnet ascuțit de parcă înăuntrul pietrei s-au apucat să taie o vînă mai dură. E cald. În Fátima a fost primul anunț al caniculei, în ziua aceea de jar, dar apoi au urmat zile închise, chiar a burniţat, însă inundația s-a retras definitiv de pe terenurile de lîngă apă, din imensa mare interioară n-au mai rămas decît mocirle putrede pe care soarele încet le seacă. Bătrînii vin de dimineață, cînd e încă răcoare, își aduc umbrelele, însă cînd le deschid în căldura care se întețește, le folosesc ca să se protejeze de soare, de unde vom înțelege că e mai important ce anume facem cu obiectele decît ce nume le dăm, cu toate că, de fapt, un lucru depinde de celălalt, așa cum observăm chiar în acest moment, vrem, nu vrem, ne întoarcem tot timpul la cuvinte. Navele vin și pleacă, cu steagurile lor, coșurile fumegînd, marinarii minusculi, sonora voce a sirenelor, atîta au auzit-o călătorii în furtunile oceanului, suflată prin cochilii furioase, că au ajuns să învețe să vorbească de la egal la egal cu zeul mărilor. Acești bătrîni n-au navigat niciodată, dar nu le îngheață sîngele în vine cînd

aud, frînt de distanță, mugetul puternic, deși în adîncul lor se înfioară, ca și cum prin canalele arterelor ar pluti corăbii, rătăcite în bezna absolută a trupului, printre giganticele oase ale lumii. Copleșiți de căldura mocnită coboară aleea, merg să mănînce, își fac siesta în penumbra casei, apoi, la primul semn al răcorii aduse de seară, se întorc în Alto, se așază pe aceeași bancă, cu umbrela deschisă, pentru că umbra acestor arbori este, așa cum știm, hoinară, e de ajuns să coboare puțin soarele și ea fuge, adineauri ne acoperea, asta pentru că frunzele sînt așa de sus. Acești bătrîni vor muri fără să știe că palmierii nu sînt arbori, e incredibil pînă unde ajunge ignoranța oamenilor sau, altfel spus, e incredibil că spunem că palmierii nu sînt arbori și că asta n-are nici o importanță, ca și în cazul umbrelei, nu contează decît protecția pe care ne-o dau. De altfel, dacă l-am întreba dacă e arbore palmierul pe acel domn doctor care vine aici în fiecare după-amiază, pun pariu că nici el n-ar ști să răspundă, ar trebui să se ducă acasă să-și consulte cartea de botanică, dacă n-a uitat-o în Brazilia, despre regnul vegetal n-are nevoie de mai multe cunoștințe decît precarele informații cu care-și ornamentează poemele, de obicei flori, ceva lauri pentru că vin de pe vremea zeilor, cîțiva arbori fără nume, cîrcei de viță și floarea-soarelui, trestii fremătînd în curent, iedera uitării, crinii, și rozele, rozele, rozele. Bătrînii și Ricardo Reis au deja relații cordiale și stau de vorbă prietenește, dar el n-a ieșit niciodată din casă cu ideea premeditată de a-i întreba, Știați că palmierul nu e arbore, iar ei se îndoiesc atît de puțin de ceea ce cred că știu, încît nu-l vor întreba nicicînd, Domnule doctor, palmierul e arbore, într-o zi se vor despărți și va rămîne nelămurită această problemă fundamentală a existenței, dacă, părînd arbore, e chiar arbore palmierul, dacă, părînd viață, e chiar viață această umbră arborescentă pe care o proiectăm pe pămînt.

Acum, Ricardo Reis se scoală tîrziu. A renunțat la micul dejun, s-a obișnuit să-și stăpînească apetitul matinal, așa încît îi par amintiri dintr-o altă viață tăvile încărcate pe

care Lídia i le aducea în cameră în îmbelșugatele vremuri ale Hotelului Bragança. Doarme pînă tîrziu dimineața, se trezește și adoarme la loc, asistă la propriul său somn și, după multe eforturi, a reușit să se fixeze la un singur vis, mereu același, despre cineva care visează că nu vrea să viseze, suprapunînd visului visul, ca unul care-și șterge urmele denunțătoare, e simplu, ajunge să tîrăști după tine o creangă de copac sau o frunză de palmier, nu mai rămîn decît frunze răzlețe, săgeți ascuțite, care se usucă repede și se amestecă cu praful. Se dă jos din pat la ora prînzului. Spălatul, bărbieritul, îmbrăcatul sînt acțiuni mecanice la care conștiința abia participă. Fața acoperită de spumă nu e decît o mască de bărbat, adaptabilă oricărui chip de bărbat, și cînd briciul, încetul cu încetul, dezvăluie ce era dedesubt, Ricardo Reis se privește surprins, oarecum intrigat, neliniștit, de parcă s-ar teme că de acolo l-ar putea pîndi vreo primejdie. Observă minuțios ce-i arată oglinda, încearcă să descopere asemănările acestui chip cu altul pe care nu l-a mai văzut de multă vreme, așa nu mai merge, îi spune conștiința, trebuie doar să se bărbierească în fiecare zi, să-și vadă în fiecare zi ochii, gura, nasul, bărbia, obrajii palizi, apendicele șifonate și ridicole care sînt urechile, și totuși parcă au trecut mulți ani de cînd nu și-a privit propria imagine, închis într-un spațiu fără oglinzi, fără ochii altcuiva care să-l privească, azi se vede și nu se recunoaște. Iese să ia prînzul, uneori se întîlnește cu bătrînii care coboară pe alee, îl salută, Bună ziua, domnule doctor, el răspunde, Bună ziua, nici acum nu știe cum îi cheamă, ce nume au, pot fi la fel de bine arbori sau palmieri. Cînd are chef vede cîte un film, însă aproape întotdeauna se întoarce acasă imediat după masă, grădina e pustie sub căldura apăsătoare a soarelui, rîul sclipește cu reverberații orbitoare, prizonier în piatră, Adamastor va slobozi un țipăt înfricoșător, furios pe expresia pe care i-a dat-o sculptorul, îndurerat din pricinile pe care le cunoaștem de pe vremea lui Camões. Precum bătrînii, Ricardo Reis se retrage în penumbra casei sale, în

care puțin cîte puțin a revenit vechiul miros de mucegai, Lídia nu ajunge să deschidă, cînd vine, toate ferestrele, e un miros pe care-l exală mobilele, pereții, lupta e inegală, de fapt, și Lídia apare mai rar. Pe seară, odată cu primul suflu al brizei, Ricardo Reis iese din nou, se așază pe o bancă din grădină, nici foarte aproape, nici foarte departe de bătrîni, le-a dat ziarul de dimineață, deja citit, e unica lui faptă caritabilă, nu le dă de pomană pîine pentru că nu i-au cerut, le dă aceste foi de hîrtie tipărită cu știri, deși nu i-au fost cerute, hotărîți-vă care generozitate ar fi mai mare, dacă prima n-ar fi fost omisă. Pe Ricardo Reis l-am întreba ce-a făcut acasă singur în tot acest timp, dar n-ar ști să ne răspundă, ar ridica pur și simplu din umeri. Poate că nu și-ar aduce aminte că a citit, a scris, a rătăcit pe coridoare, s-a dus la fereastra care dă spre spatele clădirii să contemple curțile, rufele atîrnate, cearșafuri albe, prosoape, și cotețele de găini, animalele domestice, pisici dormind pe ziduri, la umbră, dar nici un cîine, pentru că, într-adevăr, astea nu sînt bunuri care să merite păzite. S-a întors la citit, la scris versuri, dacă nu la corectatul lor, a rupt cîteva foi care nu meritau păstrate, numai cuvîntul e același, nu și semnificația lui. Apoi așteaptă să se moaie căldura, să înceapă să sufle prima briză a după-amiezii, cînd a coborît scara a ieșit pe palier vecina de dedesubt, timpul a risipit bîrfele pentru că le-a banalizat motivul, toată clădirea e acum doar pace între semeni și armonie între vecini, Soțul dumneavoastră se simte mai bine, întrebă, și vecina răspunse, Datorită dumneavoastră, domnule doctor, a fost o binecuvîntare, un miracol, e ceea ce ne place tuturor să cerem, binecuvîntări și miracole, fie și întîmplarea că locuiește lîngă ușa noastră un medic și că era acasă cînd ne-a apucat răul de la stomac, A eliminat, S-a ușurat și pe sus, și pe jos de mai mare dragul, domnule doctor, așa e viața, aceeași mînă scrie rețeta pentru purgativ și versul sublim sau numai discret, Ai soare dacă e soare, ramuri dacă le cauți, noroc dacă ți-e dat.

Bătrînii își citesc ziarul, știm acum că unul e analfabet, de aceea mai darnic cu comentariile, își dă cu părerea, n-are alt mod de a echilibra balanța, dacă unul știe, celălalt explică, Vezi că povestea lui Șase Sute Țicnitul are hazul ei, Îl cunosc de ani de zile, cînd încă mai era conductor de tramvaie, avea mania să tamponeze căruțele, Scrie aici că din cauza acestui năravv a fost arestat de treizeci și opt de ori, pînă la urmă l-au dat afară din slujbă, nu voia să se îndrepte, Era un război în toată legea, nici căruțașii nu erau fără vină, trebuie s-o spunem, mergeau la pas, fără grabă, și Șase Sute Țicnitul suna din clopoțel, furios, făcînd spume la gură, pînă la urmă își pierdea răbdarea, băga viteză și bum, era o nebunie, venea poliția, cu toții la secție, Acum Șase Sute Țicnitul e căruțaș și se ia tot timpul la harță cu colegii dinainte, care îi fac același lucru pe care el îl făcea celorlalți, Cum zice vorba de demult, cine sapă groapa altuia cade singur în ea, aceasta a fost concluzia bătrînului care nu știa să citească, de aceea are mai multă nevoie de formule de înțelepciune condensată, pentru uz imediat și efect rapid, ca purgativele. Ricardo Reis stă pe aceeași bancă, se întîmplă rar, dar de astă dată toate celelalte sînt ocupate, înțelege că lungul dialog al bătrînilor era destinat urechilor sale și întreabă, Dar porecla de Șase Sute Țicnitul de unde vine, la care bătrînul analfabet răspunde, Numărul lui la compania de tramvaie era șase sute, țicnit i-au zis din pricina năravului, a rămas Șase Sute Țicnitul și i se potrivește, Fără îndoială. Bătrînii se întoarseră la lectură, Ricardo Reis își lăsă gîndurile să plutească în derivă, ce poreclă mi s-ar potrivi mie, poate Medicul Poet, Du-te Vino, Spiritistul, Zé[1] al Odelor, Jucătorul de Șah, Casanova Cameristelor, Serenadă sub Clar de Lună, deodată bătrînul care citea spuse, Oropsitul de Soartă, era porecla unui pungaș neînsemnat, un hoț de buzunare prins în flagrant, și un

1. Zé – hipocoristic al lui José, unul dintre numele portugheze foarte comune.

delincvent se poate numi Ricardo Reis, numele nu-şi aleg destinele. Ce-i interesează cel mai mult pe bătrîni sînt tocmai aceste ştiri din cotidianul dramatic şi pitoresc, escrocheriile, dezordinile şi agresiunile, orele nefaste, actele de disperare, crima pasională, umbra chiparoşilor, accidentele mortale, pruncul abandonat, automobilele ciocnite, viţelul cu două capete, căţeaua care dă să sugă pisoilor, cel puţin asta nu e ca Ugolina, care propriii copii a fost în stare să-i mănînce. Acum se vorbeşte de Micas Saloia, pe numele ei adevărat Maria da Conceição, care are o sută şaizeci de arestări pentru furt şi a fost de mai multe ori deportată în Africa, şi de Judite Meleças, falsă contesă de Castelo Melhor, care l-a stors de două mii cinci sute de scuzi pe un locotenent din Garda Naţională Republicană, sumă care va părea derizorie peste cincizeci de ani, dar care în zilele astea austere e aproape o avere, s-o spună femeile din Benavente, care pentru o zi de muncă de la răsăritul pînă la apusul soarelui cîştigă zece scuzi, să facem socoteala, Judite Meleças, chiar nefiind adevărata contesă de Castelo Melhor, a băgat în buzunar, în schimbul a ce va fi ştiind locotenentul din gardă, două sute cincizeci de zile de viaţă şi de muncă ale Măriilor de pe malul apei[1], fără a pune la socoteală perioadele de şomaj şi de lipsă de pîine, care sînt multe. Restul interesează mai puţin. S-a făcut, cum s-a anunţat, serbarea de la Jockey Club, cu multe mii de spectatori, nu e de mirare că ne-am dus aşa de mulţi, prea bine cunoaştem arzătoarea pasiune portugheză pentru sărbători, hramuri şi pelerinaje, pînă şi Ricardo Reis s-a dus la Fátima, deşi s-a declarat păgîn, cu atît mai mult cînd e vorba de o operă de caritate, ca aceasta, pe de-a-ntregul dedicată binelui semenilor, sinistraţilor din Ribatejo, printre care, de vreme ce tot am vorbit de ea, se află şi Maria din Benavente, care-şi va primi partea cuvenită din cei patruzeci şi cinci de mii

1. Aluzie la vecinătatea cu fluviul Tejo şi cu un afluent al acestuia a zonei al cărei centru administrativ este localitatea Benavente.

șapte sute cincizeci și trei de scuzi și cinci centime, atît s-a declarat, dar banii nu sînt toți lichizi, mai lipsește să aflăm care sînt sumele și taxele de plătit, și nu sînt puține. Însă a meritat, numerele spectacolului au fost excelente și rafinate, filarmonica Gărzii Naționale Republicane a dat un concert, au făcut carusel și șarjă două escadroane de cavalerie ale aceleiași gărzi, au evoluat patrule ale Școlii Practice de Cavalerie din Torres Novas, au fost doborîți și încolțiți caii din Ribatejo, nu oamenii, cu toate că și ei sînt de atîtea ori încolțiți și doborîți, iar nuestros hermanos[1] au fost reprezentați, contra plată, de picadorii din Sevilla și Badajoz dinadins veniți în patria noastră, ca să stea de vorbă cu ei și să afle vești au coborît pe peluză ducii de Alba și Medinaceli, oaspeții Hotelului Bragança, frumos exemplu de solidaritate peninsulară a fost dat aici, nimic nu se compară cu un grande de Spania sau de Portugalia.

Veștile din restul lumii n-au variat prea mult, continuă grevele în Franța, unde greviștii au ajuns la cinci sute de mii, drept care nu se va mai lăsa mult așteptată demisia guvernului lui Albert Sarraut, căruia îi va succeda un nou cabinet, pe care îl va organiza Léon Blum. Se vor rări atunci pomenitele greve, astfel părînd că reclamanții s-au mulțumit, deocamdată, cu noul guvern. Dar în Spania, unde nu știm dacă se vor întoarce picadorii din Sevilla și Badajoz, după ce-au vorbit cu ei ducii, Aquí nos respectan como si fuéramos grandes de Portugal, sino más, resten ustedes con nosotros[2], vom împunge împreună taurii, în Spania, spuneam, greviștii se înmulțesc precum ciupercile și deja Largo Caballero amenință, în traducere portugheză, Cîtă vreme clasele muncitoare nu vor fi sprijinite de putere, sînt de prevăzut mișcări violente, el o spune, fiind un simpatizant, pentru că e adevărat, iată de ce va trebui să fim pregătiți pentru ce-i mai rău. Chiar dacă n-ajungem

1. Frații noștri (sp.).
2. Aici sîntem respectați ca și cum am fi granzi de Portugalia, dacă nu și mai mult, rămîneți cu noi (sp.).

la vreme, tot a meritat osteneala, fie sufletul mare, fie mic[1], cum mai mult sau mai puțin aproximativ a spus-o cineva, și acesta a fost cazul Negusului, care a avut în Anglia o impunătoare primire populară, bine spune zicala din popor, Moare măgarul, ovăz e din plin, i-au lăsat britanicii pe etiopieni pradă tristei lor sorți și acum îl aplaudă pe împăratul lor, să-ți spun ceva, domnule dragă, află de la mine, totul e o mare potlogărie. Așa că n-avem de ce să ne mirăm că, după ce domnul doctor s-a întors acasă, bătrînii din Alto de Santa Catarina flecăresc voios despre animale, lupul alb care a apărut în Riodades, care nu-i departe de Sao João da Pesqueira, și pe care populația l-a numit Porumbelul, și leoaica Nadia, care l-a mușcat de picior pe fachirul Blacaman, în Coliseu, sub ochii tuturor spectatorilor, ca să se știe cum într-adevăr își riscă viața artiștii de circ. Dacă Ricardo Reis nu s-ar fi retras așa devreme, ar fi putut folosi prilejul pentru a povesti cazul cățelei Ugolina, completîndu-se astfel colecția de fiare, lupul deocamdată liber, leoaica avînd nevoie de o doză mai mare de stupefiante, în fine cățeaua filicidă, fiecare cu porecla ei, Porumbelul, Nadia și Ugolina, nu prin nume se vor deosebi animalele de oameni.

Într-o zi în care dormitează, dis-de-dimineață, foarte devreme pentru noile sale deprinderi de indolență, Ricardo Reis aude salvele navelor de război de pe Tejo, douăzeci și una de bubuituri solemne, trase la intervale regulate, făceau să vibreze geamurile, crezu că începea un nou război, dar apoi își aduse aminte de știrile pe care le citise cu o zi înainte, azi e Zece Iunie, Sărbătoarea Neamului, întru amintirea strămoșilor noștri și consacrarea noastră, atîția cîți sîntem, pentru sarcinile viitorului. Pe jumătate somnolent, își măsură energia, dacă are destulă ca să se scoale brusc dintre cearșafurile umede, să deschidă larg ferestrele ca să poată intra nestingherite ultimele ecouri ale salvei și eroic să pună pe fugă umbrele casei, mucegaiurile ascunse,

1. Aluzie la poemul *Mare portugheză* din volumul *Mesaj*.

mirosul insidios de stătut, dar, în timp ce se gîndea la asta deliberînd cu sine însuşi, au tăcut ultimele vibraţii ale spaţiului, peste Alto de Santa Catarina a coborît din nou o tăcere adîncă, Ricardo Reis nu-şi dădu seama că închisese ochii, adormind din nou, aşa e viaţa cînd e greşită, dormim cînd ar trebui să veghem, plecăm cînd ar trebui să venim, închidem fereastra cînd ar trebui s-o ţinem deschisă. După-amiază, întorcîndu-se de la masa de prînz, observă că pe treptele statuii lui Camões erau buchete de flori, omagiul adus de asociaţiile de patrioţi poetului epic, cîntăreţului sublim al virtuţilor neamului, ca să se înţeleagă clar că nu mai avem nimic de-a face cu mărunta şi josnica tristeţe[1] de care pătimeam în secolul al şaisprezecelea, astăzi sîntem un popor foarte mulţumit, ba bine că nu, diseară vom aprinde în piaţă cîteva reflectoare, domnul Camões va fi luminat din cap pînă în picioare, ce spun eu, transfigurat de nemaivăzuta strălucire, ştim prea bine că e chior de ochiul drept, nu e nici o nenorocire, i-a rămas stîngul ca să ne vadă, dacă vi se pare că lumina e prea puternică, spuneţi-ne, nu ne costă nimic s-o reducem la penumbră, la întunericul total, la bezna originară, ne-am obişnuit cu ea. Dacă Ricardo Reis ar fi ieşit în noaptea aceea, l-ar fi întîlnit pe Fernando Pessoa în piaţa Luís de Camões, aşezat pe o bancă de parcă ar fi venit să respire briza, acelaşi repaus l-au căutat familii şi alţi singuratici, şi e lumină ca ziua, feţele par atinse de extaz, e evident că-i Sărbătoarea Neamului. A vrut Fernando Pessoa, cu această ocazie, să recite în minte poemul din Mesaj dedicat lui Camões şi i-a trebuit ceva timp ca să-şi dea seama că nu există în Mesaj nici un poem dedicat lui Camões, pare cu neputinţă, crezi doar dacă vezi, de la Ulise[2] la Sebastião nu i-a scăpat nici unul, nu i-a uitat nici pe profeţi, Bandarra[3]

1. Vers din *Lusiada* (V, 145, 8).
2. Ulise este unul dintre întemeietorii legendari ai Lisabonei.
3. Gonçalo Anes Bandarra (secolul al XVI-lea), cizmar şi poet popular, a scris un lung poem profetic care a stat la originea mesianismului sebastic.

și Vieira, dar n-a avut nici un cuvințel, nici unul, pentru Chior, iar această lipsă, omisiune, absență, face să-i tremure mîinile lui Fernando Pessoa, conștiința l-a întrebat, De ce, inconștientul nu știe ce răspuns să dea, atunci Luís de Camões zîmbește, gura lui de bronz schițează zîmbetul inteligent al celui ce-a murit de mai mult timp și spune, A fost invidia, dragul meu Pessoa, dar lasă, nu te frămînta atît, aici, unde ne aflăm amîndoi, nimic n-are importanță, va veni o zi cînd te vor renega de o sută de ori, va sosi și alta cînd îți vei dori să te renege. Chiar în acest timp, la etajul doi din Rua de Santa Catarina, Ricardo Reis încearcă să scrie un poem pentru Marcenda, pentru ca mîine să nu se spună că Marcenda a trecut zadarnic, Nostalgic după vara care trece, florile-i plîng și lacrimile-mi pun în amintirea răsturnată a clipei morții lor, aceasta va fi prima parte a odei, pînă aici nimeni n-ar ghici că-i vorba de Marcenda, deși se știe că de multe ori începem vorbind despre orizont pentru că e drumul cel mai scurt pentru a ajunge la inimă. Jumătate de oră mai tîrziu, sau o oră, sau cîte, căci timpul, în această facere a versurilor, ori zăbovește, ori se precipită, a căpătat formă și sens partea intermediară, nici măcar nu e lamentația care părea că va fi, e numai înțeleapta înțelepciune a ceea ce nu are leac, Trecută ireparabila poartă a fiecărui an, înainte i-o iau umbrei unde voi rătăci, fără flori, în abisul turbulent. În zori doarme întreg orașul, inutile, căci nu mai e nimeni să le vadă, s-au stins reflectoarele de la statuia lui Camões, Fernando Pessoa s-a întors acasă, spunînd, Am venit, bunică, și în acest moment poemul se completează anevoie, cu un punct și virgulă, pus fără tragere de inimă, am văzut cum a luptat Ricardo Reis cu sine însuși, nu le voia aici, dar au rămas, să ghicim unde, pentru a participa și noi la operă, Și culeg roza pentru că soarta o trimite pe Marcenda, o păstrez, cu mine să se veștejească, și nu purtată de diurna roată a amplului pămînt. Ricardo Reis se întinse îmbrăcat pe pat, cu mîna stîngă așezată pe foaia de hîrtie, dacă dormind ar trece în moarte din somn, vor crede că e testamentul lui,

ultima dorință, scrisoarea de adio, și n-ar putea ști despre ce e vorba, chiar citind-o, fiindcă acest nume, Marcenda, nu e purtat de femei, sînt cuvinte din altă lume, din alt loc, feminine, dar de rasă gerunzie, precum Blimunda[1], bunăoară, nume ce-și așteaptă femeia care-l va purta, cel puțin pentru Marcenda ea a fost găsită, dar trăiește departe.

Aici, foarte aproape, în același pat, stătea culcată Lídia cînd s-a simțit cutremurul de pămînt. A fost scurt și brusc, a zguduit violent clădirea de sus pînă jos și, așa cum a venit, așa a trecut, lăsîndu-i pe vecini zbierînd pe scară și lustra din tavan oscilînd, ca o pendulă ce bate tot mai rar. Față de marea spaimă, glasurile sunau obscen, zarva se mutase acum în stradă, din fereastră în fereastră, în tot orașul, poate amintindu-și el, în pietrele sale, de memoria teribilă a altor cutremure, incapabil să suporte liniștea care vine după seism, clipa cînd conștiința se suspendă, în așteptare, și se întreabă, Va reîncepe, voi muri. Ricardo Reis și Lídia nu s-au ridicat. Erau goi, întinși pe spate ca niște statui tombale, nu erau acoperiți nici măcar de un cearșaf, moartea, dacă venea, îi găsea expuși, deplini, căci numai de cîteva minute trupurile lor s-au despărțit, gîfîind, umede de sudoarea proaspătă și de umorile intime, cu inima bătînd și răsunînd în pulsația pîntecelui, nu se poate să te simți mai viu, și deodată patul se zgîlțîie, mobilele oscilează, scrîșnesc podeaua și tavanul, nu e ameţeala clipei finale a orgasmului, ci pămîntul care urlă în adîncuri, Vom muri, spuse Lídia, dar nu se agață de bărbatul care era culcat alături de ea, cum e firesc, așa sînt, în general, fragilele femei, bărbații îngroziți sînt cei care spun, Nu e nimic, liniștește-te, a trecut, a spus-o și Ricardo Reis, dîrdîind de spaimă, și avea dreptate, cutremurul a venit și a trecut, cum am spus și mai înainte. Vecinele încă mai țipă pe scară, încetul cu încetul se potolesc, dar discuția se prelungește, una coboară în stradă, alta se instalează la fereastră, amîndouă intră în corul general.

1. Protagonista romanului *Memorialul mînăstirii*.

Apoi, treptat, calmul revine, acum Lídia se întoarce spre Ricardo Reis şi el spre ea, braţul unuia pe trupul celuilalt, el spune din nou, N-a fost nimic, şi ea zîmbeşte, dar expresia ochilor are alt înţeles, se vede că nu se gîndeşte la cutremur, stau şi se privesc, atît de departe unul de celălalt, atît de separaţi în gîndurile lor, cum imediat vom vedea cînd ea va spune deodată, Cred că sînt gravidă, am o întîrziere de zece zile. Un medic învaţă la facultate secretele trupului omenesc, misterele organismului, ştie aşadar cum operează spermatozoizii în interiorul femeii, urcînd în sus pe rîu, pînă cînd ajung, în sens propriu şi figurat, la izvoarele vieţii. Ştie asta din cărţi, ca de obicei, practica a confirmat-o, şi totuşi iată-l mirat, în pielea lui Adam care nu pricepe cum s-a putut întîmpla un asemenea lucru, oricît ar încerca Eva să-i explice, ea care, ca şi el, nu pricepe nimic. Şi încearcă să cîştige timp, Ce-ai spus, Am o întîrziere, cred că sînt gravidă, dintre ei doi ea e din nou cea mai calmă, de o săptămînă se gîndeşte la asta, în fiecare zi, în fiecare ceas, poate adineauri, cînd a spus, Vom muri, acum ne-am putea îndoi că Ricardo Reis era inclus în acest plural. El aşteaptă ca ea să pună o întrebare, de exemplu, Ce mă fac, dar ea tace în continuare, liniştită, atingîndu-şi pîntecele cu uşoara flexiune a genunchilor, nu se zăreşte nici un semn de graviditate, doar dacă nu ştim să interpretăm ce spun aceşti ochi, ficşi, profunzi, ocrotiţi de un soi de distanţă, de un orizont, dacă aşa ceva există în ochi. Ricardo Reis caută cuvintele potrivite, dar ce găseşte în sine e o înstrăinare, o indiferenţă, ca şi cum, deşi conştient că e obligaţia lui să contribuie la rezolvarea problemei, nu s-ar simţi implicat în originea ei, apropiată sau depărtată. Se vede pe sine în postura medicului căruia pacienta i-a spus, descărcîndu-şi sufletul, Vai, domnule doctor, ce se va întîmpla cu mine, sînt gravidă, şi în momentul cel mai nepotrivit, un medic nu poate răspunde, Avortează, nu fi proastă, dimpotrivă, îşi ia o expresie gravă, în cel mai bun caz reticentă, Dacă dumneavoastră şi soţul nu v-aţi luat măsuri de precauţie, e posibil să fiţi

gravidă, dar, în sfîrșit, să mai așteptăm cîteva zile, poate că nu e vorba decît de o întîrziere, uneori se întîmplă. E de neconceput să spună așa ceva, cu falsă neutralitate, Ricardo Reis, care e tată cel puțin putativ, căci nu se știe ca Lídia să se fi culcat în ultimele luni cu un alt bărbat în afară de el, acesta care în mod evident habar n-are ce-ar trebui să spună. În cele din urmă, tatonînd cu mii de precauții, cîntărind fiecare cuvînt, distribuie responsabilitățile, N-am avut grijă, mai devreme sau mai tîrziu trebuia să se întîmple, dar Lídia nu profită de frază, nu întreabă, Ce fel de grijă ar fi trebuit eu să am, el nu s-a retras niciodată în momentul critic, n-a folosit niciodată acele săculețe de cauciuc, dar nu-i pasă, s-a mulțumit să spună, Sînt gravidă, în fond e un lucru care li se întîmplă aproape tuturor femeilor, nu e un cutremur, chiar dacă rezultatul e moarte de om. Atunci Ricardo Reis se hotărăște, vrea să înțeleagă care îi sînt intențiile, nu mai e timp pentru subtilități de dialectică, cu excepția ipotezei negative pe care întrebarea o ascunde prost, Te gîndești să lași copilul, noroc că aici nu sînt urechi străine, Ricardo Reis cu siguranță s-ar pomeni acuzat că sugerează avortul, și cînd, odată terminată audierea martorilor, judecătorul se pregătea să pronunțe sentința de condamnare, Lídia se băgă în față și spuse, Voi păstra copilul. Atunci, pentru prima dată, Ricardo Reis simte un deget atingîndu-i inima. Nu e durere, nici crispare, nici detașare, e o impresie stranie și incomparabilă, așa cum ar fi primul contact fizic între două ființe din universuri diferite, amîndouă umane, dar necunoscute în asemănarea lor sau, și mai tulburător, cunoscîndu-se în diferența lor. Ce e un embrion de zece zile, se întreabă mental Ricardo Reis, și nu are nici un răspuns, în toată viața lui de medic nu i s-a întîmplat niciodată să aibă în fața ochilor acest minuscul proces de multiplicare celulară, din ce i-au arătat cărțile citite pe sărite n-a păstrat nici o amintire, iar aici nu poate vedea altceva decît o femeie tăcută și serioasă, cameristă de profesie, nemăritată, Lídia, cu sînii și pîntecele descoperite,

pubisul contractat, ca şi cum ar ascunde un secret. O strînse la piept şi ea se lăsă îmbrăţişată ca o fiinţă care în sfîrşit se simte protejată de lume, deodată îmbujorată, deodată fericită, întrebînd ca o logodnică timidă, e încă epoca lor, Nu v-aţi supărat pe mine, Ce idee, din ce motiv m-aş supăra, dar aceste cuvinte nu sînt sincere, exact în aceste momente se adună mînia în Ricardo Reis, Am dat de belea, îşi zice, dacă nu face avortul, rămîn cu un copil pe cap, va trebui să-l recunosc, e obligaţia mea morală, ce porcărie, niciodată nu m-am aşteptat să mi se întîmple una ca asta. Lídia se cuibări mai bine, vrea să fie îmbrăţişată cu putere, fără motiv, doar pentru că e atît de plăcut, şi spune incredibilele cuvinte, simplu, fără nici o emfază particulară, Dacă nu vreţi să recunoaşteţi copilul, nu e nimic, rămîne cu tată necunoscut, ca şi mine. Ochii lui Ricardo Reis se umplură de lacrimi, unele de ruşine, altele de milă, să le deosebească cine poate, într-un impuls în sfîrşit sincer o îmbrăţişă şi o sărută, imaginaţi-vă, o sărută îndelungat pe gură, despovărat, în viaţă sînt momente de acest fel, credem că e vorba de pasiunea care se revarsă, şi e numai uşurarea gratitudinii. Dar trupului puţin îi pasă de aceste subtilităţi, în curînd se uneau Lídia şi Ricardo Reis, gemînd şi suspinînd, nu are importanţă, acum chiar e de profitat, copilul e făcut.

Sînt vremuri bune. Lídia a primit cîteva zile libere de la hotel şi îşi petrece aproape tot timpul cu Ricardo Reis, dar doarme nopţile în casa mamei, din respect, astfel se evită obrăzniciile vecinilor, care, în ciuda bunei înţelegeri instaurate de la deja pomenitul act medical, nu s-ar da în lături să bîrfească pe socoteala acestor legături între stăpîn şi servitoare, de altfel foarte obişnuite în oraşul nostru, Lisabona, dar cu discreţie. Şi dacă cineva cu o morală mai iritabilă ar argumenta că şi în timpul zilei se poate face ceea de obicei se face noaptea, îi putem răspunde că n-a fost timp înainte pentru curăţenia de primăvară cu care casele învie pascal din lunga iarnă, de aceea servitoarea domnului doctor vine dimineaţa devreme şi iese pe seară,

și lucrează, cum se poate vedea și auzi, cu cîrpa și mătura, după cum a dat dovezi publice și acum le confirmă. Uneori se închid ferestrele, se lasă o tăcere care, fiind bruscă, pare încordată, e firesc, oamenii au nevoie să se odihnească între două strădanii, să-și dezlege basmaua de pe cap, să-și scoată hainele, să suspine de o nouă și suavă oboseală. Casa își trăiește sîmbăta aleluii, duminica paștelui, grație muncii acestei femei, servă umilă, care-și trece mîinile peste obiecte și le lasă de o curățenie lustrală, nici pe vremea Donei Luisa și a judecătorului de la Curtea de Apel, cu regimentul lor de servitoare și bucătărese, n-au strălucit atît de glorios acești pereți și aceste mobile, binecuvîntată fie Lídia între femei, Marcenda, dacă ar trăi aici ca stăpînă legitimă, n-ar face nimic comparabil, fiind pe deasupra și beteagă. Doar cu cîteva zile înainte mirosea a mucegai, a stătut, a praf, a țeavă înfundată, iar azi lumina ajunge în colțurile cele mai îndepărtate, lucește pe geamuri și pe cristaluri sau preschimbă geamul în cristal, se revarsă ca un covor pe dușumea, chiar tavanul pare înstelat cu reverberații cînd soarele intră pe ferestre, această casă e celestă, diamant în interiorul unui diamant, și toate aceste calități sublime se obțin printr-o vulgară curățenie. Poate și pentru că se culcă atît de des Ricardo Reis cu Lídia, pentru că fac dragoste cu atîta plăcere, nu știu ce i-a apucat ca dintr-o dată să devină atît de darnici și de exigenți, o fi de la vara care se apropie, o fi din pricina fermentului minuscul din pîntece, efect al unei uniuni poate distrate, cauză nouă pentru ardori reînviate, încă nu sîntem nimic pe această lume și deja luăm parte la guvernarea ei.

Totuși, nimic din ce-i bun nu ține prea mult. S-a terminat vacanța Lídiei, totul s-a întors la ce-a fost înainte, va veni din nou doar în ziua ei liberă, o dată pe săptămînă, acum, chiar dacă soarele găsește o fereastră deschisă, lumina e diferită, înmuiată, stinsă, și sita timpului a început din nou să cearnă colbul impalpabil care șterge contururile și trăsăturile. Cînd, noaptea, Ricardo Reis își face patul să se culce, abia reușește să vadă perna unde-și

va aşeza capul, şi dimineaţa n-ar reuşi să se ridice dacă n-ar identifica, cu propriile mîini, linie cu linie, ceea ce din sine mai e încă posibil să găsească, ca o amprentă digitală deformată de o cicatrice largă şi profundă. Într-una din aceste nopţi, Fernando Pessoa îi bătu la uşă, nu se arată de cîte ori e nevoie de el, dar era necesar cînd s-a ivit, Lungă absenţă, am crezut că nu te voi mai vedea niciodată, asta a spus Ricardo Reis, Am ieşit puţin, mă rătăcesc cu uşurinţă, ca o bătrînică fără memorie, norocul meu că-mi aduc aminte unde e statuia lui Camões, de acolo reuşesc să mă orientez, Să sperăm că n-o s-o scoată, cu febra care a dat acum peste cine hotărăşte lucrurile astea, să vezi ce se întîmplă pe Avenida da Liberdade, au ras-o pur şi simplu, N-am mai trecut pe acolo, nu ştiu nimic, Au scos, sau sînt pe cale s-o facă, statuia lui Pinheiro Chagas[1] şi cea a unui José Luís Monteiro, care habar n-am cine a fost, Nici eu, dar bine i-au făcut lui Pinheiro Chagas, Taci, poate o s-o păţeşti şi tu, Mie nu-mi vor ridica niciînd statui, doar dacă vor fi lipsiţi de ruşine, nu sînt genul statuar, Sînt de acord cu tine, nu poate fi ceva mai trist decît să ai o statuie în destinul tău, Să le înalţe pentru militari şi politicieni, lor le plac, noi sîntem oameni ai cuvintelor, iar cuvintele nu pot fi puse în bronz sau piatră, sînt doar cuvinte şi gata, Vezi-l pe Camões, unde-i sînt cuvintele, De aceea au făcut din el un fanfaron de curte, Un D'Artagnan, Cu spadă la brîu, orice păpuşă arată bine, eu nici măcar nu mai ştiu cum arăt, Nu te supăra, poate scapi de blestem, şi dacă nu vei scăpa, ca Rigoletto, tot îţi va rămîne speranţa că într-o zi o să-ţi dărîme monumentul, ca lui Pinheiro Chagas, te transferă într-un loc liniştit sau te păstrează într-un depozit, se întîmplă tot timpul, unii chiar cer să fie scos Chiado[2], Chiado, dar ce rău le-a

1. João Pinheiro Chagas (1863-1925), politician şi ziarist republican, şeful guvernului în 1911.
2. António Ribeiro Chiado (?-1591), dramaturg contemporan cu Gil Vicente; a părăsit Ordinul Franciscan şi a fugit la Lisabona, unde, trăind în Chiado, a adoptat numele zonei.

făcut Chiado, Zic că a fost un ins necuviincios, rău de gură, deloc potrivit cu locul elegant unde l-au pus, Dimpotrivă, Chiado nu se putea afla într-un loc mai bun, nu se poate imagina un Camões fără un Chiado, sînt foarte bine cum sînt, pe deasupra au trăit în același secol, dacă ar fi ceva de corectat e poziția în care l-au pus pe călugăr, trebuia să fie întors spre poetul epic, cu mîna întinsă, nu ca unul care cere, ci ca unul care oferă și dă, Camões n-are nimic de primit de la Chiado, Spune mai bine că nefiind viu Camoes, nu-l putem întreba, habar n-ai tu ce i-ar trebui lui Camões. Ricardo Reis se duse în bucătărie să facă o cafea, se întoarse în birou, se așeză în fața lui Fernando Pessoa, spuse, Mă întristează întotdeauna că nu-ți pot oferi o cafea, Umple o ceașcă și pune-o în fața mea, îți ține companie cît bei, Nu reușesc să mă obișnuiesc cu ideea că nu exiști, Au trecut deja șapte luni, destul ca să înceapă o viață, dar despre asta tu știi mai multe decît mine, tu ești medicul, Există vreun gînd ascuns în ce mi-ai spus acum, Ce gînd ascuns aș putea avea, Nu știu, Ești foarte susceptibil astăzi, Poate din cauza poveștii cu pusul și luatul statuilor, a evidenței precarității sentimentelor, știi ce s-a întîmplat cu Discobolul, de exemplu, Care discobol, Cel de pe bulevard, Îmi amintesc, băiatul ăla gol, făcînd pe grecul, L-au luat și pe el, De ce, L-au numit efeb impuber și efeminat și au zis c-ar fi o măsură de igienă spirituală să scutească ochii orașului de exhibarea unei nudități atît de complete, Dacă băiatul nu avea atribute fizice excesive, dacă respecta convenințele și proporțiile, unde era răul, Ah, asta nu știu, adevărul e că respectivele atribute, ca să le dăm acest nume, deși nu excesiv de explicite, erau mai mult decît suficiente pentru o riguroasă lecție de anatomie, Dar puștiul era impuber, era efeminat, nu asta au spus, Ba da, Atunci păcătuia prin lipsă, problema lui a fost că nu păcătuia prin exces, Eu mă limitez să repet, cît pot de bine, scandalurile orașului, Dragul meu Reis, ești sigur că portughezii n-au început să înnebunească încetul cu încetul, Dacă tu, care trăiai aici,

întrebi asta, cum îți poate răspunde cel care a stat atîția ani departe.

Ricardo Reis își termină de băut cafeaua, și acum dezbătea cu sine însuși dacă va citi sau nu poemul pe care-l dedicase Marcendei, acel, Nostalgic după vara care trece, și, cînd în sfîrșit se hotărîse și voia să se ridice de pe sofa, Fernando Pessoa, cu un zîmbet lipsit de veselie, îi ceru, Distrează-mă, povestește-mi alte scandaluri, atunci Ricardo Reis nu trebui să aleagă, să se gîndească prea mult, în trei cuvinte îl anunță pe cel mai mare, Voi fi tată. Fernando Pessoa îl privi stupefiat, apoi izbucni în rîs, nu-l credea, Îți bați joc de mine, iar Ricardo Reis, cu un aer ușor supărat, Nu glumesc, de altfel nu înțeleg această spaimă, dacă un bărbat se culcă cu o femeie în mod frecvent, e mare probabilitatea s-ajungă să facă un copil, așa s-a întîmplat în cazul de față, Din cele două, care e mama, Lídia sau Marcenda, doar dacă nu e cumva o a treia femeie, cu tine totul e posibil, Nu există a treia femeie, nu m-am căsătorit cu Marcenda, Ah, vrei să spui că de la Marcenda ta n-ai putea avea un copil decît dacă te-ai însura cu ea, E ușor de înțeles că așa este, știi ce înseamnă educația și familia, O servitoare nu creează complicații, Uneori, Ai dreptate, e de ajuns să ne amintim ce spunea Álvaro de Campos, că de multe ori a fost ridicol în fața cameristelor de hotel, Nu în acest sens, Atunci, în care, O cameristă de hotel e și ea o femeie, Mare noutate, mori, dar tot înveți, Tu n-o cunoști pe Lídia, Voi vorbi întotdeauna cu cel mai mare respect despre mama copilului tău, dragul meu Reis, păstrez în mine adevărate tezaure de venerație și, cum n-am fost niciodată tată, n-a trebuit să supun aceste sentimente transcendentale cotidianului plictisitor, Lasă-te de ironii, Dacă neașteptata paternitate nu ți-ar fi tocit simțul auzului, ți-ai da seama că în cuvintele mele nu e nici o ironie, Ironie este, chiar dacă mască pentru altceva, Ironia e întotdeauna mască, Pentru ce, în cazul de față, Poate pentru o anumită formă de durere, Nu-mi spune că te doare că n-ai avut niciodată un copil,

Cine știe, Ai îndoieli, Sînt, cum nu se poate să fi uitat, cea mai îndoielnică persoană, un umorist ar spune cel mai dubios Pessoa[1], și azi nici măcar nu mă mai încumet să simulez ce simt, Și să simți ce simulezi, A trebuit să abandonez acest exercițiu cînd am murit, unele lucruri nu ne sînt permise pe lumea cealaltă. Fernando Pessoa își trecu degetele peste mustață, puse întrebarea, Pînă la urmă te-ai decis să te întorci în Brazilia, În anumite zile, mă simt ca și cum aș fi deja acolo, în altele, ca și cum n-aș fi fost plecat niciodată, În concluzie, plutești în mijlocul Atlanticului, nici aici, nici acolo, Ca toți portughezii, În orice caz, pentru tine ar fi o ocazie excelentă să începi o viață nouă, cu nevastă și copil, N-am intenția să mă căsătoresc cu Lídia și încă nu știu dacă voi recunoaște copilul, Dragul meu Reis, dacă-mi permiți o opinie, asta e o infamie, Așa o fi, și Álvaro de Campos se împrumuta și nu plătea, Álvaro de Campos era, la drept vorbind și pentru a păstra cuvîntul, un infam, Tu nu te-ai înțeles niciodată prea bine cu el, Nici cu tine nu m-am înțeles niciodată prea bine, Nu ne-am înțeles niciodată prea bine unii cu ceilalți, Era inevitabil, fiind diverși, Ce nu pricep eu e această atitudine moralistă, conservatoare, Un mort e, prin definiție, ultraconservator, nu suportă alterarea ordinii, Te-am auzit vociferînd împotriva ordinii, Acum vociferez în favoarea ei, Vasăzică, dacă ai fi viu și povestea te-ar privi pe tine, copil nedorit, mamă inferioară, ai avea aceleași îndoieli, Într-adevăr, Un netrebnic, Foarte bine, dragă Reis, un netrebnic, Orice ar fi, n-am să fug, Poate pentru că Lídia îți ușurează viața, Așa e, mi-a spus chiar că nu trebuie să înfiez copilul, De ce-or fi așa femeile, Nu toate, De acord, dar numai femeile reușesc să fie astfel, Dacă te-ar auzi cineva, ar crede c-ai multă experiență în ceea ce le privește, N-am avut decît experiența celui care asistă și vede trecînd, Te înșeli foarte tare crezînd că e

1. Joc de cuvinte bazat pe omonimia numelui lui Pessoa cu *pessoa* (persoană).

suficient, trebuie să te culci cu ele, să le faci copii, fie și numai pentru a-i avorta, trebuie să le vezi triste și vesele, rîzînd și plîngînd, tăcînd și vorbind, trebuie să le privești cînd nu știu că sînt privite, Și ce văd atunci bărbații ageri, O enigmă, o ghicitoare, un labirint, o șaradă, Am fost bun la șarade, Dar la femei, un dezastru, Dragul meu Reis, nu ești amabil, Scuză-mă, dar nervii mei zbîrnîie ca un fir de telefon bătut de vînt, Te-am scuzat, N-am de lucru, nici n-am chef să caut, viața mea se scurge între casă, restaurant și o bancă din grădină, de parcă n-aș mai avea nimic de făcut decît să-mi aștept moartea, Lasă copilul, Nu depinde de mine și n-ar rezolva nimic, simt că acest copil nu-mi aparține, Crezi că tatăl e altcineva, Știu că eu sînt tatăl, problema nu e asta, problema e că numai mama există cu adevărat, tatăl e un accident, Un accident necesar, Fără îndoială, dar dispensabil după satisfacerea acestei necesități, atît de dispensabil încît ar putea muri pe dată, ca trîntorul sau călugărița, Ți-e la fel de teamă de femei pe cît mi-era mie, Poate și mai mult, N-ai mai primit vești de la Marcenda, Nici o vorbă, dar am scris, acum cîteva zile, niște versuri despre ea, Mă îndoiesc, Ai dreptate, sînt doar niște versuri în care apare numele ei, vrei să ți le citesc, Nu, De ce, Îți cunosc versurile pe dinafară și pe dinăuntru, cele făcute și cele viitoare, noutatea ar fi numai numele Marcenda, dar nu mai e, Acum tu ești cel care nu e amabil, Și nici măcar nu mă pot scuza cu starea nervilor mei, spune primul vers, Nostalgic după vara care trece, Florile-i plîng și lacrimile-mi pun, ar putea fi al doilea, Ai nimerit-o, După cum vezi, știm totul unul despre celălalt, sau eu despre tine, O exista ceva care să-mi aparțină numai mie, Probabil, nimic. După ce plecă Fernando Pessoa, Ricardo Reis bău cafeaua pe care i-o turnase în ceașcă. Era rece, dar bună.

Cîteva zile mai tîrziu, ziarele au povestit că douăzeci și cinci de studenți din Tineretul Hitlerist din Hamburg, aflați în țara noastră în vizită de studiu și de propagandă a idealurilor național-socialiste, au fost omagiați la Școala

Normală și că, după ce-au vizitat pe îndelete Expoziția Anului X al Revoluției Naționale, au scris în Cartea de onoare această frază, Noi nu sîntem nimic, vrînd să spună, cu o declarație atît de peremptorie, după cum explica sîrguincios scribul de serviciu, că poporul nu valorează nimic dacă nu e îndrumat de o elită, sau cremă, sau floare, sau aleși. Oricum, n-am respinge ultimul cuvînt, care vine de la alegere, drept care am avea un popor condus de aleși, dacă i-ar alege. Dar în ceea ce privește floarea sau crema, drace, limba asta portugheză e, în fond, de un ridicol total, trăiască așadar elita franceză, pînă nu vom învăța să spunem mai bine în germană. Poate în vederea acestei învățături s-a decretat crearea Tineretului Portughez[1], care, mai încolo, prin octombrie, cînd se va pune serios pe treabă, va include imediat vreo două sute de mii de băieți, floare sau cremă a tineretului nostru, de unde, prin decantări succesive, prin adecvate altoiri, va ieși elita care ne va guverna mai tîrziu, după ce se va termina cea de acum. Dacă fiul Lídiei se va naște, dacă, după ce s-a născut, va supraviețui, peste cîțiva ani va putea să meargă la defilare, să fie un pui de lusitan, să-și pună o uniformă verde-kaki, cu un S pe curea, de la a servi și de la Salazar, sau a-l servi pe Salazar, deci un dublu S, SS, să-și întindă brațul drept așa cum făceau romanii, pentru salut, și chiar Marcenda, fiind pe deasupra de familie bună, mai are încă timp să se înscrie în secțiunea feminină, în OMEN, Opera Mamelor pentru Educația Națională, scris pe larg, și ea poate ridica brațul drept, cel stîng e olog. Ca mostră a ceea ce va deveni tineretul nostru patriotic, vor merge la Berlin, în uniforme, reprezentanții TP, să sperăm că vor avea ocazia să repete fraza celebră, Noi nu sîntem nimic, și vor asista la Jocurile Olimpice, unde, se înțelege de la sine, vor face o impresie magnifică acești frumoși și semeți băiețandri,

1. Organizație cu caracter de miliție, creată în 1936 după modelul *Hitlerjugend* din Germania nazistă și desființată în 1974, destinată copiilor cu vîrstele cuprinse între 7 și 14 ani.

mîndria rasei lusitane, oglindă a viitorului nostru, tulpina înflorită își întinde ramurile încărcate tinerimii care trece, Băiatul meu, îi spune Lídia lui Ricardo Reis, nu se bagă în asemenea comedii, și cu aceste cuvinte vom fi început o ceartă de azi în zece ani, dacă vom ajunge pînă acolo.

Victor e nervos. Această misiune e de mare responsabilitate, nimic comparabil cu rutina de a urmări suspecți, de a ademeni administratori de hotel, de a interoga hamali care declară totul de la prima întrebare. Își ridică mîna dreaptă la șold ca să simtă volumul reconfortant al pistolului, apoi, cu vîrful degetelor, extrage cu grijă din buzunarul interior al hainei o bomboană de mentă. O desface cu infinite precauții, în liniștea nopții trebuie să se audă de la zece pași fîșîitul hîrtiei poleite, o fi o imprudență, o încălcare a regulilor de siguranță, dar mirosul de ceapă a devenit atît de intens, poate din cauza nervozității, încît ar putea speria vînatul înainte de vreme, mai ales că vîntul bate din spate, suflă în direcția prăzii. Ascunși după trunchiurile arborilor, pitiți în golul ușilor, stau ajutoarele lui Victor, așteptînd semnalul pentru apropierea silențioasă ce va preceda fulminantul asalt. Privesc fix fereastra pe unde se strecoară un fir de lumină aproape invizibil, e deja un indiciu de conspirație, obloanele închise pe asemenea căldură. Unul dintre secundanții lui Victor cîntărește ranga cu care va scoate ușa din țîțîni, altul își strecoară degetele de la mîna stîngă într-un box de fier, acești bărbați sînt mari meșteri în respectivele arte, pe unde trec lasă o dîră de balamale zdrobite și de maxilare rupte. Pe trotuarul din față coboară acum un alt polițist, acesta nu trebuie să se ferească, se poartă ca un simplu trecător care-și vede de treabă ori ca un cetățean pașnic care se întoarce acasă, locuiește în clădire, dar n-a bătut cu belciugul să vină nevasta să-i deschidă, Ce tîrziu vii, în cincisprezece secunde ușa a fost deschisă, nu de cheie, ci de un șperaclu nu mai puțin dibaci. Prima barieră a căzut. Polițistul e pe scară,

dar n-are ordin să urce. Misiunea lui e să tragă cu urechea, să dea de ştire dacă percepe zgomote sau mişcări suspecte, caz în care va ieşi din nou să-i raporteze lui Victor, care va decide. Pentru că Victor e creierul. În golul uşii, în interior, răsare silueta poliţistului, îşi aprinde o ţigară, semnalul înseamnă că totul e în regulă, clădirea e cufundată în linişte, nici o suspiciune la etajul asediat. Victor scuipă bomboana, se teme să nu se înece în plină acţiune, dacă o să fie o luptă corp la corp. Aspiră aerul pe gură, simte prospeţimea mentei, parcă n-ar fi acelaşi Victor. Dar n-a făcut nici trei paşi şi a şi început să-i urce din stomac emanaţia invizibilă, cel puţin prezintă marele avantaj că nu se pot rătăci aghiotanţii care urmează mişcarea şefului, îi adulmecă mirosul, cu excepţia celor doi care rămîn afară să observe fereastra în caz că ar încerca cineva să fugă pe acolo, ordinul e să tragă fără somaţie. Trupa de şase bărbaţi urcă, unul cîte unul, ca furnicile, expresie mult mai veche decît şirul indian, liniştea e totală, atmosfera a devenit irespirabilă, electrică, de tensiune acumulată, acum sînt cu toţii atît de nervoşi încît nu mai simt mirosul şefului, aproape că s-ar putea spune că totul miroase la fel. Ajunşi la etajul cu pricina, se întreabă dacă e cineva în clădire, atît de adîncă e tăcerea, parc-ar dormi întreaga lume, dacă n-ar fi demne de încredere informaţiile primite, mai că le-ar veni să rupă rîndurile, nu balamalele, şi să se întoarcă la treaba de pîndari, urmărit, întrebat, ademenit. În casă, cineva a tuşit. A confirmat. Victor aprinde lanterna, îndreaptă lumina spre uşă, ca o cobră iscusită ranga înaintează, îşi introduce dinţii, unghiile între uşă şi toc şi aşteaptă. E rîndul lui Victor. Cu pumnul strîns loveşte în uşă, sînt cele patru bătăi ale destinului, scoate un răcnet, Poliţia, ranga dă prima lovitură, tocul sare în ţăndări, broasca pîrîie, dinăuntru se aud zgomot de scaune, paşi care aleargă, glasuri, Nimeni nu mişcă, strigă Victor cu voce de stentor, i-a trecut nervozitatea, deodată se aprind luminile pe scară la toate etajele, sînt vecinii care dau o mînă de ajutor la petrecere, nu îndrăznesc să intre în scenă,

dar luminează decorul, cineva trebuie să fi încercat să deschidă fereastra, se aud trei împușcături pe stradă, ranga și-a schimbat poziția, intră într-o crăpătură largă de lîngă balamaua inferioară, acum e acum, ușa se crapă de sus pînă jos, își cască larg botul, două bușituri zdravene o doboară, mai întîi se prăvălește spre peretele din față de pe coridor, apoi cade într-o parte deschizînd o rană largă în stuc, înăuntru se lasă brusc o adîncă tăcere, nu mai e scăpare. Victor înaintează cu pistolul în mînă, repetă, Nu mișcă nimeni, îl încadrează doi aghiotanți, ceilalți n-au spațiu de manevră, nu se pot desfășura în coloană gata să tragă, dar pe dată avansează cînd primii intră în sălița care dă spre stradă, fereastra e deschisă, în cătarea paznicilor stau patru bărbați în picioare, cu brațele în aer, cu capul plecat, învinși. Victor rîde încîntat, I-am prins pe toți, i-am prins pe toți, adună de pe masă cîteva hîrtii risipite, dă ordin să se înceapă percheziția, îi spune polițistului cu boxul, care are o expresie de profundă tristețe, n-au întîmpinat nici o rezistență, n-a putut da nici măcar o scatoalcă, măcar una, ce ghinion, Du-te în spate să vezi dacă n-a fugit vreunul, și el se duse, l-au auzit strigînd de la geamul bucătăriei, apoi de pe scara de incendiu, țipînd spre colegii care completau încercuirea, Ați văzut dacă a fugit careva, și ei răspunseră da, unul a scăpat, mîine, în raport, or să scrie că respectivul a șters-o fugind prin curți ori sărind pe acoperișuri, versiunile vor varia. Cel cu boxul se întoarse, are o față mînioasă, Victor n-a avut nevoie să audă, a început să zbiere, furios, acum fără urmă de mentă, Șleahtă de incompetenți, o încercuire atît de bine pusă la punct, și, cum arestații nu reușesc să-și ascundă un zîmbet, deși palid, pricepe că a evadat chiar șeful, atunci spumegă, amenință, vrea să știe cine era omul, unde s-a ascuns, Ori vorbiți, ori muriți cu toții aici, aghiotanții își ațintesc pistoalele, cel cu boxul își îndoaie degetele, atunci regizorul spuse, Tăiați. Victor încă mai vrea să se răcorească, nu reușește să tacă, pentru el chestiunea e serioasă, Zece oameni ca să prindă cinci, și-l lasă să scape pe șef,

capul conspirației, însă regizorul intervine, binedispus, filmarea a mers ca pe roate, așa că nu trebuie repetată, Lasă, nu te enerva, dacă l-am prinde acum, s-ar termina filmul, Dar, domnule Lopes Ribeiro[1], poliția e compromisă, corporația e discreditată, au venit șase inși să omoare un păianjen, și pînă la urmă păianjenul a fugit, păianjenul, vreau să zic musca, păianjenul sîntem noi, Lasă-l să plece, nu te enerva, sînt multe plase pe lume, scapi dintr-unele, mori în altele, suspectul de acum se va duce la o pensiune, sub un nume fals, crede c-a scăpat și nici nu visează că păianjenul lui va fi fata stăpînei pensiunii cu pricina, după cum se povestește în scenariu, o fată foarte serioasă, foarte naționalistă, care îi va fura inima și-i va suci mințile, femeile sînt încă arma supremă, niște sfinte, acest regizor, la drept vorbind, e un înțelept. În mijlocul acestei conversații se apropie operatorul, german, venit din Germania, care spune, și regizorul îl înțelege, e firesc, a vorbit aproape în portugheză, Ein gross plan de polizei, a priceput și Victor, a luat imediat poziția de drepți, asistentul a păcănit din clachetă, trosc, Revoluția din Mai, prima dublă, ori altă frază din același jargon, iar Victor, agitînd pistolul, apare din nou la ușă, cu un rictus amenințător și sardonic, I-am prins pe toți, i-am prins pe toți, dacă acum o spune cu mai puțin elan e ca să nu se înece cu noua bomboană de mentă pe care între timp și-a băgat-o în gură ca să purifice aerul. Operatorul se declară mulțumit, Auf Wiedersehen, ich habe keine Zeit zu verlieren, es ist schön ziemlich spät, Aufider-zen, ih habe cainã ţait ţu ferliren, es ist șon ţimlih șpet, La revedere, n-am timp de pierdut, e destul de tîrziu, și spre regizor, Es ist Punkt Mitternacht, Es ist punct mit-ternaht, E fix miezul nopții, la asta i-a răspuns Lopes Ribeiro, Machen Sie bitte das Licht aus, Mahen zi bi-tă das liht aus, Stingeți lumina, am scris totul cu pronunție și traducere pentru că abia am început să învățăm. Victor a coborît cu trupa, îi duc încătușați pe prizonieri,

1. António Lopes Ribeiro (1908-1995), cineast și critic de film.

au o asemenea conștiință a datoriei lor de polițiști că pînă și această comedie o iau în serios, trebuie profitat de orice arestare, chiar dacă nu e de-adevăratelea.

Alte atacuri sînt în pregătire. În timp ce Portugalia se roagă și cîntă, căci e vreme de sărbătoare și de hramuri, multe cînturi mistice, multe artificii și vin, multe învîrtite din Minho, multe fanfare, mulți îngeri cu aripi albe, sub o canicula care e, în sfîrșit, răspunsul cerurilor la nesfîrșita vreme proastă, neuitînd totuși, fiind rod de sezon, să ne trimită niște ploi de vară, cu tunete și fulgere, în timp ce, la Teatrul São Luís, Tomás Alcaide cîntă Rigoletto, și Manon, și Tosca, în timp ce Societatea Națiunilor decide, definitiv, ridicarea sancțiunilor împotriva Italiei, în timp ce englezii protestează împotriva trecerii dirijabilului Hindenburg pe deasupra fabricilor și obiectivelor strategice britanice, umblă vorba că încorporarea orașului liber Danzig în teritoriul german nu mai e departe. Dar asta nu e treaba noastră. Numai un ochi ager și un deget antrenat în cercetarea cartografică ar reuși să găsească pe hartă punctulețul negru și numele barbar, nu se va sfîrși lumea din pricina asta. Pentru că, în fine, nu e bine pentru liniștea căminului să ne băgăm nasul în viața vecinilor, ei se înarmează, ei să se dezarmeze, pe noi nu ne cheamă nici cînd e ceas de bucurie. De curînd, de exemplu, s-a zvonit că generalul Sanjurjo voia să intre clandestin în Spania să conducă mișcarea monarhică, însă chiar el s-a grăbit să declare presei că nu intenționează să părăsească prea curînd Portugalia. Așa că stă aici cu toată familia, în Monte Estoril, în vila Santa Leocádia, cu vedere la mare și multă pace în conștiință. Dacă într-un astfel de caz am lua atitudine, am spune, unii dintre noi, Du-te, salvează-ți patria, iar alții, Stai aici liniștit, nu intra în belele, or treaba noastră, a tuturor, nu e decît să ne îndeplinim datoria de ospitalitate, cum cu plăcere am procedat cu ducii de Alba și Medinaceli, în ceas de bun augur primiți la Hotelul Bragança, de unde, cum de asemenea se spune, prea repede nu intenționează să plece. Doar dacă toate astea n-or ascunde cumva alte pregătiri

de atac, cu scenariul gata scris, operatorul lîngă aparatul de filmat, aşteptîndu-l pe regizor să dea ordinul, Motor.

Ricardo Reis citeşte ziarele. Veştile care-i sosesc din lume nu izbutesc să-l îngrijoreze, poate datorită temperamentului, poate pentru că se încrede în bunul-simţ care se încăpăţînează să afirme că nenorocirile se întîmplă cu atît mai puţin cu cît te temi mai mult de ele. Dacă aşa stau lucrurile, atunci e condamnat omul, în propriul lui interes, la un etern pesimism, e calea către fericire şi poate, perseverînd, va dobîndi nemurirea din simplul motiv că se teme de moarte. Ricardo Reis nu e ca John D. Rockefeller, n-are nevoie să i se cearnă tot timpul ştirile, ziarul pe care l-a cumpărat e la fel ca toate celelalte pe care vînzătorul le transportă în taşcă sau le înşiră pe trotuar, pentru că, în sfîrşit, ameninţările, cînd apar, sînt, precum soarele, universale, dar el se retrage într-o umbră care îi e proprie, definită cam aşa, ce nu vreau să ştiu nu există, singura adevărată problemă e cum să joace calul reginei, şi dacă o numesc problemă n-o fac pentru că e adevărat, ci pentru că n-am alta. Ricardo Reis citeşte ziarele şi, în cele din urmă, se forţează să se neliniştească într-o oarecare măsură. Europa fierbe, poate va da pe-afară, n-a mai rămas nici un loc unde poetul să-şi poată odihni fruntea. Bătrînii, în schimb, sînt foarte aţîţaţi, atît de tare încît s-au hotărît să facă sacrificiul de a cumpăra ziarul în fiecare zi, cînd unul, cînd celălalt, ca să nu mai fie nevoiţi să aştepte pînă după-amiază. Cînd Ricardo Reis îşi făcu apariţia în grădină pentru obişnuita ofertă caritabilă, au putut să-i răspundă, cu insolenţa ingrată a celui sărac, Avem şi noi, şi zgomotos desfăcură foile largi, cu ostentaţie, astfel dovedindu-se încă o dată că nu trebuie să te încrezi în natura umană.

Reîntors, după vacanţa Lídiei, la obiceiul de a dormi aproape pînă la prînz, Ricardo Reis trebuie să fi fost ultimul locuitor al Lisabonei care a aflat că în Spania a avut loc o lovitură militară. Cu ochii încă grei de somn, ieşi pe scară să ia ziarul, îl ridică de pe preş şi-l puse sub braţ, se întoarse în dormitor căscînd, altă zi care începe,

ah, această nesfîrșită lehamite de a exista, amăgirea de a o numi seninătate, Revolta armatei spaniole, cînd acest titlu îi sări în ochi, Ricardo Reis simți o ameteală, mai exact spus un soi de ruptură interioară, ca și cum deodată s-ar fi pomenit în cădere liberă, fără să aibă certitudinea că solul e aproape. Se întîmplase ce era de prevăzut. Armata spaniolă, străjer al virtuților neamului și al tradiției, va glăsui cu vocea armelor, îi va expulza pe vînzători din templu, va restaura altarul patriei, îi va restitui Spaniei nemuritoarea măreție pe care unii dintre degenerații ei fii o tîrîseră în noroi. Ricardo Reis citi laconica știre, pe pagina dinăuntru găsi o telegramă întîrziată, În Madrid sînt temeri privind o mișcare revoluționară fascistă, acest cuvînt îl incomodă subtil, e adevărat că știrea venea din capitala spaniolă, unde își are sediul guvernul de stînga, se înțelege că folosesc un astfel de limbaj, dar ar fi mai lesne de înțeles dacă ar spune că s-au revoltat monarhiștii împotriva republicanilor, în acest fel ar ști Ricardo Reis unde sînt ai lui, el e monarhist, după cum ne amintim, sau trebuie să repetăm, dacă am uitat. Dar dacă generalul Sanjurjo, care, după zvonul care a circulat în Lisabona, urma să conducă în Spania o mișcare monarhistă, a dat categorica dezmințire pe care o cunoaștem, Nu am intenția să părăsesc prea curînd Portugalia, atunci chestiunea e mai puțin complicată, Ricardo Reis nu trebuie să țină partea nimănui, această bătălie, dacă va fi o bătălie, nu e a sa, conflictul e între republicani și alți republicani. Pentru azi, ziarul a dat toate știrile pe care le avea. Mîine poate va spune că mișcarea a dat greș, că răzvrătiții au fost calmați, că pacea domnește în întreaga Spanie. Ricardo Reis nu știe dacă asta ar fi o ușurare sau l-ar întrista. Cînd iese să-și ia prînzul, e atent la chipuri și la vorbe, în aer se simte o oarecare nervozitate, dar e o nervozitate stăpînită, nici prea-prea, nici foarte-foarte, poate pentru că deocamdată sînt puține știrile, poate pentru că se cuvine să arăți discreție în ceea ce privește sentimentele stîrnite de o cauză atît de apropiată, tăcerea e de aur și mutul e

deştept. Dar între uşa casei şi restaurant întîlni cîteva priviri de triumf, una sau două de melancolică descumpănire, pînă şi Ricardo Reis e în stare să înţeleagă că nu e vorba numai de un diferend între republicani şi monarhişti.

Acum se ştie mai bine ce s-a întîmplat. Rebeliunea a început în Marocul Spaniol şi, după cît se pare, principalul ei şef e generalul Franco. Aici, la Lisabona, generalul Sanjurjo a declarat că e alături de camarazii săi de arme, dar că nu doreşte să întreprindă nimic, să-l mai creadă cine poate, cuvintele din urmă nu sînt ale lui, bineînţeles, în orice ocazie se găseşte cîte cineva să-şi dea cu părerea, chiar cînd nu i-o cere nimeni. Că situaţia din Spania e gravă ştie pînă şi un copil. Ajunge să spunem că în mai puţin de patruzeci şi opt de ore a căzut guvernul lui Casares Quiroga, Martinez Barrio a fost însărcinat să formeze altul, Martinez Barrio şi-a dat demisia, iar acum avem un cabinet format de către Giral, e de văzut cît va dura. Militarii anunţă că rebeliunea e triumfătoare, dacă totul va continua ca pînă acum, guvernarea roşie îşi are ceasurile numărate în Spania. Copilul deja pomenit, deşi abia ştiind să citească, o va confirma doar uitîndu-se la dimensiunea titlurilor şi la varietatea tipului de literă, un entuziasm grafic care se risipeşte în caractere mari ca de afiş, revărsîndu-se zilele următoare în literele mărunte ale articolelor de fond.

Deodată, tragedie. Generalul Sanjurjo a murit într-un mod groaznic, carbonizat, plecase să-şi ocupe locul în conducerea militară a mişcării, dar avionul, fie că era prea încărcat, fie că n-avea un motor suficient de puternic, dacă n-o fi totuna, n-a apucat să se ridice în aer, s-a izbit de nişte copaci, apoi de un zid, sub ochii tuturor spaniolilor care dăduseră fuga să-şi ia rămas-bun, şi acolo, sub un soare nemilos, au ars avionul şi generalul ca o imensă torţă, numai pilotul a avut noroc, Ansaldo pe nume, a scăpat cu răni şi arsuri lipsite de gravitate. Zicea generalul că nu, domnule, nu intenţiona să părăsească Portugalia prea curînd, şi era o minciună, dar trebuie să avem bunăvoinţa

de a înțelege gogoșile, sînt pîinea politicii, deși nu știm dacă Dumnezeu gîndește la fel, cine ne va spune că n-a fost o pedeapsă divină, toată lumea știe că Dumnezeu nu bate cu parul, cu focul în schimb are o experiență îndelungată. Acum, în timp ce generalul Queipo de Llano proclamă dictatura militară în toată Spania, e vegheat trupul generalului Sanjurjo, de asemenea marchiz de Riff, în biserica Sfîntului Anton din Estoril și, cînd spunem trup, vorbim de ce-a rămas din el, un ciot negru, pare un sicriu de copil, bărbat care în timpul vieții a fost așa de corpolent, redus la un tăciune trist, adevărat este că nu sîntem nimic pe lumea asta, oricît s-ar repeta și ni s-ar demonstra în fiecare zi, tot ne e greu să credem. În garda de onoare a marelui om de război sînt membri din Falanga Spaniolă, în uniformă completă, adică în cămașă albastră, pantaloni negri, cu pumnalul atîrnînd de cureaua de piele, de unde or fi răsărit, mă întreb, desigur n-au fost trimiși din Maroc în mare viteză pentru funeraliile solemne, același copil ar ști să ne-o spună, deși inocent și analfabet, dacă în Portugalia, cum a informat Pueblo Gallego, se află cincizeci de mii de spanioli, sigur că nu s-au mărginit să-și aducă schimburi de lenjerie albă, pentru orice eventualitate și-au pus în bagaje și pantalonii negri și cămașa albastră, plus pumnalul, numai că nu s-au așteptat să le arate la lumina zilei din motive atît de tragice. Totuși, pe aceste chipuri marcate de o durere virilă se întrezărește o strălucire de triumf și de glorie, moartea e mireasa eternă a cărei îmbrățișare bărbatul viteaz o visează mereu, fecioară neatinsă care, dintre toți, îi preferă pe spanioli, mai ales dacă sînt militari. Mîine, cînd rămășițele pămîntești ale generalului Sanjurjo vor fi transportate pe un afet tras de catîri, vor adia deasupra lor, ca niște îngeri ai bunei vestiri, veștile că spre Madrid înaintează coloanele motorizate, încercuirea e completă, atacul final e o chestiune de ore. Se spune că în capitală nu mai e guvern, dar de asemenea se spune, fără să se observe contradicția, că același guvern care nu există a decis să-i autorizeze pe

membrii Frontului Popular să adune armele şi muniţia de care au nevoie. Totuşi, e numai horcăitul de agonie al demonului. Nu mai e mult pînă cînd Fecioara va zdrobi sub inocentele-i tălpi şarpele răutăţii, luna se ridică deasupra cimitirelor nedreptăţii, în Spania debarcă mii de soldaţi marocani, împreună cu ei, în mod ecumenic, vom reinstaura imperiul crucii şi al mătăniilor, detronînd odiosul simbol al secerii şi ciocanului. Regenerarea Europei înaintează cu paşi uriaşi, mai întîi a fost Italia, apoi Portugalia, în continuare Germania, acum Spania, acesta e pămîntul mănos, aceasta sămînţa fertilă, mîine vom secera holdele. Aşa cum au scris studenţii germani, Noi nu sîntem nimic, acelaşi lucru pe care l-au murmurat sclavii care au construit piramidele, Noi nu sîntem nimic, pietrarii şi cărăuşii din Mafra, Noi nu sîntem nimic, alentejanii muşcaţi de pisica turbată, Noi nu sîntem nimic, beneficiarii pomenilor caritabile şi naţionale, Noi nu sîntem nimic, sinistraţii din Ribatejo pentru care s-a ţinut petrecerea de la Jockey Club, Noi nu sîntem nimic, sindicatele naţionale care în mai au defilat cu braţul întins, Noi nu sîntem nimic, poate şi pentru noi va răsări ziua cînd vom fi cu toţii ceva, cine a spus asta acum nu se ştie, e un presentiment.

Lídiei, care e şi ea atît de puţin, îi vorbeşte Ricardo Reis despre evenimentele din ţara vecină, ea îi spune că spaniolii de la hotel au celebrat evenimentul cu o petrecere mare, nici măcar moartea tragică a generalului nu i-a descurajat, iar acum nu trece o seară fără să se deschidă cîteva sticle de şampanie franţuzească, administratorul Salvador e cum nu se poate mai fericit, Pimenta vorbeşte spaniolă parcă din născare, Ramón şi Felipe nu-şi mai încap în piele de bucurie de cînd au aflat că generalul Franco e galician, din El Ferrol, şi zilele trecute cineva a avut chiar ideea să ridice un steag spaniol pe balconul hotelului, ca semn al alianţei hispano-portugheze, aşteaptă numai ca talgerul balanţei să mai coboare puţin, Dar tu, întrebă Ricardo Reis, ce crezi tu despre Spania, despre ce se petrece acolo, Eu nu sînt nimic, n-am educaţie, domnul

doctor e cel care știe, cu cîte studii ați făcut ca să ajungeți la poziția pe care o aveți, cu cît urci mai mult, cu atît vezi mai departe, Așa în orice lac luna întreagă strălucește, fiindcă e sus, pe cer, Spuneți lucrurile atît de frumos, În Spania era o adevărată harababură, o debandadă de nedescris, trebuia să vină cineva să pună capăt prostiilor, doar armata putea s-o facă, așa cum s-a întîmplat la noi, la fel e pretutindeni, Sînt lucruri la care nu mă pricep, fratele meu spune, Oh, fratele tău, nici nu trebuie să-l aud vorbind pe fratele tău ca să știu ce spune, Într-adevăr, sînteți foarte diferiți, dumneavoastră și fratele meu, Ce spune fratele tău, Spune că militarii nu vor cîștiga pentru că vor avea tot poporul împotriva lor, Află, Lídia, că poporul nu e niciodată de o singură parte, și te rog să-mi spui ce înseamnă poporul, Poporul e ceea ce sînt eu, o servitoare care are un frate revoluționar și se culcă cu un domn doctor potrivnic revoluțiilor, Cine te-a învățat să spui lucrurile astea, Cînd deschid gura să vorbesc, cuvintele sînt acolo, trebuie doar să le las să iasă, În general, gîndim înainte să vorbim sau gîndim în timp ce vorbim, așa e toată lumea, Cine știe, poate că eu nu gîndesc, e ca atunci cînd faci un copil, crește fără să ne dăm seama, cînd îi vine timpul, se naște, Te-ai simțit bine, Dacă n-ar fi lipsa ciclului, n-aș crede că sînt gravidă, Vrei în continuare să lași copilul, Bebelușul, Da, bebelușul, Da, și nu mă voi răzgîndi, Gîndește-te bine, Eu, poate, nu gîndesc, și spunînd asta Lídia rîse bucuroasă, rămase Ricardo Reis fără replică, atunci o trase spre sine, îi dădu un sărut pe frunte, apoi la colțul gurii, apoi pe gît, patul nu era departe, se culcară în el servitoarea și domnul doctor, despre fratele marinar nu s-a mai vorbit, Spania e la capătul lumii.

Les beaux esprits se rencontrent, zic francezii, inși mai isteți ca alții. Vorbise Ricardo Reis despre necesitatea de a apăra ordinea, iar acum generalul Francisco Franco a declarat, într-un interviu acordat ziarului Secolul, portughez, Vrem ordine în sînul națiunii, și acesta a fost sloganul sub care numitul periodic a scris cu un titlu de-o

şchioapă, Opera de mîntuire a armatei spaniole, în acest mod demonstrîndu-se cum sînt în număr tot mai mare, dacă nu chiar nenumărate, les beaux esprits, peste cîteva zile ziarul va pune insinuanta întrebare, Cînd se va organiza Prima Internaţională a Ordinii împotriva celei de-a Treia Internaţionale a Dezordinii, les beaux esprits s-au adunat ca să răspundă. Nu se poate spune că întrebarea n-ar fi de principiu, soldaţii marocani continuă să debarce, s-a format o juntă de guvernare în Burgos şi toată lumea spune că, în cîteva ore, va avea loc ciocnirea finală între armată şi forţele din Madrid. Şi nu va trebui să atribuim o semnificaţie specială faptului că populaţia din Badajoz s-a înarmat ca să reziste atacului iminent, sau să-i atribuim numai atîta sens cît să-l putem include în discuţia despre ce este sau nu este poporul. Ocolind ignoranţa Lídiei şi subterfugiile lui Ricardo Reis, acolo s-au înarmat bărbaţi, femei şi copii, s-au înarmat cu puşti, cu spade, cu bastoane, cu seceri, cu revolvere, cu pumnale, cu bîte, au pus mîna pe ce-au apucat, poate fiind ăsta felul poporului de a se înarma, şi dacă acesta e cazul, atunci ştim pe dată ce e poporul şi unde se află el, restul, dacă îmi permiteţi, nu trece de o dezbatere filozofică şi inegală.

Valul se umflă şi se rostogoleşte. În Portugalia e mare afluenţă de înscrieri în Tineretul Portughez, sînt tineri patrioţi care n-au vrut să aştepte obligativitatea de mai tîrziu, ei înşişi, cu mîna tremurînd de speranţă, cu litere şcolăreşti, sub binevoitoare priviri paterne, au semnat scrisoarea şi singuri o duc la poştă sau, fremătînd de civică emoţie, o înmînează portarului de la Ministerul Educaţiei Naţionale, doar din respect religios nu proclamă, Acesta e trupul meu, acesta e sîngele meu, dar oricine poate vedea cît le e de mare setea de martiriu. Ricardo Reis parcurge listele, încearcă să deseneze chipuri, figuri, gesturi, feluri de a merge care să dea sens şi formă vacuităţii acestor curioase cuvinte care sînt numele, cele mai goale dintre toate dacă nu le băgăm înăuntru o fiinţă omenească.

Peste cîțiva ani, douăzeci, treizeci, cincizeci, ce vor gîndi bărbații maturi, bătrînii, dacă vor ajunge la o vîrstă înaintată, despre acest entuziasm din tinerețe, cînd au citit sau au auzit, ca o trîmbiță mistică, vorbele tinerilor germani, Noi nu sîntem nimic, și au dat buzna sublimi, Nici noi, nici noi nu sîntem nimic. Vor zice așa, Păcatele tinereții, Erorile marii mele candori, N-am avut pe nimeni să mă sfătuiască, Am regretat după aceea, Tata m-a pus, Credeam sincer, Uniforma era atît de frumoasă, Azi aș face la fel, Era o cale să mă afirm în viață, Cei dintîi erau mai bine văzuți, E așa de ușor să păcălești un tînăr, E așa de ușor să-l înșeli, aceste justificări și altele asemenea sînt date acum, dar unul dintre ei se scoală, ridică mîna cerînd cuvîntul, iar Ricardo Reis i-l dă din marea curiozitate pe care o simte de a auzi un om vorbind despre unul dintre ceilalți oameni care a fost, o vîrstă judecînd altă vîrstă, și iată discursul, Pentru fiecare dintre noi se vor lua în considerație motivele pentru pasul pe care l-am făcut, din ingenuitate sau răutate, din proprie voință sau prin constrîngerea unor terți, sentința va fi, cum se obișnuiește, în funcție de vreme și de judecător, dar, condamnați sau absolviți, va trebui să cîntărească în balanță viața pe care fiecare am avut-o, răul și binele pe care l-am făcut, dreptatea și greșeala, iertarea și vina, și, cumpănite toate astea, dacă așa ceva este posibil, să ne fie prim judecător propria noastră conștiință, în cazul neobișnuit c-am avea o inimă curată, dar poate că trebuie să declarăm, încă o dată, deși cu o intenție diferită, Noi nu sîntem nimic, pentru că pe vremea aceea, un anume bărbat, iubit și respectat de unii dintre noi, și îi spun imediat numele ca să vă scutesc de efortul de a-l ghici, acest bărbat, care s-a numit Miguel de Unamuno și era rectorul Universității din Salamanca, nu un băiețandru de vîrsta noastră, paisprezece, cincisprezece ani, ci un bătrîn venerabil, septuagenar, cu o lungă existență și o operă vastă, autorul unor cărți atît de lăudate ca Del sentimiento trágico de la vida, La agonia del cristianismo,

En torno al casticismo, La dignidad humana[1], şi atîtea altele pe care mă veţi dispensa de a le cita, acest bărbat, far al inteligenţei, chiar în primele zile ale războiului şi-a dat adeziunea Juntei de Guvernare din Burgos, exclamînd, Să salvăm civilizaţia occidentală, mă alătur vouă, bărbaţi ai Spaniei, aceşti bărbaţi ai Spaniei erau militarii răzvrătiţi şi maurii din Maroc, şi a dat cinci mii de pesete din propriul buzunar pentru ceea ce se numea deja armata naţionalistă spaniolă, neaducîndu-mi eu aminte preţurile din epocă nu ştiu cîte cartuşe se puteau cumpăra cu cinci mii de pesete, şi a comis cruzimea morală de a-i recomanda preşedintelui Azaña să se sinucidă, şi la puţine săptămîni după aceea a făcut alte declaraţii nu mai puţin răsunătoare, Cea mai mare admiraţie, cel mai mare respect se îndreaptă spre femeia spaniolă care a reuşit să împiedice hoardele comuniste şi socialiste să pună mîna mai demult pe Spania, şi într-un fierbinte elan a clamat, Sfintele noastre femei, or nici noi, portughezii, nu duceam lipsă de femei sfinte, două exemple ajung, Marília din Conspiraţia, ingenua din Revoluţia din Mai, dacă asta e sfinţenia, să-i mulţumească femeile spaniole lui Unamuno, şi femeile portugheze lui Tomé Vieira şi domnului Lopes Ribeiro, într-o zi mi-ar plăcea să cobor în infern să număr după aritmetica mea cîte femei sfinte sînt acolo, dar despre Miguel de Unamuno, pe care-l admiram, nimeni nu îndrăzneşte să sufle o vorbă, e ca o plagă ruşinoasă pe care o ascunzi, de la el s-au păstrat pentru edificarea posterităţii numai cuvintele lui, aproape ultimele[2], cu care i-a răspuns generalului Milan d'Astray, cel care a strigat în acelaşi oraş al Salamancăi, Trăiască moartea, domnul doctor Ricardo Reis n-a apucat să afle ce cuvinte au fost acelea, răbdare, viaţa

1. *Despre sentimentul tragic al vieţii*, *Agonia creştinismului*, *Despre autenticitate*, *Demnitatea umană*.
2. Cuvintele pe care Unamuno i le-a adresat lui Milan d'Astray şi la care se face aluzie în tot acest fragment au fost: „Veţi învinge, dar nu veţi convinge".

nu le poate cuprinde pe toate, a lui cel puțin, dar, tocmai pentru că acele cuvinte au fost rostite, unii dintre noi își reconsideră poziția pe care au luat-o, adevăr grăiesc vouă c-a meritat să trăiască Miguel de Unamuno suficient timp ca să-și dea seama de greșeală, doar ca să-și dea seama, pentru că n-a corectat-o pînă la capăt, fie pentru c-a mai trăit prea puțin, fie ca să-și protejeze, cu omenească lașitate, liniștea ultimelor zile, în fine, totul e posibil, la capătul acestui lung discurs, ce-mi doresc pentru noi e să ne așteptați ultimul cuvînt, sau penultimul, dacă în ziua cu pricina va fi destulă luciditatea noastră, iar voi nu v-ați pierdut-o pînă atunci pe a voastră, am zis. Unii dintre membrii asistenței și-au aplaudat viguros speranța de salvare, dar alții au protestat indignați împotriva răuvoitoarei deformări căreia îi căzuse victimă gîndirea naționalistă a lui Miguel de Unamuno, numai pentru că, aproape cu un picior în groapă, dintr-o furie senilă, dintr-un capriciu de moș sclerozat, avea să consteste strigătul magnific al marelui patriot și mare militar, generalul Milan d'Astray, care, prin trecutul și prezentul său, n-ar avea decît lecții de dat, nici una de primit. Ricardo Reis nu știe ce răspuns îi va da Miguel de Unamuno generalului, îi e jenă să întrebe ori se teme să pătrundă în arcanele viitorului, în destin, e mai bine să treci în tăcere și fără mari nelinişti, a scris într-o zi, asta se cuvine să facem cu toții. S-au retras bărbații cei vîrstnici, continuă să discute cuvintele lui Unamuno, după cum le judecă vor și ei să fie judecați, doar se știe, dacă acuzatul își alege legea, va fi întotdeauna absolvit.

Ricardo Reis recitește știrile pe care le cunoaște, proclamația rectorului din Salamanca, Să salvăm civilizația occidentală, mă alătur vouă, oameni ai Spaniei, cele cinci mii de pesete date din propriul buzunar pentru armata lui Franco, rușinosul îndemn să se sinucidă Azaña, pînă la data la care am ajuns n-a vorbit încă despre sfintele femei, dar nu e nevoie să așteptăm ca să știm pe ce ton o va spune, am văzut deunăzi un simplu regizor portughez de cinema care a fost de aceeași părere, dincoace de Pirinei

toate femeile sînt sfinte, răul se ascunde în bărbații care gîndesc așa de frumos despre ele. Ricardo Reis parcurge lent paginile, îl distrag noutățile curente, cele care pot veni de aici ca și de dincolo, din prezent ca și din viitor sau trecut, de exemplu, nunțile și botezurile, plecările și sosirile, problema e că, existînd o viață lumească, nu există o singură lume, dacă am putea alege știrile pe care vrem să le citim, oricare dintre noi ar fi John D. Rockefeller. Își plimbă privirirea peste paginile de mică publicitate, Închiriem case, Cumpărăm case, din acest punct de vedere stă bine, n-are nevoie de casă, dar uite, aici sîntem informați asupra datei cînd va ieși din portul Lisabonei vaporul Highland Brigade, merge la Pernambuco, Rio de Janeiro, Santos, mesager perseverent, ce vești ne va aduce el din Vigo, se pare că toată Galicia s-a pus sub stindardul generalului Franco, nu e de mirare, e un fiu al ținutului, sentimentele pot face multe. Așa s-a strecurat o lume în altă lume, așa și-a pierdut liniștea cititorul, iar acum, întorcînd nerăbdător pagina, regăsește scutul lui Ahile, de cîtă vreme nu l-a mai văzut. E aceeași cunoscută glorie de imagini și vorbe, mandala prodigioasă, viziune incomparabilă a unui univers explicit, caleidoscop care și-a suspendat mișcarea și se oferă contemplației, e posibil, în sfîrșit, să numărăm ridurile de pe chipului lui Dumnezeu, numit mai adesea Fratele Gravor, iată portretul, implacabilul monoclu, iată cravata cu care ne gîtuie, chiar spunînd medicul c-am murit de boală, sau de gloanțe, ca în Spania, dedesubt sînt arătate creațiile sale despre care ne-am obișnuit să spunem că laudă sau cîntă infinita înțelepciune a Creatorului, ins care niciodată n-a avut o pată pe viața lui onorabilă și a fost premiat cu trei medalii de aur, distincție supremă oferită de un alt Dumnezeu mai sus-pus, care nu plătește reclame în Diário de Notícias, și poate că din acest motiv este adevăratul Dumnezeu. Pe vremuri i s-a părut lui Ricardo Reis că acest anunț e ca un labirint, acum însă îl vede ca pe un cerc din care nu se poate ieși, limitat și gol, labirint într-adevăr, dar așa cum e un deșert

fără cărări. Desenează pe figura Fratelui Gravor un barbișon, face din monoclu un lornion, dar nici prin aceste meșteșuguri de deghizare nu reușește să-l facă să semene cu acel Don Miguel de Unamuno care și el s-a pierdut într-un labirint, de unde, dacă îl credem pe domnul portughez care s-a ridicat în adunare și a ținut discursul, a reușit să iasă în ajunul morții, putînd noi totuși să punem la îndoială dacă în cuvintele sale, aproape ultimele, și-a pus ființa întreagă sau dacă, între ziua cînd le-a pronunțat și ziua cînd a părăsit această viață, magnificul rector a recăzut în complezența și în complicitatea de la început, disimulînd imboldul, trecîndu-și sub tăcere subita răzvrătire. Da-ul și nu-ul lui Miguel de Unamuno îl tulbură pe Ricardo Reis, perplex și divizat între ce știe despre aceste zile care sînt viețile lor comune, legate una de alta de știrile din ziar, și obscura profeție a celui care, cunoscînd viitorul, nu l-a dezvăluit întru totul, regretă că n-a îndrăznit să-l întrebe pe oratorul portughez ce cuvinte decisive i-a spus Don Miguel generalului și cînd, atunci înțelese c-a tăcut pentru că îi fusese anunțat răspicat că nu va mai fi pe lumea asta în ziua căinței, Domnule doctor, n-ai apucat să afli ce cuvinte au fost acelea, răbdare, viața n-ajunge pentru toate, a dumitale n-a ajuns. Ce poate însă vedea Ricardo Reis este că roata destinului s-a pus în mișcare, Milan d'Astray, care se afla la Buenos Aires, a plecat spre Spania, a trecut prin Rio de Janeiro, nu diferă mult, cum se vede, rutele oamenilor, și traversează Atlanticul, arde de febră războinică, peste cîteva zile va debarca la Lisabona, nava este Almanzora, iar apoi își va continua drumul spre Sevilla, de aici spre Tetuan, unde îi va lua locul lui Franco. Milan d'Astray se apropie de Salamanca și de Miguel de Unamuno, va striga Viva la muerte[1], și apoi. Beznă. Oratorul portughez a cerut din nou permisiunea să vorbească, buzele i se mișcă, îl luminează

1. Trăiască moartea (sp.).

soarele negru al viitorului, dar cuvintele nu i se aud, acum nu vom putea nici măcar să ghicim ce va fi spunînd.

Ricardo Reis jinduiește să discute despre aceste chestiuni cu Fernando Pessoa, dar Fernando Pessoa n-apare. Timpul se tîrăște ca un val lent și vîscos, o masă de sticlă lichidă pe a cărei suprafață sînt miriade de scînteieri care ocupă ochii și distrag simțurile, în vreme ce, în adînc, se străvede nucleul rubiniu și neliniștitor, motorul mișcării. Se succed aceste zile și aceste nopți sub fierbințeala care pe rînd coboară din cer și urcă din pămînt. Bătrînii apar numai pe seară în Alto de Santa Catarina, nu suportă arșița soarelui care înconjoară rarele umbre ale palmierilor și este excesivă pentru ochii lor obosiți strălucirea rîului și sufocantă vibrația aerului pentru suflul lor scurt. Lisabona își deschide robinetele, nu curge fir de apă, e o populație de galinacee cu ciocul însetat și aripi pleoștite. Și se spune, în toropeala caniculei, că războiul civil spaniol se apropie de sfîrșit, pronostic care pare cert dacă ne vom aminti că trupele lui Queipo de Llano sînt deja la porțile Badajoz-ului, cu forțele din Corpul Expeditionar, care e Legiunea lor Străină, dornice să intre în luptă, vai de cel ce li se va opune acestor soldați, e atît de pătimașă în ei plăcerea de a ucide. Don Miguel de Unamuno iese din casă să meargă la universitate, profită de tivul de umbră care se întinde de-a lungul clădirilor, soarele leonez prăjește pietrele din Salmanca, dar demnul bătrîn simte pe chipu-i sever suflarea belicoasei geste, în sufletul său mulțumit răspunde gratitudinii concetățenilor, saluturilor cu brațul întins sau bătînd din călcîie pe care i le adresează militarii de la cartierul general sau în tranzit, fiecare dintre ei o reîncarnare a Cidului Campeador, care și el în vremea lui a spus, Să salvăm civilizația occidentală. Ricardo Reis ieși într-una din zile din casă, profită de tivurile de umbră pînă cînd îi apăru în față un taxi, rosti, răsuflînd cu greutate, Pe Calçada de Estrela, la Prazeres, nume care pare să promită atît și care ne ia totul, ne lasă tăcerea, mai puțin certă e odihna, și vizitatorul nu mai are nevoie să meargă la

informaţii, n-a uitat nici locul, nici numărul, patru mii trei sute şaptezeci şi unu, nu e număr de uşă, aşa că n-are rost să bată, să întrebe, E cineva acolo, dacă nici prezenţa celor vii nu reuşeşte să clintească secretul morţilor, cuvintele nu servesc la nimic. Se apropie Ricardo Reis de grilaj, îşi puse mîna pe piatra caldă, sînt hazardurile topografiei, soarele n-a ajuns sus pe cer, dar bate aici de cînd a răsărit. De pe o alee apropiată se aude o măturătură măturînd, o văduvă traversează la capătul aleii, chipul nu i se zăreşte sub voalul de doliu. Nu sînt alte semne. Ricardo Reis coboară pînă la cotitură, aici se opreşte să privească rîul, gîtlejul mării, cuvînt cum nu se poate mai potrivit pentru că aici vine oceanul să-şi potolească nesecata sete, buze lacome care se lipesc de izvoarele acvatice ale pămîntului, sînt imagini, metafore, comparaţii care nu şi-ar găsi locul în rigiditatea unei ode, dar îşi fac apariţia la ceasurile matinale, cînd ceea ce în noi gîndeşte nu face decît să simtă.

Ricardo Reis nu s-a întors. Ştie că Fernando Pessoa se află alături de el, de astă dată invizibil, poate că n-are voie să se arate înăuntrul incintei mortuare, îmbulzeala ar fi mare, străzile ticsite de morţi, să admitem că ar fi amuzant. Glasul lui Fernando Pessoa întreabă, Ce faci aici aşa devreme, dragul meu Reis, nu-ţi ajung orizonturile din Alto de Santa Catarina, punctul de vedere al lui Adamastor, iar Ricardo răspunse fără să răspundă, Pe marea ce-o vedem de aici navighează încoace un general spaniol dornic să ia parte la războiul civil, nu ştiu dacă ai aflat că în Spania a izbucnit războiul civil, Şi ce-i cu asta, Mi s-a spus că acest general, care se numeşte Milan d'Astray, se va întîlni într-o zi cu Miguel de Unamuno, va striga Viva la muerte şi i se va răspunde, Bine, şi, Aş vrea să cunosc răspunsul lui Don Miguel, Cum vrei să ţi-l spun eu, dacă încă nu s-a întîmplat, Poate te va ajuta să ştii că rectorul din Salamanca s-a declarat de partea armatei care vrea să răstoarne guvernul şi regimul, Nu mă ajută la nimic, tu uiţi ce importante sînt contradicţiile, odată am fost pe punctul să admit că sclavia e o lege naturală

a vieții societăților sănătoase, iar azi nu reușesc să mă gîndesc la ce cred despre ce gîndeam atunci și m-a făcut s-o scriu, Contam pe tine, și tu mă lași baltă, Singurul lucru pe care-l pot face e să admit o ipoteză, Care, Că rectorul din Salamanca va răspunde așa sînt împrejurări în care să taci înseamnă să minți tocmai am auzit un strigăt morbid și lipsit de sens trăiască moartea acest paradox barbar îmi repugnă generalul Milan d'Astray e un schilod nu e o lipsă de politețe și Cervantes era din nefericire există azi prea mulți schilozi sufăr gîndindu-mă că generalul Milan d'Astray ar putea pune bazele unei psihologii de masă un schilod care n-are măreția spirituală a lui Cervantes caută de obicei consolare în mutilarea celorlalți, Crezi că el va da acest răspuns, Dintr-un număr nesfîrșit de ipoteze, aceasta poate fi una, Se potrivește cu ce mi-a spus oratorul portughez, Nu e rău cînd lucrurile se potrivesc unele cu altele, Mîna stîngă a Marcendei cu ce s-o potrivi, Tot te mai gîndești la ea, Din cînd în cînd, Nu trebuia să te gîndești așa departe, toți sîntem schilozi.

Ricardo Reis e singur. Pe crengile joase ale ulmilor au început să cînte greierii, sînt muți și și-au inventat un glas. O navă mare, neagră intră în radă, apoi dispare pe oglinda sclipitoare a apei. Nu pare real acest peisaj.

În casa lui Ricardo Reis se mai aude acum un glas. Este un radio mic, cel mai ieftin de pe piață, al popularei mărci Pilot, cu carcasă de bachelită de culoarea fildeșului, aleasă mai ales pentru că ocupă puțin spațiu și e ușor de transportat din dormitor în birou, locurile unde somnambulul locuitor al acestei case își petrece cea mai mare parte a timpului. Dacă decizia ar fi fost luată în primele zile după mutare, cînd era încă viu interesul pentru casa cea nouă, azi am avea aici un superheterodin cu douăsprezece lămpi ori valve, de maximă putere sonoră, făcut să lase cartierul cu gura căscată și să adune sub ferestre, pentru a profita de plăcerile aduse de muzică și de lecțiile purtate de vorbe, toate cumetrele din vecini, inclusiv pe cei doi bătrîni, din nou prietenoși și curtenitori, din pricina izvorului de noutăți. Însă Ricardo Reis nu vrea decît să fie la curent cu veștile, într-un mod discret și rezervat, să le audă ca pe un murmur intim, astfel nu va fi obligat să-și explice sau să încerce să descifreze ce agitație interioară îl aduce lîngă aparat, nu va trebui să se întrebe ce semnificații oculte ascunde ochiul stins, de ciclop muribund, care e lumina indicatorului minuscul, dacă expresia e de bucurie, contradictorie, dacă moare, sau de spaimă, sau de milă. Ar fi mai clar să intervenim noi și să spunem că Ricardo Reis nu e în stare să se decidă dacă îl bucură mult celebratele victorii ale armatei revoltate din Spania sau nu mai puținele lăudatele înfrîngeri ale forțelor ce sprijină guvernul. Se va găsi cineva să argumenteze că e totuna, dar nu e așa, domnilor, vai de noi dacă nu ținem seama de complexitatea sufletului omenesc, dacă-mi place să știu că dușmanul meu a dat de bucluc nu înseamnă, matematic,

că-l aplaud pe cel care i-a făcut pocinogul, să fie clar. Ricardo Reis nu va aprofunda acest conflict interior, se mulțumește, să ni se ierte lipsa de proprietate a termenului, cu proasta dispoziție pe care o resimte, asemenea cuiva care n-a avut curaj să jupoaie un iepure și a rugat pe altcineva să facă treaba în locul lui, rămînînd să asiste la operație, furios pe propria lașitate, și stă atît de aproape încît poate vedea și respira umezeala care se degajă din carnea jupuită, un abur subtil care miroase plăcut, atunci îi răsare în inimă, sau acolo de unde răsar aceste sentimente, un soi de ranchiună față de cel care comite o asemenea cruzime, cum e posibil să facem parte, și eu, și el, din aceeași omenire, poate din asemenea motive îi detestăm pe călăi și refuzăm să mîncăm carnea țapului ispășitor.

Lídia se bucură foarte mult văzînd aparatul de radio, ce frumos e, ce bine e să poți asculta muzică la orice oră din zi și din noapte, e o exagerare, asemenea vremuri sînt încă îndepărtate. E un suflet simplu, care se bucură pentru nimica toată, sau poate că profită de orice întîmplare, cît de măruntă, pentru a-și ascunde neliniștea de a-l vedea pe Ricardo Reis în starea asta de abandon, neglijîndu-și ținuta, igiena personală. Și îi povesti că au plecat de la hotel ducii de Alba și Medinaceli, lucru care l-a întristat peste poate pe administratorul Salvador, din pricina marii afecțiuni pe care le-o poartă oaspeților vechi, mai ales dacă au titluri sau pe-aproape, căci cei doi erau numai Don Lorenzo și Don Alonso, Ricardo Reis a glumit cînd i-a numit duci, dar orice glumă are un sfîrșit. Nu e de mirare că s-au mutat. Acum, cînd ziua victoriei se apropie, își petrec în plăceri rafinate ultimele momente ale exilului, de aceea Estorilele găzduiesc ceea ce, în limbaj de cronică mondenă, e numit o selectă colonie spaniolă, pînă la urmă e foarte posibil să fie cu toții acolo, petrecîndu-și vacanța de vară, toți ducii și conții, Don Lorenzo și Don Alonso s-au dus și ei, atrași de mirosul aristocrației, la bătrînețe le vor povesti nepoților, Pe vremea cînd am fost exilat împreună cu ducele de Alba. În beneficiul acestora, Radio

Clubul Portughez are de ceva timp o crainică spaniolă, cu voce de sopran de zarzuela, care citește știrile despre progresele naționaliste în sabrosa[1] limbă a lui Cervantes, să ne ierte el și Dumnezeu aceste ironii fără umor, ne vine mai degrabă să plîngem decît să rîdem. Așa se simte și Lídia, care, jucîndu-și rolul ușuratic și grațios, adaugă la îngrijorarea pe care i-o provoacă Ricardo Reis cumplitele știri care sosesc din Spania, dar după modul ei de a înțelege, care coincide cu cel al fratelui ei Daniel, cum am văzut. Și, auzind anunțîndu-se la radio că Badajoz a fost bombardat, începe să plîngă ca o magdalenă, stranie atitudine, de vreme ce la Badajoz n-a mers niciodată, n-are acolo familie sau bunuri care să fi suferit de pe urma bombelor, Dar de ce plîngi, Lídia, a întrebat Ricardo Reis, iar ea nu știu ce trebuia să răspundă, sînt probabil poveștile lui Daniel, dar lui cine i le-o fi spus, ce surse de informații o fi avînd, nu e greu de crezut că se vorbește mult despre războiul din Spania pe Afonso de Albuquerque, în timp ce spală punțile și lustruiesc metalele marinarii schimbă noutăți, nu sînt toate așa de rele cum le descriu ziarele și radioul, acestea de obicei exagerează. Probabil numai pe Afonso de Albuquerque nu se dă pe de-a-ntregul crezare promisiunii generalului Mola, care e din banda ucigașului Franco, a zis că nu va trece luna și-l vom auzi vorbind la Radio Madrid, iar celălalt general, Queipo de Llano, proclamă că guvernul din Madrid a ajuns la începutul sfîrșitului, revolta n-are nici trei săptămîni și deja o văd încheiată, lasă-i să vorbească, răspunde marinarul Daniel. Dar Ricardo Reis, în timp ce, cu o tandrețe stîngace, o ajută pe Lídia să-și șteargă lacrimile, argumentează, încercînd s-o aducă în țarcul propriei convingeri, repetă veștile citite sau auzite, Tu plîngi acum pentru Badajoz, și nu știi ce-au făcut comuniștii, le-au tăiat cîte o ureche la o sută zece proprietari, iar apoi le-au supus violențelor pe soțiile lor, adică au abuzat de bietele femei, De unde

1. Savuroasa (sp.).

ştiţi, Am citit în ziar, şi am mai citit, scris de un domn ziarist numit Tomé Vieira, autor de cărţi, că bolşevicii i-au scos ochii unui preot bătrîn, iar apoi l-au stropit cu benzină şi i-au dat foc, Nu cred, E în ziar, am citit cu ochii mei, Nu mă îndoiesc de dumneavoastră, domnule doctor, dar fratele meu spune că nu poţi avea întotdeauna încredere în ce scriu ziarele, Eu nu pot merge în Spania să văd ce se întîmplă, trebuie să cred că e adevărat ce-mi spun ele, un ziar nu poate minţi, ar fi cel mai mare păcat din lume, Domnul doctor e un om instruit, eu sînt aproape analfabetă, dar un lucru am învăţat, că adevărurile sînt multe şi sînt unele împotriva celorlalte, pînă nu vor lupta între ele nu se va şti unde se află minciuna, Şi dacă e adevărat că i-au scos ochii preotului, că l-au stropit cu benzină şi că i-au dat foc, Ar fi un adevăr oribil, dar fratele meu spune că, dacă biserica ar fi de partea săracilor ca să-i ajute, aceştia ar fi în stare să-şi dea viaţa pentru ea, ca să n-o lase să se prăbuşească în infern, unde se află acum, Îmi răspunzi mereu cu vorbele fratelui tău, Şi dumneavoastră îmi vorbiţi mereu cu vorbele ziarelor, Ai dreptate. Acum au avut loc în Funchal şi în alte locuri de pe insulă revolte populare, cu atacuri ale instituţiilor publice şi ale fabricilor de unt, eveniment care s-a soldat cu morţi şi răniţi, chestiunea trebuie să fi fost serioasă, căci au plecat să intervină două nave de război, cu aviaţie, companii de mitraliori, un aparat militar care ar putea provoca un război civil de dimensiuni portugheze. Ricardo Reis n-a reuşit să înţeleagă adevăratele motive ale tulburărilor populare, şi asta n-ar trebui să ne mire nici pe noi, nici pe el, care n-avea decît ziarele la dispoziţie. Dă drumul la Pilot-ul de fildeş, poate cuvintele auzite sînt mai demne de crezare, păcat doar că nu se poate vedea chipul celui care vorbeşte, după o ezitare a privirii, după o crispare a feţei, poţi să-ţi dai seama imediat dacă e adevăr sau minciună, să sperăm că inventivitatea umană ne va aduce în curînd tuturor în casă chipul celui care ne vorbeşte, vom şti în sfîrşit să distingem minciuna de adevăr, atunci

va începe, cu adevărat, timpul justiţiei, vie împărăţia noastră. Ricardo Reis deschise Pilot-ul, acul indicatorului e la Radio Clubul Portughez, cît se încălzesc lămpile îşi reazemă fruntea obosită de carcasa radioului, dinăuntru venea un miros cald care îl ameţea uşor, se complăcu în această senzaţie, pînă cînd observă că era dat la minim butonul de sunet, îl roti brusc, mai întîi n-auzi decît mugetul adînc al undelor, era o pauză, coincidenţe, şi pe dată izbucni în muzică şi cînturi, Cara al sol con la camisa nueva[1], imnul Falangei, spre bucuria şi mîngîierea selectei colonii spaniole de la Estoril şi din Hotelul Bragança, la ora asta, în cazinou se fac retuşuri la ultima repetiţie a Nopţii de Argint pe care Erico Braga o va prezenta, în salonul hotelului oaspeţii se uită bănuitori în oglinda verzuie, şi atunci crainica Radio Clubului citeşte o telegramă trimisă de foştii legionari portughezi din al treilea batalion al Corpului Expediţionar, salutîndu-şi vechii camarazi care iau parte la asediul Badajoz-ului, ne trec fiori pe şira spinării ascultînd marţialul limbaj, fervoarea occidentală şi creştină, fraternitatea armelor, memoria faptelor trecute, speranţa într-un viitor radios pentru cele două patrii iberice, înfrăţite în acelaşi ideal naţionalist. Ricardo Reis închide Pilot-ul după ce ascultă ultima ştire din buletin, Trei mii de soldaţi din Maroc au debarcat la Algeciras, şi se întinde pe pat, exasperat de singurătate, nu se gîndeşte la Marcenda, ci la Lídia, probabil pentru că e mai la îndemînă, vorba vine, căci în această casă nu există telefon şi, dacă ar exista, ar fi un scandal să sune la hotel şi să zică, Bună seara, domnule Salvador, la telefon Ricardo Reis, vă amintiţi, nu ne-am auzit de mult, ca să vezi, am petrecut săptămîni foarte fericite în hotelul dumneavoastră, nu, nu doresc o cameră, voiam doar să vorbesc cu Lídia, dacă ar putea veni pînă la mine, excelent, foarte amabil din partea dumneavoastră că-i daţi voie să plece un ceas sau două, mă simt foarte singur, nu, domnule, nu pentru asta, doar pentru

1. Cu chipul la soare, cu cămaşa nouă (sp.).

că mă simt foarte singur. Se ridică din pat, adună foile ziarului împrăştiate unele pe jos, altele pe pătură şi parcurge cu ochii reclamele spectacolelor, dar imaginaţia nu găseşte nici un stimulent, o clipă îşi doreşte să fie orb, şi surd, şi mut, să fie de trei ori schilodul care sîntem cu toţii, după cum spune Fernando Pessoa, cînd, în mijlocul ştirilor despre Spania, observă o fotografie pe care mai devreme n-o remarcase, sînt blindatele de asalt ale armatei rebele care au pictată pe ele imaginea Sacrei Inimi a lui Isus, dacă astea sînt însemnele folosite, atunci să nu ne îndoim că acest război va fi necruţător. Îşi aduce aminte că Lídia e gravidă, cu un băieţel, după cum afirmă ea de fiecare dată, iar acest copil va creşte şi va merge la războaiele care se pregătesc, e încă devreme pentru cele de azi, dar altele se coc, repet, vine mereu alt război după războiul viitor, să facem socotelile, se va naşte cam în martie anul viitor, dacă ne gîndim la vîrsta aproximativă la care se merge la război, douăzeci şi trei, douăzeci şi patru de ani, ce război vom avea noi în o mie nouă sute şaizeci şi unu, şi unde, şi de ce, în ce ţinuturi abandonate, cu ochii imaginaţiei, dar nu a lui, Ricardo Reis îl vede ciuruit de gloanţe, brunet şi palid ca tatăl său, băiat numai al mamei[1], pentru că acelaşi tată nu-l va recunoaşte.

Badajoz s-a predat. Stimulat de entuziasta telegramă a foştilor legionari portughezi, Corpul Expediţionar a făcut minuni, atît în lupta la distanţă, cît şi în lupta corp la corp, vitejia legionarilor portughezi din noua generaţie fiind deosebit de apreciată şi salutată, au vrut să se arate demni de înaintaşi, la asta trebuind să adăugăm efectul benefic pe care întotdeauna îl are asupra sufletelor apropierea de văzduhul patriei. Badajoz s-a predat. Ruinat de bombardamentele continue, frînte săbiile, sfărîmate bîtele şi ciomegele, s-a predat. Generalul Mola a proclamat, A venit ceasul socotelilor, şi arena de coride şi-a deschis porţile ca să-i primească pe membrii miliţiei căzuţi prizonieri, apoi

1. Aluzie la o celebră poezie a lui Fernando Pessoa.

s-a închis, e fiesta, mitralierele intonează olé, olé, olé, nu s-a ţipat niciodată aşa de tare în arena din Badajoz, minotaurii în salopete cad unii peste alţii, amestecîndu-şi sîngele, revărsîndu-şi vinele, cînd nu va mai rămîne nici unul în picioare se vor duce ucigaşii să-i lichideze, cu pistolul, pe cei care n-au fost decît răniţi, şi dacă vreunul a reuşit să scape de această mărinimie, a fost apoi îngropat de viu. Despre aceste evenimente n-a ştiut Ricardo Reis decît ce i-au spus ziarele lui portugheze, unul dintre ele totuşi a ilustrat ştirea cu o fotografie a arenei, unde se vedeau, împrăştiate, cîteva corpuri, şi o căruţă care acolo părea nepotrivită, nu se putea percepe dacă era o căruţă de dus sau de adus, dacă în ea fuseseră transportaţi taurii sau minotaurii. Restul îl află Ricardo Reis de la Lídia, care aflase de la fratele ei, care aflase nu se ştie de la cine, poate un mesaj care a venit din viitor, cînd în sfîrşit toate lucrurile vor putea fi ştiute. Lídia nu mai plînge, spune, Au fost omorîţi două mii, şi are ochii uscaţi, dar buzele îi tremură, pometii obrajilor sînt în flăcări. Ricardo Reis încearcă s-o consoleze, s-o apuce de braţ, acesta i-a fost primul gest, vă amintiţi, dar ea se fereşte, n-o face din ranchiună, ci numai pentru că astăzi n-ar putea suporta. Apoi, în bucătărie, în timp ce spală vasele murdare care s-au adunat, izbucneşte în lacrimi, pentru prima dată se întreabă ce caută ea în casa asta, e servitoarea domnului doctor, femeia de serviciu, nici măcar amantă, pentru că există o egalitate în acest cuvînt, amant, amantă, e aproape tot una masculinul cu femininul, iar ei nu sînt egali, şi atunci nu ştie dacă plînge pentru morţii din Badajoz sau dacă pentru această moarte a ei care e să te simţi un nimic. Înăuntru, în birou, Ricardo Reis nu bănuieşte ce se întîmplă aici. Ca să nu se gîndească la cele două mii de cadavre, care într-adevăr sînt multe, dacă Lídia a spus adevărul, deschise încă o dată The god of the labyrinth, voia să citească de la semnul pe care-l lăsase, dar nu găsea sensul pe care să-l lege de cuvinte, atunci îşi dădu seama că nu-şi aducea aminte ce povestise cartea pînă

acolo, se întoarse la început, reciti, Trupul, care a fost găsit de primul jucător de șah, ocupa, cu brațele desfăcute, pătratele pionilor regelui și reginei și următoarele două, în direcția taberei adverse, și ajuns la acest punct se desprinse din nou de lectură, văzu tabla, cîmp abandonat, cu brațele întinse tînărul care a fost odată tînăr, și pe dată un cerc înscris în pătratul imens, arenă acoperită de trupuri care păreau răstignite chiar pe pămînt, de la unul la altul trecea Sacra Inimă a lui Isus să se convingă că nu mai există răniți. Cînd Lídia, după ce-și termină treburile casnice, intră în birou, Ricardo Reis avea cartea închisă pe genunchi. Părea că doarme. Astfel expus, e un bărbat aproape bătrîn. Îl privi ca și cum ar fi fost un străin, apoi, fără zgomot, ieși. Plecă spunîndu-și, Nu mă mai întorc, dar nu era sigură.

Din Tetuan, acum, că a sosit generalul Milan d'Astray, a venit o nouă proclamație, Război pe viață și pe moarte, război fără cruțare, război de exterminare a microbului marxist, neuitînd totuși îndatoririle umanitare, așa cum se deduce din cuvintele pe care generalul Franco le-a rostit, N-am ocupat încă Madridul pentru că nu vreau să sacrific partea inocentă a populației, ce om cumsecade, el nu va ordona niciodată, cum a făcut Irod, masacrul pruncilor, ar aștepta să crească, pentru a nu rămîne cu această povară pe conștiință și pentru a nu spori prea mult numărul îngerilor din cer. Ar fi imposibil ca acest vînt salutar din Spania să nu producă mișcări asemănătoare în Portugalia. Jocurile sînt făcute, cărțile sînt pe masă, totul e clar, a venit momentul să știm cine e cu noi și cine e împotriva noastră, să obligăm dușmanul să iasă din bîrlog sau, tocmai prin absența și disimularea lui, să-l silim să se dea de gol, în timp ce îi socotim printre ai noștri pe cei care, din mimetism sau lașitate, ambiționîndu-se mai mult ori de teama că-și vor pierde puținul pe care-l au, se vor refugia în umbra steagurilor noastre. Sindicatele naționale au anunțat, așadar, organizarea unui miting împotriva comunismului, și abia a fost cunoscută vestea, c-a și trecut prin

întreg corpul social fiorul marilor momente istorice, s-au publicat prospecte semnate de asociaţii patriotice, doamnele, individual sau reunite în comisie, au cerut bilete şi, în vederea întăririi sufletelor, pregătirii spiritelor, cîteva sindicate au organizat reuniuni dedicate asociaţilor lor, au făcut-o vînzătorii şi brutarii, a făcut-o industria hotelieră, în fotografii se vede asistenţa salutînd cu braţele întinse, fiecare îşi repetă propriul rol pînă cînd va sosi marea noapte a premierei. În toate aceste şedinţe e citit şi aplaudat manifestul sindicatelor naţionale, o vehementă profesiune de credinţă doctrinară care dovedeşte încrederea în destinul naţiunii, ceea ce se demonstrează cu aceste puţine citate culese la întîmplare, Fără îndoială, sindicatele naţionale resping cu energie comunismul, fără îndoială, muncitorii naţional-corporatişti sînt intransigent de portughezi şi latino-creştini, sindicatele naţionale îi cer lui Salazar, în concluzie, remedii dure pentru vremuri dure, sindicatele naţionale recunosc drept baze eterne ale întregii organizări sociale, economice şi politice iniţiativa privată şi proprietatea individuală asupra bunurilor, în limitele justiţiei sociale. Şi, pentru că lupta e comună şi acelaşi duşmanul, s-au dus falangişti spanioli la Radio Clubul Portughez, au vorbit întregii ţări, au lăudat deplina implicare a Portugaliei în cruciada mîntuitoare, afirmaţie care, la drept vorbind, reprezintă o infidelitate istorică, toată lumea ştie că noi, portughezii, sîntem în cruciadă deja de o mulţime de ani, dar ăştia sînt spaniolii, vor imediat să pună stăpînire pe toate, trebuie să stai mereu cu ochii pe ei.

De cînd se ştie, Ricardo Reis n-a asistat niciodată la un miting politic. Cauza acestei ignoranţe cultivate se va fi aflînd în particularităţile temperamentului său, în educaţia pe care a primit-o, în gusturile clasice spre care s-a înclinat, într-o anume pudoare, de asemenea, cine îi cunoaşte suficient versurile va găsi cu uşurinţă explicaţia. Dar această agitaţie naţională, războiul civil de lîngă noi, cine ştie dacă nu insolitul locului unde se vor aduna manifestanţii, Arena de tauri din Campo Pequeno, îi trezesc în spirit o

scînteie de curiozitate, cum o fi să se adune mii de persoane ca să audă discursuri, ce fraze și cuvinte vor fi aplaudînd, cînd, de ce, și convingerea unora sau altora, cei care vorbesc și cei care ascultă, expresiile chipurilor și gesturilor, pentru un om din fire atît de puțin curios, se constată interesante schimbări în Ricardo Reis. S-a dus devreme ca să prindă loc, și cu taxiul ca să ajungă mai repede. Seara e caldă la acest sfîrșit de august. Tramvaiele, în curse speciale, trec pline de lume, dau pe dinafară, cei dinăuntru îi interpelează fratern pe cei care merg pe jos, unii cu un spirit naționalist mai inflamat ovaționează Statul Nou. Se văd steaguri de sindicate și, cum vîntul de-abia suflă, le agită purtătorii ca să le etaleze culorile și emblemele, o heraldică a corporațiilor încă marcată de tradiții republicane, în urmă vine corporația, breasla, meseria, în bunul limbaj meșteșugăresc de odinioară. Intrînd pe stadion, Ricardo Reis, printr-un reflux al mareei umane, se pomeni amestecat printre funcționarii de bancă, cu toții purtînd pe braț panglici albastre cu crucea lui Cristos și inițialele SNB, e foarte adevărat că virtutea supremă a patriotismului absolvă toate excesele și scuză toate contradicțiile, ca aceasta de a fi adoptat lucrătorii de bancă ca semn de recunoaștere crucea celui care, în vremuri de mult apuse, i-a expulzat din templu pe negustori și zarafi, primele ramuri ale acestui arbore, primele flori ale acestui fruct. Norocul lor e că Cristos nu e ca lupul din fabulă, căci acela, acceptînd riscul de a greși, omora mieii inocenți în locul berbecilor aprigi care vor deveni sau al celor care le dăduseră viață. Înainte era totul mult mai simplu, oricine putea fi un zeu, acum ne pierdem timpul interogîndu-ne dacă apele vin deja mîloase de la izvor sau au fost tulburate de alte traversări.

Curînd stadionul se va umple. Dar Ricardo Reis a făcut rost de un loc bun, pe rîndurile de la soare, azi nu contează, totul e umbră și noapte, locul nu e departe de tribuna oratorilor, le poate vedea fața, dar nu atît de aproape încît să nu-i permită dorita viziune de ansamblu. Continuă să intre steaguri și sindicate, toate naționale,

steagurile ţării sînt puţine, şi e de înţeles, nu e cazul să suprasolicităm sublimul simbol al patriei pentru a se vedea că sîntem printre portughezi, şi încă dintre cei mai buni, fără vanitate o spunem. Băncile sînt pline, loc, acum, e numai în arenă, unde stindardele se pot vedea mai bine, de aceea sînt atît de multe. Se salută cunoscuţii şi însoţitorii, cei care afară au ovaţionat Statul Nou, şi sînt mulţi, întind frenetic braţul, se ridică şi se aşază neobosiţi, de fiecare dată cînd intră un însemn, iată-i în picioare, salutînd ca romanii, fie iertată insistenţa, a lor şi a noastră, o tempora, o mores, atîta s-au străduit Viriatus[1] şi Sertorius[2] să alunge din patrie ocupanţii imperiali, căci, dacă nu era de drept imperiu, pentru a-l recunoaşte de facto ar trebui să fie suficientă mărturia ocupaţilor, atît s-au străduit aceia şi acum s-a întors Roma în chipul urmaşilor ei, asta e, fără îndoială, cea mai bună dominaţie, să cumperi omul cu totul, şi uneori nici nu e nevoie să-l cumperi, căci se vinde ieftin, în schimbul unei fîşii de pînză pe braţ, în schimbul dreptului de a folosi crucea lui cristos, acum cu litere minuscule, pentru a nu fi prea mare scandalul. O orchestră îşi oferă nestematele repertoriului ca să întreţină aşteptarea. În sfîrşit, intră oficialităţile, se umple ochi tribuna şi începe delirul. Izbucnesc strigăte patriotice, Portugalia Portugalia Portugalia, Salazar Salazar Salazar, el n-a venit, apare numai cînd îi convine, în locurile şi la orele pe care le alege, ea nu e de mirare că se află aici, pentru că e pretutindeni. În partea dreaptă a tribunei, în locurile care pînă acum au rămas goale, spre marea invidie a mulţimii autohtone, s-au instalat reprezentanţi ai fasciei italiene, cu cămăşi negre şi decoraţii atîrnate, şi pe partea stîngă reprezentanţi nazişti, cu cămaşă brună şi brasardă cu crucea svastică, şi toţi şi-au întins braţul spre mulţimea

1. Şef al rezistenţei lusitane împotriva invadării peninsulei de către romani în perioada 147-139 î.H.
2. General roman (123-72 î.H.), care a încercat să înfiinţeze un stat independent în Spania (83 î.H.).

care a răspuns cu mai puțină îndemînare, dar cu multă sete de a învăța, în acest moment intră falangiștii spanioli, cu deja cunoscuta cămașă albastră, trei culori diferite și un singur adevărat ideal. Mulțimea, ca un singur om, e în picioare, vuietul urcă la ceruri, e limbajul universal al urletului, babelul în sfîrșit unificat de gesturi, nemții nu știu nici portugheza nici castiliana nici italiana, spaniolii nu știu nici germana nici italiana nici portugheza, italienii nu știu nici castiliana nici portugheza nici germana, portughezii, în schimb, știu foarte bine castiliana, usted pentru politețe, quanto vale[1] pentru cumpărături, gracias pentru mulțumesc, dar, fiind inimile de acord, un țipăt ajunge, Moarte bolșevismului în toate limbile. Cu greu se făcu tăcere, orchestra încheiase marșul militar cu trei bubuituri de tobă, iar acum este anunțat primul orator al serii, muncitorul Gilberto Arroteia, de la Arsenalul Marinei, cum au reușit să-l ademenească e un secret între el și tentația lui, apoi veni al doilea, Luís Pinto Coelho, care reprezintă Tineretul Portughez, și cu el începe să se dezvăluie intenția ultimă a acestui miting, căci în cuvinte foarte clare a cerut crearea milițiilor naționaliste, al treilea a fost Fernando Homem Cristo, al patrulea Abel Mesquita, din sindicatele naționale din Setubal, al cincilea António Castro Fernandes, care va fi ministru ceva mai încolo, al șaselea Ricardo Durão, maior ca grad și major prin convingeri, căci peste cîteva săptămîni va repeta în Évora discursul de astăzi, și tot pe o arenă de tauri, Ne-am adunat aici, înfrățiți de același patriotic ideal, pentru a spune și a arăta guvernului națiunii că sîntem zălogi și fideli continuatori ai marii geste lusitane și ai acelor mari înaintași care au dat noi lumi lumii și au extins credința și imperiul, mai spunem și că în sunetul trompetei sau al goarnelor, răsunet fără sfîrșit, ne-am adunat ca un singur om în jurul lui Salazar, geniul care și-a consacrat viața slujirii patriei, și, în sfîrșit, al șaptelea ca ordine, dar ca importanță politică primul,

1. Cît costă (sp.).

căpitanul Jorge Botelho Moniz, care e de la Radio Clubul Portughez, și citește o moțiune care solicită guvernului crearea unei legiuni civice care să se dedice pe de-a-ntregul slujirii națiunii, așa cum s-a dedicat Salazar, nu e prea mult să îi fim alături, pe măsura slabelor noastre forțe, asta ar fi o excelentă ocazie pentru a cita parabola celor șapte nuiele, care, separate, cu ușurință sînt rupte, dar împreună formează un mănunchi sau o fascie, două cuvinte care numai în dicționare înseamnă același lucru, iar acest comentariu nu se știe cine l-a făcut, cu toate că nu există dubii asupra celui ce-l repetă. Auzind de legiunea civică, mulțimea se ridică din nou, tot ca un singur om, cine spune legiune spune uniformă, cine spune uniformă spune cămașă, acum mai lipsește doar să decidă care-i va fi culoarea, nu e o chestiune de rezolvat aici, în orice caz, ca să nu fim numiți maimuțoi care imită, n-o vom alege nici neagră, nici brună, nici albastră, albul se murdărește repede, galbenul e disperare, roșul, ferească Dumnezeu, vișiniul îi aparține Domnului Crucii, așadar, nu mai rămîne decît verdele, e foarte bun verdele, s-o spună eleganții tineri din Tineret, care, așteptînd să le vină rîndul să primească uniforme, nu se mai gîndesc la altceva. Mitingul e pe sfîrșite, obligația a fost îndeplinită. În ordine, cum e firea portughezilor, mulțimea părăsește incinta, mai sînt unii care strigă urale, dar pe un ton mai scăzut, stegarii mai grijulii înfășoară drapelele, le bagă în cutiile de protecție, principalele reflectoare ale pieței s-au stins, acum lumina e doar cîtă trebuie pentru ca manifestanții să nu se rătăcească pe drum. Afară se umplu încetul cu încetul tramvaiele închiriate pentru această împrejurare, sînt și cîteva autobuze pentru distanțele mai mari, cozi lungi își așteaptă mijlocul de transport. Ricardo Reis, care a stat tot timpul ăsta în aer liber, cu cerul deasupra capului, simte că are nevoie să respire, să ia aer. Disprețuiește taxiurile care apar, pe dată luate cu asalt și, cum a venit la serbare nefăcînd parte dintre petrecăreți, traversează bulevardul spre celălalt trotuar, ca și cum ar veni dintr-un loc diferit,

s-a nimerit să fie ăsta traseul de întoarcere, în plus, ştim cît sînt de inevitabile coincidenţele lumii. Traversează pe jos tot oraşul, n-a rămas nici urmă din patriotica adunare, tramvaiele merg pe alte rute, taxiurile dormitează în pieţe. Din Campo Pequeno pînă în Alto de Santa Catarina e aproape o leghe, ce l-o fi apucat pe domnul medic, în general cu obiceiuri atît de sedentare. Îl dureau picioarele cînd a ajuns acasă, cîtă oboseală, deschise fereastra ca să primenească atmosfera înăbuşitoare din cameră, şi atunci înţelese că tot drumul nu se gîndise la ceea ce văzuse şi auzise, crezuse că da, că venise gîndindu-se, dar vrînd acum să-şi amintească nu găsea o singură idee, o reflecţie, un comentariu, era ca şi cum ar fi fost transportat de un nor, el însuşi nor, nefăcînd altceva decît să plutească. Acum voia să mediteze, să reflecteze, să-şi formeze o părere şi s-o dezbată cu sine însuşi, dar nu era în stare, avea în minte şi în ochi cămăşile negre, brune, albastre, aproape lîngă el, aceia erau oamenii care apărau civilizaţia occidentală, grecii şi romanii mei, ce răspuns le-ar fi dat Don Miguel de Unamuno dacă l-ar fi invitat să fie prezent, poate ar fi acceptat, ar apărea între Durão şi Moniz, s-ar arăta maselor, Iată-mă-s, bărbaţi ai Portugaliei, popor de sinucigaşi[1], oameni care nu strigă Viva la muerte, dar trăiesc cu ea, mai multe nu vă pot spune, căci eu însumi aş avea nevoie de cineva să mă sprijine în aceste zile de slăbiciune. Ricardo Reis priveşte bezna profundă, cine ar avea darul să descopere semne în presentimente şi stări sufleteşti ar zice că e pe cale să se întîmple ceva. Era foarte tîrziu cînd Ricardo Reis a închis fereastra, pînă la urmă n-a fost în stare să gîndească decît, La mitinguri nu mai merg, s-a dus să-şi perie sacoul şi pantalonii, şi în

1. Mare iubitor al Portugaliei, Unamuno a scris numeroase texte despre cultura portugheză şi despre caracterul portughez. În viziunea lui, portughezul arhetipal era melancolic şi înclinat spre sinucidere, de unde sintagma citată.

această mişcare simţi că se desprinde din ele un miros de ceapă, extraordinar lucru, ar fi jurat că n-a stat lîngă Victor.

Zilele următoare sînt darnice în veşti, ca şi cum mitingul din Campo Pequeno ar fi băgat lumea în viteză, acestor episoade le dăm în general numele de evenimente istorice. Un grup de finanţişti nord-americani i-a comunicat generalului Franco că e gata să ofere fondurile necesare pentru revoluţia naţionalistă spaniolă, asta trebuie să fi fost ideea şi influenţa lui John D. Rockefeller, nu se cuvine să-i ascundă chiar totul, New York Times a dat informaţia despre revolta militară din Spania cu toată prudenţa necesară pentru a nu răni inima slăbită a moşneagului, dar sînt lucruri ce nu pot fi evitate cînd ameninţarea e mare. În zona Pădurii Negre, episcopii germani au anunţat că biserica catolică şi Reich-ul vor combate umăr la umăr duşmanul comun, iar Mussolini, ca să nu rămînă mai prejos de aceste atît de belicoase demonstraţii, a anunţat lumea că în scurt timp ar putea mobiliza opt milioane de bărbaţi, mulţi dintre ei încă înfierbîntaţi de victoria asupra celuilalt inamic al civilizaţiei occidentale, Etiopia. Dar, întorcîndu-ne la cuibarul nostru părintesc, nu mai avem doar o succesiune de liste de voluntari pentru Tineret, de asemenea se numără cu miile cei înscrişi în Legiunea Portugheză, acest nume îl va purta, subsecretarul Corporaţiilor a dat un ordin în care laudă, în termenii cei mai expresivi, patriotica iniţiativă a sindicatelor naţionale de a organiza mitingul, creuzet unde s-au călit inimile naţionaliste, nimic nu va putea acum să împiedice înaintarea Statului Nou. De asemenea, se anunţă că domnul preşedinte al Consiliului vizitează aşezămintele militare, a fost la depozitul de armament din Braço de Prata, a fost la depozitul de armament din Beirolas, şi cînd va ajunge în alte locuri se va da de ştire, de aceea unii îl numesc Umblă în loc de Salazar.

Din ziare Ricardo Reis află că Afonso de Albuquerque s-a dus la Alicante să adune refugiaţii, şi în sinea lui se întristează pentru că, în fond, fiind atît de legat de călătoriile

acestei nave, lucru care trebuie înţeles avînd în minte relaţiile sale sentimentale, Lídia nu l-a informat că fratele ei, marinarul, a plecat pe mare, în misiune umanitară. De altfel, Lídia n-a mai venit, rufele murdare se adună, praful se aşterne uşor peste mobile şi obiecte, încetul cu încetul lucrurile îşi pierd conturul, ca şi cum ar fi obosit să existe, o fi şi din pricina unor ochi care au obosit să vadă. Ricardo Reis nu s-a simţit niciodată atît de singur. Doarme aproape toată ziua pe patul răvăşit, pe sofaua din birou, a ajuns chiar să adoarmă în closet, i s-a întîmplat doar o singură dată, pentru că atunci se trezise tresărind, visa că putea muri acolo, cu rufele în dezordine, un mort care nu se respectă nu merită să fi trăit. Îi scrise o scrisoare Marcendei, dar o rupse. Era o misivă lungă, cu multe pagini, care construia o întreagă arheologie a amintirii, de la prima noapte la hotel, şi a fost scrisă fluent, dintr-un suflu, memorial al unei memorii treze, totuşi, sosind ziua de azi, Ricardo Reis nu mai ştiu ce să adauge, să cer nu trebuie, de dat n-am ce, atunci strînse toate foile, le potrivi una peste alta şi le rupse metodic pînă le transformă în minuscule bucăţele unde ar fi greu de citit un cuvînt întreg. Nu le aruncă la gunoi, i se păru că ar trebui să evite această degradare finală, de aceea ieşi din casă noaptea tîrziu, toată strada dormea, şi aruncă peste grilajul grădinii ploaia de hîrtiuţe, carnaval trist, briza dimineţii le purtă peste acoperişuri, alt vînt mai puternic le va duce departe, dar în Coimbra nu vor ajunge. Două zile mai tîrziu, copie pe o foaie de hîrtie poemul său, Nostalgic după vara care trece, florile-i plîng şi lacrimile-mi pun în amintirea răsturnată a clipei morţii lor, ştiind că acest prim adevăr va deveni între timp minciună, pentru că nu simte nici un dor, numai un somn infinit, azi ar scrie alte versuri dacă s-ar mai simţi în stare, plin de dor a fost, să rămînă aşa în timpul în care îi dusese dorul. Adresă plicul Marcendei Sampaio, post-restant, Coimbra, trecînd lunile şi neapărînd destinatara va ajunge la gunoi şi, dacă funcţionarul scrupulos şi bănuitor va duce scrisoarea la notariatul

domnului Sampaio, cum s-a temut odată, poate nu va fi rău, sosind acasă, tatăl îi va zice fiicei, deschizînd scrisoarea, cum este dreptul lui patern, Se pare că ai un admirator necunoscut, iar Marcenda va citi versurile, surîzînd, nu-i trece prin minte că sînt de Ricardo Reis, nu i-a spus niciodată că e poet, sînt asemănări de caligrafie, dar e o simplă coincidenţă, nimic mai mult.

Nu mă mai întorc aici, spusese Lídia, dar bate la uşă chiar în clipa asta. Are în buzunar cheia casei, dar n-o foloseşte, are scrupule, a zis că n-o să se întoarcă, nu se cuvine să bage cheia în uşă ca la ea acasă, aici n-a fost niciodată casa ei, cu atît mai puţin astăzi, dacă această vorbă, niciodată, admite vreo restricţie, s-o admitem noi, căci nu cunoaştem destinaţia ultimă a cuvintelor. Ricardo Reis se duse să deschidă, îşi ascunse surpriza şi, cum Lídia se arăta ezitantă, dacă să intre în dormitor, dacă să meargă la bucătărie, se hotărî să intre în birou, ea să-l urmeze, dacă vrea. Lídia are ochii roşii şi umflaţi, poate că, după o aprigă luptă cu dragostea ei născîndă de mamă, s-o fi hotărît să facă avortul, după expresia chipului cauza supărării nu pare a fi căderea Irunului şi asediul oraşului San Sebastian. Ea spune, Iertaţi-mă, domnule doctor, n-am putut veni, dar aproape fără tranziţie se corectă, Nu din pricina asta, m-am gîndit că nu mai aveţi nevoie de mine, se corectă din nou, Mă simţeam obosită de viaţa asta, şi, spunînd-o, rămase în aşteptare, pentru prima dată îl privi în faţă pe Ricardo Reis, i se păru că avea un aer îmbătrînit, o fi bolnav, Mi-ai lipsit, spuse el şi tăcu, spusese tot ce era de spus. Lídia făcu doi paşi spre uşă, va merge în dormitor să facă patul, se va duce la bucătărie să spele vasele, va pune rufele în cadă cu săpun, dar nu pentru asta a venit, deşi le va face pe toate mai tîrziu. Ricardo Reis înţelese că motivele sînt altele, întrebă, De ce nu stai jos, iar apoi, Povesteşte-mi ce se întîmplă, atunci Lídia începu să plîngă încetişor, E din cauza copilului, întrebă el, şi ea clătină din cap că nu şi-i aruncă printre lacrimi o privire de reproş, în fine izbucni, E vorba de fratele meu. Ricardo

Reis îşi aduse aminte că Afonso de Albuquerque s-a întors de la Alicante, port aflat încă în mîinile guvernului spaniol, adună doi cu doi şi află că dau patru, Fratele tău a dezertat, a rămas în Spania, Fratele meu s-a întors pe vapor, Atunci, O să fie o nenorocire, o nenorocire, Oh, femeie, nu ştiu despre ce vorbeşti, vorbeşte mai clar, Fapt e că, se întrerupse să-şi şteargă ochii şi să-şi sufle nasul, fapt e că echipajele se vor răscula, vor pleca pe mare, Cine ţi-a spus, Daniel, în mare secret, dar nu sînt în stare să port singură această povară, simţeam nevoia să spun cuiva de încredere, m-am gîndit la domnul doctor, nu am pe nimeni, mama nici nu visează. Ricardo Reis se înspăimîntă nerecunoscînd în sine nici un sentiment, poate că aşa e destinul, ştim ce se va întîmpla, ştim că nimic n-o poate evita şi rămînem calmi, privind ca simpli observatori ai spectacolului lumii, imaginîndu-ne că e ultima noastră privire, odată cu lumea ne vom sfîrşi şi noi, Eşti sigură, întrebă, dar o spuse numai pentru că laşitatea noastră obişnuieşte să-i dea destinului o ultimă ocazie de a da înapoi, de a se răzgîndi. Ea încuviinţă, plînsă, aşteptînd întrebările potrivite, cele cărora li se pot da numai răspunsuri directe, dacă e posibil un da sau un nu, dar e o faptă mai presus de puterile omeneşti. În lipsă, să ne servească, de exemplu, Ce intenţii au, desigur nu-şi închipuie că dacă ies pe mare o să cadă guvernul, Ideea e să meargă la Angra do Heroísmo, să elibereze prizonierii politici, să pună stăpînire pe insulă şi să aştepte să izbucnească aici revolte, Şi dacă nu vor izbucni, Dacă nu, se vor duce în Spania să se alăture guvernului de acolo, E o nebunie, nu vor apuca nici măcar să iasă din radă, Asta i-am zis şi eu fratelui meu, dar ei nu ascultă de nimeni, Şi cînd va fi asta, Nu ştiu, nu mi-a spus, zilele astea, Şi navele, care sînt navele, E Afonso de Albuquerque, plus Dão şi Bartolomeu Dias, E o nebunie, repetă Ricardo Reis, dar nu se mai gîndeşte la conspiraţia care cu atîta simplitate i-a fost dezvăluită. Îşi aminteşte în schimb de ziua sosirii lui la Lisabona, distrugătoarele în radă, steagurile fleşcăite ca nişte cîrpe ude, opere moarte

pictate în cenuşiul morţii, Dão e cel mai apropiat, spusese hamalul, iar acum Dão va fugi pe mare, cuprins de răzmeriţă, Ricardo Reis se pomeni că respiră adînc, ca şi cum el însuşi ar fi stat la prora vasului, primind din plin în faţă vîntul sărat, spuma amară. Rosti din nou, E o nebunie, însă glasul îi dezminte cuvintele, are un ton care pare de speranţă, dar ni s-a părut, ar fi absurd, nefiind speranţa lui, În sfîrşit, poate că totul va merge bine, mai ştii, poate că vor renunţa pînă la urmă şi, dacă se încăpăţînează, poate reuşesc să ajungă la Angra, vom vedea ce se întîmplă, şi tu nu mai plînge, lacrimile nu ajută, poate se vor răzgîndi, Nu se răzgîndesc, domnul doctor nu-i cunoaşte, la fel de sigur cum mă numesc eu Lídia. Faptul că-şi pronunţase propriul nume îi aminti de sarcinile ei, Azi nu pot face ordine în casă, trebuie să mă duc degrabă la hotel, am venit doar ca să vă spun, sper că nu mi-au observat absenţa, Pot să fac ceva pentru tine, Ei vor avea nevoie de ajutor, cu atîta rîu de navigat înainte de a ieşi din radă, dar vă rog, pe ce vă e mai scump, să nu povestiţi nimic nimănui, păziţi acest secret pe care n-am fost în stare să-l ţin pentru mine, Fii liniştită, gura mea e pecetluită. E pecetluită gura, dar i s-au descleştat buzele, îndeajuns pentru un sărut de consolare, iar Lídia gemu, însă din pricina durerii pe care o simţea, deşi n-ar fi imposibil să identificăm un alt sunet profund, noi, oamenii, aşa sîntem, simţim totul în acelaşi timp. Lídia coborî scara, împotriva obiceiului Ricardo Reis ieşi pe palier, ea se uită în sus, el îi făcu un semn cu mîna, amîndoi zîmbiră, în viaţă sînt momente perfecte, acesta a fost unul, ca o pagină care era scrisă, dar devine iar albă.

A doua zi, cînd Ricardo Reis ieşi să prînzească, se opri în grădină să privească navele de război, jos, în faţa pieţei Terreiro do Paço. Se pricepea prea puţin la nave în general, ştia numai că fregatele sînt mai mari decît contratorpiloarele, dar de la distanţă toate i se păreau egale, şi asta îl exaspera, Afonso de Albuquerque sau Bartolomeu Dias, înţelegea că nu e în stare să le identifice, pe ultima n-o remarcase niciodată, dar auzise de Dão de cînd sosise în

Portugalia, hamalul îi spusese, E acolo, cuvintele s-au risipit în vînt. Lídia o fi visat ori s-o fi distrat fratele pe seama ei, spunîndu-i o incredibilă poveste de conspirație și revoltă, că vor ieși pe mare navele, trei dintre ele sînt încă aici, la balizele lor, la fel de calme în bătaia brizei ca fregatele de apă dulce sau ca vaporașele în neîncetatul lor du-te-vino sau ca pescărușii, cerul albastru scînteiază la fel pe cer ca și în apa fluviului în expectativă, pînă la urmă e adevărat ce i-a povestit marinarul Daniel surorii lui, un poet e în stare să simtă neliniștea pe ape. Cînd vor pleca, Zilele astea, a răspuns Lídia, un cleşte de angoasă strînge gîtlejul lui Ricardo Reis, i se împăienjenesc ochii de lacrimi, așa a început și vaietul lui Adamastor. Se pregătește să se retragă, cînd aude glasuri agitate, Acolo, acolo, sînt bătrînii, iar alții întreabă, Unde, ce, și cîțiva băiețandri care jucau capra se opresc și strigă, Uite balonul, uite balonul, Ricardo Reis își șterse ochii cu dosul palmei și văzu că se ivea de pe celălalt mal un enorm dirijabil, era probabil Graf Zeppelin sau Hindenburg, aducea poșta pentru America de Sud. La cîrmă crucea svastică, cu culorile ei, alb, roșu și negru, ar putea fi un zmeu ca acelea pe care copiii le lansează în aer, emblemă care și-a pierdut sensul originar, amenințare ce plutește în locul zmeului ce urcă, stranii relații mai sînt și cele dintre oameni și simboluri, să ne amintim de Sfîntul Francisc de Assisi legat prin șiroaie de sînge de crucea lui Cristos, să ne amintim de crucea aceluiași Cristos pe brațele funcționarilor de bancă mergînd la miting, uimitor e că omul nu se rătăcește în învălmășeala de sensuri sau într-adevăr s-a rătăcit și în această rătăcire se recunoaște în fiecare zi. Hindenburg, cu motoarele mugind în înaltul cerului, survolă rîul spre castel, apoi dispăru dincolo de case, treptat sunetul se stinse, dirijabilul merge să parașuteze poșta la Portela de Sacavém, cine știe dacă Highland Brigade nu-i va duce mai departe scrisorile, e foarte posibil, drumurile lumii ni se par nenumărate pentru că nu observăm repetarea traseelor. Bătrînii s-au așezat la loc, băieții se întorc la capră, curenții

de aer sînt liniștiți și tăcuți, Ricardo Reis nu știe acum mai mult decît știa, navele stau în căldura după-amiezii care a început, întoarse spre flux, trebuie să fie ceasul prînzului marinarilor, azi ca în fiecare zi, doar dacă nu e ultima. La restaurant, Ricardo Reis își umplu paharul cu vin, umplu apoi paharul invitatului invizibil și, cînd pentru întîia oară îl duse la buze, îl înălță ca pentru a ține un toast, nu sîntem în capul lui ca să știm cu cine sau pentru ce-a toastat, să procedăm ca ospătarii, abia dacă mai observă, acest client, chiar și așa, nu bate foarte mult la ochi.

După-amiaza e foarte frumoasă. Ricardo Reis coborî în Chiado, o luă pe Rua Nova do Almada, voia să vadă navele de aproape, de pe marginea cheiului, și cînd traversa Terreiro do Paço își dădu seama că în toate aceste luni n-a intrat niciodată la Martinho da Arcada, la vremea respectivă lui Fernando Pessoa i se păruse că ar fi o imprudență să înfrunte memoria pereților cunoscuți, iar după aceea nu s-a mai ivit ocazia, au uitat amîndoi, Ricardo Reis încă mai are o scuză, absent atîția ani, obiceiul de a frecventa cafeneaua, dacă a apucat să-l capete, se pierduse odată cu absența. Nu va intra nici astăzi. Navele, privite din mijlocul pieței, odihnindu-se pe apa luminoasă, par miniaturile pe care negustorii de jucării le pun în vitrine, deasupra unei oglinzi, închipuind o escadră și un port maritim. Mai de aproape, de pe marginea cheiului, se vede la fel de puțin, nu se distinge nici un nume, doar marinarii care se foiesc pe puntea superioară, ireali la distanță, dacă vorbesc nu-i auzim, și e o taină ce gîndesc. Ricardo Reis e adîncit în contemplare, cu gîndurile rătăcind departe, s-a detașat de motivul care l-a adus aici, nu face decît să privească, nimic altceva, cînd deodată o voce rostește lîngă el, Așadar domnul doctor a venit să vadă vapoarele, o recunoscu, era Victor, în prima clipă se simți nedumerit, nu pentru că se afla aici, ci pentru că mirosul nu-l dăduse de gol, și atunci înțelese de ce, Victor se plasase în partea opusă vîntului. Inima lui Ricardo Reis bătu mai tare, Victor o fi bănuind ceva, au aflat despre revolta marinarilor, Navele și rîul,

răspunse, la fel ar fi putut vorbi de fregate și de pescărușii sau ar fi putut spune că voia să ia vaporașul, să se bucure de plăcerea traversării, să vadă delfinii sărind, se mărgini să repete, Navele și rîul, apoi se îndepărtă brusc, spunîndu-și că fusese o greșeală să procedeze astfel, ar fi trebuit să vorbească firesc, Dacă știe ce e pe cale să se întîmple, cu siguranță i s-a părut dubios să mă vadă aici. Atunci Ricardo Reis se gîndi că ar trebui s-o anunțe pe Lídia, era de datoria lui, dar pe dată se răzgîndi, La urma urmelor, ce i-aș putea spune, că l-am văzut pe Victor în Terreiro do Paço, ar putea fi o întîmplare, și polițiștilor le place rîul, poate era ziua lui liberă, a trecut prin piață și-a simțit chemarea sufletului maritim care există în toți portughezii, și văzîndu-l pe domnul doctor nu se cădea să nu-i vorbească, avînd amintiri atît de plăcute. Ricardo Reis trecu prin fața Hotelului Bragança, urcă pe Rua do Alecrim, iată anunțul sculptat în piatră, clínica de enfermedades de los ojos y quirúrgicas, A. Mascaró, 1870, nu se menționează dacă numitul Mascaró avea diplomă de facultate sau era un simplu practician, pe vremea aceea vor fi fost mai puțin riguroase exigențele birocratice, și nici acum nu sînt excesive, să ne aducem aminte că Ricardo Reis a tratat bolnavi de inimă, fără vreo pregătire specială. Urmă drumul statuilor, Eça de Queirós, Chiado, D'Artagnan, bietul Adamastor văzut din spate, se prefăcu că admiră monumentele, de trei ori se întoarse încet, parcă se juca de-a hoții și vardiștii, dar se liniști, Victor nu-l urmărise.

După-amiaza trecu încet, se lăsă noaptea. Lisabona e un oraș liniștit cu un rîu larg și istoric. Ricardo Reis nu ieși să ia masa, bătu două ouă, le puse într-o tigaie, acompanie sărăcăcioasa gustare cu un pahar de vin, înghiți cu noduri chiar și acest puțin. Era nervos, neliniștit. Trecuse de ora unsprezece, coborî în grădină să vadă încă o dată navele, nu zări decît luminile de poziție, acum nu mai putea distinge între fregate și contratorpiloare. Era singura ființă vie în Alto de Santa Catarina, pe Adamastor nu se mai poate conta, se încheiase pietrificarea, gîtlejul care voia să

strige nu va striga, chipul lui inspiră oroare. Ricardo Reis se întoarse acasă, e sigur că nu vor pleca noaptea, la întîmplare, riscînd să eşueze. Se culcă, pe jumătate dezbrăcat, adormi greu, se trezi, adormi din nou, calmat de tăcerea profundă a casei, cînd se trezi, prima rază a dimineţii se strecura prin crăpăturile obloanelor, nu se întîmplase nimic în timpul nopţii, acum, cînd începea o nouă zi, părea cu neputinţă să se întîmple ceva. Îşi reproşă neglijenţa de a dormi îmbrăcat, doar se descălţase şi îşi scosese haina şi cravata, Trebuie să fac o baie, îşi zise, se aplecă să-şi caute papucii pe sub pat, dar atunci auzi prima lovitură de tun. Dori să creadă că se înşelase, a căzut poate vreun obiect foarte greu la etajul de jos, o mobilă, stăpîna casei o fi leşinat, dar răsună o nouă detunătură, geamurile se zgîlţîiră, navele bombardează oraşul. Deschise fereastra, pe stradă se înghesuiau oameni înspăimîntaţi, o femeie strigă, Văleu, e revoluţie, şi o luă la fugă, la deal, spre grădină. Ricardo Reis se încălţă, îşi puse haina, bine că nu s-a dezbrăcat, parcă ghicise, vecinele ieşiseră pe scară în capoate, îl văzură apărînd, un medic le ştie pe toate, Or fi răniţi, domnule doctor, dacă se grăbea aşa de tare era pentru că-l chemaseră de urgenţă. Îl urmară în timp ce el se încheia la guler, dar se opriră la intrarea în clădire, ascunzîndu-se pudic. Cînd Ricardo Reis ajunse în grădină, se adunaseră deja mulţi oameni, era un privilegiu că locuia aşa aproape, nu e alt loc mai bun în Lisabona pentru a vedea cum vin şi pleacă vapoarele. Nu erau navele de război cele care bombardau oraşul, era fortul din Almada care trăgea asupra lor. Asupra uneia dintre ele. Ricardo Reis întrebă, Ce navă e aceea, a avut noroc, s-a nimerit să dea peste unul care se pricepe, E Afonso de Albuquerque. Acolo era aşadar fratele Lídiei, marinarul Daniel, pe care nu-l văzuse niciodată, o clipă încercă să-şi imagineze un chip, văzu chipul Lídiei, în clipa asta s-a apropiat de o fereastră a Hotelului Bragança sau a ieşit în stradă, în uniforma de cameristă, a traversat în fugă Cais do Sodré, acum e pe chei, îşi strînge mîinile la piept, poate plîngînd, poate cu ochii uscaţi şi

obrajii aprinși, scoțînd deodată un țipăt pentru că Afonso de Albuquerque a fost atins de un obuz, apoi de altul, unii bat din palme în Alto de Santa Catarina, în acest moment și-au făcut apariția bătrînii, aproape că le plesnesc plămînii, cum or fi izbutit să ajungă aici atît de repede, într-un timp așa de scurt, locuind la poalele colinei, însă ar prefera să moară decît să piardă spectacolul, chiar dacă ar muri fiindcă nu l-au pierdut. Totul pare un vis. Afonso de Albuquerque navighează încet, probabil că i-a fost atins vreun organ vital, sala cazanelor, timona. Fortul din Almada continuă să tragă, Afonso de Albuquerque pare că a ripostat, dar nu e sigur. Din oraș au început să se audă salve de tun, mai violente, mai rare. E fortul din Alto do Duque, spune cineva, sînt pierduți, nu vor mai putea ieși. Și, în acest moment, o altă navă se pune în mișcare, e contratorpilorul Dão, doar el poate fi, încearcă să se ascundă în fumul propriilor coșuri și se apropie de malul sudic pentru a scăpa de focul fortului din Almada, dar, dacă scapă, tot nu se poate feri de salvele din Alto do Duque, proiectilele explodează în apă, lîngă țărm, îl împresoară, următoarele lovesc vasul, impactul e direct, pe Dão se ridică un steag alb, capitulare, însă bombardamentul continuă, vasul s-a înclinat, atunci se ivesc semnale de mai mari dimensiuni, cearșafuri, giulgiuri, lințolii, e sfîrșitul, Bartolomeu Dias nu va reuși să se desprindă din geamanduri. E nouă dimineața, au trecut o sută de minute de cînd a început totul, ceața zorilor s-a risipit, soarele strălucește în voie, la ora asta au pornit probabil să vîneze marinarii care s-au aruncat în apă. Din acest belvedere nu mai e nimic de văzut. Mai apar unii întîrziați, n-au reușit să ajungă mai devreme, veteranii le explică ce s-a întîmplat, Ricardo Reis s-a așezat pe o bancă, lîngă el s-au așezat bătrînii, care, nu e nevoie s-o spunem, au vrut să lege o conversație, dar domnul doctor nu răspunde, stă cu capul plecat de parcă el însuși ar fi vrut să fugă pe mare, dar a fost prins în năvod. În timp ce adulții discută, cu tot mai puțină însuflețire, băieții au reînceput să joace capra, fetele cîntă,

Am fost în grădină la Celeste, ce-ai căutat acolo, am căutat un trandafir, dar altul ar putea fi cîntecul, unul din Nazaré, Nu ieşi pe mare, Tonho, poţi să mori, Tonho, vai, Tonho, Tonho, ce năpăstuit eşti tu, nu acesta e numele fratelui Lídiei, dar în năpastă deosebirea nu poate fi mare. Ricardo Reis se sculă de pe bancă, bătrînii, feroce, nu-l mai bagă în seamă, noroc că o femeie miloasă a spus, Bieţii de ei, se referă la marinari, dar Ricardo Reis a simţit cuvintele milostive ca pe o mîngîiere, o mînă aşezată pe frunte sau punîndu-i-se uşor pe creştet, intră în casă, se aruncă pe patul desfăcut, îşi ascunse ochii cu antebraţul ca să poată plînge în voie, absurde lacrimi, revolta n-a fost a lui, înţelept e cel ce se mulţumeşte cu spectacolul lumii, trebuie s-o repet de o mie de ori, ce contează pentru cel căruia nu-i mai pasă de nimic că unul pierde şi altul cîştigă. Ricardo Reis se ridică, îşi pune cravata, va ieşi, dar trecîndu-şi mîna peste faţă simte că i-a crescut barba, n-are nevoie să se uite în oglindă ca să ştie că nu se place în această stare, perii albi mijind, chip de sare şi piper, anunţ al bătrîneţii. Zarurile au fost însă aruncate pe masă, cartea jucată a fost acoperită de asul de atu, oricît de repede ai alerga, nu-ţi vei salva părintele de la spînzurătoare, sînt zicale care ajută vulgul să suporte hotărîrile destinului, aşa stînd lucrurile, Ricardo Reis merge să se radă şi să se spele, e un om obişnuit, în timp ce se bărbiereşte nu gîndeşte, dă atenţie numai alunecării briciului, zilele astea va trebui să-l ascută, pare îndoit. Era unsprezece şi jumătate cînd a ieşit din casă, merge la Hotelul Bragança, e firesc, nimeni nu se poate mira că un fost client, care n-a fost numai în trecere, ci a stat aproape trei luni întregi, nimeni nu se va mira că acest client, atît de bine servit de una dintre servitoarele din hotel, care a avut un frate în revoltă, ea i-a spus-o, Ah, da, domnule doctor, am un frate care e marinar pe Afonso de Albuquerque, nimeni nu se va mira că merge să afle, să se intereseze, Biata fată, ce poate să i se întîmple, unii oameni se nasc fără noroc.

Soneria are un sunet mai răgușit, sau a fost memoria care a luat-o razna. Pajul își ridică globul stins, de fapt și în Franța erau paji din ăștia, desigur că nu se va afla de unde a venit acesta, timpul nu ne-a ajuns pentru toate. În vîrful scării apare Pimenta, se pregătește să coboare crezînd că e un client cu bagaje, dar rămase în așteptare, încă nu l-a recunoscut pe cel care urcă, poate l-a uitat, sînt atîtea fețe care intră și ies din viața unui curier de hotel, și mai e și penumbra, trebuie mereu să ne gîndim cum bate lumina în aceste ocazii, dar acum e atît de aproape, chiar venind cu capul plecat, că se sfîrșesc îndoielile, E domnul doctor Reis, ce mai faceți, domnule doctor, Bună ziua, Pimenta, camerista aceea, cum se numea, Lídia, e aici, Oh, nu, domnule doctor, nu este, a ieșit și încă nu s-a întors, cred că fratele ei era amestecat în revoltă, nici nu-și terminase Pimenta ultimul cuvînt, că apăru Salvador pe palier, se prefăcu surprins, Oh, domnule doctor, ce bucurie să vă vedem aici, și Pimenta spuse ce știa, Domnul doctor vrea să vorbească cu Lídia, Ah, Lídia nu e aici, dar dacă pot să fiu de folos, Aș vrea să știu numai ce s-a întîmplat cu fratele ei, biata fată, mi-a vorbit de un frate care era în marina de război, am venit doar ca să dau o mînă de ajutor, ca medic, Înțeleg, domnule doctor, dar Lídia nu e aici, a ieșit de îndată ce au început să tragă și nu s-a întors, și Salvador zîmbea, întotdeauna zîmbește cînd dă informații, e un administrator bun, s-o spunem pentru ultima oară, chiar avînd motive de a se plînge de acest fost oaspete care se culca cu servitoarea, și poate că încă se mai culcă, acum se înființează aici, făcînd pe inocentul, dacă își închipuie că mă păcălește, se înșală amarnic, Aveți idee unde s-ar fi putut duce, întrebă Ricardo Reis, Cine știe, poate la Ministerul Marinei sau e acasă la mama ei sau e la poliție, acest caz trebuie să implice poliția, e mai mult ca sigur, dar fiți liniștit, domnule doctor, îi voi spune că ați venit, apoi ea o să vă caute, Și Salvador zîmbea din nou, ca unul care pusese capcana și își vedea prada prinsă de picior, dar Ricardo Reis răspunse,

Da, să mă caute, și scrise pe o hîrtie inutila adresă. Salvador își pierdu zîmbetul, descumpănit de răspunsul prompt, dar n-am aflat ce cuvinte urma să spună, de la etajul doi coborau doi spanioli vorbind cu însuflețire, unul dintre ei întrebă, Señor Salvador, los ha levado el diablo a los marineros, Si, don Camilo, los ha levado el diablo, Bueno, entonces es hora de decir arriba España viva Portugal, Arriba, don Camilo[1], iar Pimenta adăugă, în numele patriei, Vivat. Ricardo Reis coborî scara, soneria bîzîi, pe vremuri aici era un clopoțel, dar oaspeții de atunci au protestat, au spus că părea poartă de cimitir.

Toată după-amiaza, Lídia nu apăru. La ora de distribuire a ziarelor de seară Ricardo Reis ieși să cumpere ziarul. Parcurse rapid titlurile primei pagini, căută continuarea știrii pe pagina dublă de la mijloc, alte titluri, jos, cu litere groase, Au murit doisprezece marinari, și urmau numele, vîrstele, Daniel Martins, de douăzeci și trei de ani, Ricardo Reis încremeni în mijlocul străzii, cu ziarul desfăcut, în mijlocul unei tăceri absolute, orașul se oprise sau umbla în vîrful picioarelor, cu arătătorul pe buzele strînse, deodată gălăgia reveni asurzitoare, claxonul unui automobil, vocile a doi vînzători de bilete de loterie luîndu-se la întrecere, plînsetul unui copil pe care mama îl trăgea de urechi, Dacă mai faci una ca asta, ți le rup de-a binelea. Lídia nu-l aștepta, și nici nu se vedea vreun semn c-ar fi trecut pe-acolo. E aproape noapte. Ziarul spune că prizonierii au fost duși la închisoarea civilă, apoi la cea militară, morții, unii neidentificați, sînt la morgă. Lídia își va fi căutînd fratele sau e acasă la maică-sa, plîngîndu-și amîndouă marea, ireparabila durere.

Atunci bătu cineva la ușă. Ricardo Reis se repezi să deschidă, cu brațele deschise să primească nefericita femeie, dar era Fernando Pessoa, Ah, tu ești, Așteptai pe altcineva,

1. Domnule Salvador, i-a luat dracul pe marinari, Da, don Camilo, i-a luat dracul, Bine, atunci e momentul să spunem trăiască Spania, trăiască Portugalia, Trăiască, don Camilo (sp.).

Dacă știi ce s-a întîmplat, trebuie să-ți dai seama că da, cred că ți-am spus într-o zi că Lídia avea un frate în marină, A murit, A murit. Erau în dormitor, Fernando Pessoa așezat la capul patului, Ricardo Reis pe un scaun. Se înnoptase. Trecu astfel jumătate de oră, se auziră bătăile ceasului la etajul de deasupra, E straniu, gîndi Ricardo Reis, nu-mi aminteam de acest ceas, sau l-am uitat după ce l-am auzit prima oară. Fernando Pessoa își ținea mîinile pe genunchi, cu degetele împletite, stătea cu capul plecat. Fără să se miște, rosti, Am venit să-ți spun că nu ne vom mai vedea, De ce, Timpul meu a ajuns la sfîrșit, îți amintești că ți-am spus că n-am decît cîteva luni, Îmi amintesc, Asta e, s-a terminat. Ricardo Reis își îndreptă nodul la cravată, se ridică, își puse sacoul. Merse la noptieră să ia The god of the labyrinth, își puse cartea sub braț, Atunci să mergem, spuse, Unde te duci, Merg cu tine, Ar trebui să rămîi aici ca s-o aștepți pe Lídia, Știu c-ar trebui, Ca s-o consolezi de durerea c-a rămas fără frate, N-o pot ajuta, Și cartea asta de ce-o iei, În ciuda timpului pe care l-am avut, n-am reușit s-o termin, Nu vei avea timp, Voi avea tot timpul din lume, Te înșeli, cititul e prima virtute care se pierde, îți aduci aminte. Ricardo Reis deschise cartea, văzu niște semne de neînțeles, niște mîzgăleli, o pagină murdară, Deja mi-e greu să citesc, spuse, dar, chiar și așa, o s-o iau, La ce bun, Las lumea ușurată de o enigmă. Ieșiră din casă, Fernando Pessoa mai observă, Nu ți-ai luat pălăria, Știi mai bine ca mine că nu se poartă acolo. Erau pe aleea din grădină, priveau luminile palide ale rîului, umbra amenințătoare a colinelor. Atunci, să mergem, spuse Fernando Pessoa, Să mergem, spuse Ricardo Reis. Adamastor nu se întoarse să vadă, părea că de astă dată va reuși să-și slobozească cumplitul său strigăt. Aici, unde marea s-a sfîrșit și pămîntul așteaptă.

O biografie fictivă

Într-o celebră scrisoare către Adolfo Casais Monteiro din 13 ianuarie 1935[1], Fernando Pessoa descrie inventarea celor trei heteronimi principali : Alberto Caeiro, Ricardo Reis și Álvaro de Campos. Primul pe care poetul îl schițase, fără să aibă încă o idee clară asupra heteronimiei, fusese Ricardo Reis, în 1912 : „Cam prin 1912, dacă nu cumva fac o greșeală (care oricum nu poate fi mare), mi-a venit ideea să scriu niște poeme de factură păgînă. Am schițat cîteva versuri neregulate (nu în genul lui Álvaro de Campos, ci într-un stil de semiregularitate) și am abandonat. Îmi apăruse, totuși, într-o penumbră abia urzită, un vag portret al persoanei care le făcuse (se născuse, fără să știu, Ricardo Reis)".

Doi ani mai tîrziu, într-un soi de epifanie, apare „coteria" heteronimică, cu stiluri, opțiuni estetico-filozofice și relații de filiație poetică deja constituite. Pe 8 martie 1914, spune poetul, „m-am apropiat de o comodă înaltă și, luînd o hîrtie, am început să scriu în picioare, așa cum scriu de cîte ori pot. Și am scris treizeci și ceva de poeme pe nerăsuflate, într-un soi de extaz a cărui natură n-aș ști s-o definesc. A fost ziua triumfală a vieții mele și nu voi mai putea avea niciodată alta la fel. Am început cu titlul *Paznicul turmelor*. Apoi a apărut cineva în mine căruia i-am pus de îndată numele de Alberto Caeiro. Scuză-mi absurdul frazei : se ivise în mine maestrul meu. Aceasta a fost senzația imediată pe care am

1. Fernando Pessoa, *Páginas de Doutrina Estética*, Ed. Inquérito, Lisboa, 1963, pp. 259-268.

trăit-o. Şi în asemenea măsură încît, după ce-am scris cele treizeci şi ceva de poeme, am luat imediat o altă foaie de hîrtie şi am scris, tot dintr-un foc, cele şase poeme care formează *Ploaie oblică* de Fernando Pessoa. Imediat şi în totalitate. A fost revenirea lui Fernando Pessoa – Alberto Caeiro la Fernando Pessoa singur. Sau, mai bine zis, a fost reacţia lui Fernando Pessoa împotriva inexistenţei sale ca Alberto Caeiro. Odată apărut Alberto Caeiro, m-am ocupat imediat să-i descopăr – instinctiv şi subconştient – nişte discipoli. L-am smuls din falsul său păgînism pe Ricardo Reis, latent, i-am descoperit numele şi l-am ajustat propriei imagini, pentru că atunci deja îl vedeam. Şi, deodată, ca o derivaţie opusă lui Ricardo Reis, s-a ivit impetuos un nou individ. Dintr-o suflare, la maşina de scris, fără întrerupere, nici corecturi, a apărut *Oda triumfală* a lui Álvaro de Campos – oda cu acest nume şi omul cu numele pe care-l are".

Odată inventat, Ricardo Reis primeşte o identitate civilă şi o „viaţă": „Ricardo Reis s-a născut în 1887, nu-mi aduc aminte ziua şi luna (dar le am pe undeva), în Porto, e medic şi se află în prezent în Brazilia". E puţin, „dar foarte puţin mai scund" decît Alberto Caeiro, nu poartă barbă şi are un ten „smead şi mat". Educat într-un colegiu de iezuiţi şi monarhist, Ricardo Reis s-a expatriat în 1919. E un latinist prin educaţia primită, şi un „semielenist" prin autoeducaţie. Pessoa scrie în numele lui „dintr-o deliberare abstractă, care subit se concretizează într-o odă", al cărei „purism" i se pare „totuşi exagerat".

Frederico Reis, „fratele" lui Ricardo Reis, defineşte într-un text din 1915 „epicurismul trist" în care constă filozofia ricardiană: „fiecare dintre noi – spune poetul – trebuie să-şi trăiască propria viaţă, izolîndu-se de ceilalţi şi căutînd, cu sobrietate individualistă, numai ceea ce-i place şi-l satisface. Nu trebuie să caute plăcerile violente şi nu trebuie să evite senzaţiile dureroase dacă nu sînt extreme. Căutînd minimumul de durere [...], omul trebuie să caute mai ales calmul, liniştea, abţinîndu-se de la efort şi de la orice activitate utilă. Poetul consideră temporară această doctrină. Atitudinea trebuie să fie aceasta atîta vreme cît vor domina barbarii

(creștinii). Îndată ce va dispărea (dacă va dispărea) imperiul barbarilor, atitudinea va putea fi alta"[1].

Acest heteronim prin excelență conservator și absenteist va deveni eroul celui mai cunoscut roman al lui José Saramago, *Anul morții lui Ricardo Reis*, publicat în 1984, în preajma aniversării a cincizeci de ani de la moartea poetului (1935) și a o sută de ani de la naștere (1888). După mărturisirea autorului, Ricardo Reis l-a fascinat de la prima întîlnire, în adolescență : „Ricardo Reis a fost primul meu Fernando Pessoa – aveam vreo optsprezece ani cînd i-am citit odele publicate în numărul unu al revistei *Atena*[2]". Perceput inițial ca un poet independent, dotat cu o existență plenară, Ricardo Reis i se va revela doar mai tîrziu tînărului Saramago ca personaj fictiv, un produs imaginar al unui alt poet.

Intenția ludică inclusă în proiectul pessoan de a crea poeți alternativi, cu biografii și opere proprii, acționase în cazul cititorului inocent care luase ca de la sine înțeleasă „realitatea" heteronimului, înainte de a-și da seama de caracterul ei fabricat. Primitivul „efect de real" provocat de ficțiunea pessoană se va menține : „era ca și cum l-aș fi considerat pe Ricardo Reis în sine, ca și cum ar fi fost un poet care nu avea nimic de-a face cu Pessoa și cu heteronimii lui".

De la prima lectură, Reis a reprezentat pentru Saramago un motiv simultan de admirație și de repulsie, admirație față de perfecțiunea formală a odelor, „acea rarefiere a sensului care este, într-un anumit sens, o înaltă concentrare", repulsie, dar și fascinație, față de filozofia de viață exprimată de heteronim : „Fraza pusă ca epigraf al romanului – «Înțelept e cel care se mulțumește cu spectacolul lumii» – este un lucru care dintotdeauna m-a iritat. Dar există între mine și Ricardo Reis un soi de fenomen de atracție și de repulsie, și, pe de altă parte, îi admir chiar comportamentul față de

1. Fernando Pessoa, *Textos de Intervenção Social e Cultural. A Ficção dos Heterónimos*, Introd., org. e notas de António Quadros, Publicações Europa-América, Lisboa, 1986, p. 220.
2. *Apud* Augusto M. Seabra, „José Saramago : o regresso de Ricardo Reis", *Expresso*, 24.11.1984, p. 31.

viață, ca și cum în mine ar fi o nevoie de distanță, ceea ce pare foarte contradictoriu în raport cu angajarea mea politică și militantă – dar omul e locul contradicțiilor: cred că Dumnezeu a făcut lumea și a făcut apoi contradicțiile și, cum nu știa unde să le pună, a inventat omul".

Astfel, geneza cărții se bazează mai curînd pe un diferend nerezolvat între Saramago și una dintre ficțiunile pessoane decît pe totalitatea teatrului *„em gente"*, inventat de Fernando Pessoa. Numai un aspect al heteronimiei îl va interesa pe romancier în *Anul morții lui Ricardo Reis*, acela care se referă la „personalitatea" lui Ricardo Reis și la modul contradictoriu în care se raportează cititorul Saramago la opera și la atitudinea față de viață a heteronimului: „Ce m-a făcut să scriu cartea a fost mai mult o divergență între mine și Ricardo Reis decît cazul lui Pessoa și al heteronimilor, care este mult mai complex decît aș fi putut eu arăta într-o carte (care, în fond, îi exclude pe toți ceilalți, deși există simple aluzii sau referințe la Álvaro de Campos și la Alberto Caeiro)".

Coperta a patra a romanului conține două paratexte, care se completează reciproc: „certificatului de naștere" pessoan i se adaugă o frază: „Ricardo Reis s-a întors în Portugalia după moartea lui Fernando Pessoa", legitimă într-o lume textuală care se preface că ia în serios ficțiunea heteronimă și unde Reis și Pessoa reprezintă entități autonome, legate, așa cum postulase ortonimul, numai prin relații de prietenie și convivialitate. Cele două texte juxtapuse se prezintă ca un rezumat care conține o lume ficțională potențială.

Romanul apare astfel ca o dezvoltare semantică a unui text nucleic, pornind de la procesul minimal al adăugării unei simple fraze, ceea ce amintește economia semantică a *Memorialului mînăstirii*, unde, de asemenea, Saramago a recurs la cîteva modificări minime ale datelor istorice pentru a uni în același univers personajele Blimunda și Bartolomeu Lourenço. Același procedeu se va regăsi în *Istoria asediului Lisabonei*, unde, în mod simptomatic, modificarea factualului va fi redusă la un simplu „nu".

Dezvoltarea ficțională a lui Ricardo Reis nu intră în contradicție cu intenția lui Pessoa. Dimpotrivă, Pessoa își percepea

heteronimii ca fiind atît de deosebiți de sine înșuși încît aveau nevoie de o identitate civilă diferită și chiar de horoscoape diferite. Saramago îl invită, din acest punct de vedere, pe cititorul ingenuu care a fost el însuși, care considera existența autorului ca pe un fapt de la sine înțeles.

Prelungind ficțiunea heteronimică dincolo de viața autorului ei, Saramago respectă proiectul pessoan de a dota fiecare heteronim cu o viață completă, cu atît mai mult cu cît maestrul tuturor, Alberto Caeiro, primise atît o dată a nașterii, cît și una a morții. „Închiderea" destinului lui Caeiro revelează incompletitudinea vieții lui Reis și permite ipoteza potrivit căreia, dacă ar fi trăit mai multă vreme, Pessoa le-ar fi atribuit el însuși o dată a morții tuturor heteronimilor săi. Într-un text posterior publicării romanului, Saramago spune: „Poate că ar trebui scris și despre anii morții lui Alberto Caeiro, Álvaro de Campos, Bernardo Soares (autorul *Cărții neliniștirii* – n.n.), pentru ca fiecare să fie din ce în ce mai puțin Fernando Pessoa, așa cum Fernando Pessoa i-a vrut"[1].

Pessoa își compară heteronimii cu personajele dramatice, singura diferență fiind că acestea din urmă beneficiază de „o dramă": „Să presupunem că un depersonalizat suprem ca Shakespeare, în loc să creeze personajul lui Hamlet ca parte a unei drame, l-ar fi creat ca simplu personaj, fără dramă. Ar fi scris, cum s-ar spune, o dramă cu un singur personaj, un monolog prelungit și analitic"[2]. Însă, în timp ce Hamlet „își exprimă viața prin acțiunile vieții sale, heteronimii își exprimă viața prin creația poetică".

În *Anul morții lui Ricardo Reis*, Saramago adaugă „dramă" unui personaj deja ficțional după o logică deja existentă în universul heteronimiei, deducînd un „program narativ" dintr-o identitate deductibilă din descrierile pessoane și din opera poetului fictiv.

Heteronimul pessoan, cu statut ontologic ambiguu, personaj imaginar, dar în același timp un aspect al personalității

1. José Saramago, „As máscaras que se olham", *JL*, 26.11.1985, p. 10.
2. Fernando Pessoa, *Páginas de Doutrina Estética*, pp. 185-186.

multiple a lui Pessoa sau, mai bine zis, unul dintre numele pe care Pessoa le asuma cînd construia un anumit univers poetic, devine în roman un personaj „real" în planul ficțiunii, beneficiind de aceeași „realitate" ca și lumea istorică în care este inserat. În timp ce heteronimul „se realizează", Fernando Pessoa, singura prezență istorică atestată din constelația heteronimică, „cauză" ontologică a lui Ricardo Reis, „se derealizează", înfățișîndu-se ca fantasmă sau, cum preferă Saramago să spună, ca „apariție" („El se mărginește să apară, fără vreun statut ce s-ar putea defini"), chemat sau provocat de gîndurile și de stările sufletești ale alter ego-ului său. „Cauza" (Fernando Pessoa) devine efect, „efectul" (Ricardo Reis) devine cauză a propriei sale cauze, după unul dintre jocurile favorite ale autorului.

Elaborarea lui Ricardo Reis se face pornind de la scrierile despre heteronimie și de la opera atribuită heteronimului, situînd în timpul posterior morții lui Pessoa odele nedatate. Saramago își subliniază fidelitatea față de surse, afirmînd că „a luat riguros *à la lettre* tot ceea ce Fernando Pessoa a spus despre Ricardo Reis". Această lectură literală prelungește ficțiunea pessoană într-un vertij de ficțiuni care supradetermină alte ficțiuni, ca în cunoscuta proză borgesiană *Ruinele circulare*. Nu întîmplător, întreg romanul este traversat de sugestia unei ficțiuni tot de grad secund, o carte imaginară a unui scriitor inventat de Borges : *The God of the Labyrinth* de Herbert Quain, publicat, după declarația autorului, în 1933. Saramago spunea despre acest joc aluziv : „Romanul s-ar putea dispensa de această ficțiune borgesiană, ar putea avea o recurență bibliografică de alt tip, dar m-a fascinat să introduc un joc de nonexistență : Fernando Pessoa care există, Ricardo Reis care nu are nici un fel de existență, o carte care nu există și totuși intră în istorie".

Lectura lui Reis se bazează pe un act de esențială, dar falsă și ironică „rea-credință" : Saramago ia opera în sens literal și de aici deduce trăsăturile „omului", dezvoltîndu-le într-un parcurs ficțional. Ca și cum romancierul ar refuza să înțeleagă obiectul estetic în autotelia sa, el reconstituie omul pe baza operei, deduce o ideologie pornind de la ode

și presupune că „autorul" reconstruit ar fi manifestat-o față de lumea istorică în care a fost inserat, ca și cum atitudinile practice ale poetului s-ar fi exprimat fără mediere în poeme și ca și cum ar fi legitimă aplicarea hărții cognitive derivate din operă – portretul lui Reis așa cum apare în studiile critice, exprimat sub forma unei ficțiuni personalizate – relației concrete a scriitorului cu lumea.

Saramago parodiază astfel romanul biografic, un subgen al romanului istoric, făcînd totuși o inferență inversă: de la cuvinte la fapte, ca și cum cuvintele ar fi mărturiile sincere ale trăirilor autorului. „Reaua-credință" și biografia apocrifă pe care o generează sînt evidențiate ironic în paginile care povestesc interogarea lui Reis de către poliția politică salazaristă, pe care heteronimul o descrie într-o scrisoare nicicînd trimisă: „Dacă istoria acestui caz va ajunge să fie povestită într-o zi, nu se va găsi altă mărturie, doar scrisoarea lui Ricardo Reis, dacă între timp nu se va fi pierdut, ceea ce e mai probabil, căci anumite hîrtii e mai bine să nu le păstrezi. Alte surse care s-ar putea descoperi se vor dovedi dubioase, fiind apocrife, deși verosimile, desigur necoincidente una cu alta și toate împreună cu adevărul faptelor pe care le ignorăm, cine știe dacă, lipsindu-ne orice informație, nu va trebui noi să inventăm un adevăr, un dialog cu o oarecare coerență, un Victor, un director adjunct, o dimineață cu ploaie și vînt, o natură compătimitoare, fals totul, dar adevărat".

O „altă sursă" apocrifă, în același timp falsă și adevărată, este tocmai această biografie fictivă care narează viața unui personaj inexistent în relație cu autorul său, la fel de existent/inexistent în spațiul romanului, într-un joc stratigrafic de nonidentități speculare. Nu întîmplător, unul dintre poemele cele mai citate ale lui Ricardo Reis este oda *Trăiesc în noi nenumărați* care cunoaște numeroase deformări, modalizări, multiplicări în oglindă – poem inumerabil despre un subiect inumerabil și în permanentă dezagregare: „Ricardo Reis vrea să-și satisfacă o curiozitate, Dacă cineva se uită la noi, pe cine vede, pe tine sau pe mine, Te vede pe tine, sau mai bine zis, vede o siluetă care nu e nici tu, nici eu, O sumă a amîndurora împărțită la doi, Nu, mai curînd produsul

multiplicării unuia prin celălalt, Există asemenea aritmetică, Doi, oricare ar fi ei, nu se adună, se înmulțesc".

*

Romanul povestește viața „postumă" a heteronimului pessoan de la sfîrșitul anului 1935 pînă în septembrie 1936. După șaisprezece ani petrecuți în Brazilia, Ricardo Reis se întoarce la Lisabona, chemat de o telegramă a lui Álvaro de Campos, care îi anunță decesul recent al lui Fernando Pessoa, prietenul său (e de notat că relația ontologică și heteronimia propriu-zisă nu sînt niciodată menționate în spațiul romanului). Heteronimul îi supraviețuiește ortonimului aproape un an, timp în care trăiește mai întîi la un hotel, „loc neutru, fără angajamente, de tranzit și de viață suspendată", apoi face rost de o casă și de o activitate temporară ca medic. Între timp, Reis parcurge fără încetare străzile Lisabonei, descrise cu extremă acuratețe și grijă față de detalii, vizitează mormîntul lui Pessoa din cimitirul Prazeres, asistă la manifestări publice (pomana ziarului *Século*, Anul Nou, Carnavalul, exerciții de apărare civilă, procesiunea de la Fátima), este interogat, apoi supravegheat de poliția politică a regimului. Heteronimul își umple timpul cu lectura ziarelor naționale, încercînd să urmărească multiplele evenimente care vor duce la izbucnirea Războiului Civil din Spania și, cîțiva ani mai tîrziu, la al Doilea Război Mondial. Interlocutorul său este spectrul lui Fernando Pessoa, care îl vizitează din cînd în cînd și, cum „prima virtute" care se pierde murind este capacitatea de a citi, îl incită pe Reis să-i citească noutățile, pe care le comentează împreună.

În această perioadă, heteronimul cunoaște două femei, Marcenda, o tînără cu o mînă paralizată, care vine la Lisabona în căutarea vindecării, și o cameristă de hotel, Lídia. Cele două nume sînt scoase din odele ricardiene: Lídia este muza preferată de poet, în timp ce Marcenda, nume de „rasă gerunzie", care conotează ofilirea, veștejirea ființei, apare o singură dată, într-o odă pe care Reis i-o va dedica în roman.

După aproape nouă luni petrecute în Portugalia – perioadă simbolică în care, asemenea unui copil în pîntecele mamei, heteronimul ar fi putut deveni o ființă autonomă –, incapabil să-și asume această autonomie și să ia o atitudine față de evenimentele din viața personală și colectivă, Ricardo Reis se retrage definitiv în lumea morții, însoțit de prezența psihopompă a lui Fernando Pessoa.

I

Anul morții lui Ricardo Reis descrie istoria unui an bine determinat din istoria recentă a Portugaliei și ca atare încă situat în sfera de vizibilitate comună autorului și unui mare număr dintre cititorii săi, într-o zonă memorială care continuă să fie actuală, dacă nu ca memorie personală, trăită, în orice caz ca memorie generațională și colectivă.

În lunile petrecute în Portugalia, Ricardo Reis asistă la un dublu fenomen: la prăbușirea treptată a lumii europene, marcată de izbucnirea războaielor fratricide – precum Războiul Civil din Spania, pe care-l urmărește etapă cu etapă –, și la complementara solidificare a unui discurs de înrădăcinare, care, fără opoziție vizibilă, pretinde să impună întregii lumi, utilizînd, cum spune Saramago, „limbajul universal al urletului", o ideologie totalitară centrată pe mitul unei comunități organice de sînge și de glie, de strămoși și de tradiții.

Detestînd agitația politică, Ricardo Reis se confruntă în patrie cu apogeul Statului Nou (consfințit prin constituția autoritară plebiscitată în 1933) și cu crearea organizațiilor paramilitare fasciste Tineretul Portughez și Legiunea Portugheză. Romanul este, cum spune autorul, o „contribuție la diagnosticul bolii portugheze", descriind o formațiune ideologică a cărei putere reușise să se extindă asupra cvasitotalității societății portugheze, continuînd și astăzi să aibă reflexe în mentalitatea națională.

Din această perioadă complexă, romanul prezintă mai ales informații scoase din periodice sau auzite la radio, care reprezintă o lectură deja manipulată și orientată, distorsionînd și ordonînd factualitatea istorică în conformitate cu

ideologia statului salazarist. Heteronimul va face o lectură a lumii, modelată de filozofia expusă în ode, care, în raport cu *realia*, se manifestă ca ideologie.

Dintre cei trei heteronimi principali, neoclasicul Ricardo Reis este poate acela care în modul cel mai evident își înscrie estetica împotriva oricărei raportări la istorie, refuzînd să dea seamă de accidentele realității și excluzînd istoricitatea din problematica poetică.

În timp ce Fernando Pessoa era extrem de interesat de *autognoza* Portugaliei, care își are punctul culminant în volumul *Mesaj*, scriind în plus articole de intervenție politică și socială, Ricardo Reis trăiește ca și cum ar fi „exilat din credința și mediul unde sufletul lui ar trebui să trăiască"[1] – așa cum scria „fratele" său, Frederico Reis, probabil în 1915. Patria sa adevărată este Grecia antică, iar estetica lui – o „teorie neoclasică", gîndită de Pessoa ca o reacție atît la „romantismul modern", cît și la „neoclasicismul à la Maurras" : „Mi s-a părut frumoasă și mi s-a părut interesant să o dezvolt după principii pe care nu le adopt și nu le accept"[2].

Numai un aspect al personalității pessoane, o mască parțială, o *persona* a unei alte *persona*, Reis incarnează cu toate acestea o fațetă bine definită a *Weltanschauung*-ului modernist. Ca și alți moderniști, Reis era adeptul unui formalism ermetic, cu o propensiune antiistoricistă. În odele sale, trecutul este invocat ca o strategie de a fugi de istorie, prin crearea unui sistem de valori transcendente, sigur și universal prin accesul pe care-l dă la o lume mitologică statică și imuabilă.

Implantînd heteronimul în „realitate", romancierul îi „verifică" filozofia ca model de viață și demonstrează lipsa ei de adecvare la realitatea istorică. „Intenția mea, declara Saramago, a fost să îl confrunt pe Ricardo Reis și nu numai pe el cu propria-i poezie, aceea care se arăta indiferentă, care afirma că «înțelept e cel care se mulțumește cu spectacolul lumii», cu un timp și o realitate culturală care în realitate nu au

1. Fernando Pessoa, *Textos de Intervenção Social e Cultural*, p. 220.
2. Fernando Pessoa, *Páginas de Doutrina Estética*, p. 134.

nimic de-a face cu el. Dar faptul că se confruntă cu realitatea de atunci nu înseamnă că el a încetat să fie cine era. Rămîne contemplativ pînă la ultima pagină și nu se schimbă." Această „verificare" popperiană funcționează nu numai pentru un personaj excentric al lumii literare, dar poate fi înțeleasă ca o chestionare și chiar ca un proces moral intentat anumitor aspecte ale culturii moderniste, care identifica în istoricism o formă de boală care transformase istoria în motor și Nemesis al civilizației secolului al XIX-lea[1].

Lipsindu-i, cum spune Luís de Sousa Rebelo, „apetența vrerii care este resortul real al proceselor narative"[2], lui Ricardo Reis îi este „ursit să fugă de revoluții, preferînd să vadă viața la distanța la care se află", „spectator al spectacolului lumii, înțelept dacă asta o fi înțelepciunea, înstrăinat și indiferent prin educație și atitudine". „Dacă ai venit să dormi, țara asta e numai bună pentru așa ceva", îi spune Pessoa într-una din primele lor întîlniri și, într-adevăr, heteronimul se transformă treptat în „somnambulul locuitor" al casei din piața Santa Catarina, fără să știe că, așa cum spune Pessoa, „doar morți asistăm". Astfel, Ricardo Reis se înscrie în stirpea personajelor al căror traiect narativ se centrează pe jocul între inacțiune și acțiune, marcate de ceea ce Horácio Costa, pe urmele lui Walter Benjamin, numește *acidia* și care le definește, de la protagonistul primului roman al lui Saramago, *Manual de pictură și caligrafie*, pînă la Raimundo Silva din *Istoria asediului Lisabonei* sau domnul José din *Toate numele. Acidia*, caracteristică pentru *humor melancholicus*, este „păcatul capital al trîndăviei, înțeleasă ca indolență, ca incapacitate de acțiune, o stare saturniană de apatie"[3]. Diurnă („locul ei e miezul zilei, viața

1. Hayden White, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1987, p. 39.
2. Luís de Sousa Rebelo, „José Saramago : *O Ano da Morte de Ricardo Reis*", *Colóquio-Letras*, no. 88, 1985, p. 145.
3. Vicente Jarque, *Imagen y metafora. La estetica de Walter Benjamin*, Ed. de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 1992, p. 125.

normală, trăită normal"[1]), *acidia* constituie un stil de existență care conduce ființa la dezagregare și vid.

*

Spațiul romanului se construiește printr-un proces de lectură, e o *descriptio mundi*, construită laborios de un personaj care (re)cunoaște lumea, dar de asemenea e reprezentat un act literal de lectură ca proces hermeneutic, lectura *mise en abyme* a ziarelor.

În comentariile heteronimului și ale ortonimului privind situația politică portugheză se simte pluralitatea atitudinilor lui Pessoa (cu care însă heteronimul nu trebuie confundat), care a evoluat de la o poziție de expectativă binevoitoare față de regim spre o profundă aversiune.

În primii ani ai guvernării lui Salazar, Fernando Pessoa, deși cu anumite reticențe, vedea în dictator, ca și majoritatea compatrioților săi, o posibilă ieșire din haosul politic creat de evenimentele care au urmat instaurării Republicii în 1910. Într-un text care datează probabil din 1932, Pessoa descrie motivele psihologice ale succesului personalității lui Salazar pe lîngă diversele clase sociale ale țării și modul insidios de a-și impune prestigiul: „Treptat i s-a simțit șefia, la început a fost un prestigiu provocat de uimire, datorită diferenței dintre el și toți ceilalți conducători pe care i-a cunoscut poporul; un prestigiu psihologic, în primul rînd, pentru că ce s-a văzut mai întîi la Salazar, în afară de caracterul său, era faptul că, spre deosebire de șefii politici obișnuiți, era un om de știință, muncitor și care vorbea puțin și, spre deosebire de portughezii de rînd, incapabili să gîndească limpede și să vrea cu hotărîre, era un spirit excepțional de clar, o voință extrem de puternică"[2].

Pessoa observa deja fascinația pe care o reprezenta pentru imaginarul colectiv ascetismul în combinație cu prestigiul

1. Horácio Costa, *O Período formativo*, Editorial Caminho, Lisboa, 1997, p. 290.
2. Fernando Pessoa, *Páginas de pensamento político – II. 1925-1935*, Publ. Europa-América, Lisboa, 1986, pp. 61-80.

cunoașterii și al eficienței politice, trăsături ale puterii mistificatoare a dictaturii „blînde", impuse de profesorul de la Coimbra. Cum observa Eduardo Lourenço: „N-a fost întîmplător că Salazar s-a autodefinit ca [...] «sărac, copil de oameni săraci». Nici un conducător n-a reușit vreodată să găsească o formulă atît de genială de identificare mitică cu o sensibilitate națională, fiică și moștenitoare a secole de sărăcie adevărată, trăită la modul creștin ca regeneratoare spirituală, pentru a acoperi cu ea privilegiile exorbitante și impunitatea hegemonică a clasei căreia el nu-i aparținea, dar pe care a servit-o"[1].

În 1935, Pessoa își schimbase substanțial părerile: „Inteligent fără maleabilitate, religios fără spiritualitate, ascetic fără misticism, acest om e de fapt produsul unei fuziuni de îngustimi: sufletul sordid campestru al țăranului din Santa Comba (locul de naștere al lui Salazar – n.n.) și-a lărgit meschinăria prin educația de seminar, prin toată inumanitatea livrescă a Coimbrei, prin specializarea rigidă a destinului său de profesor de finanțe. E un materialist catolic (mulți sînt), un ateu înnăscut care o respectă pe Sfînta Fecioară"[2].

În ideologia salazaristă pe care se străduiește s-o clarifice, Pessoa identifică o expresie „suspectă": „civilizația creștină", în care descifrează ipocrizia și demagogia regimului, a cărui alianță cu Biserica Catolică era deja notorie: „Se spune că trebuie să ne guvernăm și să ne orientăm în conformitate cu «civilizația creștină». Se spune că am răspîndit, primii, în întreaga lume, «civilizația creștină». Se spune că Europa are datoria să păstreze, mai presus de orice, «civilizația creștină». Ce nu ni se spune, nici nu ni s-a spus, este ce se înțelege prin «civilizația creștină»"[3].

În scrierile rămase în manuscris ale lui Pessoa se observă o distanțare critică tot mai accentuată în raport cu Statul Nou, culminînd cu satirele din 1935, publicate abia după

1. Eduardo Lourenço, *O Labirinto da saudade*, D. Quixote, Lisboa, 1988, p. 55.
2. Fernando Pessoa, *op. cit.*, p. 78.
3. *Ibid.*, p. 69.

25 aprilie 1974 de Jorge de Sena. Într-o scrisoare către Adolfo Casais Monteiro, datată din 30 octombrie 1935, transpare o crescîndă animozitate împotriva regimului. Pessoa vorbeşte aici de acordarea premiilor Secretariatului de Propagandă Naţională – el însuşi primise un *ex-aequo* pentru volumul *Mesaj* – şi menţionează discursul pronunţat cu această ocazie de Salazar: „Am aflat, toţi cei care scriem, că a fost înlocuită regula restrictivă a cenzurii, «nu se poate spune asta», prin regula sovietică a puterii, «trebuie să spui asta». Mai clar spus, tot ceea ce scriem nu trebuie numai să nu contrazică principiile (a căror natură o ignor) Statului Nou (a cărui definiţie mi-e necunoscută), dar trebuie să fie subordonat directivelor trasate de numitul Stat Nou"[1].

Discursul pessoan împotriva salazarismului îşi va atinge totuşi maxima virulenţă în lunile care precedă moartea poetului, în trei poezii care satirizează Statul Nou şi figura lui Salazar şi la care Saramago face aluzie în *Anul morţii lui Ricardo Reis*. În *Da, e Statul Nou*, Pessoa ridiculizează cîteva ideologeme ale regimului: populismul („Da, e Statul Nou şi poporul / A auzit, a citit, a consimţit"); pretenţia de a fi o noutate politică absolută în raport cu trecutul, afirmată de o dictatură care, vrînd să recupereze istoria ca naraţiune de autolegitimare, dorea în acelaşi timp să elimine orice filiaţie care i-ar fi fost defavorabilă („Da, e un Stat Nou, / Căci e o stare de lucruri / Nicicînd cunoscută"); „bucuria în muncă", pentru care se inventase chiar Ministerul Bucuriei în Muncă („În totul pluteşte bucuria / Şi atît de intimă este / Ca Dumnezeu în Teologie / Există peste tot / Şi nicăieri nu se zăreşte").

Cu o melancolie ironică, Pessoa se referea şi la porturile unde „nu ancorează niciodată / Pachebotul Portugalia" şi la escadrele care nu mai sînt de nave, ci de poliţie.

Arta se face cu ordine care „reînnoadă cu tradiţia", iar piesele de teatru sînt puse în scenă în locul unde, înainte de cutremurul din 1755, printr-o coincidenţă ironică, se afla sediul Sfîntului Oficiu: „Se alătură Apolo şi Marte / În Teatrul Naţional, / Care e unde era Inchiziţia".

1. *Ibid.*, p. 81.

Ideologia claselor conducătoare, „credința nepătată a strămoșilor" se bazează pe „asocierea între preoți și doctori", aluzie la statutul „micului, bietului tiran", așa cum Pessoa îl numea în alt poem pe Salazar, care făcuse studii teologice, devenind apoi profesor de economie la Coimbra: „Unite Eroarea și Frauda / E imposibil divorțul".

Aluzie la amestecul de ideologie politică și catolicism care este una dintre caracteristicile salazarismului, versurile ridiculizează și modul personalizat de prezentare a regimului, construindu-și întreaga „arhitectură conceptuală" în jurul unui singur om[1]. Strategie de o inechivocă eficacitate, așa cum arată Eduardo Lourenço: „Într-un singur om, timp de decenii, o parte a poporului portughez (mult mai vastă decît i-a plăcut opoziției să-și imagineze) a văzut reunite două condiții opuse care fac parte din tipologia basmelor populare: cea a «prințului și săracului», care pentru bigota și ipocrita burghezie națională se traducea în dualitatea la fel de exemplară a «dictatorului și ascetului» sau a «profesorului și călugărului»"[2].

*

Așa cum Saramago a subliniat adeseori, *Anul morții lui Ricardo Reis* pune problema responsabilității civice a scriitorului, care, nefiind asumată în cazul heteronimului pessoan, are consecințe ce se extind de la planul politic la cel afectiv și sentimental. Un autor este judecat așadar prin contrastul între ceea ce o conștiință contemporană (a romancierului) consideră a fi fost urgențele epocii și inadecvarea faptului poetic la aceste urgențe. Saramago proiectează un model de autor, „angajat" asupra proiectului ficțional al unui alt autor, și diferența rezultată constituie o judecată critică și morală. Acest model, anacronic și dezajustat ideologic, al unei conștiințe civice de

1. João Medina, „O Estado Novo. I. O Ditador a Ditadura", in João Medina (ed.), *História de Portugal dos tempos pré-históricos aos nossos dias*, vol. XII, Clube Internacional do Livro, Amadora, 1995, p. 11.
2. Eduardo Lourenço, *op. cit.*, p. 56.

stînga, aplicat unui autor în mod evident de dreapta, ar fi putut însemna o falsificare greu admisibilă, care ar fi putut duce la eșecul operei dacă ar fi fost aplicat unui autor „real", judecat în afara premiselor sale culturale și a epocii istorice.

Modelul se aplică însă unui autor inexistent, deși aparținînd ca invenție temporală unui scriitor din epoca avută în vedere în roman, și funcționează în afara ariei sale specifice de istoricitate, în afara vieții lui, în care experimentul ar fi părut artificial. Teza saramaguiană se afirmă ca ficțiune ludică, așa cum declară romancierul : „În fond, toate astea au de-a face cu o atitudine de joc"[1]. Din acest motiv, Ricardo Reis nu este judecat în interiorul istoriei mai mult sau mai puțin fictive la care participase – viața lui Fernando Pessoa –, ci dincolo de ea, *extra muros*, într-un spațiu unde însăși judecata la care îl supune Saramago se manifestă ca ludism și are o seriozitate limitată de spațiul jocului, neaplicîndu-se heteronimului „real", ci prelungirii imaginare în suplimentul de viață pe care autorul i-l oferă.

Astfel, Saramago evită să-l transforme pe Reis într-un simplu omonim al heteronimului, într-un personaj cu același nume, dar impostor din alte puncte de vedere. Judecata este ipotetică și poate fi descrisă ca o ipoteză înconjurată de un mare număr de precauții : dacă Ricardo Reis ar fi trăit într-adevăr și i-ar fi supraviețuit lui Pessoa, care ar fi fost relația lui cu lumea (reconstruindu-se această relație, cum am subliniat, în strictă conformitate cu datele furnizate de operă) și care ar fi atitudinea noastră față de el ? Am avea sau nu dreptul să judecăm o „creatură de hîrtie" ?

Saramago își legitimează jocul atrăgînd atenția asupra similitudinilor care există între postura discursivă din *Anul morții lui Ricardo Reis* și celebra rescriere borgesiană a lui *Don Quijote* de către Pierre Ménard. Cînd Cervantes scria „justiție", observa scriitorul, și cînd Pierre Ménard rescria același cuvînt, cele două vocabule (de fapt, una singură) nu aveau același sens, nu trimiteau spre același concept.

1. Augusto M. Seabra, *op. cit.*, p. 32.

Paradoxul ficțiunii este că, la fel ca heteronimul creat de Pessoa, Ricardo Reis, creat de romancier, se adaugă „orașului de cuvinte" al lui Wittgenstein ; un nou joc de limbaj izomorf cu mecanismele heteronimice amplifică spațiul de cuvinte din jurul operei pessoane, transformîndu-l pe Saramago într-un creator legitim de vieți alternative, pe picior de egalitate cu inventatorul heteronimiei.

Notă

Romanul conține nenumărate citate din opera lui Ricardo Reis și a lui Fernando Pessoa, ca și numeroase aluzii la alți autori. Dintre acestea, le-am semnalat numai pe cele care ni s-au părut esențiale pentru înțelegerea textului.

Mioara Caragea

SERIA DE AUTOR

JOSÉ SARAMAGO

„...probabil limba e aceea care-şi alege scriitorii de care are nevoie, îi foloseşte pentru a exprima cîte o mică parte din ceea ce este, cînd limba va fi spus totul şi apoi va amuţi, sînt curios să văd cum va arăta viaţa noastră."

José Saramago

„Ricardo Reis s-a născut în 1887, nu-mi aduc aminte ziua şi luna (dar le am pe undeva), în Porto, e medic şi se află în prezent în Brazilia."

Fernando Pessoa (1935)

„Cu o inteligenţă răbdătoare şi ironică demnă de Musil, José Saramago construieşte o Lisabonă bîntuită şi care ne bîntuie. Un roman politic extraordinar, care pune într-o lumină crudă una dintre cele mai vechi şi, în aparenţă, erodate teme: legăturile imperceptibile dintre procesul de creaţie poetică şi moarte."

George Steiner

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-1269-7

9 789734 612697

www.polirom.ro